

Ш. Наралиева, Н. Корганбаева

*Қозоғистон Республикаси
Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган*

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

**Умумтаълим мактабларининг
табиий-математик йўналишдаги
10-синфи учун дарслик**

Алматы
«Жазушы»
2019

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Шартли белгилар

	савол ва топшириқлар		якка тартибда ишлаш
	муҳокама қиласиз		тақдимот
	жуфтликда ишлаймиз		ўқиймиз
	ёзма иш топшириқлари		ёдлаймиз
	гурухда ишлаймиз		сўзлаймиз

Наралиева Ш., Корганбаева Н.
Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг табиий-математик
йўналишдаги 10-синфи учун дарслик / Ш. Наралиева, Н. Корганбаева.
– Алматы: Жазушы, 2019. – 360 бет, расмли.

ISBN 978-601-200-680-3

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

ISBN 978-601-200-680-3

© Наралиева Ш., Корганбаева Н., 2019
© «Жазушы» баспасы, 2019
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

АЗИЗ ЎҚУВЧИ!

Қўлингиздаги ушбу дарслик мазмуни янгиланган умумий ўрта таълим босқичининг табиий-математик йўналишдаги 10-синф ўқувчилари учун мўлжалланган «Ўзбек адабиёти» ўқув фани бўйича таълим дастури асосида тузилган.

«Ўзбек адабиёти» ўқув фанининг мақсади ўрганаётган асарнинг фоявий-бадиий мазмунини, ижтимоий-тарихий ҳамда маънавий-эстетик жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, таҳлил қилишга қодир, мулоҳазали фикрлай оладиган билимдон китобхонни тарбиялаш, ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини такомиллаштириш устида тинимсиз меҳнат қилишига тайёр инсонни, унинг маънавий қадриятларини шакллантиришда ёрдам беришdir.

Чунки ўзбек адабиёти инсон руҳий ҳолатлари маҳорат билан акс эттирилган дурданаларга бой. Улар ҳозирги авлод, сизнинг руҳиятингизда, қалбингизда ҳам ҳаяжон уйғота олади, сизнинг маънавий такомиллингизга ҳисса қўшиши, шубҳасиз. Муҳими, улар кишига фақат маърифат берибгини қолмай, унинг бадиий диди, маънавий камолотига ҳам хизмат қиласди.

Мазкур дарслик «Ҳикматлар – саодатга етаклар», «Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси», «Ҳар кимки вафо қилса...», «Мисраларда инсон қисмати» бўлимларидан иборатdir.

Сиз «Ҳикматлар – саодатга етаклар» бўлимида доно ҳикматларга бой, маънавиятимизнинг бадиий-фалсафий, ижтимоий-ахлоқий қомуси бўлган Юсуф Хос Ҳожибининг «Қутадғу билиг», Аҳмад Югнакийнинг «Хибат ул-ҳақойик» асрлари, туркий халқларнинг тарихи — маънавий-ахлоқий ҳаётда янги йўналиш, янги илоҳий нуқтаи назар шаклланган, комил инсон ҳақидаги тасаввурлар тўла ойдинлашган Аҳмад Яссавийнинг «Девони ҳикмат» асари, Атойининг бетакрор, Лутфийнинг латиф газалларини чуқур ўрганасиз.

«Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси» бўлими эса жаҳон адабиёти ва маънавий олами, маданиятида муносаб ўринга эга бўлган миллий тафаккур тимсоли, умуминсоний қадриятларни тараённум этган буюк сиймо – мутафаккир шоир, ёзувчи, олим, серқирра адаб Алишер Навоий ҳаёти ва ижодий фаолиятига бағишлиданади.

Машҳур подшоҳлар ҳақидаги турли ҳикоят ва масаллар келтирилган давлатни бошқариш, раият билан муносабат масалалари, инсофли ва адолатли подшоҳ образи тасвиrlанган Ҳожа ҳикоялари, ижодида киндик қони тўқилган она юртини дилдан қўмсанш, унинг тупроғига талпиниш, гариблик азобларидан ўтли ҳасрат, ёру диёр соғинчи ва висол илинжи

тараннум этилган Бобур лирикаси, моҳиятан инсон қадри-шарафи ва маънавий камолотини улуғлашга, эзгулик ва гўзалликни мадҳ этишга бағишланган Машрабнинг шеърий мероси, Муниснинг салмоқли лирик мероси, Увайсийнинг нафис лирикаси «Ҳар кимки вафо қилса...» бўлимидаги ўрганилади.

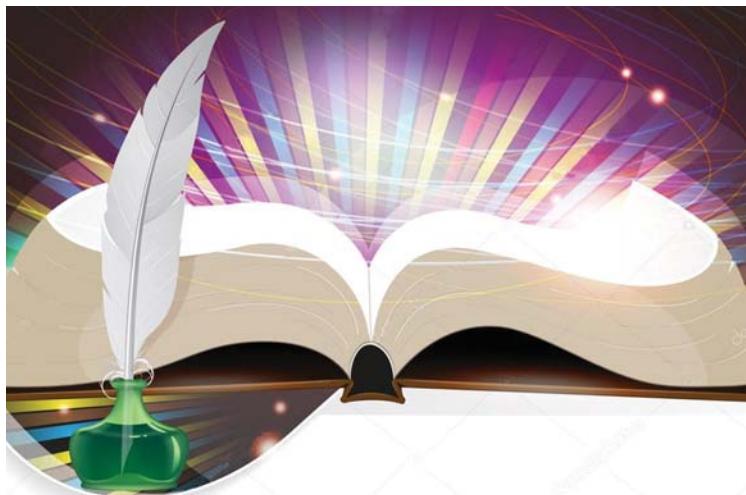
«Мисраларда инсон қисмати» бўлими эса Огаҳийнинг латиф лирикаси, жаҳон адабиёти намояндаларидан Абай ижоди, Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони, В.Шекспирнинг «Ҳамлет» фожиасини ўз ичига олади.

Бундан ташқари, адабиёт назарияси, бадиий адабиёт воситаларини ўрганиш орқали сиз фаол ҳаётий кўзқарашларингизни шакллантирасиз.

Шунингдек, бадиий асарни таҳлил қилиш асносида мулоҳазали таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш кўникмалари, ўхшашликлари ва сабаб-оқибат алоқаларини ўрнатиш малакалари, ҳодисаларни таснифлаш, мантиқий ва мулоҳазали фикрлай олиш, тўғри хулоса чиқариш, баҳолаш ҳамда коммуникатив кўникмаларингизни такомиллаштирасиз.

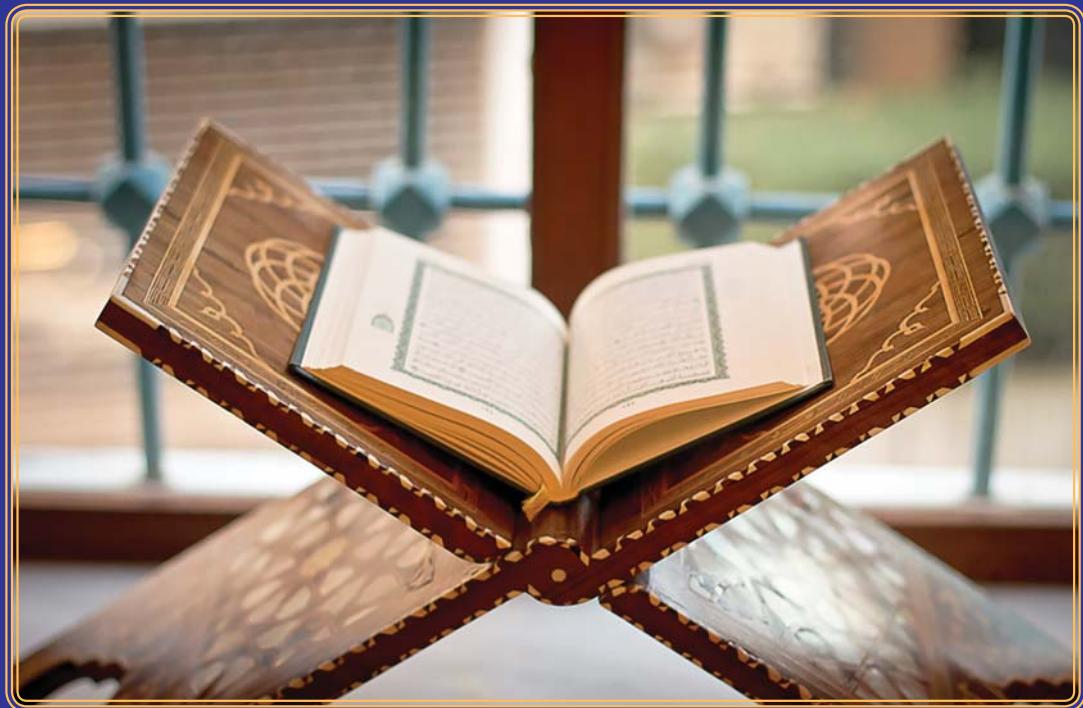
Қадрли ўқувчи! Биз сиз билан 10-синфда бир-бирини мантиқан тўлдирадиган «Ҳикматлар – саодатга етаклар», «Жаҳон маънавиятининг буюк сиймоси», «Ҳар кимки вафо қилса...» ҳамда «Мисраларда инсон қисмати» бўлимларини биргаликда ўрганимиз. Шу билан бирга, сиз фақат дарслик билан чекланиб қолмай, адабиёт мажмуасида берилган қўшимча асарларни биргаликда ўқиб ўрганишингиз лозимлигини ёдда туting! Адабиётнинг сехрли оламида қунт билан билим эгаллашингизда омад ёр бўлсин!

Муаллифлар

I бўлим

ҲИҚМАТЛАР – САОДАТГА ЕТАКЛАР

**ЗАКОВАТЛИ УҚАДИ, БИЛИМЛИ БИЛАДИ,
БИЛИМЛИ, ЗАКОВАТЛИ ТИЛАККА ЕТАДИ.**

Юсуф Хос Ҳожиб

1

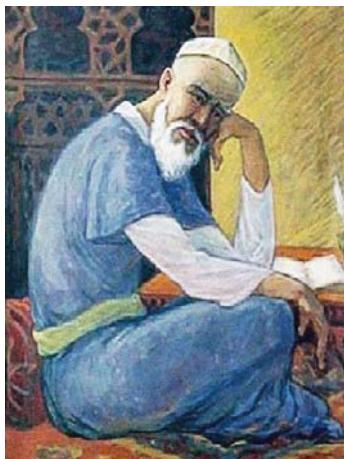
БУГУН ДАРСДА:

- бадийи асар мазмуни, унда кўтарилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз муносабатимизни билдирамиз;
- асар қаҳрамонларининг асардаги роли ва аҳамиятини аниқлаймиз;
- достон ғояси ва қаҳрамонларига баҳо берамиз.

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ

(1018/19–1085)

Юсуф Боласофуний Еттисув ўлкасидаги Қузурда (Боласофун) шаҳрида дунёга келади.

«Қутадғу билиг» асарини 1070 йилда ёзиб тутатган Юсуф ўзи ҳақида асар муқаддимасида шундай маълумот беради: «Бу китобни тартиб берувчи Боласофунда туғилган, сабр-қаноатли кишидир. Аммо бу китобни Қошғарда тугал қилиб, Машриқ малики Тавғачхон даргоҳига келтирибдир. Малик уни ёрлақаб, улуғлаб, ўз саройида Хос Ҳожиблик лавозимини берибди. Шунинг учун Юсуф улуг Ҳос Ҳожиб деб машҳур номи тарқалибди». Китобда номи тилга олинган хоқон Насриддин Тавғач улуг Буғро Қорахон Абу Али Ҳасан Хорунхон бинни Арслонхон бўлиб, 1070–1103 йиллар давомида Қорахонийлар давлатини бошқарган.

Асосий қисм мазмуни ва мундарижасига кўра «Қутадғу билиг» достони минтақа адабиётининг биринчи босқичида яратилган туркий тилдаги ислом маънавиятининг бадиий-фалсафий, ижтимоий-ахлоқий қомуси деб баралла таърифласак арзиди. Унингдек улуг яхлит китоб Бухорийнинг «Жомеъ ас-саҳих»идан кейин араб ва форс тилларида ҳам яратилмаган эди. VIII–IX асрларда Абдулҳамид Котиб, Ибн Муқаффа (720–756), Адіб Аҳмад Юғнакий, Жоҳиз (775–868) каби йирик адиблар томонидан асос солинган адаб илми, Абу Наср Форобийнинг ижтимоий-ахлоқий фалсафаси, «Шоҳнома» ва турк хоқонларининг ёдномалари, минтақа халқларининг бой маънавий мероси бу асар мағзига сингдирилган. Энг асосийси, бу китоб ислом минтақа маънавиятининг қомуси бўлди. Фирдавсий «Шоҳнома»си

минтақа халқларининг ўтмиш тарихини бадиий акс эттираса, Юсуф Хос Ҳожиб асари унинг янги даврдаги ҳолатини бадиий тафаккур қонуниятла-ри асосида мужассам әтди. Муаллиф ўз асарини «Шоҳномаи туркий» деб шуҳрат топганини айтади, бу қиёс шу маънода тўғрики, ўтмишда минтақа эроний ҳукмдорлар – Каёний ва Сосонийлар ҳукмида бўлган бўлса, Юсуф даврида Сосонийлар мулки туркий ҳукмдорлар қўлига ўтган эди.

Боласоғундан Бағдодгача туркий сулолалар ҳукм сурар әдилар. Шу сабабли энди сулолалар тарихи эмас, давлат бошқариш одоби муҳим эди. Асарнинг яна бошқа шуҳрат топган номлари «Адаб ул-Мулук» («Ҳукмдорлар одоби») ва «Ойинул-мамлакат» («Мамлакатни идора этиш қоидалари») худди шу жиҳатни акс эттираса әди.

Туркий сулолалар бутун ислом минтақасида ҳукмронликни ўз қўлига олаётган бир пайтда, ижтимоий жиҳатдан «Шоҳнома»дан кўра «Қутадғу билиг», яъни «Ҳукмдорлар адабномаси» кўпроқ зарур ва бу китоб айнан туркий тилда ёзилмоғи керак эди. Юсуф Хос Ҳожиб ушбу ижтимоий заруратни вактида англаб етди, унга юксак савияда жавоб бера олди. Унинг асарини туркий ҳукмдорлар қай даражада ўқиди ва ўзлаштириди, бу бошқа масала. Абу Али Ҳасан Хорунхон уни яхши қабул қилгани, шоирни муносиб тақдирлагани Қунтуғди ва Ойтўлди тимсоллари ҳаётий ҳақиқатга анча мувофиқ келганини кўрсатади.

Юсуф Хос Ҳожиб жамиятни тубдан ўзгартиришни эмас, мувофиқлаштириш, уйғунлаштириш, такомил баҳш этишини мақсад қилиб қўяди. Чунки XI аср ислом жамиятининг шаклланиб, юксалиб келаётган даври бўлиб, унда такомиллаштириш таклифлари ўринли эди.

«Қутадғу билиг»нинг бадиийлиги жуда юқори. Ундаги ҳар бир қирра, воқеалардаги ҳаётийлик ва шоир хаёли ўзаро ниҳоятда уйғун. Шоирнинг тасвирлари ёрқин, тили ниҳоятда ширали, мазмунга бой. Ислом минтақа шеъриятининг энг асосий услубий хусусияти – ҳар бир байтнинг мустақил тасвирий, тимсолий бирлик даражасига кўтарилиш талаби Юсуф томонидан тўла ҳис қилинган ва амалга татбиқ этилган. Унинг жуда кўп байтлари ҳикматли сўз (афоризм) даражасига кўтарилилган. Ҳар бир байт тугал тасвир (яхлит образ) беради. Асар тавҳид ёки ягона Аллоҳ ҳамди билан бошланади. 32 байтли бу бобда исломнинг бош тушунчаси ҳар тарафлама тавсифлаб берилган.

«Қутадғу билиг» достонида тўрт асосий масала қўйилган ва бу масалалар мажозий тимсоллар қиёфасида мужассамлаштирилган.

Бири – адл, иккинчиси – давлат, учинчиси – ақл, тўртинчиси – қаноат. Ҳар бирига туркча ном берилиб, адлга Қунтуғди элиг (подшо), давлатга Ойтўлди (вазир), ақлга эса Ўѓдулмиш (вазирнинг ўғли), қаноатга Ўзур-

миш (вазирнинг қариндоши)дир. Шунингдек, улар орасидаги мунозара савол-жавоб тарзида ўтади.

Достоннинг сюжети ва композицияси ҳам шунга мувофиқ тузилган.

«Қутадғу билиг» достони жами Наманган нусхасида 6500 байтга 13000 мисрага яқин бўлиб, у 73 фасл – бобга бўлинган. Ўн бир боби достоннинг муқаддимаси бўлиб, муқаддима худога, пайғамбарга ва тўрт халифага бағишлиланган анъанавий боблардан ташқари, ёз тавсифи ва Буграхон мадҳи, 7 сайдёра ва 12 бурж, тил одоби ва билимнинг фойдаси каби масалаларга бағишлиланган бобларни ўз ичига олади. Достоннинг асосий қисми 12-бобдан, Кунтуғди деган ҳукмдорнинг таърифи билан бошланади. Достонда қўйидаги воқеа ҳикоя қилинади:

Кунтуғди деган одил подшо бўлиб, унинг шон-шавкати ва шуҳрати яқин ва узоқ ўлкаларга ёйилган экан. Ойтўлди деган оқил бир киши унинг хизматига кириш истаги билан пойтахтга келибди. У мусо-фирликнинг азоб-үқубатларини чекибди ҳамда ёр-дўст, таниш-билиш ортирибди. Ойтўлди Кўсамиш (Истанилган) деган дўстига мусоғир бўлиб Кунтуғди пойтахтига келишининг сабабларини сўзлаб берибди. Кўсамиш унга мадад бериб, Кунтуғдининг Хос Ҳожиби билан таниширибди. Ойтўлди Кунтуғдининг саройига бориб, унинг сұхбатида бўлибди. Ойтўлдини ёқтирган Кунтуғди уни саройга хизматга олибди. Ойтўлдининг мансаб-мартабаси кундан-кун зиёд бўлиб, охирни у вазир қилиб тайинланибди. У саройда узоқ вақт хизмат қилиб, ақл-идроқи ва тадбиркорлиги билан Кунтуғдини мамнун қилибди. Бироқ юрти ва оиласини согиниб, Ойтўлди ҳукмдордан рухсат олиб, ўз юртига қайтибди ва бирмунча вақтдан кейин ўша ерда вафот этибди.

Ойтўлдининг Ўгдулмиш деган ўғли бор экан. У отасининг сўзига амал қилиб, Кунтуғдининг даргоҳига келиб, саройга хизматга кирибди. Ўгдулмиш отасининг изидан бориб, давлат ишларидаги фаолияти ва донолиги билан Кунтуғдини шод ва мамнун қилибди. Кунтуғди билан Ўгдулмиш ўртасида турли хил масалаларга доир сұхбат ва мунозаралар бўлибди. Оқил ва олим кишиларнинг давлат ишларига катта фойда келтираётганини кўрган Кунтуғди донишманд Ўзгурмиши (Ўзгурмиш ҳам ёзилади) саройга таклиф қилибди. Ўзгурмиш таркидунё қилиб, кишилар орасидан чиқиб кетган экан. У бир неча хат-хабар ва оқил Ўгдулмиш билан бўлган сұхбатларидан кейин Кунтуғдининг таклифини қабул қилиб, саройга келибди. Ўзгурмиш билан Кунтуғди давлат идора ишлари, ахлоқ-одоб ва бошқа масалалар бўйича сұхбат ва мунозаралар қилишибди. Ўзгурмиш Кунтуғдига кўп ўғит ва насиҳатлар берибди.

ҚУТАДҒУ БИЛИГ (Достондан парча)

Зар қадринг зарегар билар

...бу китоб жуда азиздир. Чин донишмандларининг масаллари билан яратилган, Мочин донишмандларининг ашъорлари билан тартиб берилган бу китобни ўқигувчи, бу байтларнинг маъносини чақувчи (киши) китобдан (ҳам) яхши азизроқ бўлади. Мочин олимлари, донишмандлари бир қарорга келдиларки, Машриқ вилоятида, Туркистон элларида Буғрахон тилида (туркий тилида – Н.М.) бирор кимса ҳаргиз бу китобдан яхшироқ (китоб) ёзган эмас. Бу китоб қайси подшоҳ(лик)га ёки қайси иқлимга етса, фоят яхшилигидан, ниҳоятидан ортиқ даражада жозибалилигидан ўша элларнинг донишмандлари, олимлари қабул қилиб, ҳар бирлари бир турли от лақаб бердилар. Чинликлар «Адабул -мулук», машриқликлар «Зийнатул-умаро», эронликлар «Шоҳномаи туркий», туронликлар «Қутадғу билиг» деб айтдилар.

«Қутадғу билиг»дан

ЙАНГЛУҚ АФИРЛИҚИН ТАНУРЛАЙУР БИЛИГ БИРЛА (ИНСОННИНГ ҚАДРИ БИЛИМ БИЛАН БЕЛГИЛАНАДИ

Тўрутти ўзурди сечу йал(и)нглуқуғ,
Ангар берди эрдам билиг ўғ уқуғ.
(Сечу, яъни ҳар ерда маълум Худо, инсонни яратди,
Танлади, унга ҳунар, билим ва уқув берди).

Кўнгил берди ҳам ма йуритти тилиг,
Ўвут берди қилқ ҳам қилинчи силиг.
(Унга кўнгил берди, тилини йўриқ (равон) қилди,
Андиша, хулқ ҳамда гўзал феъл ато қилди).

Билиг берди йанглуқ безуди бу кун,
Уқуш берди ўтру йазилди тугун.
(Билим берди (шу тифайли), инсон бу кун улуглиққа эришди,
Уқув берди, сўнг (шу тифайли берк) тугунлар ечилди).

Байат кимка берса уқуш ўғ билиг,
Ўкуш эзгуликка узатти алиг.

(Худо кимга уқув, ақл-идрок, билим берса,
Ү күп әзгүликлар қилишга қўл узатади).

Билигни безуг бил уқушни улуғ,
Бу экки безутур ўзурмиш қулуғ.
(Билимни буюк, уқувни улуг бил,
Бу иккиси танлаган бандасини улуглайди).

Бу сўзка тануқи муну келди сўз,
Бу сўзни әшитгил сўзунг менда ўз.
(Бу сўзнинг исботи учун мана шундай сўз бор,
Бу сўзни әшитгин, (тегишили) сўзингни мендан ол).

Уқуш қайда бўлса улуқлуқ бўлур,
Билиг кимда бўлса безуглук алур.
(Заковат қаерда бўлса, улуглик бўлади,
Билим кимда бўлса, буюклик олади).

Уқушлиғ уқар–ул билиглиг билир,
Билигли уқуғли тилакка тегир.
(Заковатли уқади, билимли билади,
Билимли, заковатли тилакка етади).

Билиг маъниси бил неку тер билиг,
Билиг билса ўтру йирар эрда иг.
(Билим маънисини билгин, билим нима дейди:
Билим билса, сўнг кишидан бало-офатлар йироқлашади).

Билигсиз киши барча иглиг бўлур,
Игиг әмламаса киши терк ўлур.
(Билимсиз кишилар барчаси дардлик бўлади,
Дардни даволамаса, киши бот ўлади).

Йури эй билигсиз игинги ўта,
Билигсиз ўтин-сен э билга қута.
(Кел, эй билимсиз, дардингга даво қил,
Билимсиз (бўлсанг)-тубансан, доно (бўлсанг)-бахтлисан).

Уқуш – ул бурундуқ ани йетса эр,
Тилакка тегир ул туман арзу йер.

*(Билим гүё бир бошбог кабидир, агар киши унга эриша олса,
Тилакка етиб, туман орзуларга эришади).*

Уқуш бўлса эрка кўр асғи ўкуш,
Билиг билса ўтру бўлур эр кўшуш.
*(Кишида заковат бўлса, (унинг) нағи каттадир,
Билим ўрганса, сўнг киши азиз бўлади).*

Уқуш бирла ишлар қамуғ иш қузуг,
Билиг бирла беглар бу булмиш ўзуг.
*(Ҳамма (ҳам) иш-амалларни заковат туфайли бажаради,
Беглар давр-давронга билим туфайли эришганлар)...*

КИТАБ ИЗИСИ ЎЗИНГА УЗР АЙУР (КИТОБ ЭГАСИ ЎЗИГА УЗР АЙТАДИ)

Тилаким сўз эрди э билга бўгу,
Кезин келдачика ўзум сўзлагу.
*(Тилагим сўз эди, эй билагон доно,
Кейин келувчи(лар) учун ўзим айтадиган (сўзлар эди).*

Уқуш келди ўтру айур бутру кўр,
Сўзунг бўлса йанглуқ сенга бўлға қўр.
*(Заковат пеш келди, ишонарли қилиб айтади, кўр,
Сўз(лар)инг янгилиш-хато бўлса, сен учун зарар бўлади)...*

Йашил кўқдин инди йағиз йерка сўз,
Сўзи бирла йанглуқ ағир қилди ўз.
*(Сўз бўз ерга яшил кўқдан тушибди,
Сўзи туфайли инсон ўзини улуг қилди).*

Киши кўнгли тубсуз тенгиз-тег турур,
Билиг йунжу сани тубинда йатур.
*(Киши кўнгли тубсиз денгиз кабидир,
Билим инжу каби (унинг) тубида ётади).*

Тенгиздин чиқармаса йунжу киши,
Керак йунжу бўлсун керак сай тashi.

*(Денгиздан киши инжуни чиқармаса,
У хоҳ инжу бўлсин, хоҳ сой тоши бўлсин (бекорийдадир).*

Йағиз йер қатиндақи алтун таш-ул,
Қали чиқса беглар башинда туш-ул.
*(Агар бўз ер қатидаги олтин тош
қазиб чиқарилса, беглар бошида безак бўлади).*

Билиглиг чиқармаса билгин тилин,
Йарутмаз анин билги йатса йилин.
*(Билимли билимини тили орқали чиқармаса,
Унинг билими ийлаб ётса (ҳам) ёритмайди).*

Уқушли билигли эзи эзгу нанг,
Қали булсанг ишлат учуб кўкка тенг.
*(Заковат (ва) билим – жуда эзгу нарса,
Агар (уларга) эришсанг, ишлат, учиб кўкка кўтариш).*

Неку тер эшитгил бу эл кент беги,
Уқушқа билигка йетурмиш ўги.
*(Бу эл ва кент беги нима дейди, эшитгин,
Заковатга, билимга фаҳми етган (киши)).*

Ажун тутғуқа ер уқушлуғ керак,
Будун басғуқа ўғ керак ҳам йурак.
*(Жаҳон тутшиш учун киши заковатли бўлиши керак,
Халқни босиш учун ақл-фаросат (ва) юрак керак).*

Уқуш бирла тутти ажун тутғучи,
Билиг бирла бости будун басғучи.
*(Жаҳонгир(лар) заковат билан олам тутди(лар),
Халқни босувчи(лар) билим билан босди(лар)...)*

Ўлугдин тиригка қумару сўз-ул,
Қумару сўзи тутса асғи йуз-ул.
*(Ўлган(лар)дан тирик(ларга) мерос сўздир,
Мерос сўзи (яъни оталар сўзи)ни тутиласа, нафи юз-юздир).*

Билигсиз қарагу турур белгулуг,
Е кўzsуз қарагу билиг ал улуг.

(Билимсиз майян күрдир,
Эй нобино, күр, билимдан улуш ол).

Киши кўрки сўз-ул бу сўз-ўк телим,
Йури эзгу сўзлуг кишиг ўг тилим.
(Кишининг кўрки сўздир, сўз эса талайдир,
Кел, эй тилим, эзгу сўзли киши(лар)ни мадҳ қил).

Масал келди туркча мунар мензатур,
Ани сўзладим мен муну йанзатур.
(Бунга ўхшатадиган туркча масал бор,
Бунга мослаб шу (масал)ни сўзладим).

Уқуш кўрки сўз-ул бу тил кўрки сўз,
Киши кўрки йуз-ул бу йуз кўрки кўз.
(Заковат кўрки сўздир, бу тилнинг кўрки сўздир,
Кишининг кўрки юздир, бу юзниг кўрки кўздир).

Тили бирла йанглуқ сўзи сўзлайур,
Сўзи яхши бўлса йузи сувланур.
(Инсон ўз сўзини тили орқали сўзлайди,
Сўзи яхши бўлса, юзи сувланади (яъни обрў қозонади)...

<p><i>Түшумни ва саволларга тешеббуб беринг</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. «Ақлий ҳужум»: достоннинг тузилиш таркиби қандай? Шу даврда ёзилган аксарият асарларнинг умумий жиҳатларини белгиланг.2. Бадиий асар мазмуни, унда кўтарилилган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг.
---	--	---

<p>Таҳлил ба тапкин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Оддий халқ бекдан нима талаб қиласы? Уларни топинг ва ҳозирги кунда халқ ҳукуматдан нима талаб қилиши мүмкін? Шу ҳақда ўз фикрингизни билдириш учун «<i>Очиқ хат</i>» усулини қўлланг. Асар қаҳрамонларининг роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда уларни тавсифланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th><i>Кунтуғди</i></th><th><i>Ойтўлди</i></th><th><i>Ўғдулмиш</i></th><th><i>Ўзгурмииш</i></th><th><i>Мисоллар</i></th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	<i>Кунтуғди</i>	<i>Ойтўлди</i>	<i>Ўғдулмиш</i>	<i>Ўзгурмииш</i>	<i>Мисоллар</i>					
<i>Кунтуғди</i>	<i>Ойтўлди</i>	<i>Ўғдулмиш</i>	<i>Ўзгурмииш</i>	<i>Мисоллар</i>								
<p>Баҳолаш ба қиёсий таҳлил</p>		<ol style="list-style-type: none"> Достон ҳақида ўз фикрларингизни «<i>Тўрт фикр</i>» усули орқали (бир гап билан) билдиринг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Фикр</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Далил, исбот</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Мисол</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Хулоса, якун</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> </table> <ol style="list-style-type: none"> Муаллифнинг қаҳрамонларга бўлган муносабатини ифодаланг. 	<i>Фикр</i>		<i>Далил, исбот</i>		<i>Мисол</i>		<i>Хулоса, якун</i>			
<i>Фикр</i>												
<i>Далил, исбот</i>												
<i>Мисол</i>												
<i>Хулоса, якун</i>												

БУГУН ДАРСДА:

- дидактик достон ҳақида түшүнчага эга бўламиз;
- асар қаҳрамонларининг асардаги роли ва аҳамиятини аниқлаймиз;
- достон ғояси ва қаҳрамонларига баҳо берамиз.

КИТАБ ИЗИСИ ЎЗИНГА УЗР АЙУР (КИТОБ ЭГАСИ ЎЗИГА УЗР АЙТАДИ)

Бу Айтўлди айди сўз асғи телим,
Қали сўзлайу билса ўш бу тилим.
(*Ойтўлди айтди: Сўзнинг фойдаси (жуда) кўп,*
Агар бу тилим уни таърифлаб бера олса).

Йава сўз билигсиз тилиндин чиқар,
Билигсиз кишиг билга йилқи атар.
(*Бехуда сўз билимсиз тилидан чиқади,*
Билимсиз кишини доно йилқи атайди).

Қара қилқи тенгсиз йава сўзлаган,
Йава сўз туурур бу қара баш йеган.
(*Жоҳилнинг одати тенги йўқ бехуда сўзлашдан иборат,*
Қора бошни еган нарса бехуда сўздир).

Йава сўзласа сўз неча йас қилур,
Агар сўзлайу билса асғи бўлур.
(*Сўзни бехуда сўзлассанг, қанчадан-қанча зиён келтиради,*
Агар сўзлай билсанг, унинг фойдаси бўлади).

Қара қарни тўзса кўр уз-тег йатур,
Йава сўзка авнур ўзин семритур.
(*Жоҳил қорни тўйса, ҳўқиздек ётади, кўр,*
Бехуда сўзга гарқ бўлиб ўзини семиртиради).

Йеса тўзса йатса бу йилқи туурур,
Бу йилқи тедукум бу қилқи туурур.

*(Еса, тўйса ва ётса – бу демак йилқидир,
Бу йилқи деганим унинг қилиқлари (учун)дир).*

Билиглиг кишилар этўз йавритур,
Билиг бирла авнур жанин семритур.
*(Донишманд кишилар ўз жисмларини койитадилар,
Билим билан овуниб ўз жонларига ором берадилар).*

Этўз улги барча бўғуздин кирур,
Бу жан улги чин сўз қулакдин кирур.
*(Жисм (тана)нинг ҳиссаси бўғиздан киради,
Жон (руҳ)нинг ҳиссаси эса чин сўз бўлиб, у қулоқдан киради).*

Билиг белгуси кўр эки нанг турур,
Бу экки била эр қизил энг урур.
*(Билимнинг белгиси икки нарсадир, кўр,
Бу икки (нарса) билан кишининг юзи ёргу бўлади).*

Бири тил турур кўр бириси бўғуз,
Бу экки баса тутса асфи ўкуз.
*(Бири – тил, бири эса бўғиздир (нафсдир),
Шу иккаласини тия билсанг, фойдаси дарё кабидир).*

Билиглиг боғуз тилқа эрклиг керак,
Бўғуз тил кўдазган билиглиг керак.
*(Билимли, нафс (ва) тилга иродали бўлиши керак,
Нафс (ва) тилни тиядиган киши билимли бўлиши керак)...*

АЙТЎЛДИ ЖАВАБИ ЭЛИГКА (ОЙТЎЛДИННИГ ЭЛИГГА ЖАВОБИ)

Бу Айтўлди аиди ўкуш сўз ул-ул,
Айитмади сўзлаб ирикса кўнгул.
*(Ойтўлди айтди: Сўзнинг кўпи шулдирки,
Сўрамаган (сўз)ни сўзлаб кўнгилга тегса).*

Бу аз сўз ул-ул ким айитмиҳқа ўз,
Жаваб берса сўзка йанут қилса сўз.

(Сўзниг ози шулдирки, сўраганга киши
Жавоб берса, сўзга (тенг) сўз билан жавоб қиласа).

Мунгар менгзату айди шаъир сўзи,
Тили сўз била тузди ачти йузи.

(Шоир сўзини бунга ўхшатиб айтди,
(У) тилини сўз билан безади, юзини очди (яъни хушрўй бўлди).

Сўзуг йақши сўзла эзу сақну ўз,
Айитуқта сўзла йана теркин уз.
(Ўзинг жуда ўйлаб сўзни яхши сўзла,
Сўраганда сўзла, яна тезликда тамом қил).

Ўкуш сўз эшитгил телим сўзлама,
Укуш бирла сўзла билиг бирла туз.
(Сўзни кўп эшитгин, лекин ортиқ сўзлама,
Идрок билан сўзла, билим билан андазала).

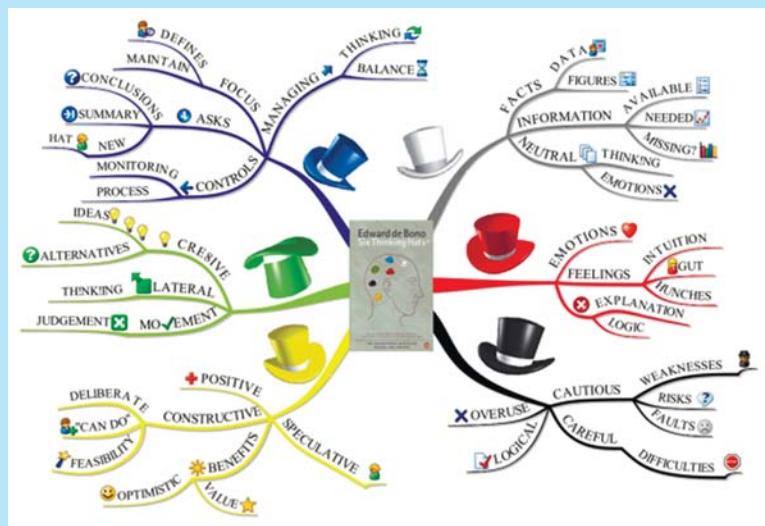

<p>Тушуниш ва саволларга жавоб берниш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда, асар матни ёки парча мазмунини ижодий ёндашиб қайта ҳикоя қилинг. Нима учун адилат ҳақидаги қарашларини айнан Кунтуғди тимсоли орқали ифодалаганини тушунтиринг. 												
<p>Таҳлил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарда қўлланилган мақолларни шарҳланг. «T-жадвали» усули орқали ҳозирги ва шу давр мақолларининг ўхшаш ва фарқли томонларини топинг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th colspan="2"><i>Асардаги ҳикматли сўзлар</i></th> <th colspan="2"><i>Ҳозирги замон мақоллари</i></th> </tr> <tr> <th><i>Ўхшашлиги</i></th> <th><i>Фарқи</i></th> <th><i>Ўхшашлиги</i></th> <th><i>Фарқи</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <ol style="list-style-type: none"> «Ягона давра» (давра сухбати) усули орқали достонни таҳлил қилинг. 	<i>Асардаги ҳикматли сўзлар</i>		<i>Ҳозирги замон мақоллари</i>		<i>Ўхшашлиги</i>	<i>Фарқи</i>	<i>Ўхшашлиги</i>	<i>Фарқи</i>				
<i>Асардаги ҳикматли сўзлар</i>		<i>Ҳозирги замон мақоллари</i>												
<i>Ўхшашлиги</i>	<i>Фарқи</i>	<i>Ўхшашлиги</i>	<i>Фарқи</i>											

Баҳолаш са қиёсий таҳлил

1. Достонни «Оқилнинг 6 қалпоги» усули орқали баҳоланг.

2. «Қутадғу билиг» асарининг дидактик достон дейилишига далиллар келтириңг.

Құшимча үқиши үчүн

ТИЛНИНГ ФАЗИЛАТИ, ФОЙДА-ЗАРАРЛАРИ ҲАҚИДА СҮЗЛАЙДИ

Уқушга, билигга бу тилмочи – тил,
Саодатманд этар равон забон, бил.

Тили билан азиз, баҳт топар киши,
Тили боис баъзан ёрилар боши.

Забонни ким тутқун арслон ҳам дегай,
Қафасдаги йиртқич бошинг ҳам егай.

Тилидан панд еган эр не дер, эшит,
Амал қил, наф күриб, ҳар ишиңг пишит.

Тилим вайрон этар неча бор дилим,
Бошим кесмасидан кесайин тилим.

Сўзинг ўйлаб сўзла, бошинг кетмасин,
Тилинг эҳтиёт қил, тишинг синмасин.

Будун тили ёмон, сени сўзлагай,
Кишилар ҳасадгўй, ич-этинг егай.

Билим берди тилга Раҳмони одил.
Бошинг асрагайсан, эй соҳиби тил.

Омонлик тиласанг сенинг бу ўзинг,
Тилингдан чиқарма яроғсиз сўзинг.

Билиб сўзламоқ сўз, ҳар доно иши,
Нодон сўзи билан кетар ўз боши.

Зиёда сўзда ҳеч фойда кўрмадим,
Зиёда сўзлашдан ҳам наф топмадим.

Етарли сўзла сўз, кўп сўзлашдан қоч,
Туман сўз маънисин бир сўз билан оч.

Киши сўз туфайли азиз, мукаррам,
Бехуда сўз қилар бошин ерга хам.

Зиёда сўзласанг, эзма дер дарров,
Яна сўзламасанг, дерлар гунг-соқов.

Аъло бил эл билан алоқа тарзин,
Муомала билан пиёда фарзин.

Тилинг эҳтиёт фил, саломат бошинг,
Сўзинг қисқа қилгин, зиёда ёшинг.

Зиёда тил нафи, бўлсанг бас огоҳ,
Гоҳо тил мақталар ҳам янилар гоҳ.

Неча мундоғ эрса, билиб сўзла сўз,
Сўзинг бўлсин кўзи басир учун кўз.

Билимсиз бамисли сўқир бегумон,
Билимдан улушинг олгин, эй нодон.

Туғилган ўлар, кўр, ном-нишон қолмас,
Сўзи эзгу фақат то абад ўлмас.

Қаримас эр икки шарт билан ўзи,
Бири – эзгу хулқи, бир – эзгу сўзи.

Сўзи қолар, йитар гар инсон зоти,
Ўзи ўлар, vale барҳаёт оти.

Тириклиқ тиласанг мангу безавол,
Феълу сўзинг бўлгай эзгу ҳам ҳалол.

Гоҳи алқаб тилни, қилдим маломат,
Сабоқ бўлсин дедим сенга аломат.

Қамуғ сўзни йиғса, дилга жо бўлмас,
Керак сўзни сўзлар, киши гизламас.

Сўзим сўзладим ўғлимга, баҳодир,
Нафинг кўзлаб айтай насиҳат нодир.

Се(н)га сўзладим мен сўзим, эй ўғил,
Се(н)га берди бу панд ўзим, эй ўғил!

Қумуш-олтин қолса гар мендан сенга,
Уларни бу сўзга ҳеч билма тенг-а.

Қумуш ишга солсанг, тугар, сол назар,
Сўзим ишга тутсанг, зиёд қумуш-зар.

Кишидан кишига мерос панд, сўз, бил,
Оталар каломин нафин юз-юз, бил.

Бу айём ранжима ҳеч мени яниб,
Агар ўз узримни айтсам ийманиб.

ДИДАКТИК ДОСТОН

«Дидактика» юононча сўз бўлиб, «ўқитадиган», «ўргатадиган» деган маъноларини билдиради. Достон эса, халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётига хос адабий асарнинг бир тури. Кўпинча назм ва наср аралаш келади. Халқ достонлари соз билан айтилади. Дидактик достон дейилганда эса, панд-насиҳат руҳидаги асар кўзда тутилади. Бу, асосан, ёзма адабиётта хос. Дидактик достончилик адабиётимизда қадим анъаналарга эга. Бу ҳақда М.Қошгари «Девону луготит турк»да маълумот бериб ўтади ва шеърий йўл билан панд-насиҳат айтиувчи билимдон донишманд кишилар кўп бўлганини хабар қиласади. Бизнинг адабиётимизда дидактик достоннинг илк намуналари «Қутадғу билиг» ва «Ҳибат ул-ҳақойиқ»дир. Кейинги асрларда бу хил соф дидактик достон учрамайди. Улар кўпинча ишқий, майший, саргузашт йўналишлари билан биргаликда келади. Дидактик адабиёт деган тушунча эса панд-насиҳат руҳидаги хилма-хил жанр ва турларда ёзилган асарларни қамраб олади.

«Маснавий» арабча иккилик маъносини англатади. Шеърий асарда мисраларнинг *aa, bb, vv, gg* ва бошқалар каби ўзаро қофияланиб келиши кўзда тутилади. Сўнгрок мисралари ўзаро қофияланиб келувчи шеър турига маснавий дейилган. Йирик асарлар, масалан достонлар, маснавийда ёзилган. Форс тилидаги маснавийларнинг илк машҳур намунаси Фирдавсийнинг «Шоҳнома» асариdir. Туркий тилдаги илк бадиий достон «Қутадғу билиг» бўлади. Юсуф Хос Ҳожиб ҳам ўз асарини «Шоҳнома» сингари арузнинг мутақориб вазнида ёзди.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

1. «Қутадғу билиг» достони неча бобдан иборат?
 - А) 74 боб
 - Б) 73 боб
 - В) 72 боб
 - Г) 71 боб
2. «Қутадғу билиг»ни чинликлар қандай номлашган?
 - А) «Аминул мамлакат»
 - Б) «Зийнат ул-умаро»
 - В) «Шоғномайи туркий»
 - Г) «Адаб ул-мулук»
3. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонида адолат рамзи ким эди?
 - А) Ойтўлди
 - Б) Ўзғурмиш
 - В) Қунтуғди
 - Г) Ўгдулмиш
4. Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» достонида баҳт рамзи бўлган қаҳрамонни аниқланг.
 - А) Қунтуғди
 - Б) Ойтўлди
 - В) достонда бундай рамз мавжуд эмас
 - Г) Ўзғурмиш
5. «Қутадғу билиг» достонининг муқаддимаси қандай йўл билан битилган?
 - А) фақат шеърий
 - Б) шеърий ҳамда насрый
 - В) савол-жавоб, мунозара шаклида
 - Г) фақат насрый
6. Насрий-шеърий дидактик асар берилган қаторни топинг.
 - А) «Қутадғу билиг»
 - Б) «Гулистон»

- В) «Гулшан ул-асрор»
Г) «Махзан ул асрор»
7. Қайси қаторда насрий дидактик асарлар берилган?
- А) «Калила ва Димна», «Гулистан», «Ҳайрат ул-абор»
Б) «Маҳбуб ул-қулуб», «Минг бир кеча», «Қобуснома»
В) «Пантачатра», «Қобуснома», «Мифтоҳ ул-адл»
Г) «Гулистан», «Зарбулмасал», «Гулшан ул-асрор»
8. «Дидактика» сўзининг маъносини аниқланг.
- А) ибратли
Б) халқ олқиши
В) ўтмиш сири
Г) мерос сири
9. Юсуф Хос Ҳожибининг «Қутадғу билиг» достонидаги ақл образини аниқланг.
- А) Ўгдулмиш
Б) Ўзгурмиш
В) Кунтуғди
Г) Ойтўлди
10. «Қутадғу билиг» достонида асосий воқеалар нечанчи бобдан бошланади?
- А) 13-боб
Б) 9-боб
В) 12-боб
Г) 5-боб
11. Юсуф Хос Ҳожиб ҳақиқат устунлари деб кимларни назарда тутган?
- А) шоирларни
Б) қозиларни
В) шоҳларни
Г) олимларни
12. «Қутадғу билиг»да таърифланган Кунтуғди ўтирган уч оёқли курси ниманинг рамзи?
- А) ўлимнинг
Б) адолатнинг

- Б) ақлнинг
Г) саломатликнинг
13. Қуйидаги асарларнинг қайси бирида одил шоҳ образи кучлироқ акс этган?
- А) «Қутадғу билиг»
Б) «Девони луғотит турк»
В) «Мажолис ун-нафоис»
Г) «Хибат ул-ҳақойик»
14. «Сүякнинг қиммати ичіда, илиги борлиги да дадир,
Одамнинг қиммати билим да дадир».
Ушбу фикр муаллифини аниқланғ.
- А) Юсуф Хос Ҳожиб
Б) Ахмад Юғнакий
В) Алишер Навоий
Г) Ибн Сино
15. «Күни сўз асалтиқ, бу ёлғон басал». Байтдаги басал сўзининг маъносини аниқланг.
- А) заҳар
Б) шарбат
В) туз
Г) саримсоқ пиёз
16. «Қутадғу билиг» достонидаги қаноатни ифодаловчи образ қайси жағобда тұғри берилген?
- А) Қунтуғди
Б) Ўзғурмиш
В) Ойтұлди
Г) Ўгдулмиш
17. «Қутадғу билиг»да келтирилишича халқ ҳукмдор олдига қандай уч шартни қўйишга ҳақлиидир?
- А) Пулнинг курсини сақлаш, адолатли сиёsat юритиш, йўлларни қароқчилардан сақлаш.
Б) Юртни ҳимоя қилиш, раиятнинг арзини тинглаш, солиқларни қисқартириш.

- В) Йўлларни қароқчилардан сақлаш, солиқларни қисқартириш, юртни ҳимоя қилиш.
Г) Арзига қулоқ солиш, адолатли сиёсат, солиқларни камайтириш.

18. Шоир қуийдаги мисраларда қандай бадиий санъат усулидан фойдаланган?

*Бўдум эрди ўқтег, кўнгул эрди я,
Кўнгул қилғу ўқтег, бўдум бўлди я.
(Қаддим ўқдек эди, кўнглим эса ёй,
Кўнгилни ўқдек қилгунча қаддим ёй бўлди).*

- А) талмех
Б) жонлантириш
В) сифатлаш
Г) ўхшатиш

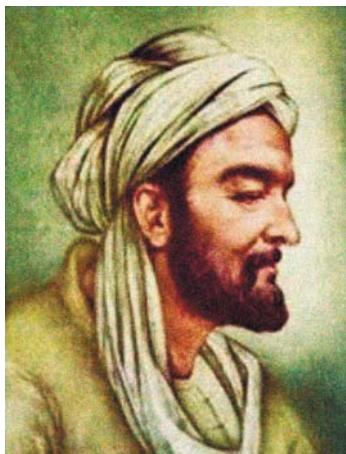
3

БУГУН ДАРСДА:

- асар матни ёки парча мазмунини ижодий ёндашиб, қайта ҳикоя қиласиз;
- асарнинг мавзу доирасини аниқлаймиз;
- достон ғоясига нисбатан шахсий фикрларимизни билдирамиз.

АҲМАД ЮГНАКИЙ

Аҳмад Югнакий таржимаи ҳоли ҳақида деярли маълумот йўқ. Адабнинг «Ҳибат ул-ҳақойик» («Ҳақиқатлар тухфаси») асари бизгача етиб келиб, унинг охирида Адиб Аҳмад исми тилга олинади. Асар нусхаларидан бирига темурий амалдорлардан Арслонхожа Тархон томонидан илова қилинган 10 байтли маснавийда Югнакий ҳақида баъзи маълумотларга кўра адиб Аҳмад Югнак деган сўлим ва баҳаво жойда туғилган. Отасининг оти Маҳмуд Югнакий бўлган.

Китоби адабдан иборат бўлиб, номи – «Ҳибат ул-ҳақойик», қошғарий тилда шеърий йўл билан ёзилган бўлиб, «Қутадғу билиг»дан кейин яратилган ўзбек мумтоз адабиётининг ноёб дурнонаси ҳисобланади. Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат» тазкирасида Югнакийни Ўрта Осиёнинг машҳур шайхлари қаторига қўшиб, унинг тутма кўрлиги хусусида сўзлайди, яна Навоий Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Бадиузвазонга ёзган хатларидан бирида ҳам «Ҳибат ул-ҳақойик»дан парчалар келтиради. «Ҳибат ул-ҳақойик» асари шоир ҳақидаги маълумотларни бирмунча тўлдиришга, Югнакий яшаб ижод этган даврни таҳлил қилишга имкон беради.

Зар қадрин зарғар билар

Адиблар адаби, фозиллар боши,
Гуҳартин сўз аймиш, этин сўз биши.
(Адиблар адаби, фозиллар боши гавҳардан
сўз айтиб, гўзал сўзлар ўйлаб чиқарди).

Арслонхўжа Тархон

Юнгакий түғилган жой олимлар ўртасида кўп тортишувларга сабаб бўлган. Самарқанд, Фарғона ва Туркистонда Юнгак деган жой борлиги айтилса-да, кўпчилик уни Самарқанд атрофида дейишга мойил ва кейинги тадқиқотлар бу фикрнинг тўғрилигини тасдиқлайди. XII асрда яшаган машҳур муаррих Абулкарим ас-Самъоний «Ал-Ансоб» («Насаб 980 нома») китобида ёзади: «Бу нисба (таксаллус) «Юнгак»дан ва бу (жой) Самарқанд қишлоқларидан. Бу нисба билан АбӯҲомид Аҳмад ибн Абӯ Аҳмад ал-Юнгакий машҳурдирлар».

Шоир «Хибат ул-ҳақойиқ»ни тугатиб, уни ҳукмдори Дод Сипоҳсолорбекка тақдим этади. Асар тилида қадимий туркий сўзлардан кўра, араб ва форс сўзларининг кўп қўллангани шундан далолат беради. Юнгакий бу асари билан ўзбек адабий тили ва адабиёти ривожига катта ҳисса қўшган.

«Хибат ул-ҳақойиқ» 14 боб, 512 мисрадан иборат. Достоннинг 1-боби Аллоҳга ҳамд, 2- боби Мухаммад (сав) наъти ва чорёрлар таърифига, 3-боби Дод Сипоҳсолорбек мадҳига бағишлиланган, шунингдек, 4-бобда китобнинг ёзилиш сабаблари баён қилинган. Дастребни 4 муқаддима бобдан сўнг асосий қисмга ўтилади. 5-боб – маърифатнинг фойдасию жаҳолатнинг зарари, 6-боб – тил одоби, 7-боб – дунёнинг ўткинчилиги, 8-боб – сахийлик ва бахиллик, 9 ва 10-боблар турли масалаларга бағишлиланган бўлиб, 11-боб – китобнинг хотимаси.

«Хибат ул-ҳақойиқ» илк бор уйғур ёзувида битилган. Унинг нусхалари кўп бўлиб, уларда асар ҳажми турлича. Ҳозирча маълум қўлёзмалардан 3 таси (бири уйғур ёзуви, иккинчиси араб ва уйғур ёзуви, учинчиси эса араб ёзуви билан битилган) тўлиқ, қолганлари парчалардан иборат.

«ХИБАТУЛ-ҲАҚОЙИҚ»ДАН ИЛМ МАНФААТИ ВА ЖАҲЛ ЗАРАРИ ҲАҚИДА

Биликтин аюрман¹, сўзумга ула²,
Биликка, ё дўст, ўзунгни ула³.

Билик бирла билнур саодат йўли,
Билик бил саодат йўлини бўла⁴.

Баҳолик динор⁵ ул биликлиқ киши,
Бу жоҳил биликсиз – баҳосиз биши⁶.

¹ Аюрман – айтурман.

² Ула – улан, улаш, қулоқ сол.

³ Ула – улан, улаш, ёпиштири.

⁴ Бўла – топгин, эришгин.

⁵ Баҳолик динор – кимматли маблағ.

⁶ Биши – ярамас нарса.

Сўнгакка йиликтак эранга¹ билик,
Эран кўрки ақл, ул сўнгакнинг йилик.

Биликсиз – йиликсиз сўнгактак қоли²,
Йиликсиз сўнгакка сунулмас алик³.

Билик билти бўлти⁴ эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук⁵ кўркулук.

Биликлик эр ўлти – оти ўлмату,
Биликсиз эсан әркан оти ўлук.

Биликлик биринга бешаксиз мингин⁶,
Тенгакли тенгади биликнинг тенгин.

Боқа кўргил эмти уқа⁷ синаю⁸,
Нананг бор биликтин асиғлиқ⁹ ўнгин¹⁰.

Билик бирла олам юқар йўқлади¹¹,
Биликсизлик эрни чўкарди¹² қуди.

Билик бил ўсанма¹³ бил ул ҳақ расул,
Билик кимда эрса сиз арқанг¹⁴ теди.

Биликлик биликни адаркан¹⁵ бўлур,
Биллик татғин, эй дўст биликлик билур.

¹ Эран – эр киши.

² Қоли – ҳоли.

³ Алик – илик, қўл.

⁴ Билик бўлти – билди, бўлди.

⁵ Йитук – йитган, йўқолган.

⁶ Бир билимлига минг билимсиз.

⁷ Уқа – уқиб, тушуниб.

⁸ Синаю – синаб, тажриба қилиб.

⁹ Осиғлиқ – фойдали.

¹⁰ Ўнгин – бошқа.

¹¹ Йўқлади – юқорига ошди.

¹² Чўкарди – чўқтириди.

¹³ Ўсанма – ғофил бўлма.

¹⁴ Арқанг – мақтанг.

¹⁵ Адаркан – ахтарган, излаган.

Биликсизга ҳақ сўз татиқсиз¹ эрур,
Анга панд, пасиҳат осифсиз эрур.

На турлук ориқсиз² оирир юдиса³,
Жоҳил юб оримас, ариғсиз эрур.

Биликлик киши кўр билур иш ўзин,
Билип этар ишни, ўқунмас кедин.

На турлук иш эрса биликсиз ўнги⁴,
Ўқунч⁵ ул анга йўқ ўнг⁶ анда адин⁷.

Биликлик кераклик сўзин сўзлаюр,
Кераксиз сўзини кўмуб кизлаюр⁸.

Биликсиз на айса аюр уқматин⁹,
Анинг ўз тили, ўз бошини еюр¹⁰.

Билик бирла билинур тўратван¹¹ иди¹²,
Биликсизлик ичра хайир¹³ йўқ деди.

Биликлик сўзи¹⁴ панд, насиҳат, адаб,
Биликликни ўгди ажам¹⁵ ҳам араб.

Товарсизға¹⁶ билги¹⁷ туганмас товар,
Ҳисобсизға¹⁸ билги йирилмас¹⁹ ҳисоб.

¹ Татиқсиз – тотимсиз, лаззатсиз.

² Ариқсиз – нопок, булғонч.

³ Юдиса – ювса.

⁴ Ўнги – олдида.

⁵ Ўқунч – пушаймон.

⁶ Ўнг – осон.

⁷ Адин – бошқа, пушаймонликдан бошқа.

⁸ Кизлаюр – яширади.

⁹ Уқматин – уқмай.

¹⁰ Еюр – ейди.

¹¹ Туратван – яратган.

¹² Иди – эга (тангри).

¹³ Хайр – яхшилиқ.

¹⁴ Ўгди – мактади.

¹⁵ Ажам – араб халқидан бошқа ҳамма халқлар.

¹⁶ Товарсиз – молсиз.

¹⁷ Билги – илм.

¹⁸ Ҳисобсиз – даражасиз, мартабасиз.

¹⁹ Йирилмас – битмас-туганмас.

<p>Түшүнүштүүлүштүүлүк жаңылыктар</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Асар матни ёки парча мазмунини ижодий ёндашиб, қайта ҳикоя қилинг.«Муаммоли вазият»: асарда билимга қандай таъриф берилган?Шарқда билимга катта эътибор бериш сабабларини тушунтиринг.
<p>Таҳлил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Сизнингча, асарнинг мавзу доирасини аниқ күрсатадиган 6-8 байтларни насрға айлантириб, иш дафтарингизга ёзиб олинг ва фикрингизни асосланг.Достондаги: «Биликсиз – ииликсиз сүнгактак қоли, Ииликсиз сүнгакка сунулмас алик» байти орқали ифодаланган маъно ва унинг тасвир йўсунини аниқланг.Муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтиринг. Муаллифнинг қаҳрамонлариiga муносабатини ифодалаш усуулларини аниқланг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Асадан ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган фикрларни топиб, «Дебат» усулини қўлланг. Асар ғоясини белгиланг.

4

БУГУН ДАРСДА:

- бадиий асар мазмуни, унда күтарилган мұаммона түшүниб, мулоҳаза юритған ҳолда тинглаган ва үқиганларимизга үз мұносабатимизни билдирамиз;
- асарнинг мавзуу ва мұаммолар доирасини унинг долзарблиги нүктәи назаридан ва шахсий күзқарашимизни далиллаган ҳолда аниқлаймиз;
- асарни унинг ғоясидан келиб чиққан ҳолда баҳолаймиз.

ТИЛ САҚЛАШ ҲАҚИДА

Эшитгил биликлик нагу теп аюр¹
Адаблар баши тил кутазмак² туур.

Тилинг бекта³ тутғил тишинг синмасун,⁴
Қали⁴ чиқса бекта тишингни сиур.

Санип⁵ сўзлаган эр сўзи сўз соғи⁶,
Ўкуш⁷ янгшаган⁸ тил эйалмас яғи⁹.

Сўзунг бўшлуғ әзма йиға тут тилинг,
Етар бошқа бир кун бу тил бўшлуғи.

Хирадлиқму¹⁰ бўлур тили бўш киши,
Талим¹¹ бошни еди бу тил, сўз бўши.

Бир ул янгшар¹² эрса кераксиз сўзин¹³,
Икинг ялғон эрса ул эрнинг тили.

¹ Аюр – айтади.

² Тил кутазмак – тилни тиймоқ, тилни әхтиёт сақламоқ.

³ Бекта – пишиқ, пухта.

⁴ Қали – эгар.

⁵ Санип – ўйлаб, фикр қилиб.

⁶ Соғи – тўғриси.

⁷ Ўкуш – кўп.

⁸ Янгшаган – янглишган.

⁹ Яғи – душман.

¹⁰ Хирадлик – ақлли.

¹¹ Талим – кўп.

¹² Янгшар – янглишади.

¹³ Сўзин – сўз билан.

Тили ялғон эртін йироқ тур теза¹,
Кечур санма умрунг күнилик² уза.

Оғиз тил безаки күни³ сүз турур,
Күни сүзла сүзни дилингни беза.

Күни сүз асалтек, бу ялғон басал⁴,
Басал еб ачитма оғизни асал⁵.

Ё ёлғон сүз ик⁶ так күни сүз шифо,
Бу бир сүз ўзоги⁷ урулмиш масал⁸.

Күни бул куни қил отин күни⁹,
Күни тею билсун халойик сени.

<p>Түшүнүш өсөвлөлөрдөң жабоб берүүші</p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. Берилған парча кимга аталған деб ўйлайсиз?2. Асар мазмунига мос мақоллар топиб, гурұхларда кичик беллашув ўтказинг.3. Асарда күтарилған муаммони тушуниб, мұлоқаза юритған ҳолда тинглаган ва ўқығанлар ингизга ўз муносабатингизни билдириңг.
--	--	---

¹ Теза – тез-а.

² Күнилик – түғрилик.

³ Күни – түғри.

⁴ Басал – пиёз, аччик.

⁵ Оғизни асал – асал оғизни.

⁶ Ик – касаллик.

⁷ Ўзоги – илгариги.

⁸ Масал – мақол.

⁹ Отин күни – түғри, содик деб от чиқар.

<p><i>Таҳлил ва талқин</i></p> 	<ol style="list-style-type: none"> Асарнинг мавзу ва муаммолар доирасини унинг долзарблиги нуқтаи назаридан ва шахсий қўзқарашингизни далиллаган ҳолда аниқланг. Адиб эл-юрт фаровонлиги ва осойишталиги ҳақида қандай фикрларни илгари сурган? Ушбу тушунчаларни «<i>Ассоциация</i>» усули орқали жуфтликда ёритиб беринг. Асарда қўлланилган шеърий санъатларни аниқлаб, матнга таянган ҳолда жадвални тўлдиринг. Улар нима учун ишлатилганлигини шарҳланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">Шеърий санъат</th><th style="text-align: center;">Мисра</th><th style="text-align: center;">Шарҳи</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> </tbody> </table> <ol style="list-style-type: none"> Парчани ифодали ўқиш қоидаларига риоя қилган ҳолда ёд олинг. 	Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи					
Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи							
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳ- нил</i></p> 	<ol style="list-style-type: none"> Асарда илгари сурилган гояни аниқланг. Унинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини «Концептуал жадвал» график органайзери орқали баҳоланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;"><i>Асар гоясини ёритувчи жиҳатлар</i></th><th colspan="3" style="text-align: center;"><i>Муҳим белги ва тавсиялар</i></th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 40px;"></td><td style="text-align: center;">«+»</td><td style="text-align: center;">«-»</td><td style="text-align: center;">«?»</td></tr> </tbody> </table>	<i>Асар гоясини ёритувчи жиҳатлар</i>	<i>Муҳим белги ва тавсиялар</i>				«+»	«-»	«?»
<i>Асар гоясини ёритувчи жиҳатлар</i>	<i>Муҳим белги ва тавсиялар</i>								
	«+»	«-»	«?»						

5

БУГУН ДАРСДА:

- бадийй асар мазмуни, унда күтарилиган мұаммоми аниқлаб, мұлоқаза юритған ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз мұносабатимизни билдирамиз;
- дозарбелиги ва шахсий күзқарашини далиллаган ҳолда асарнинг мавзуу ва мұаммолар доирасини аниқлаймиз;
- асар ғоясини аниқлаймиз, баҳо берамиз.

САХОВАТ ВА БАХИЛЛИК ОҚИБАТИ ҲАҚИДА

Аё дўст, билимли изин излагил,
Сўз айтсанг, ўйлагил, билиб сўзлагил.
Мақтасанг, мадҳ айла сахий кишини,
Бахилга ўткир ёй ўқин тезлагил.

Тилларда сахийнинг мақтови такрор,
Саховат айбингни ювади минг бор.
Сахий бўл, эл сенга лаънат айтмасин,
Лаънат йўлин тўсар саховатинг ёр.

Саховат тошкўнгил дилин эритур,
Сахий муродига албат эришур.
Бахилни мақтовчи тил топилмагай,
Сахийнинг мадҳини барча эшитур.

Билимнинг қадрига етади сахий,
Билимга бор молин сотади сахий.
Дунёда яхшилик отин қолдириб,
Яна минг йил умр этади сахий.

Бахил киши ҳаром бойликка етур,
Удунёга лаънат орқалаб кетур.
Йиққани ётларга қолур оқибат,
Сўкиш, лаънат олур, бошқа у нетур.

Саховатли инсон, беҳисоб молинг,
Тангри берган бўлса, сен ҳам бил ҳолинг.

Олиб, ўзгаларга бермас қўл – қутсиз,
Инъом, эҳсон бергил, қўлинг қутлуғ қил.

Бахиллик бир дардdir, даволаб бўлmas,
Саховатга бахил қўли очилmas –
Дунё қулиdir, унга давлат ҳукмрон,
Кўзи оч, қанча йигса кўнгли тўлmas.

ОХИРГИ СЎЗ (СЎЗНИНГ ТУГАЛЛАНИШ САБАБЛАРИ)

Халойиққа ибрат, таълим бергувчи,
Китоб битдим, одобга чақиргувчи.
Тенгласа арзирли Сўзга тенгласин,
Сўз қадрини мисли дурдай тергувчи.

Адиб Аҳмад – отим, насиҳат – Сўзим,
Сўзим бунда қолур, ўтурман Ўзим.
Желур куз, кечур ёз, ўтур бу умр,
Тугатди умримни бу ёзим, кузим.

Истагил қадрла, иста таъна қил,
Шу туркча китобни Сенга битдим, бил.
Битиб ўлсам, отим қолсин, деб,
Шу тансиқ сўзларни ёздим, кўзга ил.

Атлас – қиммат, арzon бўлганидай бўз,
Ҳазил сўз кўп, билсанг қимматлиси оз,
Бу китоб нафисдир, шунинг учун ҳам,
Тўлатиб ёзилган ҳар керакли сўз.

Эй, мендан кейинги келгувчи авлод,
Ҳаққингга Тангридан тилайман имдод.
Сенга ҳадя этдим тансиқ бир китоб,
Мени ҳам дуода айлаб тургил ёд...

Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк
Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк
Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк	Түшүнүүлүүштүүк

БИЛИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

1. Аҳмад Югнакий ўз шеърларида тўғри сўз ва ёлғон сўзни нимага қиёслайди?

 - А) шакар, пиёз
 - Б) асал, саримсоқ
 - В) асал, қалампир
 - Г) шакар, қалампир

2. «*Кўни бўл, кўнилик қил, атан кўни,
Кўни тию билсун халойиқ сени*. (Аҳмад Югнакий)

Ушбу мисрадаги кўни сўзининг маъносини изоҳланг.

 - А) әзгулик
 - Б) тўғри
 - В) ростгўй
 - Г) билимли

3. *Қавоқ солиб осмон кўзи ёш сочар,
Чечак майса қувноқ кулиб юз очар.*

Ушбу байтда қўлланган шеърий санъатни аниқланг.

 - А) ташбеҳ, талмех
 - Б) жонлантириш, тазод
 - В) ўхшатиш, тарсеъ
 - Г) ташбеҳ, муболаға

4. Бизгача етиб келган илк туркий достон...

 - А) «Ҳибат ул-ҳақойик»
 - Б) «Гул ва Наврўз»
 - В) «Қутадғу билиг»
 - Г) «Юсуф ва Зулайҳо»

5. Аҳмад Югнакийнинг фикрича, баҳтга етишишнинг йўли битта, у ҳам бўлса...

 - А) одоб-ахлоқ
 - Б) тўғрилик
 - В) бойлик
 - Г) илм

- 6. Аҳмад Югнакийнинг фикрича одоб нимадан бошланади?**
- А) тўғри сўзликдан
Б) тилни тиймоқдан
В) илмдан
Г) холислиқдан
- 7. Туркий тилдаги илк бадиий достонни аниқланг.**
- А) «Ҳибат ул-ҳақойик»
Б) «Тазкират уш-шуаро»
В) «Девони луғотит турк»
Г) «Қутадғу билиг»
- 8. Аҳмад Югнакий «дунё бир қўли билан...тутса, иккинчи қўли билан... тутади. Бу дунё – ...» дейди?**
- А) мол-дунё, заҳар, илон
Б) асал, заҳар, илон
В) шакар, заҳар, зулмат
Г) шакар, заҳар, илон
- 9. Аниң бошидан булут уптанур (унинг марҳаматидан булут уялади).**
Ушбу байтда қандай шеърий санъат қўлланган?
- А) тазод
Б) ташхис
В) ирсоли масал
Г) истиора
- 10. Баҳолик динор ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз баҳосиз биши.
Биликлик биликсиз қачон тенг бўлур,
Биликлик тиши эр, жоҳил эр – тиши. (Аҳмад Югнакий)
Ушбу тўртликда қўлланган шеърий санъатни аниқланг.**
- А) ташхис
Б) таъдид
В) тазод
Г) тажнис
- 11. Навоий қайси асарида Аҳмад Югнакий ҳақида маълумот беради?**
- А) «Насойим ул-муҳаббат»
Б) «Мажолис ун-нафоис»

- В) «Махзан ул-асор»
Г) «Мұхқамат ул-луғатайн»
12. «Ҳақ субҳонақу таоло, агарчи зоҳир кўзин ёпуқ яратқондур, аммо кўнгил кўзин бағоят ёруқ қилиғондур», – деб Аҳмад Юғнакийга баҳо берган адид ким?
А) Алишер Навоий
Б) Аҳмад Яссавий
В) Юсуф Хос Ҳожиб
Г) Атойи
13. Адид Аҳмад Юғнакийнинг «Ҳибатул ҳақойиқ» асарида мадҳ этилган ҳуқмдорнинг исмини белгиланг.
А) Дод Сипоҳсолар
Б) Мұхаммадхўжабек
В) Буғрахон
Г) Маҳмуд Фазнавий
14. Фазалларда иши зулмкорлик, ситамгарлик сифатида таърифланадиган образ қайси?
А) ошиқ
Б) маъшукә
В) рақиб
Г) гул

6

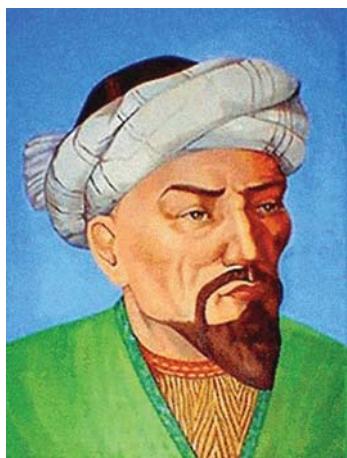
БУГУН ДАРСДА:

- тасаввуф ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- асар матни ёки парча мазмунини қайта ҳикоя қиласмиз;
- асарнинг долзарбилиги нуқтаи назаридан мавзу ва мұаммолар доирасини аниқлаймиз.

АҲМАД ЯССАВИЙ

(XI аср – 1166 й.)

Хожа Аҳмад Яссавий Ясси яқинидаги Сайрам шаҳрида таҳминан XI асрнинг II ярмида яшаган тасаввуфнинг машҳур намояндаларидан бири. Отаси Шайх Иброҳим жавонмардлик тариқатига мансуб нуғузли зотлардан бўлган. Яссавий туғилгач, кўп ўтмай онаси – Мусо Шайхнинг қизи Ойша хотун вафот этади. 7 ёшида отасидан ҳам ажралади. Яссавий тарбияси билан опаси Гавҳар Шаҳноз машғул бўлади. Яссавий опаси билан Яссига кўчиб боргач, биринчи устози Арслон боб билан учрашади ва ундан таҳсил олади («Етти ёшда Арслон бобом излаб топдим...»). Яссавий Яссида ботин илми сирларини мукаммал ўзлаштирган. Ўша замонларда илм-маърифат-

Зар қадрин зарғар билар

«Мақомоти олий ва машҳур, каромоти матаволий ва номаҳсур эрмиш. Мурид ва ашоб ғоятсиз ва шоҳу гадо аниң иродат ва ихлоси останонида ниҳоятсиз эрмиш».

А. Навоий

«... адабиётда тутган йўли содда халқ шоирларимизнинг тутғон йўлидир... Унинг ҳикматлари вазнда, қоғияда, услубда халқ адабиёти аталган шеърлар билан баробар...»

А. Фитрат

«Шариатда эди ул офтобе,
Қолибдур бизга ул эрдин китобе».

Сўфи Оллоёр

нинг Мовароуннахрдаги марказларидан бўлган Бухорода Туркистоннинг турли томонларидан толиби илмлар йиғилишган. Арслонбоб кўрсатмаси билан Яссавий ҳам Бухорога боради. Даврнинг энг пешқадам олими ва сўфийиси Шайх Юсуф Ҳамадоний билан учрашиб, унга мурид тушади.

Бухорода у араб тили билан бир қаторда форс тилини ҳам чуқур ўрганиди. Форсийда яратилган тасаввуфий адабиёт билан танишади. Хожа Абдухолик Фиждувоний, Абдуллоҳ Барқий, Хожа Ҳасан Андоқийлар билан ҳамсуҳбат ва ҳаммаслак бўлиб, Юсуф Ҳамадоний муриidlари қаторидан ўрин олади.

«Девони ҳикмат»да илоҳий ишқ ва ошиқлик, маърифат ва орифлик саодати, фанодан бақога етишиш тушунчалари ниҳоятда самимий ва таъсирли оҳангларда ёритиб берилган. «Девони ҳикмат»даги барча шеърлар ҳам Яссавийга мансуб эмас. Унга Яссавий издошларининг ижод намуналари ҳам киритилган. Бу эса, табиийки, ҳикматлар тили ва услубида маълум ўзгаришлар ҳосил қилган. Лекин Яссавийнинг ўнлаб издошларидан хеч бири устозлари бошлаган гоявий, ахлоқий, маънавий-маърифий ва мафкуравий йўналишни ўзгартирмаган. Буни Яссавий ҳаёти, тариқати ва ижодиётидан баҳс юритилган ўнлаб қадимий манбалар, айникса, Султон Аҳмад Ҳазинийнинг «Жавохир ул аброр мин амвожил биҳор» асари ҳам тўла тасдиқлайди.

Яссавийнинг фақат ижодиёти эмас, қанча умр кўриб, қачон вафот этганлиги ҳам баҳсли. У ҳикматларидан бирида «Юз йигирма бешга кирдим, билолмадим», дейдики, бу сўзлар тарихий ҳақиқатдан кўра, маноқибий мазмунга эга. Бундан ташқари, 125 йиллик узоқ бир умрнинг ярмидан кўпини «ер ости»да («Олтмиш учда ер остига кирдим мано», дейди Яссавий) ўтказиш ақл бовар этмас ҳодисадир. Лекин кўпчилик тадқиқотчилар унинг вафот тарихини 1166–1167 йил деб қайд этишган.

<p><i>Түшүнүштүү жағында</i></p> <p><i>жавоб берүү</i></p>	<p>1. Ахмад Яссавий ҳақида билгани маълумоттар билан ўртоқлашынг.</p> <table border="1"><tr><td>«Биламан»</td><td>«Билишни хоҳлайман»</td><td>«Билиб олдим»</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table> <p>2. Яссавий маңбарасы ҳақида қандай тарихий ҳақиқаттарни биласиз?</p>	«Биламан»	«Билишни хоҳлайман»	«Билиб олдим»			
«Биламан»	«Билишни хоҳлайман»	«Билиб олдим»					
<p><i>Таҳлил ва талқин</i></p>	<p>1. «Девони ҳикмат»да илохий ишкөн ва ошиқлик, маърифат ва орифлик саодати, фанодан бақога етишиш тушунчалари ниҳоятда самимий ва таъсирли охандарда ёритиб берилген» фикрни таҳлил ва талқин этинг. Изоҳланг.</p> <p>2. <i>Fариблик</i> сўзини <i>«Ассоциация»</i> усули орқали шарҳланг. Ҳозирги кундаги маъносини аниқланг.</p>						
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</i></p>	<p>1. Ҳикматларда инсон фазилатларининг қайси томонлари улуғланади ва қадрланади? Гурухда мухокама қилинг. Фикрларингиз билан ўртоқлашынг.</p>						

БҮГУН ДАРСДА:

- ҳикматларни овоз чиқариб, ифодали ўқиймиз;
- асар матни ёки парча мазмунини қайта ҳикоя қиласиз;
- асарнинг долзарбилиги нуқтаи назаридан мавзу ва муаммолар доирасини аниқлаймиз.

ҲИКМАТЛАР

Бисмиллоҳ деб баён айлай ҳикмат айтиб,
Толибларға дуррү гавҳар сочтим мано.
Риёзатни қоттиғ тортиб, қонлар ютуб,
Мен дафтари соний сўзин очтим мано.

Сўзни айдим ҳар ким бўлса дийдор талаб,
Жонни жонға пайванд қилиб, рагни улаб,
Фарив, етим, фақирларни кўнглин сийлаб,
Кўнгли бутун халойикдин қочтим мано.

Қайда кўрсанг, кўнгли синуқ марҳам бўлғил,
Андоғ мазлум йўлда қолса, ҳамдам бўлғил.
Рўзи маҳшар даргогига маҳрам бўлғил,
Мовуманлик халойикдин қочтин мано.

Фарив, фақир, етимларни Расул сўрди,
Ўшал туни Меъроҷ чиқиб дийдор кўрди,
Қайтиб тушуб фарив, фақир ҳолинг сўрди,
Фаривларни изин излаб туштум мано.

Уммат бўлсанг, фаривларға тобеъ бўлғил,
Оят, ҳадис ҳар ким айтса, сомеъ бўлғил,
Ризқу рўзи ҳарна берса, қонеъ бўлғил,
Қонеъ бўлуб, шавқ шаробин ичтим мано.

Мадинага Расул бориб, бўлди фарив,
Фаривлиғда меҳнат тортиб, бўлди ҳабиб,

Жафо тортиб, яратқанға бўлди қариб,
Фарид бўлуб, уқболардин оштим мано.

Оқил эрсанг, фарибларни кўнглин овла,
Мустафодек элни кезиб, етим ковла,
Дунёпараст, ножинслардин бўюн товла,
Бўюн товлаб, дарё бўлуб тоштим мано.

Ишқ бобини Мавлом очқач менга тегди,
Туфроқ қилиб, ҳозир бўл, деб бўйнум эгди,
Борон сифат маломатни ўқи тегди,
Пайкон олиб, юрак-бағрим тештим мано.

Кўнглум қоттиғ, тилим аччиғ, ўзум золим,
Қуръон ўқуб амал қилмай, ёлғон олим,
Фарид жоним сарф айлайин, йўқтур молим,
Ҳақдин қўрқуб, ўтга тушмай, пиштим мано.

Олтмиш учга ёшим етти, ўттум ғофил,
Ҳақ амрини маҳкам тутмай, ўзум жоҳил,
Рўза, намоз қазо қилиб, бўлдум коҳил,
Ёмон излаб, яхшилардин кечтим мано.

Во дариғо, муҳаббатни жомин ичмай,
Аҳли аёл, хонумондин тугал кечмай,
Журму исён гириҳларин мунда чечмай,
Шайтон голиб, жон берарда шоштим мано.

Имонима чангаль уруб, қилди ғамнок,
Пири мугон ҳозир бўл, деб сочти тарёқ,
Шайтон лаъян мендин қочиб кетти бепок,
Биҳамдиллоҳ, нури имон очтим мано.

Түшүнүүс өтөөлөрдөрдөн жазып берүү

- «Ақлий ҳужум»: «Девони ҳикмат»га қандай шеърлар киритилгандары.
- Тасаввуф таълимоти ҳақида қандай маълумотта эгалик? Ўқитувчингиз ёрдамида билимларингизни мустаҳкамланг.
- Ахмад Яссавий ҳақида билгани маълумотлар билан қуидагича ўртоқлашиңг.

<i>«Биламан»</i>	<i>«Билишни хоҳлайман»</i>	<i>«Билиб олдим»</i>

- Шеърнинг жанрини аниқланг. Түртликларда күтариленгендеги мавзуу ва муаммолар доирасини белгиланг.
- Фариблик* сүзини «Ассоциация» усули орқали шарҳланг. Ҳозирги кундаги маъносини аниқланг.
- Қуидаги жадвални түлдириңг, шеърнинг таъсирчанлигини оширишда бадий тасвир воситаларининг ролини изоҳланг.

<i>Тасвир воситалари</i>	<i>Мисоллар</i>
<i>Вазни</i>	
<i>Қоғиядош сўзлар</i>	
<i>Ўхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Каршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

- Ҳикматларда инсон фазилатларининг қайси томонлары улуғланади ва қадрланади?
- «Үргимчак ини» усули ёрдамида ифодали ўқиши мусобақасини ўтказыңг.

ТАСАВВУФ ВА АДАБИЁТ

Ислом фалсафасига доир энг мұхим ва мұраккаб ҳодисалардан бири тасаввұф саналади. У моддий истаклардан воз кечмоқ, «мен»лик дағысинаң үзидан құвмоқ, ҳақиқат илміга боғланмоқ, Яратғанға яқынлашмоқ, инсонларни яхшилик сары бурмоқ ғояларини илгари суради.

Илк сүфий сифатида күфалик Абу Ҳишом саналади. Мұхәйиддин ибн Арабий, Фаҳриддин Розий, Құшайрий, Ғаззолий каби олимлар ҳам тасаввұф тараққиетіда катта үрин тутғанлар. Тасаввұфда бир қатор тариқат – йүллар бўлиб, туркий халқлар орасида кенг ёйилгани XI–XII асрларда Аҳмад Яссавий ва Ҳаким Сулаймон ота бошлаб берган яссавиядир.

Тасаввұфнинг асосини дунёning яратилиши ҳақиқати фикр ташкил қиласы. Үнга кўра, ягона борлиқ (вужуди мутлақ) Аллоҳдир. Инсоннинг мақсади Аллоҳга қовушмоқ, бўлмоғи лозим. Бу эса, нафсни ўлдириш ва бирор муршидга боғланиш орқали амалга ошади. Муршидинг бошқа номи «шайх» ёхуд «пир»дир. У муриднинг кўнгил кўзини очади, гўё муриднинг дунёга янгидан келишига сабабчи бўлади. Бу орқали у ўзининг азалий саодатини таъмин этган бўлади. Мурид ўзида муршид белгилаб берган сифатларни ҳосил қилиш орқалигина Аллоҳга эришиши мумкин.

Тасаввұфда инсонни камолот авжига кўтариш воситаси – илоҳий ишқа алоҳида эътибор берилади. Илоҳий ишқ «илоҳий иродә»нинг ҳоким бўлиши демақдир.

Тасаввұфда инсонни Аллоҳга олиб борадиган йўлга тариқат дейилади. Бу йўл ибодат, нафсни ўлдирмоқ ва ишқ йўли сифатида уч босқичга эга. Сулук эса, тасаввұф йўлига кирмоқ демақдир. Ўзлигига илоҳий нур жилолангани учун борлиқнинг гултоғи саналган инсон илоҳий ишқнинг манбани ташкил этади. Бу ишқ сүфийнинг фанофилоҳ ва бақобиллоҳ даражаларига олиб чиқади. Фанофилоҳ Аллоҳнинг борлиғи ичидаги йўқ бўлмоқ, бақобиллоҳ фақат Аллоҳ билан бор бўлмоқ маъноларини англатади.

Буюк олим, файласуғ ва валийларнинг тасаввұф талабларига амал қилишлари, баъзи ҳұммортарларнинг турли тариқатларга киришлари тасаввұфнинг шиддат билан тарқалишига сабаб бўлди. Ҳар бир тафаккур тизими ўз адабиётини яратади. Чунки тасаввұфий ҳақиқатлар, аввало, истеъододли ва таъсирчан кишиларга англашилар эди. Тасаввұф адабиёти бевосита ислом таъсирида майдонга келган тасаввұф ғояларининг инъикосидир. Адабиёт ёрдамида тасаввұф ғоялари, бир томондан халқ ҳаётига сингиб борганбўлса, иккинчи томондан, адабиётнинг ривожланишига сабаб бўлди. У бадиий адабиётда шу қадар кенг ёйилдики, мумтоз адиларнинг бирортаси ҳам ундан холи бўла олмади.

Тасаввұф адабиётида рамзларга катта эътибор берилади. Ҳаётни жўнлаштириш, нарсаларни ўз номи билан аташ инсоннинг комиллигига ҳалақит беради деб қаралади. Оламнинг ўзи Яратғаннинг рамзи бўлгани учун ҳам ҳар бир яратиқ замирида яширин маъно бор деб ҳисобланилади. Мутасаввұф адилар тасаввұфий тушунчаларнинг рамзлар силсиласини яратдилар. Үнга кўра рамзли сўзлар янги ва теранроқ маънога эга бўлади ҳамда соликнинг ҳолатини тўлароқ ва пардали ифодалашга хизмат қиласи. Тасаввұф адабиётида кенг қўлланиладиган қўйидаги сўзлар берадиган рамзий маънени ўрганиб олиш, сўфиёна асарларни тушуниши осонлаштиради: «ишқ» – банданинг Аллоҳга бўлган севгиси; «ошиқ» – Аллоҳга етишмоқни истаган киши; «маъшук» – Аллоҳ; «кайшишрат» – Аллоҳга яқинлик пайти; «шароб» – Аллоҳ ишқи; «қадаҳ, коса, жом» – ошиқ қалби; «соқий» – тўғри йўл кўрсатувчи муршид; «харобот аҳли» – дарвешлар; «фақирилик» – Аллоҳдан бошқасига муҳтож бўлмаслик; «гулзор» – кўнгулнинг илоҳий муҳаббатдан яшнаши.

8

БУГУН ДАРСДА:

- асар матнига таяниб, мұаммоли саволлар түзинг, мавзу әттілес тимсолдарга үз мустақил фикрини билдирган ҳолда батағсил далилли жағоб берамиз;
- мұаллиф күзқарашини матндан мисоллар көлтириб, изохлаймиз;
- асар ғояси ва қаҳрамонларына нисбатан үз фикримизни билдирамиз.

Пири муғон хизматида югруб юрдум,
Хизмат қилиб, күзим юммай ҳозир турдум,
Мадад қилди, Азозилни қавлаб сурдум,
Ондин сүнгра қанот қоқиб учтим мано.

Фариб, фақир, етимларни қилғин шодмон,
Ҳалқалар қилиб азиз жонинг айла құрбон,
Таом тобсанг, жонинг бирла қилғил меҳмон,
Ҳақдин әштиб бу сүзларни айдым мано.

Фариб, фақир, етимларни ҳар ким сўрап –
Рози бўлур ул бандадин парвардигор,
Эй бехабар, сен бир сабаб, ўзи асрор,
Ҳақ Мустафо пандин әштиб, айдим мано.

Етти ёшда Арслонбобға қилдим салом:
«Ҳақ Мустафо амонатин қилинг инъом»,
Ўшал вақтда минг бир зикрин қилдим тамом,
Нафсим ўлуб, ломаконға оштим мано.

Ҳурмо бериб, бошим силаб, назар қилди,
Бир фурсатда уқбо сари сафар қилди,
Алвидо, деб бу оламдин гузар қилди,
Мактаб бориб, қайнаб, жўшуб-тоштим мано.

«Инно фатаҳно»но ўқуб, маъно сўрдум,
Партав солди, бехуд бўлуб, дийдор кўрдум,

Муллом уруб, «ускут» деди, боқиб турдум,
Ёшим сочиб, музтар бўлуб турдим мано.

Аё нодон, маъно бул, деб айди, билдим,
Ондин сўнгра чўллар кезиб, ҳақни сўйдум,
Рўзи қилди, Азозилни тутуб миндим,
Лангар тугуб, белин босиб янчтим мано.

Зикрин тамом қилиб, ўттум девонага,
Ҳақдин ўзга ҳеч сўзламай бегонага,
Шамъин излаб, шогирд кирдим парвонага,
Ахгар бўлуб, куюб-ёниб ўчтим мано.

Ному нишон ҳеч қолмади, ло-ло бўлдум,
Аллоҳ ёдин ойта-ойта илло бўлдум,
Холис бўлуб, муҳлис бўлуб, лиллоҳ бўлдум,
«Фано филлоҳ» мақомига оштим мано.

Суннат эрмиш, кофир бўлса, берма озор,
Кўнгли қоттиғ, дил озордин Худо безор,
Аллоҳ ҳақи, ондоғ қулға сижжин тайёр,
Донолардин эшитиб, бу сўз айдим мано.

Суннатларин маҳкам тутуб, уммат бўлдим,
Ер остига ёлғиз кириб, нурға тўлдум,
Ҳақпараматлар мақомига маҳрам бўлдум,
Ботин тифи бирла нафсни янчтим мано.

Нафсим мени йўлдун уруб, хор айлади,
Термултуруб халойиқға зор айлади,
Зикр айтурмай, шайтон бирла ёр айлади,
Хозирсен, деб нафс бошини сочтим мано.

Қул Хожа Аҳмад, ғафлат била умрунг ўтти,
Во ҳасрато, кўздин, тиздин қувват кетти,
Во вайлато, надоматни вақти етди,
Амал қилмай, карвон бўлуб кўчтим мано.

<p>Түшүнүштүүлүк жаңылар</p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Муаммоли вазият»: адид җикматларида қандай ҳаётни орзу қилган?Асар матнига таяниб, муаммоли саволлар тузинг.Мавзуу ва тимсолларга ўз мустақил фикрингизни билдиригандай үйлөнүү үчүн жаңылар беринг.												
<p>Таҳтил ва талқын</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Асадаги тимсолларни шарҳланг.Муаллиф күзқарашини матндан мисоллар келтириб, изохланг.Парчадан адид ҳаётининг қайси қирраларини күриш мүмкүн? <table border="1" data-bbox="396 756 1117 961"><thead><tr><th>Тимсоллар</th><th>Асадаги шарҳ</th><th>Шахсий фикр</th></tr></thead><tbody><tr><td>Фариб</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Факир</td><td></td><td></td></tr><tr><td>Етим</td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	Тимсоллар	Асадаги шарҳ	Шахсий фикр	Фариб			Факир			Етим		
Тимсоллар	Асадаги шарҳ	Шахсий фикр												
Фариб														
Факир														
Етим														
<p>Бағолаш ва күйөсүй таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Асар гояси ва қаҳрамонларига нисбатан ўз фикрингизни билдириңг. Фикрингизни гурухда асосланг.Ҳикматлар поклик ва покизаликка етаклашини «5 дақиқали эссе» усули орқали исботланг.												

Құдрат бирлан Ҳақдин сизга фармон бўлди,
Тубсиз тенгиз ичра ёлғуз туштум, дўстлар.
Ул тенгиззга Ўғонизим фармон қилди,
Биҳамдиллоҳ, соғ-саломат чиқтим, дўстлар.

Ёптим етти, умрум кетти, кўкка учтум,
Бағрим тошти, ақлим шошти, ерга туштум,
Нафсу шайтон хайли бирлан кўп уруштум,
Сабру ризо мақомотин оштум, дўстлар.

Тўққузумда тугал туздум, тўқунмадум,
Ўн ёшимда ўнг ёғимга ўргулмадим,
Ўн биримда ўз нафсимга зобит бўлдум,
Фақру ризо мақомотин кечтим, дўстлар.

Ўн иккимда барча арвоҳ қалом қилди,
Хурлар қаршу келиб, менга салом қилди,
Сир шарбатин соқий бўлуб, менга сунду,
Они олиб адаб бирлан ичтим, дўстлар.

Ўн учумда ғаввос бўлуб, дарё чўмдим,
Маърифатни гавҳарини сирдин тердим,
Шамъин кўруб парвонадек ўзум урдум,
Беҳиш бўлуб ақлим кетти, шоштим, дўстлар.

Ўн тўртумда туфроқ сифат хорлиғ торттим,
Ху-ху тею бошим бирлан тунлар қоттим,
Минг олтунлик қийматини бирга соттим,
Ондин сўнгра қанот тутуб учтим дўстлар.

Ўн бешимда даргоҳингга ёниб келдим,
Ёзуқ бирлан ҳар иш қилдим, хато қилдим,
Тавба қилиб Ҳаққа бўюн сунуб келдим,
Тавба қилиб ёзуқлардин қочтим, дўстлар.

Жабраил ваҳий келтурди ҳақ Расулға,
Оят келди, зикр этгин, деб жузву куллға,
Хизр бобом солди мени ушбу йўлға,
Ондинг сўнгра дарё бўлуб тоштим, дўстлар.

Шариатнинг бўстонида жавлон қилдим,
Тариқатнинг гулзоринда сайрон қилдим,
Ҳақиқатдин қанот тутуб тайрон қилдим,
Маърифатнинг эшигини очтим дўстлар.

«Аласт» хамрин пири муғон туё берди,
Ича бердим, миқдоримча қуёберди,
Қул Хожа Аҳмад, ичим-тошим куёберди,
Толибларга дурру гавҳар сочтим, дўстлар.

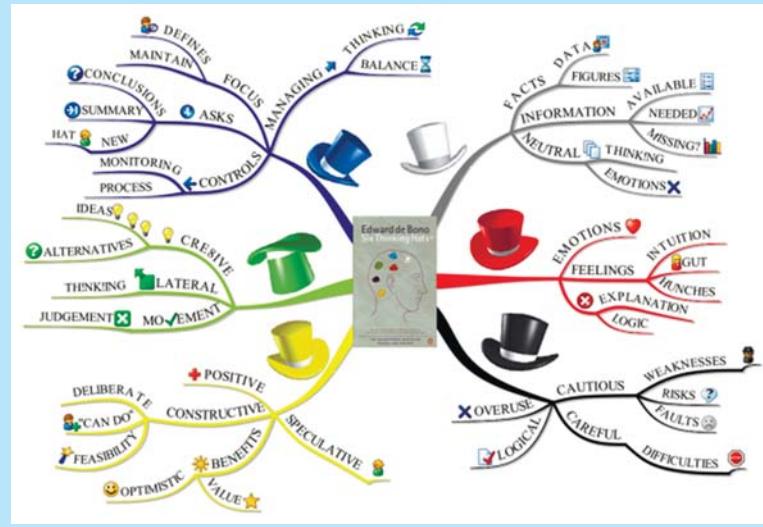

Тушунниш ва саволларга жавоб бериш	 	<ol style="list-style-type: none"> Бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони аниқланг, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг. Матн юзасидан очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг.
Таҳтил ва талқин	 	<ol style="list-style-type: none"> «Девони ҳикмат»ни «Адабий давра» усули бўйича таҳтил қилинг. <ol style="list-style-type: none"> таҳтил қилиш – ҳикматлар мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; аниқлаш – ҳикматларнинг қайси банди энг муҳим эканлигини далилланг; боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг; холосалаш – асарда кўтарилиган масалаларни якунланг. Асарда кўп учрайдиган сўзларни топинг ва уларни изоҳланг. Ҳикматларни ёд олинг.

Баҳолаш өт күйөсүй таҳтил

1. Мутасаввуф шоир ҳикматларини «Оқиленинг 6 қалпоғи» усули орқали баҳоланг.

ҲИКМАТЛАР

Мумтоз адабиётда муайян тартиб-қоида асосида (масалан, шеърлар унда жанрлар ва алифбо тартиби билан жойлаштирилади) тузилган, шеъриятнинг ғазал, рубойй, туюқ каби хилма-хил турларини қамраб олган түпламга девон дейилади. Лекин «Девони ҳикмат»да бунга тўлиқ амал қилинган эмас. Шунинг учун бу ерда девон атамаси шеърий түплам маъносида ишлатилган.

Ҳикмат сўзи, аввал айтилганидек, Қуръони карим оятларида Пайғамбаримизнинг ҳақ йўлни кўрсатувчи ваъзлари маъносида қўлланилган. Луғатларда эса, үнга илм ва адолат бирлигини кўзда тутувчи ҳақиқатларнинг маърифати; одат ва ахлоққа оид маҳсус сўз; инсоннинг ҳақиқатни билиб, хайрли ишлар қилмоғи; сирли, яширин сабаб; нарсанинг ич ва таши (сурати ва сийрати) ҳолидан баҳс этувчи илм; ақл ва ҳаракатлардаги ўйғунлик; Тангри ҳақиқатини ифода этган диний-тасаввухий хос сўз тарзида таърифлаб берилади. Қисқача қилиб, ҳикматни «диний-тасаввухий йўналишга эга маънодор сўз» дейиш мумкин. Ҳикматлар Хасрдан бўён тасаввухга доир китобларда ишлатилиб келади. Дастрлаб, улар қора (насрий) сўз шаклида қўлланилган, сўнгроқ кенг оммага қулайроқ етиб бориши кўзда тутилиб, шеърга солиб айтилган.

Ҳазрати Яссавий ҳикматларнинг умумий сони ҳозирча 250 атрофида. Уларнинг миқдори анча кўп бўлиши ҳам мумкин. Негаки, шеърларининг бирида Аҳмад Яссавийнинг 4400 ҳикмат айтганига ишора қилинади.

БИЛИМИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

1. Қайси адид Яссавийни «Пири Туркистоний» деб атаган?

- А) Навоий
- Б) Бобур
- В) Бақирғоний
- Г) Фаридуддин Аттор

2. Қайси адид Яссавийни «Шайхул машойих» деб таърифлайди?

- А) Навоий
- Б) Хизр ибн Илёс
- В) Авлиё Чалабий
- Г) Аттор

3. Ривоятларга кўра, Аҳмад Яссавийга болалигида Арслонбоб деган шайх унга Муҳаммад пайғамбарнинг омонатини топширади. Ушбу омонат нима эди?

- А) анор
- Б) анжир
- В) хурмо
- Г) узум

4. Ялдо кечасини шами шабистон этган,

Бир лаҳзада оламни гулистан этган,
Бир мушкил ишим тушубдир, осон этгин,
Эй, барчани мушкулин осон этгин.

Амир Темур «Анқара жангига» олдидан ушбу тўртликни неча марта тақорлаган эди?

- А) 68
- Б) 73
- В) 70
- Г) 69

5. Яссавий қандай таълимот асосчиси саналади?

- А) Нақшбандия
- Б) Зоҳидлик
- В) Яссавия
- Г) Ава Б

- 6. Яссавий 63 ёшида ер остига узлатга чекинади. Адиб бунинг сабабини нима билан изоҳлайди?**
- А) нафсни даволаш
Б) ер юзида нодонлар кўплиги
В) пайғамбардан ортиқ яшамаслик
Г) Б ва С
- 7. Қадим шарқ фалсафасига кўра инсон нималардан яратилган?**
- А) ҳаво, яхшилик, нафс
Б) шамол, ақл, олов
В) тупроқ, сув, шамол
Д) яхшилик, шамол, нафс
- 8. Яссавий ҳикматларида тупроқ ниманинг рамзи ҳисобланади?**
- А) нафс, кибр
Б) қувонч, ғайрат
В) сабр-тоқат
Г) ақл, илм
- 9. «Илмсиз тирик ўликдир,
Ўзи ҳаёт бўлса ҳам
Номи ўликдир».**
Ушбу ҳикмат муаллифини аниқланг.
- А) Яссавий
Б) Бухорий
В) Аҳмад Югнакий
Г) Кошғарий
- 10. Яссавийнинг илк устози ким эди?**
- А) Сулаймон Бухорий
Б) Арслонбоб
В) Ҳасан Андоқий
Г) Фиждувоний
- 11. Қайси шаҳар «Мадинат ул-байзо» номи билан машҳур бўлган?**
- А) Кошғар
Б) Бухоро
В) Самарқанд
Г) Сайрам

12. Туркий халқлар орасидан етишиб чиққан биринчи сўфий, тасаввуфнинг буюк вакилини аниқланг.

- А) Аҳмад Юғнакий
- Б) Алишер Навоий
- В) Яссавий
- Г) Юсуф Хос Ҳожиб

13. Тасаввуфда соим деб кимни аташади?

- А) йил бўйи рўза тутувчи қишини
- Б) аллоҳ йўлида жон берган қишини
- В) закот берувчини
- Г) А ва Б

14. Тариқат сўзининг луғавий маъносини аниқланг.

- А) йўл, усул
- Б) чизик, чегара
- В) устоз, пир
- Г) умид, ишонч

15. Ҳикмат бу ...

- А) Қуръони карим оятларида пайғамбаримизнинг ҳақ йўлни қўрсатувчи ваъзлари
- Б) мљм ва адолат маъноларини бидирувчи сўз
- В) диний ўзига хос сўз
- Г) барча жавоблар тўғри

16. Яссавий ҳикматлари, асосан, қайси вазнда ёзилган?

- А) аruz
- Б) бармоқ
- В) арузнинг мутоқориб баҳрида
- Г) сарбаст

17. Тасаввуф адабиётида марказий тушунча бу...

- А) ёр
- Б) ишқ
- В) дин
- Г) бода

18. Илк сўфийни аниқланг.

- А) Кушайний
- Б) Фахриддин Розий
- В) Фаззолий
- Г) Куфалик Абу Хишом

9

БУГУН ДАРСДА:

- шоир ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони аниқлаймиз, мулоҳаза юритиб, ўқиган ва тинглаганларимизга муносабат билдирамиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидағи роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз.

САККОКИЙ (XIV аср охири — XV аср ўртаси)

Зар қадрин зареар билар

«Мавлоно Саккокий Мовароуннахрдиндур. Самарқанд аҳли анга кўп мұтақиддурлар ва бағоят таърифин қилурлар...

Бу матлаъни анга иснод қилурларким:
Не нозу бу, не шевадур, эй жоду кўзлук шўхшанг,
Кабки дарий товусда йўқ албатта бу рафтору ранг».

Алишер Навоий
«Мажолисун нафоис»дан

XV асрнинг туркий адабиётида ёрқин из қолдирган, бетакрор ғазаллар ва қасидалар яратган етук истеъдод эгаси, лирик шоирлардан бири Саккокийдир.

Саккокийнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида бизгача жуда кам маълумот етиб келган. Унинг таржимаи ҳоли тўғрисида ўзининг девони ва Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» ва «Хутбаи давовин» асарларидан баъзи бир маълумотларни билиб олишимиз мумкин. Бундан ташқари, шоир Яқинийнинг «Ўқ ва ёй» асарида Саккокий турк (ўзбек) шоирларининг мужтаҳили (ғайратлиси) деб таърифланиши, унинг ўз замонасининг за бардаст шоирларидан бири эканлигини билдиради. Саккокий мовароуннахрлик бўлиб, у Темурйлар салтанатининг пойтахти Самарқандда умргузаронлик қилиб ижод этган.

Саккокий — шоирнинг тахаллуси, унинг асл исми маълум эмас. «Саккок» (пичоқчи) сўзидан, шоир ҳунарманд оиласида туғилган деган фикрни тахмин қилиш мумкин. Саккокий XIV асрнинг иккинчи ярмида ёки XIV

асрнинг охирги чорагида туғилганини эса ҳижрий 810 (1407–1408) йилда Амир Темурнинг набираси Ҳалил Султонга бағишилаган қасидасидаги:

*Тарихқа саккиз юз дөғи ўн эрдии қадр ахшоми,
Бир ой түгүлди дүнёда ким мамлакатда хон эрүр –*

мисрасидан тахминан билиб олиш мумкин. Чунки шоир бу қасидасини анча ижодий тажрибага эга бўлгандан кейин, тахминан, 30 ёшларида ёзган бўлиши керак.

Саккокий ижодининг гуллаган даври Улуғбек ҳукмронлик қилган даврларга (1409–1449) тўғри келади. Тарихдан маълумки, буюк мунахжим ва етук давлат арбоби Мирзо Улуғбек маърифатпарвар подшоҳ бўлиш билан бирга илм-фан, санъат ва адабиёт аҳлиниң ҳомийси ҳам эди. Ана шу фикрдан келиб чиқкан ҳолда айтиш мумкинки, Саккокий Улуғбекдан паноҳ топган алломалар сирасига кириб, унинг ижодий фаолияти одил подшоҳ билан боғлиқdir. Саккокий ўз ҳомийсига аatab қасида битади, Улуғбекни кўкларга кўтариб мақтайди, унинг душманларига қарши ўз сўzlари билан зарба беради. Шоир Улуғбекка баҳо берар экан, шундай маърифатпарвар подшоҳ билан замондош бўлганидан фахр ҳиссини туяди.

Саккокий ўз девонида Мирзо Улуғбек, Ҳалил Султондан ташқари, Хожа Муҳаммад Порсога, Арслонхўжа Тархонга ҳам қасидалар битган. Бу қасидалардан ташқари девонга бир қатор лирик ғазаллар ҳам киритилганки, бу ғазалларнинг кўпчилиги бизгача етиб келмаган. Саккокийнинг ўзи тузган девонининг бир неча қўллёзма нусхалари маълум бўлса-да, бу нусхаларнинг бирортаси ҳам тўла ва мукаммал нусха эмас.

Саккокий XV аср ўрталарида вафот этганлигини Навоийнинг Самарқандда бўлган йилларида (1465–1469) Саккокий мухлислари билан учрашгани ва сұхбатлашгани билан изоҳлаш мумкин. Нимагаки, Саккокий бу даврда ҳаёт бўлмаган, агар ҳаёт бўлганида Навоий билан учрашган бўларди.

Саккокийнинг қасидачилик борасидаги маҳоратини назарда тутадиган бўлсак, шак-шубҳасиз, уни ўзбек қасидачилигига асос соглан десак, янглишмаймиз. У буюк шоир Лутфий билан беллаша оладиган шоир даражасида бўлган. Бу ҳақда Алишер Навоий ўзининг асарида шундай жумлаларни келтиради: «Уйғур иборати Фусахосиндин ва туркий алфозининг булагосиндин Мавлоно Саккокий ҳам Лутфийларким, бирининг ширин абётининг иштиҳори Туркистонда бағоят ва бирининг латиф ғазалиётининг интишори Ироқ ва Хурсонда бениҳоятдуур ва девонлари мавжуд бўлгай». Бундан кўринадики, Саккокий Туркистон, яъни Мовароуннаҳрдаги ижоди билан жуда катта обрўта эга бўлганки, унинг гўзал қасида-

лари, севгини васф этувчи бетакрор ғазаллари Самарқанд илм аҳлининг кўнглидан мустаҳкам жой олган.

Саккокий лирикасининг асосий мавзуси кўпгина шоирларнидек, асосан, севги-муҳаббатни шарафлашдан иборат. У инсонни инсонга бўлган муҳаббатини қўйларкан, севгини ҳаётга, унинг завқ-шавқи, табиат манзараси ва инсоний эзгу хислатларга бўлган меҳр-муҳаббат билан узвий ҳолатда тараннум этади. У ўз шеърларининг маъно ва шаклига катта эътибор берган, ғазаларида замондошлари каби ажойиб сўз ўйинларидан усталик билан фойдаланган.

Саккокий ғазалларида келтирилган кўпгина бадиий тасвиirlар ва ўхшатмаларни Алишер Навоий, Бобур ва бошқа шоирларнинг ғазалларида ҳам учратиш мумкин.

Шундай қилиб, ҳазрат Алишер Навоий айтганларидек, Мавлоно Саккокий ажойиб лирик шеърлар ва бетакрор қасидалар ижод этган ҳамда ўзбек мумтоз адабиётининг равнақ топиб, гуллаб-яшнашига маълум ҳисса кўшган буюк шоирлардан бири сифатида тарихда муҳрланди.

ҒАЗАЛЛАР

Ким эрмас ул ой мубталоси,
Ёлғуз менга йўқ аниng балоси.

Тушти бу заиф жонимға дарди,
Ўлмактин изин йўқ ул давоси.

Бергуси ғариб бошимни елга,
Рухсора-у зулфининг ҳавоси.

Ким кўрса аниng кўзини айтур:
Не турфа эрур бу турк балоси?

Туркона ир ирлағунча онинг,
Куйдурди мени ялай-булоси.

Ойина сенинг юзинг кўрубон,
Лоф урса, юзунда йўқ сафоси.

Дарду, ғаму, ранжу мену ўлмоқ
Саккокийга бўлди жон ғизоси.

Түшүнниш ва саболларга жаоб берүү		<ol style="list-style-type: none">Шоир ҳақида берилгандын мазмунини қайта ҳисекеңдерди көрүнүп берүү.Фазалда қандай ҳис-түйғулар тасвири берилгандын?Маъшуқа тимсолининг тасвири қайси мисраларда яққол тасвирланган?																
Таҳлил ва талкын	 	<ol style="list-style-type: none">Фазални насрий йўл билан ёзинг ва таҳлил қилинг.Қандай шеърий санъатлар қўлланганлигини аникланг. <table border="1"><tr><td>Мисра</td><td>Шеърий санъат</td><td>Шарҳи</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table> <ol style="list-style-type: none">Шоир асарда туркий қўшиқларнинг қайси хусусиятларидан унумли фойдаланган?Ойна билан қизнинг чироий орасида қандай ўхшашлик бор? «Т-жадвал» усулидан фойдаланинг. <table border="1"><thead><tr><th>Ойна</th><th>Қизнинг чироий</th></tr></thead><tbody><tr><td>Ижобий жиҳатлари</td><td></td></tr><tr><td>Салбий жиҳатлари</td><td></td></tr><tr><td>Ижобий жиҳатлари</td><td></td></tr><tr><td>Салбий жиҳатлари</td><td></td></tr></tbody></table>	Мисра	Шеърий санъат	Шарҳи				Ойна	Қизнинг чироий	Ижобий жиҳатлари		Салбий жиҳатлари		Ижобий жиҳатлари		Салбий жиҳатлари	
Мисра	Шеърий санъат	Шарҳи																
Ойна	Қизнинг чироий																	
Ижобий жиҳатлари																		
Салбий жиҳатлари																		
Ижобий жиҳатлари																		
Салбий жиҳатлари																		
Баҳолаш ва қиёсүй таҳтил	 	<ol style="list-style-type: none">Фазал устида тадқиқот иши юритинг. Хулосаланг. <table border="1"><tr><td>1-гурух</td><td>Матннинг асосий гоясина топинг</td></tr><tr><td>2-гурух</td><td>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</td></tr><tr><td>3-гурух</td><td>Фикрингизни расм билан тасвирланг</td></tr><tr><td>4-гурух</td><td>Асардан ҳаётини мурлоҳаза чиқаринг</td></tr><tr><td>5-гурух</td><td>Тарбиявий хулоса чиқаринг</td></tr></table>	1-гурух	Матннинг асосий гоясина топинг	2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг	4-гурух	Асардан ҳаётини мурлоҳаза чиқаринг	5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг						
1-гурух	Матннинг асосий гоясина топинг																	
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар																	
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг																	
4-гурух	Асардан ҳаётини мурлоҳаза чиқаринг																	
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг																	

10

БУГУН ДАРСДА:

- қасида ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони аниқлаймиз, мулоҳаза юритиб, ўқиган ва тинглаганларимизга муносабат билдирамиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидағи роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз.

Эй гул, юзингга ҳуру пари бандайи жони,
Толтек бўюнг озоди эрур сарви равони.

Хўблар сони йўқ Чину Хитой, Хўтан ичра,
Етмас санга лекин тилаган дунёда соний.

Ул тишиングу эрнингни кўриб бир куларингда,
Бу икки кўзум лаълу гуҳар баҳри-ю кони.

Юзингни қилур тоза кўзум ёшию оҳим,
Гул тоза бўлур топса вале обу ҳавони.

Ушшоқ қонин тўқкали эл¹га қилич олсанг,
Ким илгару тутмас бўюн – ўз бўйнина қони.

Ойдур сенинг олингда бу кун бир ҳабаший қул,
Тонса юзида зоҳир доғ нишони.

Он дерлар эмиш кўрклу кишилар намакингга,
Саккокий сенинг юзунга боқса кўрар они.

¹ Эл – қўл.

Түшүнүүш ва саёлларга жа- воб берүү

- Матнни овоз чиқариб, ифодали ўқинг.
- Матннинг насрый баёнини оғзаки ҳикоя қилинг.
- Фазалда тилга олинган Чину Хитой, Хўтан жой номлари нимадан далолат беради? Ана шу жойларни ҳозирги жаҳон харитасидан топишга ҳаракат қилинг.

Таҳлил ва талкын

Жанри	
Вазни	
Қоғиядош сўзлар	
Ташбех	
Тавсиф ва сифатлаш	
Тазод	
Ташҳис	

- Асар вазни, жанри, қандай шеърий санъатлар қўлланилганини топинг. Жадвални тўлдиринг.
- Асадаги тимсолларга тавсиф беринг. Қаҳрамонлар орқали шоир қандай фикрни илгари сурмоқда?

Баҳолаш ва жиёсий таҳ- нил

- Фазалнинг бадиий қиймати нимада деб ўйлайсиз? Фикрингизни «5 дақиқали эссе» усули орқали далиллаб ёзинг.

Бўюнгтек бутмади бўстон аро сарви равон, эй жон,
Юзунгтек ҳам очилмади чаманда гулистан, эй жон.

Ўқунгузнунг бошоқинга кўнгул муштоқ, кўз ошиқ,
Булар толашмоқин бўлди ул икки ора қон, эй жон.

Агар Рум аҳлина зулфунг ҳабашнинг лашкарин солса,
Кўнгул илгинда ул соат топилмас ҳеч амон, эй жон.

Сенинг лаълингдин уфтониб қизорур лаъл қон ичра,
Ҳасад элтур менинг юзум кўрибон заъфарон, эй жон.

Юзунг давринда қўзларим гаҳи лаълу, гаҳи лўлу,
Чиқорур кўрса бу санъат, уёлур баҳри кон, эй жон.

Фалак Саккокийга буқун қулунмен дер, жиҳат зоҳир,
Тун ахшом итларинг бирла ўтурмуш бир замон, эй жон.

<p>Түшүнүштүү жаңыларга берүү</p>	 <ol style="list-style-type: none">«Ақлий ҳужум»: асарда берилгандай «эй жон» кимга қарата айтилган?Фазалда қандай ғоя илгари сурىлган? Фикрингизни исботланг.Нотаниш сўзларга эътибор беринг, мазмунини устозингиз ёрдамида топинг.						
<p>Таҳлил ва талкун</p>	 <table border="1"><thead><tr><th data-bbox="433 1044 808 1078">Шеърий санъатлар</th><th data-bbox="808 1044 1192 1078">Мисоллар</th></tr></thead><tbody><tr><td data-bbox="433 1078 808 1119">Ташбек...</td><td data-bbox="808 1078 1192 1119"></td></tr><tr><td data-bbox="433 1119 808 1160"></td><td data-bbox="808 1119 1192 1160"></td></tr></tbody></table>	Шеърий санъатлар	Мисоллар	Ташбек...			
Шеърий санъатлар	Мисоллар						
Ташбек...							
<p>Бағылаш ва күйөсүй таҳлил</p>	 <ol style="list-style-type: none">Саккокий шеъриятининг замондош шоирлар ижодидан фарқи ва ўхшаш томонларини Венин диаграммаси орқали аниқланг.						

БУГУН ДАРСДА:

- қасида ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони аниқлаймиз, мулоҳаза юритиб, ўқиган ва тинглаганларимизга муносабат билдирамиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидағи роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз.

МИРЗО УЛУФБЕК МАДҲИ (қасида)

Жаҳондин кетти ташвишу мабодойи амон келди,
Халойик, айш этинг, бу кун сурори жовидон келди.

Тан эрди бу улус барча анингтек жони бор ё йўқ,
Биҳамдиллаҳ ўғон фазли била ул танга жон келди.

Бу мавкиб гарди сурмоси топилмас эрди бериб жон,
Қўрунг кўз бирла ҳақ сунинким ўш хуш ройгон келди.

Аламтек барча бекларнинг боши кўкка керак текса,
Ким онлар такъя қилғоли бу қутлуг остон келди.

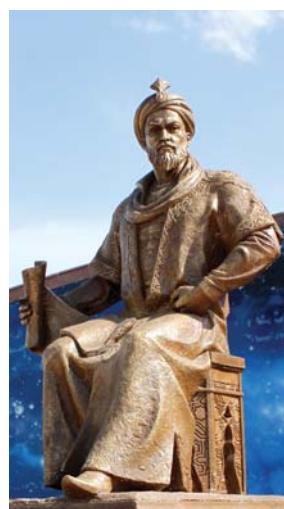
Жаҳондин Аҳраман кетиб мусаххар бўлғой инсу жон,
Ким ўш тахтини ел кўтруб Сулаймони замон келди.

Бойинди тахтининг қадри, ўзунг тож кўкка тошлоди,
Адолат боғи сабз ўлди, чу Нўширавон келди.

Керак жон булбули тун-кун наводин тинмаса бир дам,
Чу дўстлариға хуррам ёз, адуларға хазон келди.

Раият қўй эрур, султон анга шўбону ё бўри,
Бўри ўлғо-ю қўй тингой, чу Мусотек шубон келди.

Бу кундин сўнгра кўп тингой раиятлар риоятдин,
Улус ҳаққида минг турла атодин меҳрибон келди.

Кўнгуллар бўлди хуш равшан кўруб қолмади бир зарра,
Қоронғулик кетиб, ҳоли чу хуршиди замон келди.

Севунсун хисрави олий гуҳар султон Улуғбекким,
Шаҳаншоҳ Шоҳруҳбектек шаҳи хисрав нишон келди.

Бу шаҳнинг лашкари қайси вилоят сори азм этса,
Фалакдин ҳар замон ул дам нидойи «ал-амон» келди.

Булар элга қилич – найза олиб ҳайжога кирганда,
Ҳеч иш келмоди аъдодин магар оҳу фифон келди.

Бу лашкар етканин кўрсанг ясоб аъдонинг устига,
Соғинғойсен черик эрмас магар гурзу синон келди.

Шаҳаншоҳо, сенинг отинг шаҳи кишваркушо эрди,
Ол эмди дунёни кўқтин, лақаб гетиситон келди.

Тавару қўй бикин душман, кўруб бахтинг қавийсини,
Ўз илгин боғлаб оллингға, заифу нотавон келди.

Кириб тулку бикин душман, инида ўлгай очлиқдин,
Не қилсун устина ҳайбат била шери жаён келди.

Қуруқ савдо пишурди-ю, vale хом этти ишларин,
Охир кўргул бу савдодин, бошиға не зиён келди.

Аё шоҳо, малак сийрат сенинг васфинг сўзи ичра,
Ўқийин эмди олингда яна бир достон келди.

Эшигинг тупроқи мажруҳ бўлғон жону танларға,
Шифолик марҳами бўлди, бисоти парниён келди.

Неким Нўширавон адл иши ичра қилди тақсирин,
Қамуғинга анинг бир-бир, шариф зоти замон келди.

Салотин дунёда кўп келди-ю, кечти сенингтек бир,
Фалакнинг гар тили бўлса айитсунким, қачон келди.

Малактек зухд-у тоатда ишингни мунтаҳо қилдинг,
Бу ишдин ложарам сидра сенга адно макон келди.

Қачон Кайвон бикин онлар сарой-у тоқи олийға,
Тилоса посбонлиқни, шаҳи Ҳиндустон келди.

Сенинг базмингда келтурууб, эшикка Зухрани гардун,
Деди танда әдинг адно, канизак мадҳхон келди.

Гадолар ройгон топгой зарурий моли Қорунни,
Яди байзо бикин илгинг, жаҳонға зарфишон келди.

Улусқа тўй берур бўлсанг, қўюб олтин кумуш гирда,
Мурассаъминжулар бирла, фалактин икки хон келди.

Қилич яшнатсанг урушта, анинг кай шуъласин душман,
Кўруб айтур: Қамуғ, ҳай-ҳай, қочинг, барқи ёмон келди.

Ўқунгни кўрса саҳмингдин сўнгугтек титрар аъзоси,
Дегай аъдоким ўш жонға, балойи ногаҳон келди.

Кишиким қаҳрингга учрар, шақоват бирла ул борди,
Вале лутфингни топғонға, саодатдин нишон келди.

Шаҳо, лутфунгни топқом деб дуочи банда Саккокий,
Белин жони била боғлаб, бу хизматга равон келди.

Эруман хонадонингнинг кўнгул бирла дуочиси
Менга бурҳон тилосалар, сўзум худ чин аён келди.

Мамолик назми-ю, диннинг қуруғидур шариф зотинг,
Набитеқ шаръий ишингда, замиринг хурдадон келди.

Жаҳонда қарнлар тирик бўлуб иззат била турғил,
Азал вақтида чун отинг, шаҳи соҳибқирон келди.

<p>Түшүнүүш за саболларга жаоб берүү</p> 	<ol style="list-style-type: none">Қасида жанри ҳақида қандай маълумотта эгасиз? Башқа халқ адабиётида шунга ўхшаш жанрдаги асарлар борми? Кичкина тадқиқот ишини ўтказинг.Берилган асар кимга бағищланган ва қандай муносабат билан ёзилган?												
<p>Таҳжилил за талкын</p> 	<ol style="list-style-type: none">«Севүнсүн хисрави олий гүхар султон Улугбекким, Шаҳаншоҳ Шоҳруҳбектөк шаҳи хисрав нишон келди» байтидаги ҳукмронликларнинг ўзаро муносабатини тушунтириинг.«SWOT» усули орқали асар мазмунини таҳлил қилинг ҳамда жадвални түлдириинг. <table border="1" data-bbox="443 816 1190 1012"><tr><td>S</td><td><i>Күчли жиҳатлари</i></td><td></td></tr><tr><td>W</td><td><i>Заиф жиҳатлари</i></td><td></td></tr><tr><td>O</td><td><i>Имкониятларни чамалаш</i></td><td></td></tr><tr><td>T</td><td><i>Ташқи омиллар таңсирини аниқлаш</i></td><td></td></tr></table>	S	<i>Күчли жиҳатлари</i>		W	<i>Заиф жиҳатлари</i>		O	<i>Имкониятларни чамалаш</i>		T	<i>Ташқи омиллар таңсирини аниқлаш</i>	
S	<i>Күчли жиҳатлари</i>												
W	<i>Заиф жиҳатлари</i>												
O	<i>Имкониятларни чамалаш</i>												
T	<i>Ташқи омиллар таңсирини аниқлаш</i>												
<p>Баҳолаш за қиёсүй таҳжилил</p> 	<ol style="list-style-type: none">Асаддаги тарихий ҳақиқат ҳамда бадий түқима жиҳатларини «Т-жадвал» усули орқали мухокама қилинг.Шеърдаги ифодани кучайтириш борасида адіб қандай янгиликлар киритди?Қасида жанри ҳақида ўрганган маълумотларингизни синфга тақдим этинг. <table border="1" data-bbox="443 1139 1190 1284"><thead><tr><th>Тарихий ҳақиқат</th><th>Бадий түқима</th></tr></thead><tbody><tr><td>Фарқи</td><td>Үхшашилиги</td></tr><tr><td></td><td></td></tr></tbody></table>	Тарихий ҳақиқат	Бадий түқима	Фарқи	Үхшашилиги								
Тарихий ҳақиқат	Бадий түқима												
Фарқи	Үхшашилиги												

ҚАСИДА

Қасида мумтоз шеъриятимизнинг асосий жанрларидан бири бўлиб, ният, интилиш маъноларини берадиган арабча «қасд» сўзидан олинган. Адабий атама сифатида бирор тарихий воқеа ёки шахс тантанали услугубда мақталган, васф этилган асарни англатади.

Ўзбек адабиётида бу жанрнинг пайдо бўлиши қадим туркий халқ оғзаки ижодига бориб боғланади. Унинг «қўнуғ» деб аталган дастлабки намуналарини Маҳмуд Қошғарий «Девону луготит турк»да келтирган эди. Унинг шаклланиб, шеъриятимизда мустақил, тўлақонли жанрга айланишида араб ва форс қасидачилиги муҳим ўрин тутган.

Қасидалар қўйидаги мавзу йўналишларига бўлинади:

1. Васф қасидалар.
2. Мадҳ қасидалар.
3. Марсия қасидалар.
4. Ҳажв қасидалар.
5. Муножот қасидалар.
6. Фалсафий қасидалар.

Қасидалар тузилишига кўра тўлиқ қасидалар ва чала (мужаррад) қасидалар тарзида икки хил кўринишга эга бўлади. Тўлиқ қасидалар насиб, мадҳ, гуризгоҳ, мадҳ, қасд сингари маҳсус қисмлардан ташкил топади. Чала қасидаларда булар тўлиқ бўлмаслиги мумкин. Қасидаларнинг ҳажми чегараланмаган. Мумтоз адабиётимиз тарихида ўн икки байтдан бир неча юз байтгacha бўлган қасидалар учрайди.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Саккокийнинг қасидалари қайси тарихий шахсларга бағишенгандан?**
А) Халил Султон, Хўжа Муҳаммад Порсо
Б) Арслонхўжа Тархон
В) Мирзо Улугбек
Г) Халил Султон, Арслонхўжа Тархон, Хўжа Муҳаммад Порсо, Мирзо Улугбек

- 2. Мумтоз шеъриятимизга алоҳида олинган инсон руҳияти тасвирини кирита билган шоиримиз қайси қаторда берилган?**
А) Лутфий
Б) Саккокий
В) А.Навоий
Г) Атойи

- 3. Ким ўз ғазалида қизнинг гўзаллиги, тиниқлиги, покизалиги шунчаликки, у қўлини сувда юваб тозаламайди, балки қўлини юваб сувни поклайди деб айтади?**
А) Лутфий
Б) Саккокий
В) Рабғузий
Г) Атойи

- 4. «Юзунгни қилур тоза кўзимнинг ёшию оҳим,
Гул тоза бўлур топса, басе обу ҳавони» сатрлари қайси ғазалдан олинган?**
А) «Эй гул, юзингга ҳуру пари...»
Б) «Гул ғунча бўлар кўрса юзини...»
В) «Кўз юзни юзинг шавқида...»
Г) «Гултек юз узра зулфунг...»

- 5. Саккокийга замондош шоирни топинг.**
А) Дурбек, Атоий
Б) Ю.Х.Ҳожиб, М.Қошғарий
В) Хоразмий, Лутфий
Г) А.Югнакий, М.Солиҳ

6. Саккокийнинг бизгача қанча мероси етиб келган?

- А) девон, 175 тағазал
- Б) 11 та қасида, 40 тағазал
- В) 11 та қасида, 4 тағазал
- Г) 15 та қасида 10 тағазал

7. Саккокий ғазалларининг бош мавзусини аниқланг.

- А) гўзаллик
- Б) инсонпарварлик
- В) муҳаббат
- Г) А ва Б

8. Ўзбек адабиётидаги илк қасида ёзган шоирни аниқланг.

- А) Саккокий
- Б) Лутфий
- В) Атойи
- Г) Сайфи Саройи

9. Кўзим ёшига назар қил, кўнгул бўлур равшан

Эй сарвиноз, оқар сувга қилса наззора. Ушбу байтда қўлланган бадиий санъатни аниқланг.

- А) тажнис
- Б) ирсоли масал
- В) тазод
- Г) иштиқоқ

10. Мумтоз шеъриятимизда қош нималарга менгзатилади?

- 1) ой; 2) камон 3) ҳилол; 4) найза; 5) сарв; 6) қилич;
- А) 2, 3, 6
- Б) 1, 2, 5
- В) 3, 4,
- Г) 1, 2, 3

11. «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида «Самарқанд аҳли анга кўп музтақиддурлар (эътиқод қўйғанлар) ва бағоят таърифини қилурлар», – деб кимга таъриф берилган?

- А) Навоий
- Б) Саккокий

- В) Ҳайдар Хоразмий
- Г) Лутфий

12. Қасидалар мавзуу йүналишига кўра қандай турларга бўлинади?

- А) васф, мадҳ, марсия, ҳажв, муножот, фалсафий
- Б) васф, мадҳ, марсия, ҳажв
- В) лирик, муножат, фалсафий
- Г) тўғри жавоб йўқ

13. Қасидалар тузилишига кўра қандай турларга бўлинади?

- А) васф ва мадҳ қасидалари
- Б) тўлиқ ва муфассал
- В) тўлиқ ва чала (мужарад)
- Г) насиб, қасд ва фалсафий

**14. «Фалак, ииллар керак сайд этсаю келтирса илкига,
Менингдек шоюри турку сенингдек шоҳи доноси...»**

Ушбу мисраларини Саккокий кимга атаб ёзган?

- А) Мирзо Улуғбек
- Б) А.Навоий
- В) Ҳусайн Байқаро
- Г) Амир Темур

15. «Үйгур иборати фусаҳосиндин ва туркий алфозининг булагосиндин мавлоно Саккокий ҳам Лутфийларким бирининг ширин абётининг ифтихори Туркистонда багоят ва бирининг латиф газалиётининг интишори Ироқ ва Хурросонда бениҳоятдурур ва девонлари мавжуд бўлгай» сатрлари кимнинг қаламига мансуб.

- А) А.Навоий
- Б) Жомий
- В) Улугбек
- Г) Атоий

16. Бирон шахс, воқеа, нарсани мадҳ этишга бағишлиланган асар қандай жанрга мансуб деб саналади?

- А) Фазал
- Б) Қитъа
- В) Мухаммас
- Г) Қасида

12

БУГУН ДАРСДА:

- матн мазмунини қайта ҳикоя қиласиз, ўқиганларимизга муносабат билдирамиз;
- асар ғояси, қаҳрамон тимсолини очишда композиция ролини аниқлаймиз, тушунтирамиз;
- асарнинг умумий ва ўзига хос белгиларини тушунтирамиз, китобхонга ҳиссий таъсир этиш нуқтai назаридан келиб чиқсан ҳолда ўзбек ва жаҳон адабиётининг асарлари(ёки парчалари)ни қиёслаймиз.

АТОЙИ (XV аср)

Зар қадрин зареар билар

«Мавлоно Атоий Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушулқ, мунбасит (очиқ чехрали) киши эрди. Ўз замонида шеъри атрок (туркӣ тилда сўзловчилар) орасида кўп шуҳрат тутти». Алишер Навоий

«Мажолис ун-нафоис»дан

XV асрнинг машҳур шоирларидан, Яссавий авлодидан бўлмиш, Алишер Навоийгача бўлган туркий адабиётнинг истеъдодли вакилларидан бири Атойидир. У Самарқанд, Бухоро ва Балхда яшаган, туркий, форс ва араб адабиётларини чуқур ўрганганд ҳамдатуркий ва форс тилларида ижод қилган.

Навоий «Насойим ул-маҳабба мин шамоим илфутувва» («Мұхабbat шабадалари») асарида Исмоил ота Аҳмад Яссавийнинг иниси Иброҳим отанинг ўғли эканини айтади. Атойи девонининг муқовасида ва қўлзёзманнинг охирида «Девони Шайхзода Атойи» деб қайд этилиши ҳам Атойини шайхлар оиласидан келиб чиқсан дейишга асос беради. Навоийнинг хабар беришича, Атойи Улуғбек саройи шоирлари орасида ҳам бўлган.

Атойи ғазалнавис – лирик шоир. Унинг ғазалларида муҳаббат мавзуи билан бир қаторда май ҳам куйланади. Майда ҳаёт завқи, унинг барча гўзалликлари ва лаззатлари васф этилади. Май Атойида Умар Хайём рубобийлари ва Ҳофиз ғазалларидағи каби ҳаёт тимсолидир.

Атойи лирикасида халқ иборалари, таъбирлар, мақол ва маталлар, эртак мавзуларига оид сўзлар кўп. Ғазалларини, асосан, арузнинг рамал

баҳрида ёзган; вазни енгил, мисралари қисқа, сўзлари оддий, услуби содда ва равон. Шунинг учун ҳам унинг шеърлари халқ қўшиқларига айланиб кетган. Атойи тажоҳули орифона, лаф ва нашр қаби тасвир восита ва усуллари ҳам яратган. Атойидан 260 ғазални ўз ичига олган девон бизгача етиб келган.

ФАЗАЛЛАР

Ул санамким, су(в) яқосинда паритек ўлтуур,
Фояти нозуклукиндин сув била ютса бўлур.

То магарким, салсабил обина жавлон қила,
Келди жаннат равзасиндин оби кавсар сори хур.

Ул иликким, сувдин ориқтур, юмас они суда,
Балки сувни пок бўлсун деб илик бирла ююр.

Эмди билдим рост эмиш,балки кўрдим кўз била,
Улки дерлар, сув қизи гоҳ-гоҳ кўзга кўринур.

Қошларинг ёсин Атойи қўргали ҳусн ичра тоқ,
Субҳидам меҳробларда сураи ёсин ўқур.

<p>Түшүнүш ва саболларга жағоб бериш</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Шоир ғазалда маъшуқанинг гўзаллиги, латофатини қандай ифодалайди? Сувнинг тоза бўлиши учун санам қилаётган ҳаракатнинг бадиий маҳоратини тушунтиринг.Гўзал сўзини «Ассоциация» усули орқали тушунтиринг.														
<p>Таҳтил ва таалқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Ғазалда қўлланган қайси шеърий санъат асарнинг бадиий латофатини кучайтирган?Асар вазни, жанри, қандай шеърий санъатлар қўлланилганини топинг. Жадвални тўлдиринг. <table border="1"><tr><td><i>Жанри</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Вазни</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Қоғиядош сўзлар</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Ўхшатиш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Сифатлаш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Қаршилантириш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Жонлантириш</i></td><td></td></tr></table>	<i>Жанри</i>		<i>Вазни</i>		<i>Қоғиядош сўзлар</i>		<i>Ўхшатиш</i>		<i>Сифатлаш</i>		<i>Қаршилантириш</i>		<i>Жонлантириш</i>	
<i>Жанри</i>																
<i>Вазни</i>																
<i>Қоғиядош сўзлар</i>																
<i>Ўхшатиш</i>																
<i>Сифатлаш</i>																
<i>Қаршилантириш</i>																
<i>Жонлантириш</i>																
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Назмни насрга айлантиринг. Бунда байтларнинг гўзал ва нозик тасвирлари сақланиб қолиндими? Ўзингизга баҳо беринг.Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдиринг. <table border="1"><tr><td><i>Ғазалнинг асосий гоясини топинг</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Аниқ ва ноаниқ сўзлар</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Асаддан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i></td><td></td></tr></table>	<i>Ғазалнинг асосий гоясини топинг</i>		<i>Аниқ ва ноаниқ сўзлар</i>		<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>		<i>Асаддан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>		<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>					
<i>Ғазалнинг асосий гоясини топинг</i>																
<i>Аниқ ва ноаниқ сўзлар</i>																
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>																
<i>Асаддан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>																
<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>																

13

БУГУН ДАРСДА:

- матн мазмунини қайта ҳикоя қиласыз, ўқиганларимизга мұноса-
бат билдирамиз;
- асар ғояси, қаҳрамон тимсолини очища композиция ролини
аниқлаймыз, тушунтирамиз.

Хаста күңглумдин хаёлинг бир замон кетмас, бегим,
Нечаким, васлинг этакига қўлум етмас, бегим.

Нетайин, дармонда бўлдум мен бу кўнглум илкида,
Сенсизин ҳеч ерда бир лаҳза қарор этмас, бегим.

Гарчи сен дашном этарсен, мен дуочиман сенга,
Ошиқи содик жафодин элини четмас, бегим.

Сен мени таъзим этиб қуллар сонинда тутмағил,
Итларинг хайлинда бўлсам, не манга етмас, бегим?!

Таънадин қовмас Атойини эшикиндин рақиб,
Ҳеч гадой ит урса эшикни қўюб кетмас, бегим.

Тушунни ва
саболларга жасавоб
берини

- Фазалда шоир илгари сурган гояни аниқланг. Муаллиф кўнгли қай аҳволда эканлигини байтларга асосланиб тушунтириб беринг.

<p>Таҳтил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Гарчи сен дашном этарсен, мен дуючиман сенга, Ошиқи содиқ жафодин элини четмас, бегим» – байтида шоир қанчаликда қийин ахволда бўлса ҳам маъшуқасига қандай муносабатда эканлигини айтинг. Фазалда қандай шеърий санъатлардан фойдаланилган? <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;"><i>Шеърий санъат</i></th><th style="text-align: center;"><i>Мисра</i></th><th style="text-align: center;"><i>Шарҳи</i></th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr> </tbody> </table>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳи</i>			
<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳи</i>						
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазалдаги нафислик, софликни айнан қайси мисраларда кўришимиз мумкин? Бундай тасвир шоирнинг қандай қобилият эгаси эканлигидан далолат беради? «Нафисликни қандай ҳис қиласман?» мавзусини «Беш дақиқали эссе» усули орқали ёритинг. 						

Эй орази шамсу қамарим, нетти, не бўлди?
Ве, тишлари дурру гуҳарим, нетти, не бўлди?

Кўнглум куяриндин санга мен панд берурмен,
Эй марҳами жону жигарим, нетти, не бўлди?

Сен бор экан ўзга кишига, гар назар этсан,
Чиқсун бу менинг дийдаларим, нетти, не бўлди?

Гаҳ жавр ила ўлтур мени, гаҳ ноз ила, сендин,
Ҳаққоки менинг йўқ гузарим, нетти, не бўлди?

Эй лўъбати ширин, сени Фарҳод менгизлик,
Оlamға ёйилди севарим, нетти, не бўлди?

Бир зарра сучук сўзни Атойидин аярсен,
Э лаблари шаҳду шакарим, нетти, не бўлди?

<p>Түшүнүши да саволларга жағоб берүү</p> 	<ol style="list-style-type: none">Фазалда адиб ёри қандай акс эттирилганды? Сүзлар орқали гүзәлни жуфтликда тасвирлаб күринг.Фазалдаги радиф да қофиядош сүзларни топинг.
<p>Таҳлил да талкүн</p> 	<ol style="list-style-type: none">Асарда қандай шеърий санъатлар күлланилган?«<i>Bir зарра сучук сүзни Атойидин аярсен</i>» мисрасини таҳлил қилинг. Бир мисранинг ўзида қанча мазмун мужассамланган?Фазални аруз вазни қоидаларига мувофиқ ёд олинг.
<p>Бағылаш да қиёсүй таҳлил</p> 	<ol style="list-style-type: none">Фазалда дунёвий ишкү устунми ёки тасаввуфий ишкү? Фикрингизни далилланг.Шеърдан олган таассуротларингизни «<i>ПОПС формуласи</i>» орқали ёритиб беринг. 1-гап: Менинг фикримча... 2-гап: ...сабабини мен бундай түшүнтираман 3-гап: Уни мен мана бундай даиллар билан исботтайман... 4-гап: шунга асосланиб, мен бундай хулоса келдимки, ...

14

Кел, эй дилбарки, бўстон вақти бўлди,
Гул очилди, гулистан вақти бўлди.

Қилай нола, боқиб гулдек юзунгга,
Чу булбулларға афғон вақти бўлди.

Гулу булбул бикин гулбунлар ичра,
Нишоту айши пинҳон вақти бўлди.

Ўқуб гул баҳтини мажлисда ҳар дам,
Бўлуб сархуш, гулафшон, вақти бўлди.

Туруб маҳбуб олида муҳибға,
Чу гул чоки гирибон вақти бўлди.

Муғаниниларға булбуллар бикин зор,
Ҳазорон навъи алҳон вақти бўлди.

Бу дамким, гул қилур булбулға алтоф,
Атойига ҳам эҳсон вақти бўлди.

Түшунни ва
сағолларга жавоб
бериш

1. Фазалда қайси сўз кўп ишлатилган? Унинг кўп қўлланилиши ғазал кўркига қандай таъсир қилган?
2. Асарда қайси фасл ўз аксини топган? Ушбу фаслга хос яна қандай тимсолларни биласиз? «Ассоциация» усулини қўлланг.

<p>Taxnill sa malkin</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фазалда қандай ғоя илгари сурилган? Қайси мисра-да асар ғояси яққол тасвирланган? 2. Шеър ҳақида ўз фикрларингизни «Тўрт фикр» усули орқали (бир гап билан) билдиринг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>1. Фикр</i></td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>2. Даил, исбот</i></td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>3. Мисол</i></td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>4. Хулоса, якун</i></td><td style="padding: 5px;"></td></tr> </table>	<i>1. Фикр</i>		<i>2. Даил, исбот</i>		<i>3. Мисол</i>		<i>4. Хулоса, якун</i>	
<i>1. Фикр</i>										
<i>2. Даил, исбот</i>										
<i>3. Мисол</i>										
<i>4. Хулоса, якун</i>										
<p>Baxolasi sa қиёсий taxnill</p>		<ol style="list-style-type: none"> 1. Бошқа адилларнинг шу мавзудаги ғазалларини топинг. Улар орасидаги ўхшашлик билан фарқни муҳокама қилиб, ўз шахсий фикрингизни билдиринг. 								

Эй нури дийда, сенсиз анга нур бўлмасун,
Хеч кўз жаҳонда бе рухи Мансур¹ бўлмасун.

Валлоҳ агар хаёлинг учун бўлмаса ватан,
Ҳаргиз кўнгул харобида² маъмур³ бўлмасун.

Жаннатга гар тажали⁴ ҳуснунгни кўрмасам,
Кавсар суйи сўғолсун⁵ ҳам хур бўлмасун.

¹ Мансур – машхур сўфий Мансур Ҳаллож, «мен худоман» дегани учун дорга осилган.

² Кўнгул хароби – кўнгилнинг ошуфталиги, бекарорлик ва паришонлик.

³ Маъмур – обод.

⁴ Тажали – жилоланиш, нурнинг порлаши, илоҳий файз.

⁵ Сўғолсун – қурисин.

Жон сурати танингким, эрур жон аросида,
Пайваста Ҳақ амонида ранжур бўлмасун.

Бу ҳусну бу жамолу латофат била сени,
Ким ноз қилмасун деру маъзур¹ бўлмасун.

Кўз ёши бирла боди сабо қилди сиррини фош,
Жаҳд айладим, бу мунчаки машҳур бўлмасун.

Солди кўгул Атойини хўблар балосина,
Хеч кимса қўнгли амрина маъмур бўлмасун.

¹ Маъзур – узрли.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Атойи ғазалларининг асосий мавзуси қайси жавобда тўғри кўрсатилган?**
А) панд-насиҳат
Б) табиат гўзалликлари тасвири
В) динни тарғиб қилиш
Г) инсон гўзаллиги ва илоҳий муҳаббат тасвири

- 2. Навоий Атойи ижодига, ўзининг қайси асарида юксак баҳо берган?**
А) «Насойим-ул муҳаббат»
Б) «Мажолис-ун нафоис»
В) «Хазойин ул-маоний»
Г) «Тарихи мулки ажам»

- 3. Атойи ўз ижодида кўпроқ қандай тасвирлар яратган?**
А) ўхшатишлар, кутилмаган муболага
Б) сифатлаш, жонлантириш
В) сифатлаш, муболага
Г) истиора, анофора

- 4. Эрн сўзи мумтоз шеъриятимиизда қандай маъно англатади?**
А) кўз
Б) лаб
В) қош
Г) юз

- 5. Ўз ғазалида «сув қизи», яъни сув парисининг «гоҳ-гоҳ кўзга кўринишга» имон келтирган шоир ...**
А) Лутфий
Б) Саккокий
В) Атойи
Г) А.Навоий

- 6. Навоий кимни турк алфозининг булаголаридан деб таърифлайди?**
А) Атойи
Б) Лутфий

- В) Саккокий
Г) Жомий
7. «Эй мусъхафи хуснимга менгинг нуқтайи оят,
Ислом элига бўлди юзинг нури ҳидоят».
Байтда ёр юзи нимага ўхшатилган?
А) Мусъхаф-Қуръон
Б) Таврот
В) Гул
Г) Инжил
8. Атойи ёрнинг таърифини нималар орқали тавсиф этади?
А) қадди-қомат
Б) юзи, кўзи, холи
В) қоши, сочи, киприги, лаби
Г) барча жавоблар тўғри
9. Фазаллар мавзу доирасига кўра қандай турларга бўлинади?
А) ишқий, ижтимоий- маърифий, ҳажвий
Б) ишқий, ҳажвий
В) ишқий-фалсафий, ижтимоий- сиёсий
Г) Ишқ-муҳаббат, дўстлик
10. Атойи қаламига мансуб ғазални топинг.
А) Тор кўнгуллик беклар, манман деманг, кенглик қилинг...
Б) Жамолинг васфини қилдим чаманда...
В) Кеча келгумдур дебон ул сарви гулрў келмади...
Г) Жилва кўрсатди чу ул сарви дилоро боғ аро...
11. Халқ ибораларини ғоят яхши билган ва ундан ўринли фойдаланган шоир?
А) Захириддин Муҳаммад Бобур
Б) Моҳларойим Нодира
В) Атойи
Г) Турди Фарогий
12. Атойи «Сочинг чун лайлут ул-қадру юзунг чун субҳи содикдур» мисраси билан бошланадиган ғазалида шеърий санъатнинг қайси туридан фойдаланган?

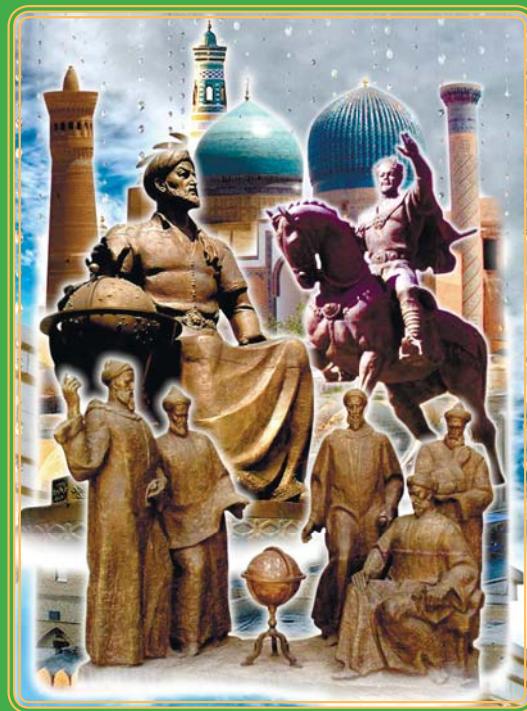

- А) тазод
Б) муболаға
В) ташхис
Г) иштиқоқ
13. «Юзинг бунча бўйрадек дағал бўлмаса» – Атойи қаламига мансуб ушбу парчада қандай шеърий санъат қўлланган?
А) Талмех
Б) Ташбек
В) Муболаға
Г) Иштиқоқ
14. «Узун сочингдин узмасмен кўнгулни
Аёлинг қанда бўлса бошим анда» мисраларида қандай шеърий санъатнинг қўлланганини айтинг.
А) Ташхис, тазод
Б) Талмех, ирсоли масал
В) Муболаға, тажнис
Г) Иштиқоқ, тазод
15. Атойининг бизгача етиб келган девони ўз ичига нечта газални олади?
А) 280
Б) 260
В) 250
Г) 290

II бўлим

ЖАҲОН МАЬНАВИЯТИНИНГ БУЮК СИЙМОЛАРИ

кўнглумда не маъни ўлса эрди пайдо,
тил айлар эди назм либосида адо.
ул назмга жонни қилибон халқ фидо,
солурлар эди гумбази гардунға садо...

Алишер Навоий

1

БУГУН ДАРСДА:

- матн мазмунини қайта ҳикоя қиласиз;
- ғазалларни таҳлил қиласиз, ғоясими аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонлариға нисбатан ёзма шаклда шахсий фикрларимизни түшүнтирган ҳолда китобхонга эстетик таъсир қилиш нүктай назаридан асарга баҳо берамиз.

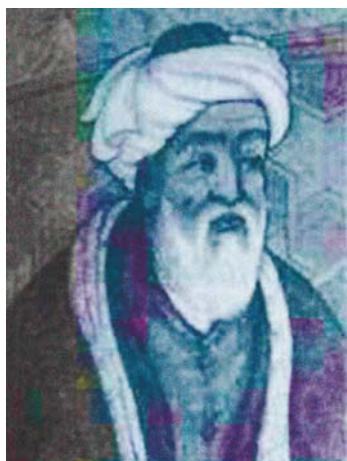
ЛУТФИЙ

(1366–1465)

Зар қадрин жарғар билар

«Мавлоно Лутфий сүз лутфида ягонаи даврон эди,
ундан илгари ҳеч ким түркүй тилдә шеърни ундан
яхшироқ айта олмаган эди».

Хондамир

Үз замонининг «малик ул-каломи», Алишер Навоийгача бўлган даврдаги туркий адабиётнинг энг йирик вакили, ориф ва мутафаккири Лутфийнинг таваллуд топган ва вафот этган жойи Ҳиротнинг Дехи Қанор мавзеи деб кўрсатиб келингган. Шайх Аҳмад Тарозийнинг Мирзо Улуғбекка бағишлиб ёзилган «Фунун ул-балога» асари топилгач, ундаги «маъдан ул-латойиф Лутфийи Шоший» жумлаларига асосланиб, Лутфийнинг она ватани Тошкент бўлган, деган фикр ҳам илгари сурилди.

Лутфийнинг ҳаёт йўли сингари, ижодий тақдирни ҳам жуда ибратли: у 99 йил яшаган. Умрининг асосий қисми ўқиши, ўрганиш ва бадиий ижод меҳнати билан ўтган. Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида маълумот берилишича, Лутфий умрининг охирларида «офтоб» радифли бир шеър ёзган, ўша замонининг кўп шоирлари унга татаббуъ қиласандар, аммо улардан ҳеч бири Лутфийнинг «панжасига панжа» ура олмаганлар.

Лутфий ҳам зоҳирий-дунёвий, ҳам диний-тасаввуфий илмларни чуқур эгаллаган, давр ва замонига очик назар билан қарашга қодир, ҳақиқат ва маърифатга содик ижодкор әди. Навоий сўзи билан айтганда, у «форсий ва туркийда назири йўқ» шоир бўлган. Лутфий гарчи ўз она тили – туркий тилда яратилган шеърлари билан машҳурликка етишган бўлса-да, форсийда ҳам ўзининг шоирлик иқтидори ва маҳоратига кўпчиликни икрор эта олган. Иккинчидан, Лутфий шеърият билан тариқатни, мажоз билан ҳақиқатни уйғулаштирган әди. Аммо у сўнгги нафасигача шоирлик бурчи ва илҳомига содик қолиб, ўзбек шеърияти хазинасини бир-биридан қимматли назм дурданалари билан бойитди. Худди шу нарса унинг нафақат ўз замондошлари ва ижод аҳли орасида, балки давр ҳукмдорлари олдида ҳам юқори мавқега кўтарилишига бир асос бўлган.

Ҳақиқатан ҳам, Лутфийнинг шеърияти – хилма-хил шакллардан таркиб топган мазмундор, рангин шеърият. Бизгача шоирнинг XVI–XX асрлар мобайнида кўчирилган туркий девонининг 33 қўлёзма нусхаси етиб келган. Лутфий қаламига мансуб мавжуд шеърларнинг умумий миқдори 2774 байт ёки 5548 мисрадан ортиқ. Уларнинг катта қисми (2086 байти) газал жанрида ёзилган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Лутфий газалнавис сифатида Шарқ адабиётida барқарорлашган адабий-эстетик анъаналар билан халқ оғзаки ижодиёти тажриба тамойили ва усулларини ниҳоятда моҳирлик билан мувофиқлаштирган. Шу боисдан ҳам унинг газалларида миллий ҳис-туйғулар нурланиб, инсоний дард, армон, қайгу ва шодлик тасвири такрорсиз бир таъсирчанлик касб этган. Лутфий наинки газалларида, балки рубоий, туюқ, қитъа, фардга ўхшаш бошқа жанрлардаги шеърларида ҳам нафосат ҳисси шаклланган, дид ва савияси баланд кишиларнинг – зукко ва ҳаётсевар халқ вакилларининг фикру туйғуларини тараннум этган.

Лутфий девонидаги бош мавзу ишқ ва асосий мақсад ошиқнинг ҳасбу ҳолини тасвирлашдан иборат бўлса-да, шоир деярли ҳар бир шеърида мавзуга янгича ёндашиб, бетакрор оҳанглар яратади, моҳиятига мос шеърий тимсоллар топади, бир-бирига ўхшамайдиган бадиий санъатларни қўллади. Лутфий девонида ташбех, талмех, тазод, ийҳом, хусусан, ирсоли масал санъати намоён бўлган. Лутфий рубоий, туюқ, қитъаларини ҳам санъат намунаси мақомига кўтара олган.

Лутфий – туркий шеъриятда мактаб яратган санъаткор. Бу ижод мактабидан Алишер Навоий ва Мирзо Бобур сабоқ олишган. Роқим, Амирий, Султонхон тўра Адо, Табибий сингари шоирларнинг девонларидан Лутфий газаллари илҳомида битилган мухаммаслар жой олган.

ФАЗАЛЛАР

Жоним чиқадур дард ила, жононима айтинг,
Мен хаста гадо ҳолини султонима айтинг.

Үртаммагу күз ёшию ўлмактуур ишим,
Бу қиссаны ул шамъи шабистонима айтинг.

Қат-қат юрагим боғлади қон ғунча менғизлик,
Бу дарди дилимни гули хандонима айтинг.

Қон ёшим әрур юх уза юлдуз каби сонсиз,
Ул күзлари чўлпон, маҳи тобонима айтинг.

Лутфийи дилафкор тилар ҳажр элидинг дод,
Аҳволини ул бегимау хонима айтинг.

<p>Түшүнүүш өсөвкөлөрдүү жазыб берүүш</p>		<ol style="list-style-type: none">Лутфий ижодининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сүзләнг.Фазални охангта солиб, ифодали ўқинг.Фазал нечанчи шахс номидан ёзилган? Қаҳрамони ким?Фазал мазмунини ёритувчи калит сүзларни белгиләнг.						
<p>Таҳтил өсөв талкын</p>		<ol style="list-style-type: none">Муаллифнинг: <i>«Үртәнмагу күз ёшию үлмактуурүр ишим, Бу қиссаны ул шамъи шабистонима айтинг»</i>, – сатрлари маңносини аниқланг.Жүфтлиқда ишланг. Тадқиқот ишини ўтказинг. <table border="1" data-bbox="398 949 1152 1119"><tr><td data-bbox="398 949 649 1051"><i>Маҳбубани тасвирловчы сүзлар</i></td><td data-bbox="649 949 900 1051"><i>Шеңрда сизга ёккөн мисралар</i></td><td data-bbox="900 949 1152 1051"><i>Фазал нима учун латофатли?</i></td></tr><tr><td data-bbox="398 1051 649 1119"></td><td data-bbox="649 1051 900 1119"></td><td data-bbox="900 1051 1152 1119"></td></tr></table>	<i>Маҳбубани тасвирловчы сүзлар</i>	<i>Шеңрда сизга ёккөн мисралар</i>	<i>Фазал нима учун латофатли?</i>			
<i>Маҳбубани тасвирловчы сүзлар</i>	<i>Шеңрда сизга ёккөн мисралар</i>	<i>Фазал нима учун латофатли?</i>						
<p>Баҳолаш өсөв үйлесүү тахтыйл</p>		<ol style="list-style-type: none">Фазални насрий йўл билан ёзиб, назмий ва насрий нусхаларни солиштиринг. Қайси бири сизга кўпроқ эстетик таъсир кўрсатди?Фазални ифодали ўқишига оид «Мушоура дарси»ни ўтказинг.						

2

БУГУН ДАРСДА:

- ғазалларни тақылыштың қыламынан, ғоясинан анықтайдыз;
- асар ғоясы, қашрамонларига нисбатан ёзма шаклда шахсий фикрларимизни түшүнтирган ҳолда китобхонга эстетик таъсир қилиш нүктай назаридан асарга бағыт бердемиз.

Күзүнг қораси фитна, vale оқи балодур,
Жөнлар оладур, вах, не бало күзи қародур?

Күз устида жон олғувчидур холиу қоши,
Бир-биргә бари фитна қотилған не балодур?

Хамдардтур айтай анга ҳолимким, инонгай,
Гулшандин ўшул булбули мискинки, жудодур.

«Бош ўйнайину жон берайин васл учун» – айттим,
Хуш-хуш кулуб айттур мангаким: «Яхши баҳодур!»

Күп қылма аниңг жавридин, эй Лутфий, шикоят,
Ким, ҳусн әлининг шеваси пайваста жафодур.

<p>Түшүнниш ва сағолларга жавоб берүүш</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазални ифодали ўқинг.Фазал тили устида мулоҳаза юритинг. Қандай шеърий воситалар қўлланган?
<p>Таҳтил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none">«<i>Бош ўйнайину жон берайин васл учун</i>», мисраларини шоир кимга бағишилаган?Иккинчи мисрадаги жавоб муаллифи ким?Нима сабабдан сўнгти байтда Лутфий ўз-ўзига шикоят қилмаслигини айтмоқда?Гурухда ишлаш. Фазални «<i>Адабий даєра</i>» усули бўйича баҳоланг.<ol style="list-style-type: none">таҳлил қилиш – шеър мазмуни бўйича 5 та савол тузинг;аниқлаш – фазалнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далилланг;боғлаш – фазални тоғасини ҳаёт билан боғланг;холосалаш – шеърда кўтарилилган масалаларни якунланг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Лутфий фазалини умумий ва ўзига хос белгиларини тушунтириб, китобхонга ҳиссий таъсир этиш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда ўзбек адабиётининг бошқа асарларига қиёсланг, баҳоланг.

Мени шайдо қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл,
Хору расво қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Үқдайин қоматимизни қора қошлиғлар учун,
Муттасил ё қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Мени ёзғурма «севар» дебки, менинг ҳаддим әмас,
Ул таманно қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Борма дерлар эшики сори дамо-дам, нетайин,
Күп тақозо қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Қора мүйин ҳаваси бирла қоронғу кечада,
Жонни савдо қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Душману дўст орасинда мени ғофилни мудом
Бе сару по қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

Ўзгадин кўрмаки, кўзунг ёшини, эй Лутфий,
Айни дарё қиладурғон бу күнгүлдур, бу күнгүл.

<p>Түшунни ва саволларга жавоб беринг</p>		<p>1. Сизнингча, нима сабабдан асар қаҳрамонининг ҳар қандай қадам қўйишига кўнгли айбдор? Бу кўнгил унинг аҳволига қандай таъсир кўрсатмоқда?</p>
--	--	--

<p><i>Таҳнил ва талқин</i></p>	 	<p>1. Гурухда ишлаш. Фазални қуйидаги жадвалга асосланиб таҳлил қилинг. Бўш қаторда шеърий санъатлар номини ёзинг.</p> <table border="1" data-bbox="394 319 1135 563"> <tr> <td><i>Фазал тури</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Жанри</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Вазни</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Қоғиядош сўзлар</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Радиф</i></td><td></td></tr> </table> <p>2. Фазални ёд олинг.</p>	<i>Фазал тури</i>		<i>Жанри</i>		<i>Вазни</i>		<i>Қоғиядош сўзлар</i>		<i>Радиф</i>	
<i>Фазал тури</i>												
<i>Жанри</i>												
<i>Вазни</i>												
<i>Қоғиядош сўзлар</i>												
<i>Радиф</i>												
<p><i>Баҳолаш ва книёсий таҳнил</i></p>	 	<p>1. Фазалга «<i>Тадқиқот иши</i>» усулини қўлланг. Гурухда ишланг.</p> <table border="1" data-bbox="394 847 1135 1056"> <tr> <td><i>Шеърнинг асосий гояси</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Фикрни расм билан тасвирлаш</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Тарбиявий хулоса чиқариш</i></td><td></td></tr> </table>	<i>Шеърнинг асосий гояси</i>		<i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i>		<i>Фикрни расм билан тасвирлаш</i>		<i>Тарбиявий хулоса чиқариш</i>			
<i>Шеърнинг асосий гояси</i>												
<i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i>												
<i>Фикрни расм билан тасвирлаш</i>												
<i>Тарбиявий хулоса чиқариш</i>												

3

БУГУН ДАРСДА:

- ғазалларни таҳлил қиласиз, ғоясни аниқлаймиз;
- асар ғояси, мавзу ва муаммосини аниқлаймиз;
- муаллифнинг қаҳрамонга нисбатан кўзқарашини ифодалаш усулларини аниқлаймиз, фикр билдирамиз.

Сенсан севарим, хоҳ инон, хоҳ инонма,
Қондур жигарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Ҳижрон кечаси чархи фалакка етар, эй моҳ,
Оҳи саҳарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Ҳаққоки қилич келса бошимга, эшикингдин
Йўқтур гузарим¹, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Усрук кўзунг ашколина², ҳар гаҳ назар ётсам,
Қолмас хабарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Яъқуб бикин кўп йиғидин қолмади сенсиз
Нури басарим³, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Ой юзунгға кўз солғали ўзга киши бирла,
Йўқтур назарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Ишқ ўтида Лутфий юзи олтунни ёшурди⁴,
Эй сиймбарим⁵, хоҳ инон, хоҳ инонма.

¹ Йўқтур гузарим – кечмайман.

² Ашкол – шакллар. «Усрук кўзунг ашколи» – маст кўзларингнинг сехри.

³ Нури басар – кўз нури.

⁴ Олтунни ёшурди – олтинни беркитди, яъни саргайди, олтин тусга кирди.

⁵ Сиймбар – кумуш танли.

<p>Түшүнүшиш ва саболларга жаоб бериш</p>	 	<p>1. Фазал мазмунини ифодаловчи 5 таянч сўзни топинг ҳамда дафтaringизга ёзинг. Таянч сўзлар ёрдамида фазал мазмунини насрый баён қилинг.</p>
<p>Таҳтил ва тапкын</p>	 	<p>1. «Ой юзунгга кўз солғали ўзга киши бирла», – мисрасидаги бирикмаларга эътибор беринг, шоир илгари сурган садоқат ғоясини шарҳланг.</p> <p>2. «Ишқ ўтида Лутфий юзи олтунни ёшурди», – сатрида муаллифнинг ишқ ўти дарди юзида қандай акс этганлигини муҳокама қилинг.</p>
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<p>1. Асар қаҳрамонининг ҳолати, қадри нимага боғлиқлигини шоир фикри билан таққослаб тушунтиринг.</p> <p>2. Фазалдан олган таассуротларингизни «Кир ёйиш» усулига асосланиб, варакқа ёзинг ҳамда дорга осинг.</p>

Жамолу ҳуснингға сўз йўқ, вафо керак бўлса¹,
Мени худ ўлтурадурсан, раво² керак бўлса.

Кўнгул чу билмайин ўз ҳаддини сени севди,
Балоу ғусса била мубтало керак бўлса.

Жафони жонима оз қилки, ногаҳон бир кун
Жафо туганса нетарсен, жафо керак бўлса?

Кўнгулни ўзгача бергил, демангки мушкулдур,
Жаҳонда сиз киби бир дилрабо керак бўлса.

Кишиким ўз жонига қасд этар, сени севсун,
Даги эшикинға келсун, бало керак бўлса.

Жамолу жоҳ³ элидин юз фароғатим бордур,
Ўрамунг ити⁴ менга ошно керак бўлса.

Ёқу бу Лутфий мунглук ниёзномасини,
Савобу алқишу юз минг дую керак бўлса.

¹ «Вафо керак бўлса» – агар вафоси ҳам бўлсайди.

² Раво – рухсат, қонунга мувофиқлик, ижозат.

³ Жоҳ – мансаб, мартаба.

⁴ Ўрамунг ити – даргоҳинг, хонадонинг ити.

4

БУГУН ДАРСДА:

- туюқларни ифодали ўқыймиз, таҳлил қиласыз, ғоясина аниқлаймиз;
- асар ғояси, мавзуу ва мұаммосини аниқлаймиз;
- мұаллифнинг қаҳрамонга нисбатан күзқарашини ифодалаш үсуларини аниқлаймиз, фикр билдирамиз.

ТУЮҚЛАР

Қошларинг хуш ложуварди тоқ зур,
Хусн ичинда беназири тоқ әрур.
Торта олмасмен фироқинг, нетайин,
Қилча танга бори ишқинг тоқ әрур.

* * *

Боғи ҳуснунгдин гуле гар тергамен.
Бош агар борса бу йўлда, тергамен.
Ой юзунгни кунга ўхшатқон учун
Гарқ бўлмишмен ўёттин терга мен.

* * *

Туз, бегим, бу дамда сухбат кўкини,
Тут аёғ, кес дарду ғамнинг кўкини.
Иликингдин чиқса бошқа бир аёқ,
Кўзга илмон дунёниг ер-кўкини.

* * *

Гарчи қурутмас кўзумнинг ёшини,
Ҳақ узун қилсун ул ойнинг ёшини.
Йиғлама кўп, бу вужудинг ишқ ўти,
Не қуруғин қўйғуси, не ёшини.

* * *

Неча дедим: «Ул санамға бормагин!»
Қилмади ул тарқ охир бормагин.
Мунчаким, худрайлиғ кўргузди ул,
Ақл ҳайрат қилди тишлаб бармоғин.

* * *

Мен сенинг ишқингдин, эй дил, бандаман,
Ваҳ, қачон эйткайман ул дилбанда ман.
Бевафоларға мени қилдинг асир,
Сен менга султонсан, эй дил, бандаман.

Түшүнүши жаңылыктарга жасаб берүүшү	 	<ol style="list-style-type: none"> Туюқларни ўқиб, ёзилиш талабарини аниқланг. Берилган туюқларда қандай шеърий санъат қўлланилган? Жуфтлиқда ишланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center; padding: 5px;">Шеърий санъат</th><th style="text-align: center; padding: 5px;">Мисра</th><th style="text-align: center; padding: 5px;">Шарҳи</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="height: 40px;"></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи			
Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи						
Таҳлил да талкүнүү	 	<ol style="list-style-type: none"> «Боги ҳуснунгдин...», – деб бошланувчи туюқни мисра ба мисра таҳлил қилинг. Туюқнинг бадий жиҳатини изоҳланг. «Моделлаштириш» усули орқали охирги туюқнинг мазмунини ёритиб беринг. 						
Баҳолаш да қиёсүй таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Шоир туюқларининг жозибадорлигининг сири нимада? «Лутфий шеърияти шайдосиман» мавзусида ихчам эссе ёзинг. 						

ТУЮҚ

Туюқ – турк ёхуд әски ўзбек тилидаги туймоқ (боғламоқ) феълидан келиб чиққан. Адабий атама сифатида XIV асрдан истеъмолга кирган, фақат туркий шеъриятга хос бўлган жанр. Туюқнинг келиб чиқиши халқ оғзаки ижодига бориб тақалади. Алишер Навоий «Мезон ул-авзон» асарида унга шундай таъриф беради: «...Бириси туюғ-дирким, икки байтқа муқаррардур ва саъй қилурларким, тажнис айтилғай ва ул вазн рамали мусаддаси мақсурдур...» Демак, икки байт – тўрт мисрадан иборат бўлган, тажнисга, яъни сўзларнинг шаклан ўҳшашлигига асосланиб, рамали мусаддаси мақсур ўлчамида ёзилган шеърга туюқ дейилади.

Туюқда тажнис, кўпинча, қофияда келади. Демак, тўртликдаги икки мисра қофияланган бўлса, икки тажнисли, агар уч мисра қофияланган бўлса, уч тажнисли, тўрт сатр қофияланса, тўрт тажнисли туюқ яратилган бўлади. Лутфий шеърларидан олинган мисолларда шаклан жинсдош сўзлар барча ўринларда қофиядош бўлиб келган. Заҳириддин Бобур тўрт қофияли туюқларда гоҳо тўртталаси ҳам тажнис келиши мумкинлигини айтиб, мисол келтиради. Шунингдек, радиф ҳам тажнисли бўлиши мумкин. Масалан, Лутфийнинг бир туюғида тажнис сўз – «ёзамен» радиф ўрнида келган. Хуллас, тажнисли туюқлар қуидагича бўладилар:

1. Икки мисраси тажнисли қофияланган туюқ.
2. Уч мисраси тажнисли қофияланган туюқ.
3. Тўрт мисраси тажнисли қофияланган туюқ.
4. Радифи тажнис бўлган туюқ.

Туюқларнинг дастлабки намуналари Лутфий ва унинг замондошлиари ижодидан бошлаб учрайди.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

1. «Мавлоно Лутфий ўз замонасининг малик ул қаломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди ва туркча девони машҳурдир». Лутфийга ушбу таъриф ким томонидан берилган?
A) Жомий
B) Алишер Навоий
B) Бобур
Г) Саккокий

2. «...Тўқсон тўққиз ёшида оламдан ўтди. Қабри Декиканордадур, ўз маскани эрди». Лутфий тўғрисидаги ушбу фикр кимнинг қайси асаридан олинган?
A) Навоий «Хазойин ул-моний»
B) Хондамир «Макорим ул-ахлоқ»
B) Бобур «Бобурнома»
Г) Навоий «Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват»

3. Лутфий «Девони» қандай жанрларда ёзилган шеърлардан ташкил топган?
A) ғазал, рубоий, туюқ, қитъа, фард
B) ғазал, рубоий, қасида, мустазод
B) 10 дан ортиқ жанрлардаги шеърлардан
Г) қитъа, ғазал, рубоий, муашшар

4. Лутфийнинг «Хоҳ инон, хоҳ инонма» радифли ғазалига қайси шоир назира битган?
A) Ҳусайний
B) Навоий
B) Машраб
Г) Бобур

5. Лутфийни ўз замонасининг аҳли адаби ва аҳли физоласи нима деб эъзозлаган?
A) «малик уш-шуоро»
B) «нуран-маҳдум»
B) «фозил ул-фузоло»
Г) «малик ул-калом»

- 6. Яңқуб бикин күп ииғидин қолмади сенсиз**
Нури басарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.
Лутфий қаламига мансуб ушбу байтда қандай бадиій санъат қўлланган?
А) ташхис
Б) талмеъ
В) истиора
Г) талмех
- 7. Лутфийнинг «Бу кўнгулдур, бу кўнгул» ғазали қайси мавзуда?**
А) Оллоҳнинг ишқи
Б) ватан соғинчи
В) анъянавий ишқ
Г) фарзанд ва она муносабати
- 8. ...бир шари шуки, шу икки ёки ундан ортиқ маънонинг бири аниқ юзага чиқиб туради-ю, асл мақсад ана ўша яшириниброқ ётган маъно бўлади. Ушбу таъриф қайси бадиий санъат ҳақида берилган?**
А) ийҳом
Б) муашшах
В) таърих
Г) муаммо
- 9. Соф туркий тилдаги бадиий санъатни белгиланг.**
А) қитъа
Б) туюқ
В) фард
Г) рубойй
- 10. Бир неча адабий-бадиий талаб туюқ жанрининг асоси қоидасига айланган. Қуйида келтирилган фикрларнинг қайсилари туюқнинг 4 та қоидаларига мисол бўла олади?**
1) *туюқ – тўрт мисрадан иборат бўлади;*
2) *туюқ – сочма шеър тарзида бўлиши керак;*
3) *a-a-a-a ёки a-a-b-a тарзида қофияланади;*
4) *туюқ – рамали мусаддаси маҳфуз вазнида ёзилиши керак;*
5) *туюқда қофияга олинган сўзлар, омоним (тажнисли) бўлиши керак;*
6) *туюқ – маснавий тарзида ёзилиши керак;*
7) *туюқ – беш мисрадан ошмаслиги керак.*

- А) 1, 3, 4, 7
- Б) 1, 3, 4, 5
- В) 1, 3, 4, 6
- Г) 1, 2, 5, 6

11. Мумтоз адабиётимизда гўзаллик рамзи ҳисобланган пайғамбарни аниқланг.

- А) Яқуб
- Б) Нуҳ
- В) Муҳаммад
- Г) Юсуф

12. Берилган асарлардан қайси бири Лутфий қаламига мансуб?

- А) «Бобурнома»
- Б) «Гул ва Наврӯз»
- В) «Хамса»
- Г) «Шайбонийнома»

13. Лутфий меросининг умумий миқдори қанча?

- А) 2086 байт
- Б) 1026 байт
- В) 3086 байт
- Г) 2774 байт

14. Лутфийнинг бизгача нечта девони етиб келган.

- А) Иккита
- Б) Тўртта
- В) Олтита
- Г) Учта

15. Лутфийнинг ўзбек тилига шеърий йўл билан таржима қилган асари қайси қаторда кўрсатилган?

- А) Жомий «Ҳафт авранг»
- Б) Навоий «Хамса»
- В) Али Яздий «Зафарнома»
- Г) Муҳаммад Солих «Шайбонийнома»

5

БҮГУН ДАРСДА:

- Навоий ҳаёти ва фаолияти ҳақида теран билимга эга бўламиз;
- матн мазмунни, унда кўтарилиган масалани аниқлаб, мулоҳаза юрити-
ганд ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз муносабатимизни билдирамиз.

АЛИШЕР НАВОИЙ (1441–1501)

Зар қадрин зареар билар

Турку Ажаму Арабда айём,
Хар шоури вермишди бир ком.
Ўлмишди Навоийи сухандон,
Манзуру шаҳаншоҳи Хурросон.

Фузулий

Берилган маълумотларни «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

XV аср жаҳон маънавиятиning буюк сиймоси Низомиддин Мир Алишер Навоий ҳижрий 844 йил рамазон ойининг 17 куни (1441 йил 9 февраль)да Ҳиротда туғилган. Ҳирот шаҳри XV аср биринчи ярмида Соҳибқирон Амир Темур асос солган улуғ салтанатнинг иккинчи пойтахти, Темурнинг кенжаси ўғли Шоҳруҳ Мирзонинг қўл остидаги обод манзилларидан бири эди. Алишер туғилган хонадон Темурийлар саройига азалдан яқин ва юртда муайян нуфуз соҳиби эди.

Алишер Навоийнинг ота томондан бобоси Амир Темурнинг Умар Шайх исмли ўғли билан кўкалдош (эмикдош) бўлиб, кейинчалик Умар Шайх ва Шоҳруҳнинг хизматида бўлган. Отаси

Гиёсиддин Баҳодир эса Абулқосим Бобурнинг яқинларидан; мамлакатни идора этишда иштирок этган. Онаси (исми номаълум) Кобул амирзодаларидан Шайх Абусайд Чангнинг қизи.

Алишер Навоийнинг болалиги Шохрух ҳукмронлигининг сўнгги йилларида тўғри келган. У темурийзодалар, хусусан, бўлажак подшоҳ Ҳусайн Бойқаро билан бирга тарбияланган. 4 ёшида мақтабга бориб, тез савод чиқариб, туркий ва форсий тилдаги шеърларни ўқиб, ёд ола бошлаган. Туркий тил билан бир қаторда форсий тилни ҳам мукаммал эгаллаган. 1447 йил 12 марта мамлакат подшоҳи Шохрух вафот этгач, тахтга дарьвогарлар орасида ўзаро қураш бошланади. Уруш-жанжаллар кўп кишиларни Хурсондан турли томонга кўчиб кетишга мажбур этди. Алишер Навоийлар оиласи ўз тинчлигини кўзлаб, Ироқقا кўчишиди (1449). Тафт шаҳрида Алишер машҳур «Зафарнома» тарихий асари муаллифи, шоир Шарафиддин Али Яздий билан учрашади. Бу учрашув болада ёрқин таасусрот қолдиради. Фиёсиддин Баҳодир оиласи Ҳиротга, қарийб икки йил муддат ўтгач, қайтади. Абулқосим Бобур Фиёсиддин Баҳодирни Сабзавор шаҳрига ҳоким қилиб тайинлади. Алишер Навоий Ҳиротда қолиб ўқишини давом эттиради.

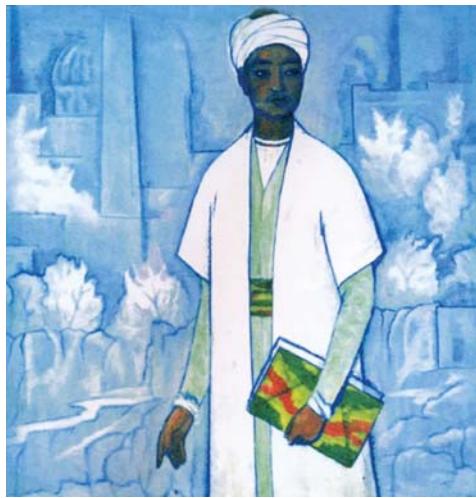
Алишер Навоий шеъриятга ғоят қизиқди, Шарқ адабиётини қунт билан ўрганди. Оила муҳити болалигига ёнда адабиётга зўр ҳавас туғдирган эди. Тоғалари Мирсаид – Кобулий, Муҳаммад Али – Фарийб етук шоир эдилар. Алишер Навоийлар уйида шоирлар тез-тез тўпланишиб, мушоира қилишар, адабиёт ва санъат ҳақида сухбатлашар эдилар.

Алишер Навоий 10–12 ёшларидан шеър ёза бошлаган. Тарихчи Хондамирнинг ёзишича, ёш Алишер Навоийнинг истеъдодидан мамнун бўлган мавлоно Лутфий, унинг:

*Оразин ёпқоч, кўзумдан сочилур ҳар лаҳза ёш,
Бўйлаким, пайдо бўлур юлдуз, нуҳон бўлгач қуёш*

матлаъли ғазалини тинглаб: «Агар мұяссар бўлса эди, ўзимнинг ўн-ўн икки минг форсий ва туркий байтимни шу ғазалга алмаштирадим...» деган. Алишер Навоий 15 ёшида шоир сифатида кенг танилган. Шеърларини туркий (Навоий тахаллуси билан) ва форсий (Фоний тахаллуси билан) тилларида ёзган.

Алишер Навоий 13–14 ёшларида отаси ҳаётдан кўз юмади. Уни Абулқосим Бобур ўз тарбиясига олади, катта бадиий истеъдоди учун ғоят эъзозлайди. 1456 йил октябрда мамлакат пойтахти Ҳиротдан Машҳадга кўчирилади, Абулқосим ёш Алишерни ҳам, ўз хизматида бўлган Ҳусайн Бойқарони ҳам Машҳадга олиб кетади. 1457 йилнинг баҳорида тўсатдан Абулқосим Бобур ҳам вафот этди. Алишер Навоий учун бу, отаси вафотидан кейинги, иккинчи оғир жудолик бўлди. У Машҳад мадрасаларидан би-

рида ўқишини давом эттиради. Дўсти Ҳусайн Бойқаро эса Марв ва Чоржўй томонларга омад қидириб кетади. Хурросонни темурийларнинг яна бир вакили, Мовароуннахр ҳукмдори Султон Абу Сайд эгаллади ва пойтахтини Самарқанддан Ҳиротга кўчиради. Ҳусайн Бойқаронинг тахтни эгаллаш йўлидаги биринчи ракиби – Абу Сайд эди.

Алишер Навоий оиласининг хоҳиш-рағбати Ҳусайн томонда бўлиб, бу аввало уларнинг оилавий яқинликлари билан изоҳланарди; бундан янги ҳукмдор ҳам яхши хабардор эди. Ўртадаги бу вазият Алишер Навоий ҳаёти

ни мураккаблаштирган. Алишер Навоий Машҳадда оддий бир муллавачча сифатида яшади. Шоирнинг бу даврдаги ижодида ўз юртини соғиниб ёзган газаллари талайгина. Орада, хусусан, ёз фаслларида Ҳиротга бориб-келиб ҳам турган. 1463 йилда эса у узил-кесил Ҳиротга қайтди. Бироқ бу ерда аҳвол ўзгарган, шаҳар харобага айланган эди. Хурросон пойтахтида Султон Абу Сайд ўз тартибини ўрнатган, муҳим вазифаларга у билан Мовароуннахрдан келган кишилар тайинланган, Алишер Навоийга яқин кишилар қувғин қилинган, Ҳусайн Бойқаро билан бирга кетган тоғалари – Мирсаид ва Муҳаммад Али урушда ҳалок бўлган, яшаш учун бирон жой топиш муаммо эди. Алишер Навоийнинг ўша кунлардаги аҳволи унинг кейинчалик устози Сайид Ҳасан Ардашерга Самарқанддан ёзган мактубидаги шеърий сатрларда ниҳоятда таъсирли ва ҳаққоний ифодалаб берилган.

Бу вақтда мамлакатда таникли шоир бўлиб қолган Алишер Навоийни Абу Сайд таъқиб қилиб, Ҳиротдан чиқариб юборади. Шоир Самарқандга кетишига мажбур бўлади. Алишер Навоий Самарқандда 1465 йилдан 1469 йилнинг баҳоригача яшади, Фазлуллоҳ Абу Лайс мадрасасида ўқиб, турли фанларга оид билимларини янада чуқурлаштириди. Самарқанднинг кўзга кўринган шоирлари – Шайхим Суҳайлий, Мирзобек, Мавлоно Ховарий, Мир Қарший, Ҳарими Қаландар, муаммогўй Улойи Шоший, олим Мавлоно Муҳаммад Олим ва бошқалар билан ҳамсуҳбат бўлди ва дўстлашди. Самарқанд шаҳри ҳокими Аҳмад Ҳожибек асли ҳиротлик бўлиб, Вафоий тахаллуси билан шеърлар ёзарди, у Алишер Навоийга алоҳида ҳурмат ва эътибор билан қаради. Унинг ёрдамида Алишер Навоий давлат ишлари билан ҳам шуғуллана бошлади. У давлат ишларини бошқаришда дастлабки

тажрибани шу ерда орттириди ва бу унга кейинчалик асқотди. Алишер Навоийнинг Самарқанддаги сиёсий ва давлат фаолияти юқори баҳоланиб, унга «Чигатой амири» унвони берилган.

1469 йил бошларида Султон Абу Саид Қорабоғда ўз аскарлари томонидан ўлдирилади. Кўпдан буён шундай вазиятни кутиб юрган Ҳусайн Бойқаро зудлик билан келиб, Ҳирот тахтини эгаллайди. Алишер Навоий ҳам Ҳиротта етиб келади. 1469 йил 14 апрель куни, рамазон ҳайити муносабати билан уюштирилган қабул маросимида Алишер Навоий ўзининг Ҳусайн Бойқарога янги ёзган «Ҳилолия» қасидасини тақдим этади. Подшоҳ Алишер Навоийни муҳрдорлик мансабига тайинлайди.

Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг энг хавфли сиёсий рақиби – Ёдгор Мұхаммад Мирзони тунда қўлга олишда шахсий жасорат кўрсатади. Янги ҳукуматнинг ортиқча соликларидан норози бўлиб, қўзғолон кўтарган халқ оммасини тинччишида адолат ва мардонаворлик билан иш тутади. Шу воқеалардан сўнг маълум вақт ўтгач, Ҳусайн Бойқаро ҳукуматидаги муҳрдорлик вазифасига Алишер Навоийнинг розилиги билан унинг самарқандлик дўсти, шоир Шайхим Суҳайлий тайинланади. Алишер Навоийнинг мақсади саройда маслаҳатчи бўлиб қолиш, кўпроқ ижодий иш билан шуғулланиш эди. Бироқ Ҳусайн Бойқаро 1472 йилнинг февраль ойида уни ўз саройининг бош вазири қилиб тайинлайди ва унга «Амири кабир» унвонини беради.

Алишер Навоий янги лавозимда, аввало, бутун кучини мамлакатда тинчлик ва осойишталик ўрнатишга қаратди. Вақф ишларини тартибга солишга киришди. Шаҳарларда савдо-сотиқни, ҳунармандчиликни ривожлантиришга катта аҳамият беради. Алишер Навоий саъи ҳаракати билан қишлоқларда дехқончилик маданияти ўсиб боради. Шаҳарлар, хусусан, Ҳирот кун сайин обод бўла бошлайди.

Буюк инсонпарвар Алишер Навоий ўрта асрдаги Уйғониш даврининг бошқа улуғ зотлари сингари бутун ҳаёти билан ҳақиқий инсон қандай бўлиши лозимлигини кўрсатди. У ўз давридаги ноҳақлилекка, адолатсизликка қарши курашди, амалдорларнинг ўз вазифаларини суистеъмол қилишларини ва таъмагирликларини фош этди, ожиз, муҳтоҷ кишиларни ўз ҳимоясига олди. Султон Ҳусайн Бойқаро подшоҳлик қилган, Алишер Навоий ҳукуматда бош вазир вазифасини эгаллаган пайтларда ҳеч бир мамлакатга қарши босқинчилик уруши олиб борилмади.

<p>Түшүнүш ва сағолларга жағоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Алишер Навоий яшаган тарихий давр унинг тақдирiga қандай таъсир күрсатган?«Үргимчак ини» усули орқали бўлажак шоирнинг болалик йиллари, ўқиши чоғлари ҳақида олган билимларингизни синфдошларингиз билан ўртоқлашинг.
<p>Таҳлил ва тапкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Навоийнинг ҳаёт йўли маршрутини чизинг.«Мантиқут тайр» асарининг бўлажак шоирга кўрсатган таъсири ва унинг натижаси ҳақида мулоҳаза билдиринг.
<p>Бағолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Муаллиф ўринидиги» усули орқали Навоий фаолиятига ўз кўзқарашингизни ифодаланг.Эссе ёзинг. «Навоий – давлат арбоби».

6

БУГУН ДАРСДА:

- Навоий ҳаёти ва фаолияти ҳақида теран билимга эга бўламиз;
- матн мазмуни, үнда кўтарилиган масалани аниқлаб, мулоҳаза юрити-
ган ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз муносабатимизни билдирамиз.

Берилган маълумотларни «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

Бош вазир Алишер Навоий маданият ва санъатнинг чинакам ҳомийси сифатида танилади. Унинг фаолиятида ижтимоий-сиёсий масалаларни тўғри ҳал этишга интилиш, жамиятдаги барча ижтимоий қатламларга, барча қавмларга бир хил муносабатда бўлиш, ҳеч қайси бирини камсит-маслик, ҳамманинг манфаатига баробар хизмат қиласидиган жамоат биноларини қуришга алоҳида эътибор бериш олдинги ўринга чиқа бошлади.

Хондамирнинг қайд қилишича, 80-йиллар давомида Алишер Навоий ўз маблағлари ҳисобидан Ҳиротда ва мамлакатнинг бошқа шаҳарларида бир неча мадраса, 40 та работ, 17 масжид, 10 хонақоҳ, 9 ҳаммом, 9 кўпприк, 20 га яқин ховуз қурган ёки таъмирлаттирган. Улар орасида Ҳиротдаги «Ихлосия», «Низомия» мадрасалари, «Халосия» хонақоҳи, «Шифоия» тиб-гоҳи, Қуръон тиловат қилувчиларга мўлжалланган «Дорул-хуффоз» биноси, Марвдаги «Хусравия» мадрасаси, Машҳаддаги «Дорул-хуффоз» хайрия биноси ва бошқа ноёб меъморлик ёдгорликлари бор. Навоий дехқончилик ишларини йўлга қўйиб, жуда яхши натижаларга эришган. Тарихчиларнинг ёзишича, Навоийнинг бир кунлик даромади 18 минг шоҳрухий динор миқдорида эди. Улуғ Амир бу даромаднинг кўп қисмини хайрли ишларга сарф қилган. Навоий мадраса, шифохоналар қурдириб қўя қолмасдан, уларни керакли даражада жиҳозлаш, ўз-ўзини таъминлаш учун вақф ерлар ажратиб бериш, мударислар, табиблар ва бошқа ходимлар билан таъминлаш, уларга ойлик маош, озуқа, кийим-бош белгилашгача, талабалар нафақаси ва китобларигача, барча-барчасини мукаммал бошқариб, ташкил этиб берар эди ва ўзи доимо хабар олиб, назорат қилиб туришни ҳам унутмасди. Бинолар қурилиши тарҳи билан бевосита шуғулланар, уста ва шогирдлар меҳнатидан боҳабар бўлиб турарди. Ҳирот бу даврда ниҳоятда кўркамлашди, халқ турмуши яхшиланди, шеърият, нафис санъатлари ривож олди. Улуғ амирнинг кутубхонасида 70 дан ортиқ хаттот ва мусавиirlар қўллэзмаларни оққа кўчириш, уларни бадиий безаш билан банд эдилар.

Алишер Навоийга бағишлиңган тарихий ва илмий асарларда батафсил тавсиф қилинишича, 1469–1481 йиллар Алишер Навоийнинг ижтимоий ҳаёт ва ободончилик борасидаги энг фаол хизмат кўрсатган йиллари бўлган. Шоир 1481 йили «Вақфия» асарини ёзиб, унда ўзининг бинокорлик ва хайрия ишларига яқун ясад, ўз-ўзига ҳисоб берган.

Бу даврда Ҳиротда адабий ҳаёт жўш урган. Алишер Навоий атрофида Шайхим Суҳайлий, Хожа Осафий, Биноий каби ўнлаб шоирлар, Ҳасан Ноий, Хожа Абдулло Марворий, Қулмуҳуммад Удий, Шоҳқули Фижжакий каби ўнлаб созандалар, Мирхонд, Ҳондамир каби тарихчилар, Султонали Машҳадий, Абдужамил Котиб, Хожа Ҳофиз Муҳаммад, Султонали Коиний, Муҳаммад Ҳандон, Мавлоно Ҳижроний каби машҳур котиблар, Беҳзод каби мусаввирлар қизғин ижодий меҳнат билан банд әдилар. Ҳиротда, умуман, Ҳурросон мулкида маънавий ҳаётнинг бақувват устунларидан Абдурраҳмон Жомий билан Алишер Навоий ўртасидаги ижодий ҳамкорлик – устоз-шогирдлик кўп масалаларда ҳамфирлиликка олиб келди. Алишер Навоийнинг туркий тилдаги дастлабки йирик асарларидан «Ҳилолия» қасидаси Султон Ҳусайн Бойқарога бағишлиңган бўлса, форсий тилдаги биринчи йирик асари «Тухфат ул-афкор» (1476 йили) қасидаси Жомийга бағишлиңган эди.

1470-йилларниң охирларида Алишер Навоий ўзининг туркий тилида ёзган шеърларидан иборат илк девони – «Бадоеъ ул-бидоя» («Бадиййлик ибтидоси»)ни тузди. Мазкур девононда 777 ғазал, 85 рубойй, 52 муаммо, 46 қитъа, 53 фард, 10 туюқ, 10 лугз, 3 мустазод, 5 мухаммас, 3 таржеъбанд,

2 мусаддас бўлиб, бундай мукаммал девонни тузиш Навоийгача камдан-кам туркий шоирга насиб бўлган. Алишер Навоий «Бадоеъ ул-бидоя» тузилгандан кейинги даврда ёзилган ўзбекча шеърлари асосида 1480 йилларниң охирида «Наводир ун-ниҳоя» («Беҳад нодирликлар») девонини тузди. 1481–1482 йилларда Алишер Навоий «Чихл ҳадис» («Қирқ ҳадис» ёки «Арбаин») асарини ёзди. Бунда Муҳаммад пайғамбар(сав) нинг қирқ ҳадиси тўртлик билан шеърий ифодалаб берилган.

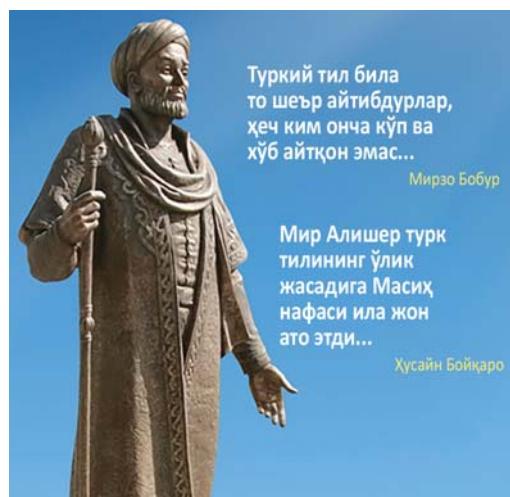
Алишер Навоий мансуб адабий ҳаётда шеърий жанрлардан ғазал, қасида, айниқса, муаммо ёзишга қизиқиши кучли эди. Алишер Навоий форсий девонига 373 муаммо киритган. Шундай адабий майллар туфайли 1485 йил муаммо ёзиш қоидалари ҳақида маҳсус «Муфрадот» асарини яратди.

Алишер Навоийда ўзбек тилида «Хамса» – беш достон яратиш мақсади ёшлигидан бўлган. Бу мақсадини 1483–1485 йилларда амалга ошириди. Асар ўзбек адабиёти шуҳратини оламга ёйиб, жаҳон адабиётининг дурданаларидан бирига айланди.

«Хамса»дан кейин Навоий яна бир қанча асарлар яратди. 1485 йил ўзининг машхур «Назм ул-жавоҳир» асарини ёзди, бунда биринчи халифалардан бўлмиш Ҳазрат Алиниң 266 та ҳикматли гапи рубойи тарона (тўрт мисраси ҳам қофияланган) шаклида баён этилган. Ўша давр китобхонлари, шу жумладан, тарихчи Хондамир бу асарни ғоят юксак баҳолаган.

Алишер Навоийнинг инсонпарварлик фаолияти, илғор қарашлари, унинг обрў-эътибори халқ орасида тобора ортиб бориши ўз манфаатларини кўзлаган сарой аъёнлари орасида норозилик туғдирди. Улар шоир билан подшо орасига нифоқ солишига уриндилар. Натижада 1487 йилда Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийни вазифасидан бўшатади, бош вазир вазифасини Муҳаммад Маждиддин әгаллайди. Навоий эса Астрободга ҳоким қилиб тайинланади. Навоий ҳокимлик қилган 2 йил давомида Астробод шахри ва вилояти ободонлашиб, қўшни давлатлар билан яхши муносабатлар ўрнатилиди, савдо ишлари йўлга қўйилади. Алишер Навоий Астробода ҳам кўп янги шеърлар ёзган, Ҳиротдаги ёр-дўстларига мактублар йўллаб турган. Унинг Астрободдан Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли Бадиuzzамонга ёзган мактубини давлатни бошқариш ҳақидаги рисола, дейиш мумкин.

Алишер Навоий доим Ҳусайн Бойқарониadolatli va maъrifatli xukmdor қиёфасида кўриш орзуси билан яшади. Астрободдан Ҳусайн Бойқарога ва бошқа амалдорларга ёзган мактубларида уларни инсоф ваadolatga чақирав, давлат идора усулида мустаҳкам тартиб ўрнатиш ва айrim ислоҳотлар ўтказишга ундар эди. Лекин Алишер Навоийнинг истаклари тўла амалга ошиши қийин эди. Астрободда Навоий билан Ҳусайн Бойқаро муносабатларига птур етказувчи гаплар

юзага келгач, подшоҳ Алишер Навоийнинг Ҳиротга қайтишига рухсат беради. Ҳусайн Бойқаро Навоийга бир нечта юксак лавозимларни таклиф қилиди. Алишер Навоий рози бўлмагач, унга «Муқарраби ҳазрати султоний» («Султон ҳазратларининг энг яқин кишиси») деган расмий унвон берилади. Бу билан у давлатнинг ҳамма ишларига аралаша олар ва подшоҳ билан кўришиш имконига ҳам эга бўлар эди. Бинобарин, сарой амалдорлари, шу жумладан, Муҳаммад Маждиддин ҳам ҳар бир муҳим масалани кўп вақт у билан келишишга мажбур эди. Лекин Алишер Навоий билан Маждиддин ўртасидаги нодўстона муносабатдан кўпчилик хабардор эди. Навоийнинг Балхда ҳоким бўлиб турган укаси Дарвешали Маждиддиндан ранжиб, бош хукуматга қарши исён қўтаргани ҳам маълум. Бу исён Навоийнинг аралашуви билан тинчтилган. Айнан шу воқеа 1490 йилдан Маждиддиннинг сиёсат майдонидан кетишига асосий сабаб бўлган.

Алишер Навоий ҳамиша кўпроқ ижодий ва илмий ишлар билан шуғулланиш, бу борадаги режаларини амалга ошириш хаёли билан яшарди. Ҳаёт эса унинг режаларига ўз тузатишларини киритар эди. 1488 йил Саййид Ҳасан Ардашер, 1492 йил Жомий, 1493 йил олим ва шоир Паҳлавон Муҳаммад бирин-кетин ҳаётдан кўз юмдилар. Навоий ўзи учун қадррон бўлган бу инсонлар хотирасини абадийлаштириш, уларга ўз ҳурматини изҳор этиш учун «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер», «Хамсат ул-мутаҳайирин» («Беш ҳайрат»), «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» номли рисолаларини ёзди. Астрободда ёза бошлаган «Тарихи мулуки Ажам» («Ажам подшоҳлари тарихи») асарини тугаллади (1489 йили).

1490 йил у ўзига замондош шоирлар ҳақида Жомийнинг «Баҳористон», Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» асарлари шаклида «Мажолис ун-нафоис» («Нафислар мажмуаси») тазкирасини тузишга киришиб, 1492 йилда тугаллади. Шу вақтнинг ўзида Алишер Навоий ўзбек тилида шеърият назарияси, аниқроғи, аruz вазни қоидалари ҳақида «Мезон ул-авзон» («Вазнлар ўлчови») илмий қўлланмасини яратди. 1494 йилда туркий тилдаги мактубларини тўплаб «Муншашот» («Мактублар») мажмуасини тузди. 1495 йил Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс» асарини «Насойим ул-муҳаббат» («Муҳаббат шабадалари») номи билан таржима қилиб, уни қайта ишлаб, туркий машойихлар ҳақидаги янги маълумотлар билан бойитди. Шу боисдан «Насойим ул-муҳаббат»га Алишер Навоийнинг мустақил асари сифатида қараш мумкин.

Алишер Навоий 1491–1492 йиллардан бошлаб туркий тилда ёзилган ҳамма шеърларидан янги, йиғма девон тузишга киришди ва бу иш 1498–1499 йилда ниҳоясига етди. Девоннинг умумий номи «Ҳазойин ул-маоний» («Маънолар хазинаси») бўлиб, 4 қисмдан иборат бўлганлиги учун «Чор

девон» деб ҳам аталган. Девон шоирнинг бутун ҳаёти давомида ёзилган шеърларини қамраб олган, уларда Алишер Навоийнинг барча даврларидағи кайфияти, дунёқараши, орзу-умидлари ифодалаб берилган. Тахминан шу йилларда Алишер Навоий форсий шеърларидан ташкил топган «Девони Фоний» («Фоний девони»)ни, форсий тилдаги 2 қасидалар мажмуаларини тузиб, форсий шеърият тараққиётига ҳам ўзининг муносиб ҳиссасини қўшиди. Хуросонда форсийзабон халқлар кўпчиликни ташкил этганлиги инобатга олинса, Алишер Навоийнинг бу тилда ҳам самарали ижод қилгани мамлакат маънавий эҳтиёжини яхши ҳис этганлигини билдиради.

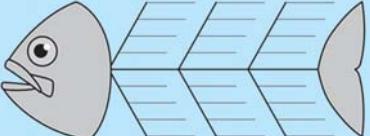
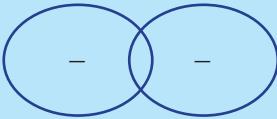
1490 йилларнинг ўрталарига келиб мамлакатда ижтимоий-сиёсий танглиқ кучая бошлайди. Темурийлар хонадонида ҳукмдор ўғиллари ўртасида юзага келган зиддиятлар эса бу тангликни янада кучайтиради. Ҳар бир шаҳзоданинг ўз тарафдорлари бўлиб, уларни муросага келтириш кўп вақт Алишер Навоий зиммасига тушар эди. Бош вазир Низомулмулк эса 1496–1497 йилларда бу оиласий можароларда бир томонлама ҳаракат қилиб, Музaffer Мирзонинг онаси – Ҳадича бегимга ён босади. Шу асосда Ҳусайн Бойқаро билан Астрободда ҳокимлик қилаётган Бадиuzzамон ўртасида ҳарбий тўқнашув юз берди. Саройдаги фитна, жумладан, Низомулмулкнинг қабиҳлиги натижасида Бадиuzzамоннинг ўғли, Ҳусайн Бойқаронинг энг севимли набираси, Навоийнинг эса ихлос қўйган шогирди Мўмин Мирзо фожиали ўлдирилади. Булар ҳаммаси Алишер Навоий ҳаёти ва кайфиятига салбий таъсир кўрсатади.

Алишер Навоийнинг шеърий даҳоси XV аср охирларига келиб яна жўшурди. У 2 йил мобайнида 2 та йирик асар – «Лисон ут-тайр» («Қушлар тили») достонини ва «Мухокамат ул-луғатайн» («Икки тил мухокамаси») номли илмий асарини яратди. Алишер Навоийнинг сўнгги буюк асарларидан яна бири насрий панднома йўсинида ёзилган «Маҳбубул-қулуб» («Қалблар севгани») дир. У Шарқ адабиёти тарихида Шайх Саъдийнинг «Гулистон», Кайковуснинг «Қобуснома», Низомий Арузи Самарқандийнинг «Чор мақола» каби асарлари қаторида туради. Бу асарида Алишер Навоий ўзининг ҳаёт йўлини, бошидан кечирган турмуш машаққатларини ёрқин тасвирлаб берган.

1500 йилларга келиб шоирнинг ҳаёт шароити қийинлашиб, соғлиги заифлашиб қолса-да, ижоддан тўхтамади. 1501 йилнинг бошида Навоий касалликдан вафот этди. Бутун Ҳирот халқи ўзининг буюк шоири билан хайрлашишга чиқди ва 7 кун давомида мотам тутди.

Навоий ўз ижоди билан ўзбек адабиётининг сўнгги ривожини белгилабгина қолмай, Мовароуннаҳр ва Хуросоннинг бутун маънавий маданияти тараққиётига жуда катта таъсир кўрсатди. Унинг асарлари, шеърияти қайта-қайта кўчирилиб, халқ орасида кенг тарқалиб, шоирлар учун мактаб вазифасини ўтади, мадрасаларда кенг ўрганилди.

<p>Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү</p> 	<ol style="list-style-type: none">Навоий ўз атрофида яратган адабий мухит ҳақида фикр юритинг.Навоийни бу қадар улкан ижодий ишлар қилишга ундан омил нима эди?
<p>Тарзлуп ва талкын</p> 	<ol style="list-style-type: none">Шоирнинг яқинлари ва устозларига муносабатини изоҳланг.Навоийнинг ижодидаги асосий асарларини белгиланг ва нима учун маълум бир асарни белгилаганингизни тушунтириңг.«Фишбоун» усули воситасида гурӯхлараро савол-жаоб ўтказинг.
<p>Бағолаш ва қиёсий таҳтил</p> 	<ol style="list-style-type: none">Навоийнинг умумтурк адабиёти ривожидаги ўрнини кўрсатинг.Вени диаграммаси асосида Навоий давридаги адабиёт ва замонавий адабиётни қиёсланг.

7

БУГУН ДАРСДА:

- Навоийнинг адабий ва илмий меросини фаслларга бўлинишини билиб оламиз;
- Навоий «Хамса»сини ўзига хос хусусиятларини таҳлил қиласиз;
- шоир ҳәёти ва ижоди юзасидан тақдимот тайёрлаймиз.

УЛКАН АДАБИЙ МЕРОС

Зар қадринг зарғар билар

«Умидим улдурки ва хаёлимга андоқ келурки, сўзим марта-
баси авждан қуи энмагай ва бу ёзган асарларимнинг тан-
манаси аъло дараражадан ўзга ерни ёқтирмағай».

Алишер Навоий

Берилган маълумотларни «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

Алишер Навоийнинг адабий ва илмий меросини 4 фаслга бўлиш мумкин:
**1. Девонлари. 2. Достонлари. 3. Форсий тилдаги шеърий мероси. 4. Ил-
мий-филологик, насрый ва тарихий асарлари.**

Алишер Навоийнинг ўзбек тилида яратган шеърий мероси, асосан, «Хазойин ул-маоний» девонига жамланган. Асар 4 қисмдан иборат. Девоннинг биринчи қисмига «Фаройиб ус-сигар» («Болалик гаройиботлари»), иккинчи қисмига «Наводир уш-шабоб» («Йигитлик нодиротлари»), учинчи қисмига «Бадоев ул-васат» («Ўрта ёш бадиалари») ва ниҳоят, тўртинчи қисмига «Фавойид ул-кибар» («Кексалик фойдалари») деган номлар берилди.

«Хазойин ул-маоний» инсон боласининг мураккаб ва юксак тафаккури ҳамда беҳисоб ҳис-туйғулари билан боғлиқ мингларча шеър ва ўнларча шеър турларини ўз ичига олган мажмуя бўлиб, Шарқ адабиёти тарихида ноёб ҳодисадир. Алишер Навоий «Хазойин ул-маоний» га қадар «Илк девон», «Бадоев ул-бидоя», «Наводир ун-ниҳоя» девонларини тузган. «Хазойин ул-маоний» ана шу З девонга кирган ҳамда «Наводир ул-ниҳоя» тузилгандан кейин ёзилган шеърлар асосида юзага келган.

«Хазойин ул-маоний»даги 4 девоннинг ҳар бирида 650 тадан 2600 газал, умуман 4 девонда 210 қитъа, 133 рубоий, 86 фард, 52 муаммо, 13 туюқ, 10 мухаммас, 10 чистон, 5 мусаддас, 4 таржеъбанд, 4 мустазод, 1 мусамман, 1 таркиббанд, 1 қасида, 1 маснавий, 1 соқийнома мавжуд бўлиб, Шарқ шеъриятининг 16 тури намоёндир. Шарқда «Чор девон» номи билан шуҳрат топган мазкур тўпламни Навоийнинг она тили туркийдаги шеърий меросининг куллиёти дейилса, муболага бўлмайди.

Алишер Навоийнинг ишқ билан боғлиқ тасвиirlари ранг-баранг ва бой бўлиб, биз унда инсон ҳаёти ва ҳолатининг чексиз кўп қирраларини – шодликни ҳам, хафачиликни ҳам, такрорланмайдиган лаҳзаларни ҳам, ҳар кун, ҳар соатда юз берувчи кўнгилсизликларни ҳам кўрамиз. Зотан ўзбек шеъриятида инсон дарди ва ҳасратларини, ўз севгилисига талпинишларини Навоийдан ўтказиб ифодалаган шоирни топиш қийин. Алишер Навоийнинг ишқий мавзуда ёзган шеърларининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундаки, улардаги кўп гоя ва тимсоллар, тасвирий деталлар анъянавий характерга эга. Шу билан бирга ишқ ва ишқий образлар талқинида ҳам бошқа мумтоз ижодкорлар каби Алишер Навоий рамзийликка кўп ўрин беради. «Ёр» – бу дунё гўзалигина эмас, унингча, бу – бутун борлиқни яратган ва ҳамма нарсани ҳаракатга келтириб турган Аллоҳ ҳамдир. Шоир ўзининг тасаввуфий шеърларида ёрнинг қоши, кўзи, зулфи, сочи (ва ҳ.к.) деганда Аллоҳнинг куч-құдрати, меҳри, олий даражадаги гўзалликларини кўзда тутади. Алишер Навоийнинг барча лирик жанрларга оид шеърлари юксак маҳорат билан ёзилган бўлиб, инсон манфаатларига, унинг эътиқодини мустаҳкамлашга, руҳини соғломлаштиришга хизмат киласи. Унинг фалсафий, ахлоқий мазмундаги ҳаёт нафаси уфуриб турган ҳар бир шеъри бу жанрнинг ўлмас намуналариdir.

Улуғ шоир ижодининг шоҳ асари «Хамса» 5 достондан иборат. Булар «Ҳайрат ул-аброр» («Яхшилар ҳайрати»), «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Сабъай сайёр» («Етти сайёра»), «Садди Искандарий» («Искандар девори») достонлариdir. Форс адабиётидаги хамсачиликка жавоб сифатида ўзбек тилида биринчи маротаба яратилган Алишер Навоий «Хамса»си бу тилнинг чексиз имкониятларини амалда исбот этди. 52 минг мисрадан иборат бу бешлик XV аср ислом тафаккурининг борлиқ ва табиат, инсон ва жамият, ахлоқ ва камолот ҳақидаги ўзига хос қомуси эди. Шоир воқеаларни қадим Шарқ тарихининг Хусрав, Баҳром, Искандар каби номлари афсоналар билан чулғанган шахслар, Лайли ва Мажнун каби ошиқлар ҳаётидан олди. Уларга янги мазмун берди, туркона руҳ киритди. Даврнинг дардли масалаларини, авлодларнинг орзу ва армонларини кўтариб чиқди. «Хамса» замондошларига ниҳоятда зўр таъсир кўрсатди. Абдураҳмон Жо-

мий уни ҳаяжон билан олқишилади. Султон Ҳусайн эса шоирни ўзининг оқотига миндириб, жиловдорлик қилди.

«Лисон ут-тайр» – Алишер Навоийнинг сўнгти достони «Хамса»дан 14 йил кейин – 1498–1499 йилда яратилган. Бу асарини шоир «Фоний» таҳаллуси билан ёзган. Чунки бу даврда унинг ҳаёти кексаликка юз ўгирган, аниқроғи, бу дунёсидан кўпроқ у дунёсини ўйлай бошлаган эди. Мазкур асар болалигида севиб ўқигани – Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» («Қушлар тили») достонига жавоб тарзида, шоирнинг ўз таъбири билан айтганда, «таржима расми била» юзага келтирган шеърий мўъжизаси эди. Асар 3598 байтдан иборат. Достондаги бош ғоя, бош муаммо тасаввуфдаги имон, эътиқод ва маънавият масалалари билди. Алишер Навоийнинг нияти оддий инсонларга инсонийликнинг илоҳий моҳиятини тушунтириб бериш, уларни оғир синовлардан ўтказиб, комил инсон даражасида кўриш. Ҳудхуд деган қуш номидан сўзланган юзларча ҳикоялар тасаввуфий мазмунда бўлиб, улар ҳаммаси ҳаётий, бири биридан қизиқарли. Қушларнинг ранг-баранг тимсоллари орқали Алишер Навоий ўзининг тасаввуф таълимоти билан боғлиқ гояларини, Аллоҳнинг ҳамма нарсанинг ташқарисида эмас, балки ичиди, ўзида эканини кўрсатиш ва исботлашга ҳаракат қиласи. Бу билан Навоий тасаввуф гояларини кенг китобхонлар оммасига бадиий кўркам ва жонли етказишида олий даражада санъаткорлик кўрсатган.

Алишер Навоий бутун ҳаёти давомида ўзбек тили билан бир қаторда форсий тилда ҳам ижод қилиб, баракали мерос яратди. Унинг бу тилдаги шеърлари 1490-йилларнинг ўрталарида, Эрон олими Юсуф Шерозий тахминича, 1495–1500 йиллар орасида муаллиф томонидан девон ҳолига келтирилган ва «Девони Фоний» номи билан машҳур. Ўзбек олими Сулаймонов тавсифи бўйича, «Девони Фоний»да, «Дебоча»дан ташқари, 7 қасида, 554 ғазал, 1 мусаддас, 1 марсия, 72 қитъа, 73 рубоий, 16 тарих, 373 муаммо, 9 луғз бор. «Девони Фоний»даги ғазалларнинг аксарияти машҳур форс шоирлари шеърларига татаббулардан иборат. Алишер Навоий форс тилида ёзган оригинал ғазалларига «Мухтара», «Ихтиро» деб сарлавҳа қўйган бўлиб, уларнинг сони 50 дан ортиқ.

Алишер Навоий ўзининг форсий қасидаларидан алоҳида тўпламлар ҳам тузган бўлиб, уларнинг бири «Ситтаи зарурия» («Олти зарурат»), иккинчиси «Фусули арбаа» («Тўрт фасл») деб аталади. «Ситтаи зарурия» тўпламига 6 қасида киритилган бўлиб, уларни Хисрав Дехлавий, Жомий, Анварий, Ҳақоний, Солмон Соважий ва бошқа қасиданавислар таъсирида яратган. У даврларда шоирнинг шеърий маҳорати кўп вақт қасида ёзиш билан белгиланганини ҳисобга олсак, Алишер Навоийнинг ҳам қасиданавислик салоҳияти юқори бўлган. Алишер Навоийнинг «Фусули арбаа»

тўйламига 4 қасидаси киритилган бўлиб, уларда йилнинг 4 фасли – баҳор, ёз, куз ва қиши, бу фасллардан ҳар бирининг ўзига хос гўзаллиги завқ билан тасвирланган ва тўртталови ҳам замон подшоҳи – Султон Ҳусайн Бойқарони подшоҳ ва шахс, яхши дўст ва яхши инсон сифатида власф этишига бағишлиланган. Умуман, Алишер Навоий ўзининг форсий тилдаги асарлари билан замондошларининг, биринчи навбатда, Жомийнинг юқори таҳсинига сазовор бўлган ва форс-тожик адабиёти, хусусан шеърияти ривожига муносиб ҳиссасини қўша олган.

Алишер Навоий шоир бўлиш билан бирга, ўз даврининг улуг олими, мутафаккири ҳам эди. Навоийсиз бу давр фани ва маданияти тараққиётини тасаввур этиш қийин. Алишер Навоий илмий тадқиқотлари ва изланишларининг катта қисми, табиийки, тил ва адабиёт масалалари билан боғланган. Шу маънода «Мажолис ун-нафоис» тазкирасини яратиш билан Алишер Навоий ўз даври адабиётига, унинг ижодкорларига ўзига хос ҳайкал ўрнатди. Унда ўзбек ва форсий тилларда ижод қилган 359 шоирнинг ҳаёти ва ёзган асарлари ҳақида ноёб маълумотлар берилган, бу ижодкорларнинг ютуқ ва камчиликлари, ўзига хос хусусиятлари кўрсатилган.

Алишер Навоийнинг «Хамсат ул-мутаҳайирин», «Ҳолоти Сайид Ҳасан Ардашер», «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» асарлари «Мажолис ун-нафоис»нинг давомидай бўлиб, бу давр адабиёти, фани ва маданиятининг иирик намояндалари ҳаётини ўрганишда энг қимматли манбалардир. Бу асарлар бадиий-тасаввуф адабиётининг маноқиб (ёки манқаба) жанрига тегишли бўлиб, услубининг самимиyllиги билан ажралиб туради.

Алишер Навоийнинг катта адабий ва тарихий аҳамиятга эга «Муншашот» асари унинг туркий тилда ўз замондошлари – подшоҳлар ва шаҳзодалар, илм ва адабиёт аҳдлари билан олиб борган ёзишмалари мажмуудан иборат, мактуб жанрининг мукаммал намуналари саналади. Мактубларнинг миқдори турли қўллэзмаларда турлича, бир-бирини тўлдиради. Алишер Навоий ўзининг форсий мактубларини ҳам йиғиб, «Муншашот» тузган. Бироқ у бизгача етиб келмаган.

Алишер Навоийнинг энг муҳим асарларидан бири «Вақфия» бўлиб, бир қарашда, шоир ва буюк давлат арбобининг ўзи қурган иморатларига вақфи, яъни расмий ҳужжатидек кўринса ҳам, аслида унда Султон Ҳусайн Бойқаро даври давлат тизими, Алишер Навоийнинг бу давлатни бошқаришдаги ўрни, унинг таржимаи ҳоли, ижтимоий-сиёсий ва ахлоқий қарашлари катта билимдонлик ва аниқлик билан ёритилган. Шунинг учун ҳам навоийшуносликда бу асарга Алишер Навоий насрининг ажойиб намунаси сифатида қаралади. Муаллиф фикрларининг баъзиларини шеър билан, хусусан рубоий шаклида баён қилиши унинг қайси масалага қўл

урмасин, ўзини шеъриятдан ҳеч узок турмаганини, доим шеърият билан нафас олганини намоён этади.

Алишер Навоийнинг адабиёт назариясига оид «Муфрадот» («Рисолай муаммо») асари форсий тилда ёзилган, муаммо ёзиш ва ечиш қоидаларини илмий изоҳлашга бағишлиланган. Навоий даврида бу шеър тури ниҳоятда кенг истеъмолда бўлган. Афтидан, бу жанр назарияси ва амалиёти шу давр китобхонларининг адабий диди, тарбияси билан ҳам боғланган эди. Алишер Навоий баъзан маҳсус муаммо ечиш мажлислари ташкил этган.

Алишер Навоийнинг «Мезон ул-авзон» («Вазнлар ўлчови») ва «Муҳокамат ул-луғатайн» («Икки тил муҳокамаси» ёки «Икки тил тадқиқи») асарлари бошқа илмий тадқиқотларидан фарқли ўлароқ умумтуркий аҳамиятга эга ва бошқа туркий халқларнинг шеърияти ва тилларини ўрганишга ҳам хизмат қилиб келмоқда. «Мезон ул-авзон» асарида аруз вазнига тушмайдиган шеърий вазнлар – туюқ, чинга, мустазод, арузворий, буди-будойи ва бошқа туркий шеърий вазнларга ҳам изоҳ ва талқинлар берилган. Бу асар аруз бўйича бугунги кунда ҳам ўз илмий қиммати ва амалий аҳамиятини йўқотмаган.

«Муҳокамат ул-луғатайн»да туркий тилнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётдаги ўрни, унинг грамматик мукаммаллиги, сўзларга бойлиги форсий тил қоидалари ва ҳодисаларига қиёсланган ҳолда чуқур ва аниқ мисоллар орқали таҳлил этилган. Алишер Навоий ўзининг бу тилни, унинг жамият тараққиётидаги ўрнини, сўз ва ибораларга бойлигини шоир сифатида чуқур эгаллагани учун, унинг бошқа тиллардан камлик жойи йўқлигини, аксинча, уларга нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ватанпарвар олим сифатида эҳтирос билан кўрсатиб, исботлаб берган. Унинг муқояса учун келтирган 100 та туркий феълининг аксари ўзбек тилида ҳозиргacha истеъмолда. Шу билан бирга «Муҳокамат ул-луғатайн»да ўзбек адабиёти тарихи, унинг бошқа адабиётлар, хусусан, форсий адабиёт билан яқиндан боғланганлиги, Навоий ижодининг ривожланиш йўллари, айрим асарларининг юзага келиши сабаблари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар бор.

Алишер Навоий ҳаётининг охирларида «Маҳбуб ул-қулуб» насрий асарини ёзди. Асар З қисмдан иборат. Унинг биринчи қисми 40 фасл. Ҳар бир фаслида муаллиф ўзи яшаган даврдаги бир табака ҳаёти, ахлоқи ва вазифалари ҳақида сухбат юритади. У ушбу табака вакилларининг яхши ишлари ҳақида ҳам, айб ва нуқсонлари ҳақида ҳам гоҳ ҳалимлик билан, гоҳ ғазаб-нафрот билан мулоҳаза юритиб, уларни инсофга чақирмоқчи, тарбияламоқчи бўлади. Асарда Алишер Навоийнинг инсон ахлоқига ва тарбиясига доир энг ноёб панд ва насиҳатлари халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлари шаклида баён қилинган.

«Тарихи мулуки Ажам» ва «Тарихи анбиё ва ҳукамо» Алишер Навоий Султон Ҳусайн Бойқаро даври ижтимоий-сиёсий тарихига бағишлиб ёзмоқчи бўлган асарининг бошлангич бўлаклариdir.

Алишер Навоий «Тарихи мулуки Ажам»да қадимги Эрон подшоҳлари, уларнинг тарихда муҳрланиб қолган ишлари ва шахсиятлари тўғрисида хикоя қиласи. Бундаги маълумотларни Навоий кўпроқ Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома» достонидан ҳамда «Тарихи Табарий» китобидан олган.

Алишер Навоийнинг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асари эса ислом дини тарихи билан боғлиқ ривоятлар ва адабий асарларни, хусусан бир қатор пайғамбарлар ҳаётини Буқрот (Гиппократ), Афлотун (Платон), Батлимус (Птолемей) каби донишмандларни билиб олиш учун муҳим манбадир. Айни вақтда Алишер Навоийнинг бу асарлари ўзбек бадиий насрининг қадимиий ва гўзал намуналариdir.

Алишер Навоий ўзидан бой шеърий, насрий ва илмий мерос қолдирган бўлиб, бу мероснинг ҳажми, «Лисон ут-тайр» достонида шоирнинг ўзи таъкидлашича, 100 минг байтдан иборатdir. Бу бой мерос билан Алишер Навоий ўзбек адабиётини жаҳон юксаклигига кўтарди ва ўзбек адабий тилига асос солди. Ўзбек адабиётида лирик жанрлар ва достончиликнинг энг юқори тараққиёти Алишер Навоий номи билан боғлангандир.

Алишер Навоий вафот этганидан кейин ўтган давр мобайнида унинг асарлари форсий ва туркий халқлар орасида кенг ёйилди. Атоқли тоҷик шоирларининг кўпчилиги, Фузулий, Кишварий, Мирзо Фатали Охундов, Собир каби озарбайжон ёзувчилари, Озодий, Маҳтумқули ва Зелили каби туркман шоирлари, қозоқ ёзувчиси Абай Қўнонбоев, қорақалпоқ соҳибқаламлари Бердақ, Ажиниёз, татар шоирлари Абдулла Тўқай, Ҳаюм Носирий ва бошқа Алишер Навоийга юксак баҳо бериб, асарларидан таълим олдилар, айрим асарларига назира битдилар.

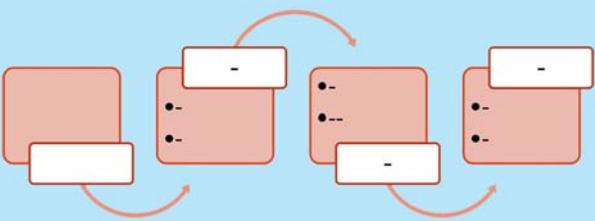
Зар қадрин заргар билар

Турк назмида чу мен тортиб алам,
Айладим ул мамлакатни яқалам...

Агар бир қавм, гар юз, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур...

Олибмен таҳти фармонимға осон,
Черик чекмай Хитодин то Ҳурросон.
Алишер Навоий

<p>Түшүнүштүүлүк жаңылыктар</p> 	<p>1. Алишер Навоийнинг адабий ва илмий меросини фаслларга бўлинишини «Ментал карта» чизмасида акс эттиринг.</p> 								
<p>Таҳтил жаңылыктар</p> 	<p>1. Навоий «Хамса»сининг бошқа «Хамса»лардан ўхшаш ва фарқли томонларини кўрсатинг.</p> <p>2. Навоий асарларининг хронологик жадвалини тузинг.</p> <table border="1" data-bbox="443 966 1197 1119"><thead><tr><th>Йиллар</th><th>Асарлар</th></tr></thead><tbody><tr><td> </td><td> </td></tr><tr><td> </td><td> </td></tr><tr><td> </td><td> </td></tr></tbody></table>	Йиллар	Асарлар						
Йиллар	Асарлар								
<p>Бағылап шарттар</p> 	<p>1. «Навоий – турк адабиётининг даҳо ижодкори» мавзусида ижодий иш ёзинг.</p> <p>2. Навоийнинг ҳаёти ва ижоди асосида тақдимот тайёрланг.</p>								

8

БУГУН ДАРСДА:

- Навоийнинг ғазалларини ифодали ўқыймиз, матн үстида ишлаймиз;
- муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтирган ҳолда муаллифнинг қаҳрамонларига мұносабатини ифодалаш үсулларини аниқлаймиз;
- «Назм ва наво» дарсини ўтказамиз.

ФАЗАЛЛАР

Олибмен тахти фармонимға осон,
Черик чекмай Хитодин то Хурасон.

Хурасон демаким, Шерозу Табриз –
Ки қилмишдур найи қилким шакаррэз.

Қўнгул бермиш сўзимга турқ, жон ҳам,
Не ёлғуз турқ, балким туркмон ҳам.

Алишер Навоий

Оразин ёпқач кўзимдин...

Оразин ёпқач, кўзумдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Ўйлаким, пайдо бўлур юлдуз, ниҳон бўлғоч қуёш.

Қут бир бодому ерим гўшайи меҳроб эди,
Форати дин этти ногаҳ бир балолиг кўзу қош.

Бу дамодам оҳим ифшо айлар ул ой ишқини,
Субҳнинг бот-бот дами, андоғки, айлар меҳр фош.

«Бўсае қилмас мурувват, асру қаттиқдур лабинг»,
Десам оғзи ичра айтур: «Лаъл ҳам бор навъи тош».

Новакинг кўнглумга киргач, жон талашмоқ бу экин,
Ким, қилур пайконини кўнглум била жоним талош.

Умри жовид истасанг, фард ўлки, бўстон хизридур,
Сарвким, даъб айлади озодалиғ бирла маош.

Қоши олдинда Навоий берса жон, айб этмангиз,
Гар будур меҳроб, бир-бир қўйғусидур барча бош.

«Faroib us-sigar», 249-газал

<p>Тушуниш ва саволларга жавоб бериш</p> 	<p>1. Фазални ўқиб, асарнинг мавзу доирасини ҳамда таркибий тузилишини аниқланг.</p> <p>2. Фазални тушуниш учун қуйидаги жадвални тўлдинг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"><tr><td style="padding: 5px; text-align: center;"><i>Шеър нима учун қизиқарли бўлди?</i></td><td style="padding: 5px; text-align: center;"><i>Фазалдан сизга ёққан мисраларни айтинг</i></td><td style="padding: 5px; text-align: center;"><i>Шеърнинг фалсафий байти</i></td></tr><tr><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td><td style="height: 40px;"></td></tr></table>	<i>Шеър нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Фазалдан сизга ёққан мисраларни айтинг</i>	<i>Шеърнинг фалсафий байти</i>			
<i>Шеър нима учун қизиқарли бўлди?</i>	<i>Фазалдан сизга ёққан мисраларни айтинг</i>	<i>Шеърнинг фалсафий байти</i>					
<p>Гаҳлил ва талқин</p> 	<p>1. Фазалда табиат ўзгаришларидаги кечинмалар манзраси инсон ҳолати билан уйғунлиги қандай тасвирланган?</p> <p>2. «Субҳнинг бот-бот дами, андоғки, айлар меҳр фош», – сатридаги «меҳр» сўзининг маъноларини изоҳланг. Ушбу байтда қандай шеърий санъат қўлланилган?</p>						

<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Газалга қандай ном берган бўлардингиз? Нима учун? 2. Навоийнинг тасвирилаш услугига хос ёзилган газалларни биласизми? 3. Гуруҳда ишлаш. «Тадқиқот иши» усули орқали ғазални баҳоланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="padding: 5px;">1-гурух</td><td style="padding: 5px;"><i>Матннинг асосий гоясини топинг</i></td><td style="width: 50px; padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2-гурух</td><td style="padding: 5px;"><i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i></td><td style="width: 50px; padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3-гурух</td><td style="padding: 5px;"><i>Фикрингизни расм билан тасвиранг</i></td><td style="width: 50px; padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4-гурух</td><td style="padding: 5px;"><i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i></td><td style="width: 50px; padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">5-гурух</td><td style="padding: 5px;"><i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i></td><td style="width: 50px; padding: 5px;"></td></tr> </tbody> </table>	1-гурух	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>		2-гурух	<i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i>		3-гурух	<i>Фикрингизни расм билан тасвиранг</i>		4-гурух	<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>		5-гурух	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	
1-гурух	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>															
2-гурух	<i>Таниш ва нотаниш сўзлар</i>															
3-гурух	<i>Фикрингизни расм билан тасвиранг</i>															
4-гурух	<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>															
5-гурух	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>															

Шўх икки ғизолингни...

Шўх икки ғизолингни ноз¹ уйқусидин уйғат,
То уйқулари кетсун, гулзор ичидаги ййнат.

Тишлабки, сочинг, ўрдунг, осканда паришон қил²,
Офоқ³ саводинда⁴ жон ройихасин⁵ бутрат⁶.

Кулбамга хай афшон⁷ кел, зулфунг қилиб ошуфта⁸,
Анжум сипаҳин⁹ синдуру, офоқ улусин¹⁰ қўзғат.

Ораз қуёшин¹¹ очиб, ашки қуруган кўзни
Кўп ҳажрда йиглатдинг, бир вaslда ҳам йиглат.

¹ Физол – кийик, оҳу, бу ерда ёрнинг кўзлари икки ҳуо дейиляпти.

² Паришон қил – ёй, соч, тарқат.

³ Офоқ – уфқлар, дунё.

⁴ Савод – коронгилик.

⁵ Ройиха – ёқимли ҳид.

⁶ Бутратмоқ – тарқатмоқ.

⁷ Хай афшон – тарки одат қилиб, яъни соchlарингни ёйиб дейилмоқчи.

⁸ Ошуфта – тарқоқ, тўзғиган.

⁹ Анжум сипаҳи – юлдузлар лашкари.

¹⁰ Офоқ улуси – уфқлар эли, яъни осмон жисмлари.

¹¹ Ораз қуёши – чехра қуёши, яъни юз.

Бир оҳ ила қул бўлдум, эй чарх, тилаб топиб,
Фарҳод ила Мажнунға ошиқлик ишин ўргат.

Хоро¹ тубига ётқунг, йўқ суд² агар юз йил,
Кўк атласи устида жисмингни ётиб ағнат.

Базм ичра Навоий кўп йиглар эса, эй соқий,
Хуш элткучи дору жомига анинг чайқат.

«Наводир уш-шабоб», 75-газал

<i>Тушуниш ва саволларга жавоб берниш</i>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазалда изтироб туйғуси қай йўсинда ўз ифодасини топган?Нима сабабдан шоир кўнгли ҳамиша маъшуқага интилади? Фазал матни асосида фикрингизни исботланг.Асарда қандай қаҳрамонларга мурожаат қилинган?
<i>Таҳдид ва талқин</i>	 	<ol style="list-style-type: none">Ошиқнинг ҳолати ҳамда маъшуқанинг «сехри» қайси байтларда яққол тасвирланган?Фазалда қандай шеърий санъатлар қўлланилган? Жавобингизни асосланг.

¹ Хоро – ипакдан тўқиладиган қимматбаҳо, ялтираб турадиган мато, газлама; қаттиқ тош – гранит ҳам хоро дейилади; шоир сўзнинг ана шу иккала маъносига ҳам ишора қилиб кетган.

² Суд – фойда.

<p>Баҳолаш ва ҳиёсий таҳтил</p> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Навоийнинг ишқ мавзусидаги бошқа ғазали билан ушбу ғазални солишитиринг. Фарқ ва ўхшаш томонларини аниқланг. 2. Ғазалнинг бадииятини шарҳланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%; vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i></p> </td><td style="width: 70%; vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Шоир образи қандай тасвирланган?</i></p> </td><td style="width: 10%;"></td></tr> <tr> <td style="vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Асар тилига оид</i></p> </td><td style="vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i></p> </td><td style="vertical-align: top;"></td></tr> <tr> <td style="vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Баҳолашга оид</i></p> </td><td style="vertical-align: top; padding: 5px;"> <p><i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i></p> </td><td style="vertical-align: top;"></td></tr> </table>	<p><i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i></p>	<p><i>Шоир образи қандай тасвирланган?</i></p>		<p><i>Асар тилига оид</i></p>	<p><i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i></p>		<p><i>Баҳолашга оид</i></p>	<p><i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i></p>	
<p><i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i></p>	<p><i>Шоир образи қандай тасвирланган?</i></p>									
<p><i>Асар тилига оид</i></p>	<p><i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i></p>									
<p><i>Баҳолашга оид</i></p>	<p><i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i></p>									

БУГУН ДАРСДА:

- Навоийнинг ғазалларидан намуналарни ифодали ўқиймиз, матн устида ишлаймиз;
- муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтирган ҳолда муаллифнинг қаҳрамонларига муносабатини ифодалаш усулларини аниқлаймиз;
- «Назм ва наво» дарсини ўтказамиз.

Ён сакиз минг олам ошууби...

Ён сакиз минг олам ошууби¹ агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарвинозим² ён сакиз ёшиндадур.

Деса бўлгайким, яна ён сакиз йил ҳусни бор,
Ён сакиз ёшинда мунча фитнаким бошиндадур.

¹ Ошуб – гавфо, тўполнон.

² Сарвиноз – мажозан: гўзал.

Үн сакиз йил, дема, юз саксон йил ўлса¹, улдуур
Хусн шохи, ул балоларким кўзу қошиндадур.

Ҳайрат этман² ҳусни нақшидаки, ҳар ҳайратки бор,
Барчаси эзид³ таоло сунъ⁴ наққошиндадур.

Тан анга сийм-у⁵, ичинда тош музмар⁶ кўнглидин,
Ақлға юз ҳайрат ул ойнинг ичу тошиндадур.

Май кетур, эй мугки⁷, юз ҳайрат аро қолмиш Масиҳ⁸,
Булъажабларким, бу эски дайр⁹ хуффошиндадур¹⁰.

То Навоий тўқти ул ой фурқатидин баҳри ашк¹¹,
Ҳар қачон боқсанг, қуёш акси анинг ёшиндадур.

«Бадоеъ ул-васат», 156-газал.

¹ Ўлса – бўлса.

² Этман – этмайман.

³ Эзид – худо.

⁴ Сунъ – ясаш, яратиш; кудрат.

⁵ Сийм – кумуш, мажозан: ок.

⁶ Музмар – яишрин, беркитилган.

⁷ Мўғ – оташпараст; бу ерда майфуруш маъносида.

⁸ Масиҳ – Исо пайғамбарнинг лақаби.

⁹ Дайр – бутхона, бу ерда мажозан: майхона маъносида.

¹⁰ Хуффош – кўршапалак.

¹¹ Баҳриашк – кўз ёши денгизи.

<p>Түшүнүш өт саволларга жағын берүүш</p> 	<ol style="list-style-type: none">Фазал услубан қайси турда яратилган?«Үн саккиз минг олам» тимсолини бадиият жиҳатидан тушунтииринг.
<p>Таҳлил өт талкын</p> 	<ol style="list-style-type: none">Фазалдаги «олам ошуби», «сарвинозим», «фитнаким» тасвирий воситалари орқали муаллиф қандай ғояни илгари сурмоқда?Мактаъда ошиқ ким учун кўз ёшини тўқканлиги қандай тасвиrlланган?Жуфтликда ишлаш учун топширик. <div style="display: flex; justify-content: space-between;"><div style="width: 45%;"><p><i>Шеңдердан сизга кўпроқ таъсир қилган жумла, фикр (келишмовчилик, тушунмаслик, қарши чиқиши)</i></p></div><div style="width: 45%;"><p><i>Нега айнан шу фикрни танладингиз? Бу жумла сизда қандай савол, фикр ёки муносабат қўзгатди?</i></p></div></div>
<p>Баҳолаш өт қиёсий таҳлил</p> 	<ol style="list-style-type: none">Инсон учун ўн саккиз ёш қандай давр? Фикрингизни ғазал матнига асосланиб далилланг.«Оқилнинг олти қалпоги» усули орқали ғазал мазмунини баҳоланг.

Хилъатин¹ то айламиш жонон қизил, сориғ, яшил,
Шуълайи оҳим чиқар ҳар ён қизил, сориғ, яшил.

Гулшан эттим ишқ саҳросин самуми² оҳдин
Ким, эсар ул дашт аро ҳар ён қизил, сориғ, яшил.

Шишадек кўнглумдадир гулзори ҳуснунг ёдидин,
Тобдоннинг³ аксилик алвон⁴ қизил, сориғ, яшил.

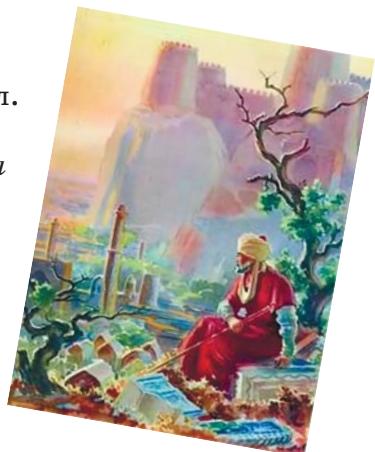
Оразу ҳолинг била хаттинг⁵ хаёлидин эрур
Кўзларимнинг оллида даврон қизил, сориғ, яшил.

Лаългун май тутқил олтун жом бирла сабзада⁶
Ким, булардин яхши йўқ имкон қизил, сориғ, яшил.

Факр⁷ аро беранглиқ душвор⁸ эрур беҳад, валек
Хирқада⁹ тикмак эрур осон қизил, сориғ, яшил.

Эй Навоий, олтину шингарфу¹⁰ зангор истама,
Бўлди назминг рангидин девон қизил, сориғ, яшил.

«Фавойид ул-кибар», 388-газал

¹ Хилъат – тўн, қимматбаҳо кийим.

² Самум – гармсел, таппот.

³ Тобдон – уйга ёруғ тушсин учун эшикнинг тепасида бўладиган туйнук, қўпинча унга рангли шиша (ойна) қўйилган, чунки иссиқ ўлкаларда ўша рангли шиша иссиқни ҳам тўсишга хизмат қилган.

⁴ Алвон – ранглар.

⁵ Хатт – ёзув, чизик; бу ерда мажозан ёр лабидаги бир чизиқдек терилган туклар, мўйлов.

⁶ Сабза – кўклам, янги ўсган майсалар.

⁷ Факр – камбағаллик, бу ерда тасаввуфий маънода фақру фано йўлига кирғанлар ҳам кўзда тутилган.

⁸ Душвор – қийин, мушқул.

⁹ Хирқа – суфийлар киядиган махсус уст кийими, жандा.

¹⁰ Шингарф – қизил бўёқ, қизил ранг.

<p>Тушунниш ва саболларга жағооб бериш</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазални ўқиб, тушунилиши қийин бўлган сўз, ибора ва тимсолларни аниқланг.Сизнингча, фазал кимга бағишлиланган: гўзал маҳбубага ёки Оллоҳга? Фикрингизни далилланг.												
<p>Таҳлил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазалнинг чуқур, серқатлам маънолар мужассамлаштирилган шоҳбайтини топинг ва уни таҳлил қилинг.Қўйидаги тизимдан фойдаланиб, матнга таянган ҳолда бадиий асар тилини аниқланг. <table border="1" data-bbox="394 864 1135 1170"><tr><td>Тасвирий восита</td><td>Далиллар</td></tr><tr><td>Ташбех</td><td></td></tr><tr><td>Талмех</td><td></td></tr><tr><td>Тазод</td><td></td></tr><tr><td>Ирсоли масал</td><td></td></tr><tr><td>...</td><td></td></tr></table>	Тасвирий восита	Далиллар	Ташбех		Талмех		Тазод		Ирсоли масал		...	
Тасвирий восита	Далиллар													
Ташбех														
Талмех														
Тазод														
Ирсоли масал														
...														
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>		<ol style="list-style-type: none">«Беш дақиқали эссе» усули орқали Навоий ўзига ва висол иштиёқидаги ўзга ошиқларга илоҳий муҳаббатнинг сехру синоатидан сабоқ беришига ўзингизнинг муносабатингизни билдиринг.												

Зар қадринг җарғарап билар

«Алишербек назири йўқ киши эди. Туркий тил била то шеър айтубтурлар ҳеч ким онча кўб ва хўб айтқон эмас».

«Бу иккинчи навбат Самарқандни олғанда, Алишербек тирик эди. Бир навбат манга китобати ҳам келиб эди. Мен ҳам бир китобат йибориб эдим, орқасида туркий байт айтиб, битиб йибориб эдим».

Заҳириддин Мұхаммад Бобур

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Навоий шеърий меросининг қуллиёти ҳисобланган девонни кўрсатинг.**
A) «Наводир ун-ниҳоя»
B) «Бадойи ул-бидоя»
C) «Хазойин ул-маоний»
D) «Мажолис ун-нафоис»
- 2. Навоийнинг «Девони Фоний» номли ғазаллар тўпламида қандай жанрлардан фойдаланган?**
1) ғазал 2) ташхис 3) таркиббанд 4) рубоий 5) муболага 6) қитъа 7) муррабабъ
A) 1, 3, 4, 6
B) 2, 3, 4
C) 1, 3, 4, 7
D) 5, 6, 7
- 3. Қайси адаб Навоийни «Фазал мулкининг султони» деб таърифланган?**
A) Бобур
B) Ойбек
C) Фузулий
D) М. Шайхзода
- 4. Навоийнинг ўзи тузган дастлабки девонларини аниқланг.**
A) «Чор Девон», «Девони Фоний»
B) «Илк Девон», «Хазойин ул-маоний»

- В) «Фаройиб ус-сигар», «Наводир уш-шабоб»
Г) «Бадоеъ ул-бидоя», «Наводир ун-ниҳоя»
5. Навоий неча хил лирик жанрда ижод қилган?
- А) 16
Б) 8
В) 10
Г) 12
6. «Хазойин ул-маоний»даги тўрт девоннинг ёш тартиби тўғри жойлашган қаторни аниқланг.
- А) «Фаройиб ус-сигар», 10-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 25-35 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 30-45 ёш; «Фавойид ул-кибар» 45-65 ёш
Б) «Фаройиб ус-сигар», 6-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 20-30 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 30-45 ёш; «Фавойид ул-кибар», 40-60 ёш
В) «Фаройиб ус-сигар», 7-20 ёш; «Наводир уш-шабоб», 20-35 ёш; «Бадоеъ ул-васат», 35-45 ёш; «Фавойид ул-кибар» 45-60 ёш
Г) «Фаройиб ус-сигар», 7-20 ёшгача; «Наводир уш-шабоб», 20-35 ёш; «Бадоеъ ул- васат», 34-44 ёш; «Фавойид ул-кибар» 44-60 ёш
7. «Камол эт қасбким олам уйидин ...» деб бошланувчи қитъа муаллифи қайси қаторда тўғри берилган?
- А) Бобур
Б) Навоий
В) Лутфий
Г) Низомий
8. Мумтоз шеъриятимиздаги қайси шеърий жанр арабча «ёлғиз, ягона» маъносини англатади?
- А) фард
Б) қитъа
В) мусаллас
Д) маснавий
9. Навоийнинг «Хазойин ул-маоний» девонида қанча қитъа жамланган?
- А) 180 та
Б) 133 та
В) 210 та
Г) 503 та

10. «Манзури шаҳоншоҳи Хуросон» дея таърифланган шоир қайси қаторда тӯғри берилган?

- А) Низомий
- Б) Лутфий
- В) Жомий
- Г) Навоий

**11. Эй Навоий, бор анга мундоқ уқубатларки бир,
Ҳажридин дарди ва лекин вошдин дармони йўқ.
Байтда қўлланилган бадиий санъатни аниқланг.**

- А) тазод
- Б) ташбеҳ
- В) таъкид
- Г) талмеҳ

12. Навоий ғазалиётининг асосий мазмун-моҳиятини ташкил этувчи тушичани аниқланг.

- А) комиллик
- Б) ишқ
- В) дунё
- Г) шоирлик

13. Навоий фикрича дунёга келмоқдан мурод нима?

- А) дунё лаззатларидан баҳраманд бўлмоқ
- Б) комил инсон бўлмоқ
- В) ўзини адоқсиз ғамларга ташламоқ
- Г) илоҳий ишққа етишмоқ

14. Навоий қайси ғазалида маъшуқа ҳуснини тасвирлаш учун табиий ранглардан фойдаланган?

- А) «Жонға чун дермен»
- Б) «Хилъатин то айламиш жонон»
- В) «Кеча келгум»
- Г) «Ёрсиз кўнгул»

**15. Шишадек кўнглумдадур гулзори ҳуснинг йодидин,
Тобаданнинг аксидек алвон қизил, сориг, яшил.
Ушбу байтда қўлланилган шеърий санъатни белгиланг.**

- А) ташбеҳ

- Б) таъкид
В) далиллаш
Г) барчаси түгри
16. Навоийнинг қайси ғазалида яхшиликка ёмонлик кўрган кишининг туйгулари акс этган?
- А) «Кеча келгумдур дебон...»
Б) «Ўн саккиз минг олам...»
В) «Кимга қилдим бир вафоким...»
Г) «Кўргали ҳуснингни зору...»

10

БУГУН ДАРСДА:

- Навоийнинг улкан мероси билан танишамиз;
- хамсачилик анъанаси ҳақида тушунчага эга бўламиз;
- матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлиқ цитата, парчаларни аниқлаш ва ифодали ўқиймиз.

«ХАМСА» АСАРИ

«Хамса» – бешлик дегани. У беш мустақил достондан иборат бўлиб, ҳар бир достон маснавий йўли билан маълум бир мавзу ва воқеалар тизимини атрофлича ёритиб беради. Кун чиқиш адабиётида биринчи бўлиб »Хамса» ёзган киши буюк озарбайжон шоири Низомий Ганжавийдир. У 1173–1179 йилларда Арзинжон ҳокими Фахриддин Баҳромшоҳга бағишлиб, «Махзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси») номли насиҳатнома асар ёzáди. 1180–1181 йилларда Ироқ ҳукмдори II Тўғрулнинг илтимосига кўра муҳаббат ва қаҳрамонлик ифодаланган «Хусрав ва Ширин» достонини яратади. 1188 йилда ширвоншоҳлардан I Ахсатан Низомийга Лайли ва Мажнун ҳақида достон ёзишни буюради. 1196 йилда яна бир ҳукмдор Аловиддин Кўрпа Арслоннинг топшириги билан Баҳром ҳақидаги «Ҳафт пайкар» («Етти гўзал») майдонга келади. 1196–1201 йилларда сўнгги достон – «Искандарнома» яратилди. Шу тариқа, 1173–1201 йиллар оралиғидаги 28 йил давомида беш достон дунё юзини кўради ва улар «Панж ганж» («Беш хазина») номи билан шуҳрат топади.

Низомий «Хамса»си барча шоирлар учун ўrnак ва тимсол бўлиб қолди. Қанчадан-қанча ижодкорлар унга эргашиб, алоҳида достонлар ва ҳатто «Хамса» ёздилар. Лекин тарих уларнинг кўпчилигини унутди. Биринчи «Хамса»га ҳар жиҳатдан муносиб жавоб юз йилдан сўнггина майдонга келди. Унинг муаллифи ота-боболари асли шаҳрисабзлик бўлиб, мўғул босқини даврида Ҳиндистонга бориб қолган Хусрав Деҳлавий (1253–1325) эди. У 1299–1301 йилларда «Матлаъ ул-анвор» («Нурларнинг бошланмаси»), «Ширин ва Хусрав», «Мажнун ва Лайли», «Ҳишт беҳишт» («Саккиз жаннат»), «Ойинаи Искандарий» («Искандар ойнаси») достонларини яратиб, Низомий ишини давом эттириди ва натижада, Шарқ адабиётида хамсачилик анъанаси пайдо бўлди. Шунга кўра, ҳар бир асар «Хамса» деб аталмоғи учун:

- а) беш достондан ташкил топмоғи;
- б) биринчи достон, албатта, панд-насиҳат руҳидаги таълимий-ахлоқий, фалсафий бўлмоғи;
- в) иккинчи достон Хусрав ва Ширин можароларига бағишлиланмоғи;
- г) учинчи достон Лайли ва Мажнун мұхаббатини мавзу қилиб олмоғи;
- д) тўртинчи достон шоҳ Баҳром ва бешинчи достон Искандар ҳақида ёзилмоғи шарт эди.

Алишер Навоийнинг «Хамса»си бошқалардан фарқли равишда туркий тилда ёзилди ва умумжахон адабиётининг юксак чўққиси бўлиб қолди. Навоий «Хамса»си яхлит асардир. Буюк шоир унда замонасининг барча долзарб масалаларини қаламга олади. Ҳар беш достон бир-бири билан мустаҳкам боғланган.

Зар қадрин зареар билар

... Гар нуқтамлари жаҳонни туттти,
Ғавғолари инсу жонни туттти.
Чун форсий эрди нукта шавқи,
Озроқ эрди анда түрки завқи.
Ул тил била назм бўлди малғуз,
Ким форсий англар ўлди маҳфуз.
Мен туркча бошлабон ривоят,
Қилдим бу фасонани ҳикоят.
Ким шуҳрати жаҳонга тўлғай,
Тўрк элига доғи баҳра бўлғай.

Алишер Навоий

«САБЬАИ САЙЁР» ДОСТОНИ

Зар қадринг жарғар биләр

...Бўлди чун бу рақам иши тайёр,
Қўйдум отини «Сабъаи сайёр»...

Халқقا зеби торак айла ани!
Ўқуғонға муборак айла ани!
Етти афлокни анга ёр эт!
Етти иқлим элин харидор эт!

Алишер Навоий

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

XXV

Олтинчи иқлим йўлидин келтурган мусофири нуктатирозлиги
(Бу боб панжшанба куни Баҳромнинг сандал тусли
рангли гулшанда ором олгани ҳақида)

Фориг ўлғоч бу дур нисоридин,
Дедиким: «Бохтар диёридин

Қилдилар азми Ховар икки киши,
Туну кун сайр ўлуб аларнинг иши.

Бириси Муқбили биёбонгард¹,
Яна бир Мудбири бихор навард².

Рахрав ул иккидек бу күхна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро.

Муқбил озодаи ҳумоюн фол,
Элга мақбул этиб ани иқбол.

Мудбир андокқи борса ҳар сори,
Ултуруб юзда гарди идбори.

Йўлда бир води эрди асрү мажуф,
Қилмай андин мурур аҳли вуқуф³,

Тикану шўра – сабзау боғи,
Нафту гўгирид – суву туфроги⁴.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Ийси анфосини самум айлаб⁵.

Ели ўтқим, киши танига уруб,
Чун кул айлаб ҳам ўзи-ўқ совуруб.

¹ Муқбили биёбонгард – биёбон кезувчи Муқбил. Муқбил – иқболли, қобил демакдир.

² «Мудбири бихор навард» – дарё кезувчи Мудбир. Мудбир – иши орқага кетувчи, баҳтсиз демакдир. Низомийнинг «Ҳафт пайкар» достонида сандал рангли қасрдаги гўзал «Хайр ва Шарр» (яхши ва ёмон) ҳақида ҳикоя сўзлайди. Навоийнинг «Муқбил ва Мудбир» ҳикояси гоя жиҳатидан Низомий ҳикоясига яқин туради. Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» достонида ҳам Муқбил ва Мудбир ҳақида ҳикоят келтирилган бўлиб, шоир уларни шундай тасвирлайди:

*Бири ноқисваши, бири комилсифат,
Онга Мудбир, мунга Муқбил эрди от.*

*Ҳар бирига зот эди оти киби
Ул сифатким, от эди зоти киби.*

*Муқбил айтур эрди аҳлиллоҳдин,
Динда хайли комилу огоҳдин.*

*Аҳли нуқсондин эди Мудбирга сўз
Ўйлаким, бут васфидин кофирга сўз...*

³ «Хабардор кишилар бу ердан юрмас эдилар».

⁴ «Суву туфроги – нефту гугурт эди».

⁵ «Буғу қўланса ҳид ҳужум қилиб, Исо нафасини ҳам заҳарлаб қўйди».

Анда йўқ жонварнинг имкони,
Кирибон чун ўзи чиқиб жони.

Дебон эл «Водийи Ҳамим» отин,
Ҳирқати айлаб они исботин.

Ул иков йўлдин ўлмайин огоҳ,
Буйла водида бўлдилар ҳамроҳ.

Кўрдилар чунки йўл суубатини,
Ул бало даштининг уқубатини

Ки, нечаким анинг канораси йўқ,
Қатъ қилмоқтин ўзга чораси йўқ.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,
Кирдилар дашт аро таваккул этиб.

Чун ҳарорат шарора кўргузди,
Мудбири хас шароратин тузди

Ки, дер эрди: «Бу не ҳаво бўлғай?
Халқ қилмоқ бу не раво бўлғай?»

Гоҳ дер эрди маству беҳушвор:
«Сув яратмоқ магар эрур душвор?»

Йўқ эди майл қилса ҳар сўзга,
Тенгрига эътиrozдин ўзга.

Чунки ул поядин таназзул этиб,
Таъну ташниъи ҳамраҳига етиб

Ким: «мени нотавони хастага кош,
Сен киби бўлмағай эди йўлдош!

Сени кўрмак не шум кун эрди
Ки, ёмон мунча хосият берди».

Муқбил эрди худой ила машғул,
Зикру тасбиҳи тенгрига мақбул.

Сўзи Мудбирға ғайри панд ўлмай,
Лек анга панд судманд ўлмай.

Чекти Муқбил басе азоби алим,
То анга қатъ бўлди дашти ҳамим.

Чунки ул дашт нопадид ўлди,
Баҳрн дарду ано падид ўлди.

Ҳамраҳидин батанг эди Муқбил,
Хайрбодига табъ этиб мойил.

Чун кўп эрди азоб шайни анга,
«Қола ҳозо фироқу байни»¹ анга.

Яна Мудбир тилаб қилурга сафо,
Айлабон қилғонидин истеъфо.

Айлагон тавридин қироқ тутуб,
Ер уза бош қўюб қулоқ тутуб.

Бўлубон тавба бирла узр овар
Ки, ани Муқбил айлабон бовар.

Жавридин хотирини айлаб соф,
Унутуб ҳар неким, деб эрди газоф.

Сув қирогига бўлдилар оён,
Кема эрди тенгизда бепоён.

Ҳар тараф соҳил ичра гом урубон,
Ховар аҳлини топтилар сўрубон.

Ҳар бир ўз муздини қилиб таслим,
Кирдилар баҳр ичига қилмай бийм.

¹ «Бу ўртамиизда айрилиқ бўлур».

Берди маллоҳ аларға бир сандал
Ки, бор эрди ҳамул иковга маҳал¹,

Тоқтилар олиб ихтиёрин анинг,
Бир улук кемага маҳорин анинг².

Қилдилар чунки баҳр азмини жазм,
Бир неча кема бир ён айладн азм.

Ховар ахли ҳам ўлдилар сойир,
Кема суръатда уйлаким тойир,

Яна Мудбир ўзин тутуб бадхол,
Майл қилди демакка ҳарза мақол.

Ёри чун мазҳари саодат эди,
Иши тасбих ила ибодат эди.

Анга ҳам ёвадин бўлуб мониъ,
Бўлмайин ул бу манъ ила қониъ.

Онча куфр айта бошлади фар-фар
Ки, дамидин аён бўлуб сарсар.

Тенгиз узра зухур этиб кўлок,
Кема аҳлини айлади ғамнок.

Буйла сўзлар хитоби ҳаққа мудом,
Буқн: «Йўқ ишларингда ҳеч андом.

Қуму даштингда онча сўзу гудоз,
Баҳру мавжунгда бу қадар таку тоз.

Анда тафриту мунда бу ифрат,
Эл ҳиссу ақлини қилур исқот».

Шум анфосининг шаоматидин,
Баҳр чайқалди мавж оғатидин.

¹ «Маллоҳ – кемачи уларга икки кишилик кема (сандал) берди».

² «Бир улуг кемага унинг арқонини (боғладилар)».

Тушти дарёда ул сифат ошуб
Ки, су амвожи бўлди гардун кўб.

Солди онинг риёҳи идбори,
Ҳар киши кемасини бир сори.

Узди заврақчанинг маҳорини ҳам,
Ташлади жунг раҳту борини ҳам.

Кемаларнинг ичинда онча фариқ,
Қолди баъзию, баъзи ўлди гарик.

Қолғони доғи ҳар тараф тушти,
Борчадин амн бир тараф тушти.

Ул иков заврақида сайру шитоб,
Мудбир аҳволи заврак ичра хароб.

Муқбил айлаб дуо тазарруъ этиб,
Тенгридин ёрлиғ таваққуъ этиб,

Мунча офат тенгизда бир сори,
Бир сори ҳамдамининг идбори.

Ҳам дуоси анинг қилиб таъсир,
Топти таскан тенгизда, ул ташвир.

Ел тиниб баҳр топти чун ором,
Заврак айлар эди су узра хиром.

Қилибон етса баҳр уза юз бийм,
Ўзни тенгри қазосига таслим,

Буйла ҳолатда боқти озода,
Бир саводе кўрунди дарёда.

Ранги онинг сипеҳри хазродек,
Хайъату даври чархи минодек.

Эсти андоқ насим улёндин
Ким, хабар берди нафҳаси жондин.

Сандалосо шамиму рийх анда,
Елга бориб дами Масиҳ анда.

Баҳр исидин димоги фарсуда,
Бўлди Муқбилға бир дам осуда.

Саждаи шукр айлагач филҳол,
Ул тараф сурди заврақин иқбол.

Чунки иқбол заврақин сурди,
Тонг йўқ ар бир нафасда еткурди.

Гўйи ул бир дарахт эди олий,
Рангу рифъатда чарх тимсоли.

Ул дарахт эрди гўйиё сандал,
Барги кўзгулари топиб сайқал.

Кимки ҳар кўзгуни қилиб манзур,
Шоҳиди баҳт айлаб анда зухур.

Рифъати кўкка тегуруб поя,
Баргидин баҳрни ёпиб соя.

Соясидин су гарчи анбарфом,
Сандалосо топиб исини машом.

Онча тупроқ сув юзини тутуб
Ки, фазосида ул дарахт бутуб.

Танаси ичра бир азим шигоф,
Чашмас жавфи ичра беҳад соф.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймобий.

Фулгули баҳр эли ишига қулуб,
Фулгул айлаб тенгиз аро тўкулуб.

Етгач анда ики ситамдида,
Бир дам ором эди писандида.

Зоҳир эрди йифочқа бир решা,
Чиқибон Муқбили хирадпеша,

Боғлабон заврақи маҳорин руст,
Майл қилди дараҳт жавфига чуст.

Кўрди ул чашма бошида бир тош,
Хатлар этган анинг юзида харош.

Кирди Мудбир доғи шитоб қилиб,
Сувдин ичмакка изтироб қилиб,

Тош эди зеб бирла қозилғон,
Турфа хатлар юзида ёзилғон.

Ўқуди Муқбил, они Мудбир ҳам,
Бу ҳадис эрди ул хужаста рақам

Ким: «Бу манзилға ул кишики етар,
Бу ғаройибниким тафарруж этар.

Муни билдикки симиёдур бу!
Ҳис қошида фалатнамодур бу!

«Сандали симиё» мунунг лақаби,
Эл хаёлотидин фузун ажаби.

Мундаким етса содиқу козиб,
Табъи бўлғай сув ичгали жозиб.

Сувдин ўлғон замонда соғаркаш,
Айлагай манъи жуу дафъи аташ¹.

¹ «Дарҳол очлик ва ташналиги йўқолади» (жуу аташ – очлик ва ташналик). Танқидин матнда бу мисра «Айлагай дафъ жуу манъ аташ» шаклида берилган.

Содиқ ўлгай бир онғача хурсанд,
Бўлмайин ер-ичарга ҳожатманд.

Лек козибқа уч кун ўлғач ком,
Тилагай уч кун ўтса, суву таом.

Бахра бу чашма суйидин олғон,
Тилига ногаҳ ўтса бир ёлғон

Қорни ул навъ чок бўлғусидур
Ки, ҳамул дам ҳалок бўлғусидур.

Ичмагининг бу навъ эди жиҳати,
Кирмагинингдур ўзга хосияти:

Кирса ёлғончи куйгай андоми,
Пишгай ул сувда пайқари хоми.

Ростгў кирса, бўлмағай анга жўш,
Суи бергай ҳавоси чашмаи нўш.

Чунки ғусл айламакка кўз юмғой,
Қулоғу бурнини тутуб чўмғой.

Бош чиқорғоч не кўрса кўргай ўзи
Ки, демак бўлмас ул фасона сўзи.

Лек бир чўмғон улча кўргай ҳол,
Яна чўммоқ эрур бу сувға маҳол

Ким, кириб ғўта истаса пайваст,
Сув бўлур паст, ул ўлса ғўтаға баст»

Ўқуғоч хатни содиқу козиб,
Бўлди козибқа ул ҳавас жозиб.

Ки, бир-икки дам ул судин ютқой,
Кизб ила ёва таркини тутқой.

Гарчи мумкин йўқ эрди ул услуб,
Бўлмоқ онинг мизожидин маслуб.

Лек жуу аташ ҳароратидин,
Зоҳир ўлди анинг иборатидин.

«Буки, ёлғон демакни тарқ эттим,
Йўқ эса иртикоби марг эттим», –

Деди бу сўзнию судин ичти,
Чашмасор ҳаётидин кечти.

Содик айлаб вузусига таждид,
Қилди таждид шукри рабби мажид.

Сўнгра нўш этти ул зулоли ҳаёт,
Анга жуу аташдин ўлди нажот.

Истади Мудбир ул суга кирмак,
Тийра жисмига шусту шў бермак.

Авр ўлуб сувға чун илик урди,
Қайнабон илгини сув куйдурди.

Лек содик белига боғлаб лунг,
Сувға кирди нечукки баҳрға жунг.

Сув яқосида тўлмуруб йўлдош,
Акси янглиғ чўмурди ул суга бош.

Бош чикорғоч суга чу боқти қуиي,
Кўрди сув эрмас эрди чашма суйи.

Ҳавзи эрди суйи нечукки зулол,
Лабба-лаб ҳавз ичинда моло-мол.

Йўнулуб тоши софию мавзун,
Ярақон ранг, балки сандалгун.

Даврида гулшане нечукки Эрам,
Олида манзаре нечукки ҳарам.

Чиққоли ҳавздин чу қўйди аёқ,
Кўрдиким неча сарви сиймин сок.

Еттилар хизмати амриға чолок,
Очибон қўлда фўталар бори пок.

Тан қурутмоққа ҳулла бирла ҳарир,
Борчаси дилнавозу табъпазир.

Хожага бандавор туттилар,
Суртубон жисмини қуруттилар.

Кийдуруб хилъат анга тў-бартў,
Борча сандал насиму сандал бў.

Бошига қўйдилар амома доғи,
Анда сандал била шамома доғи.

Тушунни ва саволларга жавоб бериш

- Баҳром Муқбил ва Мудбир ҳақидаги қиссани қаерда ва кимдан эшитади?
- «Т-жадвали» усули орқали Муқбил ва Мудбирнинг тимсолларини жуфтлиқда ёритинг.

Муқбил		Мудбир	
Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий

Таҳтил ва таҳтилни

- Нима сабабдан уларнинг кемаси гарк бўлди? Бу ҳолатга ким айбдор?
- Ҳақиқат булоғининг сехрига муносабатингизни билдиринг.

Баҳолани ва қиёсий таҳтил

- Асар мазмунига асосланиб тўғрилик ва нотўғрилик ҳақидаги мақоллар топинг ҳамда уларни муҳокама қилинг.
- Парча устида тадқиқот иши юритинг.

1-гуруҳ	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>	
2-гуруҳ	<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>	
3-гуруҳ	<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
4-гуруҳ	<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>	
5-гуруҳ	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	

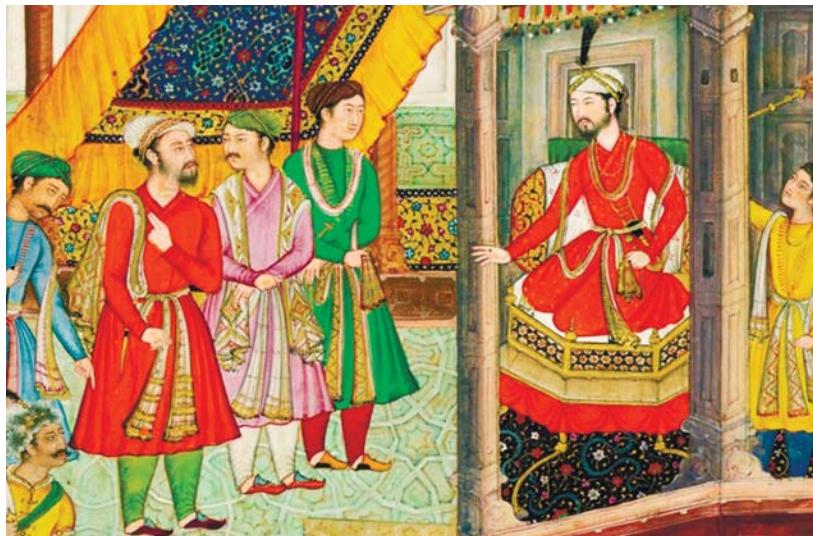
11

БУГУН ДАРСДА:

- бадийй асар мазмуни, унда күтарилган муаммони аниқлаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамон тимсолини очишда композиция ролини белгилаймиз;
- эстетик таъсир қилиш нүқтаи назаридан асарга баҳо берамиз.

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

Бўлғоч ораста тутуб қўлини,
Касри сандалға бошлабон йўлини.

Беріб онинг насими руҳига қут,
Хожани ҳайрат айлабон мабҳут.

Кўрубон солса ҳолига кўзини,
Ўзга оламда ҳар замон ёзини.

Кирди чун қаср ичига беҳушвор,
Ҳайрат ичра не маству не ҳушёр.

Күрди қасре равоқи гардунсой,
Умр қасри киби нишотафзой.

Сақфи сандал, равоқи ҳам сандал,
Эшигу фаршу тоқи ҳам сандал.

Атриким солибон ҳирадға хуруш,
Гаҳ беріб ҳушу гаҳ әтиб беҳуш,

Қаср аро тахти сандалийин,
Күп жавоҳир била топиб тазийин.

Тахт устида бир ажаб тимсол,
Жину инс ичра йўқ юзига мисол.

Пайкари ҳайъат ичра руҳоний,
Бошидин то аёғи нуроний.

Ҳуснидин олам аҳли руҳига қут,
Юзи хуршеди олами малакут.

Нурдин қадди равзанинг нахли,
Йўқ вужудида моу тин даҳли¹.

Жисми боштин-аёқ латофати маҳз,
Бўлуб элга бу ҳолат офати маҳз.

Даврида юз кавокиби саҳарий,
Жилва айлаб нечукки ҳуру пари.

Хожа солғоч кўз ул дилорога,
Ҳуши ул навъ борди яғмоға

Ким, қурууб қони ранги сорғорди,
Йиқилиб ерга ўзидин борди.

Сарви гулруҳ келиб бошиға анинг,
Лутф ила ўлтурууб қошиға анинг,

¹ «Нурли қадду-қомати жаннат ниҳолидек (эди), Вужудининг туфроғу сувга даҳли нўқ эди. Бу ерда шоир «инсон туфроғу сувдан, яъни лойдан ясалган» ақидасини тан олмайди.

Келди гулрух насимидин ҳуши,
Бўлди кўргач яна фаромуши.

Кўнглидин маҳв ўлуб нишони хирад,
Гоҳ ўзида эдию гаҳ бехуд.

Кўргузуб лутф сарви ҳур нажод,
Лутфиға айлади ани мутьод.

Токи топти рамида кўнгли қарор,
Кўнглининг ўтидин гум ўлди шарор.

Юз тамаллуқ била хужаста арус,
Ўзини қилди хожаға маънус.

Бемухобо ёниға ёндошти,
Шавқ ўти хожа бошидин ошти.

Айрилиб сабр ила қароридин,
Уйла фард ўлди ихтиёридин

Ки, яқин эрди сийна чок ўлфой,
Шавқи тугёнидин ҳалок ўлфой,

Маҳваш илгин тутуб қўпорди ани,
Олибон тахти узра борди ани.

Хожа ер ўптиким: «Манга не ҳад,
Бўлғали такягоҳим ул маснад».

Маҳваш ул навъ тутти они азиз
Ки, дегайсен ўзидур анга каниз.

Андок ўлди аён маоши анга
Ким, яна қолмади таҳоши анга.

Тахт уза тутти ер бути гулрух
Анга ёндошти хожай фаррух.

Чектилар шарбату таом аввал,
Иккисидин етушти ком аввал.

Атъима ул сифат латиф сиришт
Ким, дегайсен эрур наими биҳишт¹,

Чун гизодин етушти табъига ком,
Базм аро жилва қилди бодау жом.

Қўйдилар турфа шира сандалдин
Борча нақшу нигори зарҳалдин,

Устида шиша, ёнларида сабў,
Борча анбар сиришту сандал бў,

Қўпти гулчехраи дилоройи
Атри базм ичра сандалосойи,

Ичибон тахт сори қилди хиром,
Тутти, маҳвашқа жоми сандалфом.

Маҳваш олиб чу бир-ики ютти,
Оғзидин олди хожага тутти.

Хожа худ андоқ ўзидин борди
Ки, олиб бехудона сипқорди.

Уйла эврулди жоми нўшо-нўш
Ки, тарабдин етушти кўкка хурўш.

Килди май хожанинг димоғин гарм,
Рафъ бўлди ҳижобу пардаи шарм.

Онча мардумлиғ айлар эрди пари
Ким, бўлур эрди хожа парда дари.

Хожа забт айлай олмайин ўзини,
Сарви гулрухдин олмайин ўзини,

¹ «Таомлар шундай тотли эдики, гўё жаннат неъматларига ўхшар эди».

Бошлади нукта бежижобона
Ким, пари қилмиш эрди девона.

Сўз дебон ҳар замон талабангез,
Ҳаракат айлабон тамаъомез.

Шўхи абллаҳ фиреб манъ этмай,
Илги хожа илгидан кетмай.

Хожанинг қолмади таҳаммули ҳеч,
Солди шаҳват ҳужуми жисмиға печ.

Фалаёни қувоий жисмоний,
Уйла бетоқат айлади они.

Ким, чекиб хурвашни беҳушвор,
Деди: «Ҳолимни айладинг душвор,

Раҳм этиб дардима даво айла!
Васл ила ҳожатим раво айла!»

Лобалар бирла сарви шаккарханд,
Деди: «Бўл мунчага букун хурсанд

Ки, букун онча майпараст ўлдуқ
Ким, кетиб ҳушу ақл маст ўлдуқ,

Тонгла бўлғон замон бир ишга шуур,
Хисравона қилай таҳийяи сур.

Ақд этиб сурати салоҳ била,
Ҳарамингға кирай никоҳ била.

Чун муюссар бўлур ҳалол наво,
Бу ҳарамда харом кўрма раво.

Сурубон шаҳват этма беҳуда,
Пардаи исматимни олуда».

Хожаға шақват әрди муставли,
Қилмади суд лобагар қавли.

Яқин әрдики юз фифон этгай,
Жаҳд қилдики комига етгай.

Айлабон шақват они нафсоний,
Қўлни бир ерга сунди пинхоний

Ки, иши уқдасидин очиб банд,
Оқ сандалға айлагай пайванд.

Деди маҳвашки: «Саъй бўлса неча,
Ул иш имкони йўқтурур бу кеча.

Бера олмас эсанг ўзунгга сукун,
Дейки, бир сарв қомати мавзун,

Тонгга тегру бўлуб паасторинг,
Айласун ўзни ҳамдаму ёринг,

Бу ўтунгким, аён қилур бас кин,
Топсун онинг зулолидин таскин».

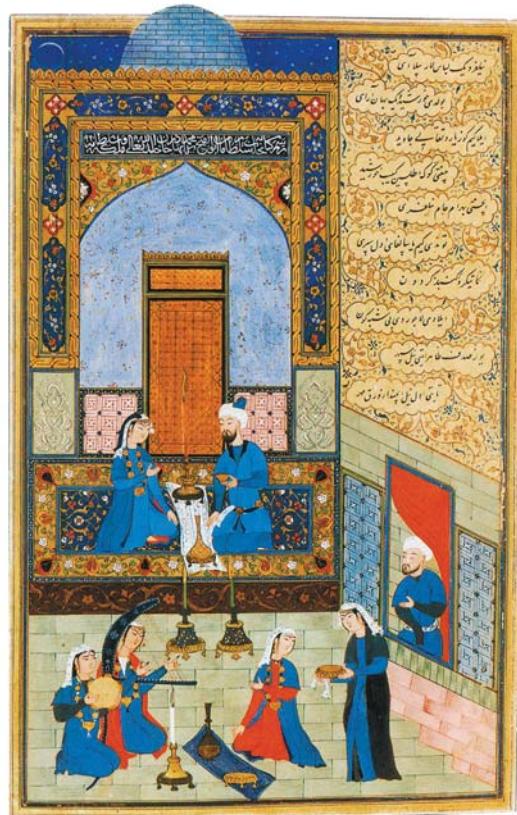
Хожа фаҳм айладики, ҳол недур.
Ародা посуҳу савол недур.

Мутахайир бўлуб бу суратдин,
Яна дам урмади заруратдин.

Бути маҳвашким, они топти хамӯш,
Анга бир онни қилди ҳамоғӯш.

Икки човуши әрди маҳ сиймо,
Ноз ила андоқ айлади иймо

Ки, иков хожа сори бордилар,
Лоба кўп кўргузуб қўпордилар

Хилват ичра тузуб сару корин,
Ҳамдами қилдилар парасторин.

То саҳар хожа маству уй хилват,
Не буюргонни билмади шаҳват,

Чарх чун тун ливосин этти нигун,
Бўлди тун обнуси сандалгун.

Уйқудин анда очти кўзки сипеҳр,
Ёрга ёймиш эди чу ашиъай меҳр.

Кирди ёдига ул қазия тамом
Ки, бўлуб эрди воқеъ андин шом.

Топти ўзни ажаб хижолат аро,
Кўнглин ул ҳолдин малолат аро.

Борча тақдир ила қўпуб ноком,
Айлади ҳавз жонибиға хиром

Ким, кириб сувға пок ғусл этгай,
То жанобат кудурати кетгай.

Боғлабон белга сандали фўта,
Урди чун ҳавз аро кириб ғўта.

Бош чиқорғоч ҳамул булоғ эрди
Ким, йиғоч жавфида суға кирди.

Ҳавлдин бўлди ҳар сари нозир,
Бўй боши ўрнида эди ҳозир.

Яна бир неча ғўта айлади фош,
Ушбу ер эрди чун чиқорди бош.

Чарх танноз таън этиб асру,
Дер эди: «Ул гузарни элтти сув»,

Кавкабин тийра айлаб иқболи,
Чиқти нокомдин ўлум ҳоли.

Мұстару лол қолиб ўз ишига,
Холи андоққи бўлмасун кишига.

Бир тараф онча дарди жон коҳи,
Бир тараф нохужаста ҳамроҳи.

Ул уқубат аро урар эди печ,
Ҳолин изҳор айлай олмай ҳеч.

Яна ул тош сори тушти кўзи
Ки, битилмиш эди бу чашма сўзи.

Гўшасида битилмиш эрди бу сўз,
Ки, бурун солмамиш эди анга кўз.

Ки: «Биравким бу симиё қўрди,
Кирибон сувға юз бало қўрди.

Чиққоч-ўқ тутмамоқ керак ором,
Айламаклик керак сув узра хиром.

Бўлса лахте азиматида даранг,
Дев ани ўлтуурур, йўқ эрса наҳанг».

Деди: «Турғум кечиб нажотимдин,
Ўлганим яхши бу ҳаётимдин».

Чунки фикр этти жон азиз эрди,
Ул мақом асру фитнахез эрди.

Биз зарурат азимат айлади жазм,
Ешибон заврақини қилғали азм.

Кўрубон Мудбир анда кўп тағийир,
Холин англарға қилди кўп тадбир.

Қилмади ошкор мутлақ анга,
Бүлди оромгох заврақ анга.

Бүлди Мудбир дөги яна йүлдош,
Буйла йүлдош йүлда бүлмаса кош.

Сурдилар сув юзига заврақни,
Үзларига паноҳ этиб ҳақни.

Муқбили нотавон хароб эрди,
Хажр ўтидин ичинда тоб эрди.

Шайну ошуби эрди ҳамвора,
Мудбир айлаб ишига наззора.

Сўрса эрди, жавоб бермас эди,
Ким, ғами шарҳ этардек эрмас эди.

Дер эди: «Эй рафиқи зебохўй,
Бўлма мендин бу сўзга посух жўй!

Буки, ҳолимни шарҳ қилмасмен,
Айб әмас, чун ўзумни билмасмен.

Санга ҳоллмдин гар малолат эрур,
Сен муҳиксен, манга хижолат эрур.

Қилса бехудлуғум сени ранжур,
Не дейин, чунки борсен маъзур.

Нафасингни манга дилосо қил,
Лутф ила нечакун мувосо қил.

Бахтдин ком агар бўлуб ҳосил,
Бўлса бир кун мақомимиз соҳил,

Ҳажрима хотирингни шод айлай,
Ўпуб илгингни хайрбод айлай», –

Деб бу сўз олиға қўюб бошин.
Кўзидин юммайин тўкуб ёшин,

Заврак ичра хўруш солур эди,
Ўти дарёға жўш солур эди.

Мудбир аҳволидин бу навъ огаҳ,
Ким, анга қўйди юз жунун ногах.

Чашма узра бўлур чу деву пари,
Урунуб бўлди бу сифат асари.

Кўрунуб бу анга ғарив нима
Ки, аён бўлди бир азим кема.

Чун ел ўз эътидолидин ошти,
Заврак ул кема бирла ёндошти.

Кемага қўйдилар иковла қадам,
Бўлгали мавж хавфидин бегам.

Кема аҳли тамом ўлуб эдилар,
Жон ғамидин халос ўлуб эдилар.

Кема ичра йўқ эрди ғайри ўлук,
Анда сандал йифочидин тўла юк.

Мундоқ эрмишки хусрави Ховар
Ки, эмиш ул тараф жаҳон довар.

Бир қизи бор эмиш пари янглиғ,
Не пари, меҳри ховарий янглиғ.

Шоҳ умрига зеб ила зайн ул,
Шоҳга балки қурратул-айн ул.

Воқеъ эрмиш судоъ доим анга,
Кўрунуб умр номулойим анга.

Түшүнүүштүү саёлларга жаңа бериш	 	<ol style="list-style-type: none">Жуфтликда Ховар мамлакатининг шохи баҳтсизлиги ҳақида айтиб беринг. Сандал ёғочли кемадаги фожианинг бунга ажамияти борми?
Таҳлил өткүнүү тахлил	 	<ol style="list-style-type: none">Берилган парчанинг ёзилиши ва ҳикоя қилиш тилига эътибор беринг.«Оқылнинг олты қалпоги» усули асосида асар парчасини таҳлил қилинг.
Баҳолаш өткүнүү тахлил	 	<ol style="list-style-type: none">Ушбу парчага яна қандай ном бериш мүмкүн? Жавобингизни асосланг.Қиссанынг XXI аср шароити учун замонавийлиги ҳақида ўз мулоҳазаларингизни билдиринг.

12

БҮГУН ДАРСДА:

- муаммоли саволга асар матнига таяниб, ўз мустақил фикрини билдирган ҳолда батафсил далилли жавоб берамиш;
- матн устида тадқиқот иши юритамиш;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан оғзаки ва ёзма шаклдаги шахсий фикрларини тушунтирамиз.

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

Хукамо айлабон иложин кўп,
Келмай онинг мизожига бири хўб.

Файри сандал исики нофиъ ўлуб,
Бошининг оғриғига доғиғ ўлуб.

Бу жиҳатдин шаҳи сипеҳр маҳал,
Қасри олий бино қилиб сандал.

Борча азжоси сандали пайванд,
Рифъат ичра нечукки чархи баланд.

То тутуб маҳваш ул уй ичра мақом,
Етгай андин судоиға ором.

Оlam ичра тушуб бу овоза,
Руҳи тужжорнинг бўлуб тоза,

Анда сандал соторға жозим ўлуб,
Ҳинд мулкига борча озим ўлуб.

Тошибон онча сандали хушбў,
Ки, бутуб ул иморати дилжў.

Гўйиё ул гурухдин нечаси,
Бўлғон иш саъий кундузу кечаси.

Бу кема ичра топибон ором,
Юклабон сандал айламакда хиром.

Кема гирдөб аро бүлүб доир,
Йиллар ул даврада эмиш сойир.

Туганиб чун алар захираси пок,
Бүлүбон кема ахли борча ҳалок.

Бу маҳал ел эсиб тенгиз уза тез,
Зоҳир айлаб тенгизда рустохез.

Баҳрни чунки ел қилиб раққос,
Чарх ураддин бўлуб сафина халос.

Киргач ул кемага ики ҳамроҳ,
Бор эди Муқбил иши нолаю оҳ.

Тутубон кунже ўз фифони била,
Қолибон баҳр ичинда жони била.

Мудбир ул ўлган элни суга солиб,
Кемау моли ихтиёрни олиб.

Кема амволини қилиб ўзининг,
Кемани балки ҳам билиб ўзининг.

Ул бу амвол забтиға машъуф,
Ёриға йўқ анинг ишида вуқуф.

Ким, қўрунди йироқтин соҳил,
Кема соҳилға етти мустаъжил.

Бу тарафким кема шиновар эди,
Гўйиёқим диёри Ховар эди.

Шаҳ буқун майл этиб тамошоға,
Айлар эрди назора дарёға.

Кўргач ул кемани деди: «Юрунгуз,
Элидин бир кишини келтурунгуз!

Кема кайфиятини фаҳм этайин,
Фаҳм этиб, ёниб уй сори кетайин».

Кўрдилар икки кимса эрди қарин
Бу бири шоду ул бири ғамгин.

Шаҳ сўзи ул икковга чун етти,
Мудбир ул ён равон хиром этти.

Ер ўпуб айлагач дуо филҳол,
Шоҳ анинг ҳолатинн қилди савол,

Деди: «Тожирмену тижорат ишим,
Қолмади бу сафарда ҳеч кишим.

Бўлубон сув уфунати мақрун,
Ўлдилар борчаси бўлуб тоун¹.

Эмдиким бўлди манзилим соҳил,
Мен мену бир қулум оти Муқбил».

Ул бу янглиғ суруб фусун била дам
Ким, бўла бошлади таниға варам.

Варамидин либоси чок ўлди,
Кўкси ҳам чок ўлуб ҳалок ўлди.

Шоҳни ҳайрат айлади ожиз,
Бўйла иш кўрмаган учун ҳаргиз.

Муқбили нотавонни қилди талаб,
Кўргач-ўқ кўнглига юз урди тараб.

Олидин ҳамрахини ёшурди,
Сўрди ул сўзки, ёридин сўрди.

Муқбил андоқки бор эди бир-бир,
Қилди ондоқки бор эди тақрир.

¹ «Сувнинг бадбўйлиги сабаб бўлиб, барчалари вабо касалидан ўлдилар».

Шаҳ деди, кемау неким иҳмол,
Борчаси бўлди жамъ байтулмол.

Ҳар не Муқбилғаким баён бўлди,
Чинлиги шоҳга аён бўлди,

Деди: «Аҳсанта, мухбири содик,
Сидқ аро кимгаким десак фойик,

Тузлугунг кўнглумизни сайд этти,
Жонимизни асири қайд этти.

Иста, биздин неким санга дилхоҳ»,
Муқбил айлаб дуо деди: «К-эй шоҳ,

Шоҳнинг умру жоҳин истармен,
Чарх авжида комин истармен.

Яна матлуб ҳақ ибодатидур
Ким, улус мужиби саодатидур.

Шоҳ агар қилса бандасин озод,
Туну кун айлагум дуо била ёд».

Чунки Муқбил сўзи эди дилкаш,
Ҳусн хулқию ҳусни хулқи хуш.

Шаҳ кўруб ул сифат ҳамида хисол
Ки, башар хайлидин эрур бу маҳол.

Муқбили хуш баёну зебо чеҳр,
Ўйла гарм этти шоҳ кўнглида меҳр

Ки, анга хизматин ружуъ этти,
Шаҳ деганда бу ҳам шуруъ этти.

Қилди қуллуғни ўйла табъпазир
Ки, шаҳ этти ани қошида вазир.

Сўнгра хизматдин ўтти поя анга
Солди давлат ҳумоий соя анга.

Шаҳ бўлуб вуслат амриға машғул,
Они фарзандликқа қилди қабул.

Гарчи ул қилди узрлар ангез,
Ки, ўти ўзга барқдин эди тез.

Ким, анга қилмиш эрди ғорати ҳуш,
Бути сандал насими сандалпўш.

Боқмайин шоҳ эътирозига ҳам,
Қўймай они ўз ихтиёриға ҳам.

Харж этиб махзан ошкору нуҳуфт,
Қурратул-айнин айлади анга жуфт.

Кийдуруб ҳулла борча сандал бўй,
Ким, париваш бу ишга қилмиш хўй.

Қасри сандалға чектилар они,
Топшуурға гули сумансони.

Чунки боқти ҳамул гаройиб эди
Ки, анга мужиби масойиб эди.

Қаср ул, сақфу остона ҳам ул,
Тахт ул, офати замона ҳам ул.

Ҳайрат ўти солиб димоғига дуд,
Айлаб ул ўт вужудини нобуд.

Оҳу афгон чекиб йиқилди яна,
Жони чиқмоққа майл қилди яна.

Ўзига гар келур эди гоҳи,
Яна борур эди чекиб оҳи.

Атри сандал топиб димоги анинг,
Ёрубон гар кўзи чароги анинг.

Кўзин очқоч яна кўруб аҳвол,
Нола айлаб бўлур эди беҳол.

Кўрубон буйла ишқи дилкаш анга,
Мехрибон бўлмиш эрди маҳваш анга,

Токи тадриж ила топиб ором,
Топти маҳваш висоли бирлан ком.

Лек ҳайратдин эрди доим лол.
Сурди бир кун бути ҳумоюн фол:

«Ким санга ҳайрати эрур ғолиб?
Бормен онинг вуқуфига толиб».

Чўн анга нукта йўқ эди жуз рост,
Кўрганин шарҳ қилди бекаму кост.

Шажару чашма можаросини ҳам,
Сандалу қасри симиёсини ҳам.

Мутабассим бўлуб бути маҳваш,
Анга афсона бошлади дилкаш.

Ким: «Мени хўблиқ аро тақдир,
Чун жамол ичра қилди оламгир,

Тушти ҳуснум сўзи жаҳон ичра,
Не жаҳон, балки инсу жон ичра.

Манзаримдин ўтарда ногоҳе,
Ҳуснума вола ўлди жин шоҳи.

Қаср уза тушти жин алолоси,
Мени девона қилди савдоси.

Шаҳфа чун қилдим они жилванамо,
Бошим устига келтуруб ҳукамо.

Яна ромиую соҳири ҳунарий,
Дафъ этардек зиёни деву пари.

Қилдилар иттифоқ ила чора,
Ким, алар дафъ бўлди якбора.

Лек гоҳе қанот садоси келур,
Қулогимға пари нидоси келур,

Бўйла дерларки, жин шаҳи ёна,
Чунки бўлмиш ғамимда девона.

Баҳр уза симиёйи этмишлар,
Манзари дилкушойи этмишлар.

Сандалий қасру даврида боғе,
Сандалий тахт уза мени доги,

Сен нечукким қўруб аён эттинг,
Манга қўрган киби баён эттинг.

Нақш қилғон эмишлар анда тамом,
Кўрубон хаста топқали ором.

Сен ҳамоноки анда етмишсен,
Ўзни нақшимға вола этмишсен.

Анда вола эдинг мисолимға,
Мунда еткурди ҳақ висолимға»

Рафъ ўлуб Муқбили олидин мушкил,
Бўлди гулрух хаёлидин хушдил.

Қасри сандалда комрон бўлди,
Тўни ҳам сандалий нишон бўлди.

Сандал осойиши равон англа,
Атри онинг ҳаёти жон англа.

Сандал исинда тек туруб бўлмас,
Мушкни кимса ёшуруб бўлмас».

Чун бу афсона сурди нуктасаро,
Уюди шаҳ насими сандал аро.

<p><i>Түшүнүшиң ва саболларга жасауб берүүш</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Сизнингча, қаср ранги билан Баҳром кайфияти орасида боғлиқлик борми? Жавобингизни далилланг.«Үргимчак ини» усули орқали матн мазмунини бир-бирингизга тушунтириңг.								
<p><i>Тарзлар ва талкын</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални түлдириңг. <table border="1" data-bbox="443 859 1184 1063"><tr><td><i>Матннинг асосий гоясини топинг</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i></td><td></td></tr></table>	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>		<i>Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар</i>		<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>		<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	
<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>										
<i>Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар</i>										
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>										
<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>										
<p><i>Баҳолаш ва қиёсүй тарзлар</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Парчага «ПОПС» формуласи орқали баҳо беринг. <i>1-гап: Менинг фикримча...</i> <i>2-гап: ...сабабини мен бундай түшүнтираман...</i> <i>3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...</i> <i>4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки...</i>								

Мүқбил ва Мұдбир (қисқача насрий баёни)

Пайшанба күни шу күн ҳомийси Муштарий (Юпитер) рангига мос сандал қасрда шоҳ Баҳром Мүқбил ва Мұдбир ҳақидаги қиссаны тинглайды. Үнга күра Мүқбил ва Мұдбир Бохтар деган жойдан Ховарга йўл оладилар. Мүқбил ибодатли, ростгўй бўлиб, Мұдбир кazzоб ва пасткаш эди. Улар қайноқ водийи ҳамимдан бирга ўтадилар. Мұдбирнинг ахмоқона гапларидан Мүқбил кўп озор чекиб, ундан воз кечмоқчи бўлса, Мұдбир ялиниб, тавба қиласди. Улар шу тариқа сафарда давом этадилар. Денгиз соҳилига бориб, бир кемага чиқадилар. Мүқбил одатдагидек ибодат қилиб, тасбих ўгириб ўтираса, Мұдбир Ҳудога ширк келтириб, валдирай бошлайди. Шунда тўфон келиб, уларнинг кемасини ғарқ қиласди. Бу иккиси тақдир тақозоси билан қутулиб, қирғоқча чиқиб, ўрмонга дуч келадилар. Шу ердаги бир дараҳт ковагида булоқ бўлиб, у ерда бўнинг сувини ичган одам мутлақо очиқмаслиги, сувсамаслиги ва ёлғон гапирса ёрилиб ўлиши ёзилган бўлади. Мүқбил ва Мұдбир бу сувдан тўйиб ичib олғанлари учун ёзувни ўқисалар, булоқ сувида боши билан шўнғиб чўмилган одам ғаройиб воқеаларни кўриши айтилган экан. Фақат ростгўй одам чўмилса мумкин, ёлғончи эса куяр экан. Натижада, сувга Мұдбир тушолмайди, Мүқбил булоққа шўнғиб, бир қасрга дуч келади, у ерда бир маҳвашга ошиқ бўлиб қолади... Ўзига келиб, сувдан чиққанида эса ошиқ бўлган гўзал ишқида ўзини йўқотиб бехуд бўлади. Мүқбил ва Мұдбир қирғоқча келсалар, бир кемага дуч келадилар. Бу кема сандал дараҳти ёғочи билан тўла бўлиб, одамлари ўлиб ётардилар. Гап шундаки, Ховар мамлакати шоҳи қизи касалга чалинган бўлиб, табиблар үнга сандал дараҳтидан ясалган қасрда яшаш даво дегани учун кўплаб савдогарлар шу дараҳт ёғочларини олиб келаётгандарида денгизда пўртанага тушиб, чиқолмай, очдан ўлан эдилар. Улар қирғоқча борғандарида Ховар шоҳига дуч келадилар. Мұдбир ўзини савдогар, кема эгаси, Мүқбилни қулим, деб таништиради ва шу заҳоти ёрилиб ўлади. Мүқбил эса бор гапни яширмай айтиб беради. Шоҳ уни ўзига куёв қилишини хоҳлаб, тўй беради. Маликанинг қасрига борған Мүқбил худди булоқда кўрган ҳолатига дуч келади: сандал қаср, гўзал қизлар ва... ўша у севиб қолган маҳваш. Кейин маълум бўладики, бу гўзал Ховар шоҳининг қизи бўлиб, үнга жинлар шоҳи ошиқ бўлган экан. Лекин қизга етишолмаган жинлар шоҳи ўша оролдаги дараҳтдаги ковакдаги булоқда қизнинг сувратини, унинг қасрининг нусхасини пайдо қилиб, ўзини овутиб ўтиаркан. Мүқбил шунга дуч келган экан. Шу тариқа Ховар шоҳининг гўзал қизи ва ростгўй Мүқбил васлга эришадилар.

Ҳикоя якунлангач, хушнуд бўлган шоҳ Баҳром уйқуга кетади.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Хамсачиликни бошлаб берган улуғ хамсанависни аниқланг.**
А) Жомий
Б) Ганжавий
В) Шерозий
Г) Деклавий

- 2. Навоий «Хамса»сининг бошқаларнинг «Хамса»сидан фарқи нимада?**
А) беш достондан иборат экани
Б) ишқий қаҳрамонлик лавҳалари кўплигида
В) туркий тилда битилганлиги
Г) «Хамса»га янги достон қўшганлиги

- 3. Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достони қандай достон ҳисобланади?**
А) фалсафий
Б) дидактик
В) ишқий-саргузашт
Г) ижтимоий-сиёсий

- 4. Ҳар бир асар «Хамса» деб аталмоғи учун қўйидаги қайси шартларга амал қўлмоғи шарт?**
1) беш достондан ташкил топмоғи;
2) маснавий йўлида ёзилмоғи;
3) биринчи достон панд-насиҳат йўлида бўлмоғи;
4) ўзидан олдинги хамсанависларни тақрорламоғи;
5) иккинчи достон *Хусрав ва Ширин* муносабатига бағишиланмоғи;
6) учинчи достон *Лайли ва Мажнун* ишқини ёритмоғи;
7) тўртинчи достон шоҳ *Баҳром* ва бешинчи достон *Искандар* ҳақида ёзилмоғи шарт

А) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7
Б) 1, 3, 5, 6, 7
В) 1, 2, 4, 5, 6, 7
Г) 1, 2, 3, 4, 5

- 5. А.Навоийнинг «Хамса»сидаги қайси достоннинг ҳажми 3988 байтни ўз ичига олади?**

- А) «Фарҳод ва Ширин»
Б) «Лайли ва Мажнун»
В) «Ҳайрат ул-аброр»
Г) А ва Б
- 6. Навоийнинг хамсачиликка киритган энг катта янгилиги нимада?**
- А) туркий тилда «Хамса» яратгани
Б) иккинчи достонига Фарҳодни бош образ қилиб олгани
В) сўнгги достони «Садди Искандарий» деб аталгани
Г) барча жавоблар тўғри
- 7. Шоҳ Баҳром Шарқ адабиётида Баҳром гўр номи билан машҳурдир, бунинг сабаби қайси қаторда тўғри берилган?**
- А) Фўристондан топилгани учун
Б) қулон овига ҳаддан ташқари ружу қўйгалиги учун
В) жанг-у жадал тимсоли бўлгани учун
Г) фитна яғмолар тимсоли бўлгани учун
- 8. «Сабъаи сайёр» достони қаҳрамони Баҳром Дилоромни илк бор нима воситасида кўради?**
- А) Сеҳрли кўзгудан
Б) Моний чизган расмдан
В) Жомдаги сувдан
Г) Узук кўзидан
- 9. Баҳром Дилоромни саройга келтириш учун қандай чора кўради?**
- А) Хитойнинг бир йиллик хирожини тўлайди
Б) Салтанатнинг ярим бойлигини беради
В) Дилоромни олиб қочади
Г) Дилоромнинг шартларини бажариб, сўнгра олиб келади
- 10. Баҳромнинг шанба куни қора қасрда тинглаган ҳикояси қайси қаторда тўғри берилган?**
- А) Зайд Заҳдоб ҳақида
Б) Дилором ҳақида сарғузашт
В) Мехр ва Суҳайл
Г) Фаррух ва Ахий
- 11. Баҳром Жуна ва Сахий Масъуд ҳақидаги ҳикояни қайси рангдаги қасрда тинглайди?**

- А) яшил
- Б) мовий
- В) гулгун
- Г) сарик

12. Баҳром Дилоромнинг дарагини қаерлик мусофиридан эшитади?

- А) Шахрисабз мусофиридан
- Б) Хоразм мусофиридан
- В) Чин мусофиридан
- Г) Арман мусофиридан

13. Навоийнинг «Сабъаи сайёр» достони қаҳрамони Баҳром қандай ўлим топади?

- А) форга кириб қайтиб чиқмайди
- Б) мулоғимлари заҳарлайди
- В) ўз ажали билан ўлади
- Г) ер ютади

14. Навоий «Хамса»сининг «Сабъаи сайёр» достонида юртимиздаги қайси шаҳарлар ҳақида маълумот берилган?

- А) Хоразм, Шахрисабз
- Б) Самарқанд, Шош
- В) Шош, Хоразм
- Г) Бухоро, Шахрисабз

15. «Сабъаи сайёр» достонида Баҳром Дилоромга қандай ошиқ бўлиб қолади?

- А) Хоразмдан келган мусофири ҳикоясидан сўнг
- Б) Жаҳонгашта Моний чизган расмдан кўриб
- В) биринчи иқлимдан келган мусофиридан Дилоромнинг дарагини эшитиб
- Г) барча жавоблар тўғри

16. «Сабъаи сайёр» достонида Баҳром «Фарруҳ ва сахий Ахий» ҳақидаги ҳикояни қачон, қаерда эшитади?

- А) жума куни, оқ қасрда
- Б) шанба куни, қора қасрда
- В) якшанба куни, сариқ қасрда
- Г) душанба куни, яшил қасрда

13

БУГУН ДАРСДА:

- мұмтоз ҳикоя қақида маълумот оламиз;
- ҳикояларнинг тарбиявий аҳамиятини аниқлаймиз;
- мұмтоз ва замонавий ҳикояларни қиёсий баҳолашни ўрганамиз.

ХОЖА (1480–1547)

Ўзбек миллий насрий ривожида алоҳида ўринга эга адаб Хожанинг тўлиқ исми Пошшоҳожа ибн Абдулваҳҳобхожадир. Тошкентлик машҳур авлииё Занги Ота авлодларидан. 1480 йилда Хожа Ашхобод яқинидаги қадим Нисо шаҳрида шайхулислом Абдулваҳҳобхожа оиласида туғилган. Шайхулислом ислом динидаги энг катта мансабдир.

Пошшоҳожа дастлаб отаси қўлида савод чиқаради, сўнг Нисо, Марв мадрасаларида ўқиыйди. Таҳсилини тугатар-тугатмас, темурийлар хизматига киради. Жумладан, 1496 йилда Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Муҳаммад Муҳсин Мирзо саройида хизмат қила бошлайди. 1507 йилда Муҳаммад Муҳсин Мирзо Машҳад яқинида Шайбонийхоннинг жияни Убайдуллохон билан бўлган урушда асир тушиб, қатл этилади. Хожа юртига қайтиб, бадиий ижод билан шуғуллана бошлайди. Лекин орадан бир йил ўтмай, Нисо ва Обивард шаҳарлари ҳам Шайбонийхон қўлига ўтади. Дин арбобла-рига, саййиду хожаларга алоҳида ихлос билан қаровчи хон Хожани Дурун вилоятига ҳоким қилиб тайинлайди. Шу йили Нисога Муҳаммад Солих ҳоким бўлиб келади.

Шайбонийхон ҳалок бўлгач, Хожа дастлаб Самарқанд, сўнг Бухорода яшади. Шайбонийнинг ўғли Темур Султон ҳукуматида хизмат қилади. 1514 йилда у ҳалок бўлгач, ўзбек ҳукмдорларининг энг ёши улуғи Кўч-кинчихон ҳузурига боради. 1515–1516 йилларда Кармана ҳокими Жонибек султон ҳукуматида масъул вазифаларда ишлайди.

1529 йили Убайдуллахон Ҳиротга юриш қилиб, у ердаги исённи бостиради. Хожага алоҳида ҳурмат билан қараган Убайдуллахон уни ёнига чақириб, Ҳирот шаҳрининг шайхулисломлик мансабини инъом этди. Бу билан кифояланмай, замонасининг энг катта мартабаларидан бўлган Абдулла Анзорий (1006–1088) мақбарааси шайхлигини шайхулисломликка қўшиб беради.

Хожа 1547 йилида Бухорода вафот этади ва Баҳовуддин Нақшбанд қабри ёнида дағн қилинади. Хожа XII асрда Бухорода Абдухолик Фиждувоний асос солган машхур «хожагон» силсиласининг кўзга кўринган вакилларидан эди. Бу силсила дунёга Баҳовуддин Нақшбанд, Хожа Аҳрор, Абдурәҳмон Жомий каби кўплаб довруқли сўфийларни етказиб берган.

Бизгача Хожанинг «Мақсад ул-атвор» номли бир достони етиб келган. Достон 1514–1520 йилларда Жонибек султон номига битилган бўлиб, Низомий Ганжавий «Ҳамса»сининг биринчи достони «Махзан ул-асрор»га назира шаклида (эргашиб) ёзилган. Хожа адабиёт тарихида кўпроқ ҳикоялар муаллифи сифатида қолди. Унинг бизгача икки ҳикоялар тўплами – Темур Султонга бағишлиланган «Мифтоҳ ул-адл» (Адолат калити), Кистан Қаро Одил номига битилган «Гулзор» етиб келган. «Мифтоҳ ул-адл» 1508–1510 йилларда, «Гулзор» 1538 йилда ёзилган.

«Мифтоҳ ул-адл» асари катта-кичик мансабдорларга, шариат аҳлига ўзига хос йўриқномадир. Китоб ўн беш бобдан иборат. Ҳар бир бобда маълум бир ижтимоий табақа ёхуд масала тилга олиниб, атрофлича тавсифланади, дин-имон нуқтаи назаридан кўриб чиқилади ва уларга мос ҳикоялар берилади. Масалан, унда олимлар (1), султонлар (2), золим султонлар (3), хукм қилмоқ (6), даъво қилмоқ (7), онт ичмоқ (8), ўғрилик (9), зино (10), ов қилиш (15) кабилар ҳақида маҳсус боблар келтирилган ва ҳар бирига ибратли бир ҳикоя илова қилинган.

ҲИКОЯТ

Күнлардан бир кун Луқмони ҳаким аввал бир қул әрди. Хожаси бир кун айди: «Ё Луқмон, фалон ерга бориб арпа эккил, фалон ерга бориб буғдой эккил», – деди. Эрса Луқмон бориб, «арпа эккил» деган ерга буғдой экти, «буғдой эккил» деган ерга арпа экти. Қочонким экин тамом бўлди, эрса Луқмоннинг Хожаси келди, кўрдиким, арпа ерида буғдой экилмиш ва буғдой ерида арпа экилмиш. Хожаси айди: «Нечун мундоқ килдинг?» Луқмон айди: «Мен гумон қилдимки, арпа еринда буғдой битар ва буғдой еринда арпа битар, деб андоқ қилиб эрдим». Тақи Луқмон айди: «Эй Ҳожа, нечуким ёзук¹ ўрнинда савоб битар, савоб ўрнинда ёзук битар? Туну кун зулм килурсан, тақи² қиёматда савоб умид этарсан?» Хожаси бу сўзни әшиитди, эрса бир ох урди, жамъи этган гуноҳларидан тавба ва истиғфор³ қилди ва ҳам Луқмонни озод қилди.

Эмди билмоқ керакким, ҳар ким бу дунёда не экса, они ўтар.

¹ Ёзук – гуноҳ, айб.

² Тақи – тагин, яна.

³ Истиғфор – тавба қилиш, кечирим сўраш.

<p>Түшүнүши да саболларга жағынб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Ақлий ҳужум» : арпа билан буғдоңнинг фарқи нимада?Қуйидаги жадвал орқали жуфтликда ҳикоят қаҳрамонларига тавсиф беринг. <table border="1"><thead><tr><th colspan="2">Лүкмөни ҳаким</th><th colspan="2">Хожа</th></tr><tr><th>Ижобий</th><th>Салбий</th><th>Ижобий</th><th>Салбий</th></tr></thead><tbody><tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	Лүкмөни ҳаким		Хожа		Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий				
Лүкмөни ҳаким		Хожа												
Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий											
<p>Тархлил да талкын</p>		<ol style="list-style-type: none">Ҳар ким дунёда нима экса, шуни ўради, деган мақолни мухокама қилинг. Яна қандай мақол ҳикоянини мазмунини очиб беради?												
<p>Баҳолаш да үйёсий тархлил</p>		<ol style="list-style-type: none">Матннинг ҳажми унинг бадиийлигига таъсир қиладими? «Түплаштириш» усули бўйича ўз фикрингиизни синфдошларингизга ҳавола этинг.												

ҲИКОЯТ

Айтурларким, бир киши бир муршид¹ қошиға келиб айттиким: «Эй шайх, мандин жулм² ва хато күп воқеъ бўлибдур, эмди манфа тавба ва инобат³ бергил». Шайх айдиким: «Сенинг кўнглунг бир ҳавзга ўхшар ва анга беш ариғдин лой сувлар кириб, тақи ул ҳавзни тийра⁴ қилурлар.

Агар ул ариғларнинг йўлларин боғласанг ва бу ҳавзга тийра сувлар кирмаса, ондин сўнг санға тавба ва инобат берурман, йўқса тавбанинг санға хеч фойдаси йўқдур». Ул сўрадиким: «Ул беш ариғ қайсилардир?» Шайх аиди: «Бир ариғ – кўзингнинг йўлидурким, мусулмонларнинг аҳли аёлига хиёнат бирлан боқмагайсан. Яна бир ариғ – оғзингнинг йўлидурким, андин ёмон, ҳаром нималарни емағайсан. Яна бир ариғ – иликларингнинг йўлидурким, онинг бирлан номушруъ⁵ йўлларга бормагайсан, мисли бўзахона ва шаробхона ва мавсақа. Яна бир ариғ – қулоқларинг йўлидурким, гийбат сўзларни эшитмагайсан». Ул киши: «Эй шайх, йўллардин қайтиб боғладим».

Ондин шайх ул кишиға тавба ва инобат берди ва оз фурсатда ул киши ул тариқ бирлан сулук⁶ қилди, эрса соҳиб камол муршид бўлди.

¹ Муршид – тўғри йўлга солувчи пир.

² Жулм – гуноҳ, жиноят.

³ Инобат – тавба қилиш, пушаймон қилиш.

⁴ Тийра – қора қилмок, лойқатмок.

⁵ Номашшуруъ – шариатга хилоф.

⁶ Сулук – яхши йўлга кириш.

**Түшүнүүш ва
саёлларга
жазбоб берүү**

- Шайх инсон күнглини нималарга ўхшатади? Жавоб-бингизни тушунтириңг.
- Нима сабабдан «гуноҗкор банда»га тавба қилишнинг фойдаси йўқ деб ўйлайсиз?

Таҳлил ва талкүн

- Хикоядаги «ариф», «ҳавз» сўзларининг маъносини матнга асосланиб изоҳланг.
- «Беш ариғ» деган тушунчани ва унинг инсон күнглига қандай алоқаси борлигини шарҳланг.

	<i>Рамзий тимсол</i>	<i>Мисоллар</i>
1-ариф		
2-ариф		
3-ариф		
4-ариф		
5-ариф		

Баҳолаш ва қиёсий таҳлил

- Кўп жиноят, гуноҳ ишлар қилган киши ўз хатосини сезиб, ундан халос бўлмоқчи бўлса, буни қандай баҳолаш мумкин? Гуруҳда *тақдимот* тайёрланг.

- Инсоннинг яхши йўлга кириши нималарга боғлиқ деб ўйлайсиз?

14

БУГУН ДАРСДА:

- мұаммоми саволга асар матнига таяниб, ўз мустақил фикрини билдирған ҳолда батағсил далилли жавоб берамиз;
- матн устида тадқиқот иши юритамиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан оғзаки ва ёзма шаклдаги шахсий фикрларимизни билдирамиз.

ХИКОЯТ

Күнлардан бир кун Нұширавони одил Озарбайжон шаҳрида кишисини амалдор қилиб юборди, ул кишига кўп насиҳатлар қилди, айди: «Зинҳор халойиқға зулм қилмағайсан». Ул вақтда Нұширавон ўн саккиз ёшинда эрди, ул кишини юборди, алқисса, ул шаҳарга борғандин сўнг адлу дод қилиб неча вақтлар ўтти, зиёда кўп моллар жамъ қилди, ондин сўнг шайтон оздирди, золим бўлди. Ул шаҳарда бир тул хотун бор эрди, ул хотуннинг бир парча ери бор эрди, ерни ярим йилига бериб ужра олур эрди. Анинг молидан бир йилга тегру тўрт нон кунда бўлар эрди. Ул нонларнинг бирин шамъ олур эрди ва бирин ўтин бирла сув олур эрди. Ноннинг ўзгасини ўз маошига сарф қилур эрди. Бу тариқа бирла рўзгорни кечуриб юрур эрди. Ва ул Озарбайжон шаҳрининг беги хотуннинг ерининг қошингда бир боғ бино қилди... Ул ерни бу хотундин тилади. Хотун айди: «Бермасман, бу ер манга мерос қолғондур ва яна ҳам суви кўп туур ва тақи қўншулари яхши одамлардур», – деб жавоб берди. Ул ҳоким бу ерни куч бирлан олиб ўз ерига кўшти. Ондин сўнг ул хотун ноилож бўлуб ул ернинг пулини тилади. Ул

ернинг ҳақин ҳам бермади. Ондин сўнг ул хотун ноилож бўлуб кўнглига айди: «Эмди бўлмади, тадбир шулким, мунинг султони Нұширавон турур, шунинг ёнига бориб арз қилмасам бўлмас», – деб Мадойин шаҳрига равона бўлди.

Алқисса, неча кундин сўнг Мадойин шаҳрига борди, эрса Нұширавон

күшкә бормиши әркан, ул хотун айди: «Эмди Нўширавоннинг келатурғон йўлида ўлтуруб шул ерда арзимни айтай», – деб бир бутанинг панохина ўлтурди. Ондин сўнг Нўширавон бир кийикка қуш солиб эрди, ногоҳ ул кийик бу хотуннинг ўлтурғон ерига қочиб келди, эрса хотун туриб, Нўширавонға салом берди. Нўширавон сўради: «Не сўзинг бор?» Ондин сўнг ул хотун ҳар на бўлған воқиаларни бир-бир баён қилди, эрса Нўширавон буюрдиким, бул хотунни бир улоқға миндурууб фалон шаҳарга олиб боринг, ҳар кун хўрок беринг. Тақи айди: «Юз олтун ҳаржи ҳам берингиз ва яна ҳар қачон ман киши юборсам олиб келгайсиз», – деб амр қилди.

Озарбайжон беги ҳам Нўширавон хизматига келур эрди. Алқисса, Нўширавон ёнига ул бек ҳам келди. Ондин сўнг Нўширавон бир яхши кишини амин қилиб Озарбайжон шаҳарига юборди, айди: «Фалон даҳада бир тул хотун бор эрди, сўргилким, қайда борубдур, нечун кетибдур ҳар на бўлғон воқиаси бўлса, ростин қелиб борча беклар ўлтурганда айтиб хабар бергил», – деб юборди Ондин сўнг ул киши ул шаҳарга бориб ул хотуннинг даҳасига борди, сўрди. Қўншулари айдилар: «Бу хотуннинг бир парча ери бор эрди, шул еридин маош қилиб ўлтуруб эрди, ҳоло ул ерни куч бирла ҳоким олди, эмди бир ой бўлдиким билмасмиз ул хотун қайда бормуш бўлгой», – деб жавоб бердилар.

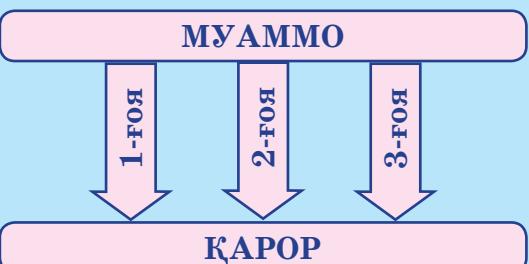
Ул амин киши бул сўзни эшитти, эрса қайтиб Нўширавон шаҳарига келди. Туш чоғи эрди, борча беклар, амирлар бор эрдилар. Қелиб Нўширавонга салом берди, Нўширавон сўрди: «Қайда эрдинг?» Бу амин айди: «Эй подишоҳим, мани қилиб фалон хотуннинг сўзига юбориб эрдингиз, ондин келурман». Ондин сўнг Нўширавон айди: «Қўргон-билганингни айгил», – деб амр қилди. Ул амин баёни воқиани борин баён қилди. Нўширавон айди: «Эй беклар, Озарбайжон бекидин сўранг, не чоғлиғ моли бор эркан». Сўрдилар. Ул айди: «Буларнинг ҳамасидин манинг молим зиётурур», – деди ва яна сўрдилар: «Мундин борғанда не миқдор молинг бор эрди? Онда айди: «Молим йўқ эрди». Нўширавон айди: «Раво бўлғойму онча молинг бўлуб, бир тул хотуннинг бир парча ерин куч бирлан олмоқ», – деди. Беклар айдилар: «Ёмон қилибдур. Ондин сўнг буюрди, ул хотунни олиб келдилар, Нўширавон айди: «Бек бирла иккиларин сўзларин сўрунг». Сўрдилар, эрса хотуннинг сўзи рост бўлди, эрса ондин сўнг Нўширавон буюрдиким, бекни тириклайн теридин чиқоринг. Бекни тирик теридин чиқордилар. Ондин сўнг этини итларға бердилар. Ондин сўнг ул олгон ерни ва яна бекнинг боғини ҳаммасин юз олтун бирла ул хотунга бердилар, яна ҳам бир киши юборди, ҳам кишига зулм қилиб, молин олғон бўлса унинг молидин берингиз деб амр қилди. «Ондин қолғон молларни дарвешларга сарф қилинг», – деди.

Тақи айтибтурларким, қаю хазинага зулмнинг бир окчаси кирса ул хазинани йиқмойин қўймас. Тақи, бекларға айди: «Эй беклар, сизларга икки ой муҳлат бердим, ҳар кимдин зулм қилиб нарса олмиш бўлсангизлар, қайтариб жойига бергойсизлар. Эй беклар, икки ойдин сўнг мунодий қилдуурман, ҳар кимдин бир донки зулм қилиб олғон бўлсангиз, сизларни ҳам тақи бу бекдек ўлтуурман», – деб амр қилди. Борча беклар уйларига келдилар, ҳалойиқға мунодий қилдилар: «Кимнинг кимда ҳақи бўлса келиб олсун, деб. Ондин сўнг Нўширавон айди: «Бир занжир тузоттуруб келтуурнг, бир учин манинг тахтимга боғланг ва яна бир учин тошқовурга боғланг, шул занжирга занглар токинглар, тақи кишиға зулм етса, шул занжирни терпатса, тоинки ман эшитгайман», – деб амр қилди, эрса андоқ қилдилар. Қунлардан бир кун занжир тебранди, султон буюрди: «Чиқиб боқинг, ким туур?» Боқтилар, эрса бир қўтур эшак занжирга ўзин уратурур, эшакни қувиб юбордилар, келиб Нўширавонга айдилар: «Ҳеч киши йўқ эркан, бир қари эшак занжирга ўзин суртур эркан, қувиб юбордук». Нўширавон айди: «Ул эшак биздин дод истар эркан, эмди бориб ул эшакнинг эгасини икки қўнгшуси бирлон олиб келинг», – деди ва яна ондин сўнг бориб сўрдилар, билатурганлар айдилар: «Бу эшак бўёқчиники турур, ҳар кун мунга тўйлар ва бўзлар юклаб, сув бошиға борур эрди. Эмди бу эшак қари бўлди ва арқаси яғир бўлди, эрса эгаси муни озод қилибдур, ўт ҳам бермойдур, борса уруб қоватуур, эмди оч бўлуб, кўчаларда юргонда ўғлонлар ҳам тош бирла уарлар», – деди. Эрса эгаси бирлан ики қўнгшусини бирго олиб келдилар, тақи сўзларни айдилар, тақи Нўширавон икки қўнгшусидин сўрди: «Рост айттурму?» Улар айдилар: «Рост айтур». Ондин сўнг амр қилди: «Бу эшакка ҳар кунда икки ботман емни берсун ва тақи бир ахтахона ясасун ётмоқиға ва агар андоқ қилмаса сизлар келиб манга айтгайсизлар, агар айтмасангизлар қиёматда бу эшакнинг гунохи сизларнинг бўйнингизда туур», – деди. Тақи қабул қилиб чиқтилар.

179

<p><i>Түшүнүшиң за сөзлөрдөн жаевөб берүүш</i></p> 	<ol style="list-style-type: none">Нүширавон амалдорининг ўзгаришига нима сабаб бўлиши мумкин? Жавобингизни асосланг.Тул хотин қандай кун кечиради?
<p><i>Таҳлил за талкын</i></p> 	<ol style="list-style-type: none">Амалдорнинг тул хотинга кўрсатган зулмини матнга асосланиб шарҳланг.Нүширавон айбдорнинг айбини қай йўсинда исботлаганини «Қарорлар шажараси» усули асосида изоҳланг. <div style="text-align: center;"><p>МУАММО</p><p>1-ГОЯ</p><p>2-ГОЯ</p><p>3-ГОЯ</p><p>КАРОР</p></div>
<p><i>Баҳолаш за қиёсий таҳлил</i></p> 	<ol style="list-style-type: none">Асарда тасвирланган қаҳрамонлар ҳаётимизда учраб турадими?Ҳикоянинг ҳозирги қундаги аҳамиятини муҳокама қилиш мақсадида «Адолат» сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.<ol style="list-style-type: none">Битта от сўз туркуми,Иккита сифат сўз туркуми,Учта феъл сўз туркумига хос сўзТўрт сўздан иборат гапМавзуга доир бир синоним.

ҲИКОЯТ

Баҳром гүр отлиғ бир подшоҳ бор эрди. Доим ичкү бирла машғул бўлуб ишрат қуур әрди. Ўзининг бир вазири бор эрди. Оти Ростиравшан эрди. Ҳарнаким қилса ул қилур эрди. Подшоҳ ани эътибор қилиб эрди. Ул Ростиравшан халойиқларига зулм қила бошлади. Халойиқ борча қочиб кета бошлади, әл-улусу борчалари торхонди, шаҳарлар хароб, хазинага мол кирмас бўлди.

Бир кун бир элчи келди, айди: «Эй подшоҳ, фалон бек сизга ёғи бўлди, чирик тортиб келатуур». Баҳром бу сўзни эшитти, эрса ҳайрон бўлди: «Маннинг қулум моли йўқ, чирик йифилсун», – деди, кўрарким чириги йўқ. Фикр қилди: «Бу ишга не тадбир қилойин», – деб силоҳу совтин кийди, отланиб ёзиға чиқти, онча юрудиким, сувсади, узоқдан бир чодир кўрунди, борди эрса кўрарким чодирнинг эшикинда бир итни дорга осиб қўймишлар. Бир киши чиқди. Султон айди: «Не киши туурсан?». Ул киши айди: «Қўйги туурман», – деб подшоҳни тушурди. Ош келтириди. Султон айди: «Сусаб туурман. Манга сув бергил». Сув берди. Андин сўнг подшо айди: «Бу итни нечун осиб туурсан?» Ул айди: «Бу ит манинг итим эрди, қўйларимни боқар эрди, эрта бирла ўтга олиб борур эрди, кечалар қўноққа олиб келур эрди. Бир кун қўйларимни санадим, эрса кам келди, тақи иккilanчи куни ҳам санадим, яна эксук келди, ажойибға қолдим. Туш вақтда ёлғиз қўйларга келдим, кўрарманким, бир мода бўри келди, бу ит ул бўрини кўрди, ёнига борди. Иккиси жуфтлашди. Ондин сўнг ит йироқға бориб ётти, ул бўри қўйларнинг аросиға кириб, кўп қўйларни нобуд қилди. Ҳар нечаким қичқирдим, ит ериндин турмади, охир қўйларни суруб уйға келтурдим. Ва яна хиёнат қилгони учун бу итни дорга осиб ўлтурдим. Они кўруб ўзга итлар хиёнат қилмосунлар деб, дорга осиб қўйди ттм.

Баҳром подшо бу сўзни эшитти айди: «Ажаб эрмас, бу ишлар вазирнинг хиёнатидин келмиш бўлгай». Тақи кўнглиға айди: «Мундин боргандин сўнг вазирни чоқириб сўрашмоқ керак». Овдин сўнг уйға келди, амр қилди вазирни чақиринг, деб. Вазирни олиб келдилар. Амр қилди: «Зиндонга олиб боринг». Зиндонга олиб бордилар. Ондан сўнг айди: «Жамиъ халойиққа жар урдуунгким, вазирга ҳар ким ноҳақдин бир танга берган бўлса икки тангасин олсун, – деб амр қилди ва яна сўрдиким, – зиндонда ҳар неча киши бўлса олиб келинглар». Онидин сўнг зиндонда ҳарна бор кишиларни олиб келдилар. Баҳром бирисидин сўрди: «Неча йил бўлди, зиндонда ётурсан?» Ул айди: «Уч йил бўлди». Баҳром сўрди: «На гуноҳинг бор эрди?» Ул киши айди: «Тақсир подшоҳим, ман бозиргон эрдим, бу

шаҳарга инжу олиб келдим, бир шада инжуни даллолга сотмоқقا бердим. Вазир ул инжуни кўрмиш, ондин сўнг мани чоқириб савдо қилиб олди, анинг баҳосин сўроб бордим, эрса мани тутуб зиндонга солди. Уч йил бўлди, зиндонда ётурман», – деди.

Бахром яна биридин сўрди: «Сан зиндонга нечун кирдинг?» Ул айди: «Ман фалон маҳаллада бир бой эрдим, фақирларга ва мискинларга ош, нон, закот ва ушр берур эрдим. Бир кун вазир мани келтуруб айди: «Сан на учун мунча харж қилурсан? Бир ерда ганж топғон бўлғайсан». Ман айдим: «Ганж топғоним йўқ». Ондин сўнг жамиъ молимни олиб ўзумни зиндонға солди, эрса икки йил бўлди зиндонда ётурман», – деди.

Ондин сўнг подшо яна биридин сўрди. Ул айди: «Ман сизнинг баҳоди-рингиз эрдим. Манга вазирдан улуфа буюрдингиз. Бориб тиладим, эрса манга бермади. Вазир айди: «Подшонинг ва новкарларнинг кишилиги маннинг бирлатурур. Бир соатда подшони йўқ эта билурман. Иноммасанг ҳоло сани зиндонга солдурайин», – деб тутуб мани зиндонга солдурди».

Алқисса, зиндонийлар етти юз киши эркан, шул етти юз кишиидин йи-гирма киши гуноҳлиғ чиқди, ондин бошқалари ҳамма бегуноҳ эркан.

<p>Түшүнүштүүлүк мәселе</p> <p>Түшүнүшиң ва саволларга жаоб берүүшү</p>	<p>1. Баҳром қандай фикрдасыз? Сизнингча, подшоҳ шундай бўлиши мумкинми?</p> <p>2. Адолатсиз вазирнинг мол-дунёга нима сабабдан ҳирс қўйган деб ўйлайсиз?</p>
<p>Таҳтил ва талкин</p>	<p>1. Баҳром ва қўйчи учашувидан подшоҳ қандай хулоса чиқарди? Бунга ўз муносабатингизни билдиринг.</p> <p>2. Подшоҳнинг зиндондаги бегуноҳларни аниқлашини мухокама қилинг.</p> <p>3. Асарни таҳтил қилиш учун қуийидаги жадвални тўлдиринг.</p>
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	<p>1. Ҳикоят бошидаги Баҳром билан асар охиридаги Баҳромга «Оқилнинг олти қалпоги» усули орқали баҳоланг.</p>

15

БУГУН ДАРСДА:

- Ҳожа ҳикоятларининг ҳәётимиздаги ўрнини аниқлаймиз;
- воқеалар силсиласини таҳлил қиласмиз;
- асар сюжетини умумлаштирамиз.

ҲИКОЯТ

Кунлардан бир кун бир подшоҳ бор эди. Бисёр одил эрди. Бир кун вазиринा айди:

- Ҳаж тавоғ қилмоқға борурман, сан борурмусан? Вазир айди:
- Эй подшоҳим, таҳтни бўш қўюб, Каъбага борсангиз, эл-халойик боштоқ бўлмасму?! – теди. Подшоҳ айди:
- Боштоқ бўлмас, йўқ эрса, манга ҳаж қилғон ҳожининг савобин сотғун олиб беринг, қиёматда ҳожилар бирла тургайман.

Вазир «Подшоҳ учун ҳаж сотғун олмоқ керак» деб истаб юрур эрди, бир кимарсаға йўлукти. Ул киши айди:

- Фалон ерда бир зоҳид бортурур. Йигирма қатла Каъбага яёғ борибтурур ва тақи ҳаж қилибтурур ва ҳеч кишининг ошин емас, анга боринг. Ул бир ҳаж сотса, подшоҳ учун олинг.

Бориб ул зоҳидни подшоҳга олиб келдилар. Подшоҳ айди:

- Эй зоҳид, бир йўли қилғон ҳажингнинг савобин бизга сотурмисан?
- Зоҳид айди:

- Нега олурсиз? Султон айди:
- Минг қизил танга берайин. Зоҳид айди:
- Минг қизил танга оз турур. Султон айди:
- Эй зоҳид, оз бўлса, ўн минг қизил танга берайин. Зоҳид айди:
- Оз турур. Султон айди:
- Ўзинг на тиласанг тилагил. Зоҳид айди:
- Эй подшоҳим, бир ҳаж на бўлгай, йигирма ҳажимнинг савобини санга берайин, сан бир соат адл қилғоннингнинг савобини манга берсанг. Султон айди:
- Эй зоҳид, бир соат адл қилғоннинг савоби на бўлур? Зоҳид айди:
- Бир соат адл қилғоннинг савоби одамларнинг ва фаришталарнинг ва хурларнинг ибодатидан ортуқтурур.

<p><i>Түшүнүштүүлүк жаңылыктар</i></p>	<p>1. «Еллигич» усули асосида асар юзасидан очик сүроқлар бекатини уюштириңг.</p> <p>2. Нотаниш сўзларни аниқлаб, иш дафтарларингизга ёзиб олинг ҳамда мазмунини устозингиз ёрдамида шарҳланг.</p>
<p><i>Таҳтил ва талкын</i></p>	<p>1. «3-2-1» усули асосида ҳикоят таҳтили Асаддаги 3 асосий ахборот; Қийинлик көлтирган 2 масала; Асада ёкқан 1 аспект.</p> <p>2. Ҳикоятга қандай сарлавҳа қўйиш мүмкин? Фикри- нгизни далилланг.</p>
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</i></p>	<p>1. Уч хил якуни бор саҳна кўриниши ташкил қилинг ва бир-бирингизни баҳоланг.</p>

ОМОНАТ

Бир талаба Султон Маҳмуд Фазнавийга бир қози устидан арз қилиб боради. Талаба таҳсил учун бошқа шаҳарга кетар экан, ота мерос минг тилла пулини ҳамёнга солиб, муҳрлаб қозига омонат топшириб кетган эди. Қелиб, олиб кўрса, ҳаммаси мис танга чиқади. Ҳеч ери тешилмаган, муҳри жойида. Қозидан сўраса: «Билмайман, муҳри жойидами, бўптида, нима дейсан? Хоҳласанг, қасам ичаман», – деб жавоб қиласди. Султон ўйланиб қолади ва нега онт ичирмадинг, деб сўрайди. Шунда талаба, унинг онтига ишониб бўладими, қозининг қасами Лайлакники билан бирдек-ку, деб жавоб беради. Султон Лайлак ҳикоятини сўрайди. Талаба сўзлаб беради: бир куни илонлар тўпланишиб, «Келинглар, бу қисмат, ҳар дақиқада Лайлакдан жон ҳовучлаб қочиб юрганимиздан кўра ҳар куни биттамиз навбат билан борайлигу қолганларимиз хотиржам яшаб турайлик», – деб гапни бир жойга қўйиб, бир илонни элчи қилиб юбордилар. Лайлак рози бўлди, ҳар куни бир илондан ортиқ емасликка онт ичди. Бироз вақт ўтиб илон болалади, лайлак эса, кичик бир илонга тўймас бўлди. Лайлак учиб бораверса, илонлар хотиржам суҳбатда, ёнларига келди-ю, иккитасини тирноғига олиб жўнади. Илонлар йиғилиб, арзга бордилар, ичган онтини ўртага солдилар. У: «Сизлар биласизларми, мен кимман?» Мен минора устида яшайман, масжиднинг тепасидаман, гуноҳдан қўрқмайман, шундай одамнинг онти бўладими?» – жавоб берган экан. Худди шу каби хоин, порахўр қозининг онти бўладими, деб ҳикоясини тугатади талаба.

Ҳикоя Султонга маъқул келади. Талабанинг мис танга солингган ҳамёнини олиб қолиб, ўзига жавоб беради. Ўйлади: талабанинг сўзи билан қозини ўлдирсам, пул учун қилди деб маломат этишлари аниқ, отим ёмонга чиқади. Йўлини топиш керак. Султон ҳаёлига бирдан шундай фикр келди. Ҳамён қайта тикирилиб, тилласи алмаштириб қўйилмаганмикан?! Эртасига ётган шоҳона тўшагининг ўртасидан пичноқ тортиб овга кетди. Фаррош йиғиширишга кирса тўшак бир аҳволда. Уни ваҳима босади. Тезликда шаҳардаги энг уста тикувчини қидириб топадилар. Бир икки кун ўтказиб овдан қайтган подшо тўшакнинг тилинганди жойини топа олмайди. Фаррошни тергайди. Ҳақиқат маълум бўлади: қозига ҳамёнини шу уста тикиб берган экан. Сўнг Султон сохта пул ясаган кишиларни қидириб топдиради. Улардан қози учун мис танга ясаганликлари ни аниклади. Ниҳоят Султон қози билан талабани ҳузурига чақиради. Талаба арзини айтади, қози рад этади ва ўз гапларининг тўғрилигига қасам ичади. Султон қозини тикувчи уста ва пулчига юзма-юз қиласди.

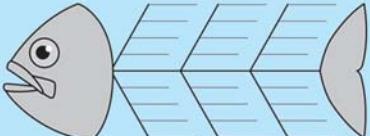
Қози дорга осилиб, талаба унинг ўрнига қўйиладиган бўлади. Бироқ талаба таклифни рад этади ва фикрини далиллаш учун бир қатор ҳикоялар келтиради. Улардан бирида айтилишича, бир куни амирал мўъминин ҳазрати Алиниңг ёnlарига бир гурӯҳ одамлар экин экиладиган ердан шикоят қилиб келдилар, – бошлайди ҳикоясини талаба. Айниқса, биттаси: «Ё Али, уч йил бўлди ҳосил экаман, бу ер ҳеч нарса бермайди», – деб куйинади. «Қофоз қалам келтиринглар» – деб буюради Али ва хат ёзиб, деҳқоннинг қўлига тутқазади ҳамда ҳосилсиз ернинг ўртасига кўмиш кераклигини айтади. Келаси йил бу ер шундай ҳосил берадики, ҳамма ҳангуманг бўлиб қолади. Секин ўша хатни ернинг ўртасидан қидириб топадилар ва ўқийдилар. Унда шундай ёзилган экан: «Эй ер! Бу йил ҳам ҳосил бермасанг, қозининг ўлигини сенинг бағрингга кўмдираман». Ит ҳар тунда аytар эмиш: «Аллоҳ таолога шукрлар бўлсинки, мени қози эмас ит қилиб яратган».

Зар қадринг зарегар билар

«Мифтоҳ ул-адл» ва «Гулзор» ҳикоялари тематикаси ва ғоявий мазмуни билангина эмас, балки бадиий хусусиятлари ва тили билан ҳам ўзбек мумтоз адабиётининг, бу адабиётга нисбатан камроқ ривожланган бадиий насрнинг энг яхши ёдгорликлариданdir.

Н. Маллаев

<p>Түшүнүшүү үүсүүлүп жасалып берүүшүү</p>	<p>1. Талаба Маҳмуд Фазнавийга қандай арз билан мурожаат қилди?</p> <p>2. Қози ўзини оқлаганига ишонишиш мумкинми? Жавобингизни матнга асосланиб исботланг.</p>
<p>Таҳлил үүсүүлүп жасалып берүүшүү</p>	<p>1. Омонатта хиёнат қилган қозини фош қилиш учун султон қандай йўл тутганлигини тимсоллар орқали шарҳланг.</p> <p>2. «Омонатта хиёнат» мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг.</p> <p>1-гурух: Оқловчилар 2-гурух: Қораловчилар 3-гурух: Қарор чиқарувчилар</p>
<p>Баҳолаш үүсүүлүп жасалып берүүшүү</p>	<p>1. Хожа ўз хикояларида асосий маңсадни кимлар орқали тасвирлаган? Бундай усул қайси адиб ижодида учрайди?</p> <p>2. «Балиқ скелети» усули орқали парчадаги воқеалар силсиласини таҳлил қилинг.</p>

МУМТОЗ ҲИКОЯ

Мумтоз ҳикоя – қадим ўзбек насрининг бир шакли. Ўша даврда ҳикоя дейилганда, пайғамбарлар, афсонавийлашган тарихий шахслар, пир-муршидлар, ҳукмдорлар, фан-маданият, адабиёт-санъат соҳаларининг машҳур арбоблари ҳаёти билан боғлиқ турли ҳодисалар ҳақида битилган қисқа, ихчам насрий лавҳалар кўзда тутилган. Мумтоз ҳикояларнинг биринчи белгиси уларда ибрат хусусиятнинг мавжудлигидир. Иккинчи белгиси тугал мазмунга эга бўлиши кераклигидир. Учинчى хусусияти ҳикояларнинг тили мураккаб бўлмаслиги, ифода халқ тилига яқин турмоғи лозимлигидир. Тўртинчидан, ҳикояларда шеърий парча бўлиши шарт эмас. Тўғри, кўпчилик ҳикоялар шеърий «ҳисса» билан якун топади. Лекин бу хил «ҳисса»сиз тугаган ҳикоялар ҳам кам эмас.

- 1. Хожанинг ота-боболари ҳақида кимнинг қайси асарида батафсил маълумот берилган?**
А) Хожа «Мақсад ул-атвор»
Б) Ҳасанхожа Нисорий «Музаккири аҳбоб»
В) Баҳодирхон «Баҳодири соний»
Г) Тўғри жавоб йўқ
- 2. Хожа 1529 иили ким томонидан шайхулислом этиб тайинланган?**
А) Шайбонийхон
Б) Убайдуллахон
В) Кистан Қаро
Г) Муҳаммад Муҳсин Мирзо
- 3. Хожанинг «Мақсад ул-атвор» асари қайси асарга назира шаклида ёзилган?**
А) Навоий «Хамса»сидаги «Фарҳод ва Ширин» достонига
Б) Навоий «Хамса»сидаги «Ҳайрат-ул аброр» достонига
В) Ганжавий «Хамса»сидаги «Ҳафт пайкар» достонига
Г) Ганжавий «Хамса»сидаги «Махзан ул-асрор» достонига

- 4. Хожа ўзининг «Гулзор» номли асари кимга бағишилаб ёзилган?**
- А) Убайдуллахонга
Б) Ҳусайн Бойқарога
В) Темур Султонга
Г) Кистан Қарога
- 5. Хожанинг «Мифтоҳ ул-адл» асари кимга бағишилаб ёзилган?**
- А) Кистан Қарога
Б) Шайбонийхонга
В) Темур Султонга
Г) Убайдуллахонга
- 6. Хожанинг Бобурга юборган мактуби кимнинг қайси асарида қайд этилган?**
- А) Хожа «Мифтоҳ ул-адл»
Б) Хожа «Гулзор»
В) Ҳасанхўжа Нисорий «Музаккири аҳбоб»
Г) Хожа «Мақсад ул-атвор»
- 7. «Кундуз авқотим сенинг ҳажрингда нолон кечадур,
Кеча ҳам зулфинг каби ҳолим паришон кечадур» деб бошланувчи ғазал кимнинг қаламига мансуб?**
- А) Шайбонийхон
Б) Хожа
В) Бобур
Г) Лутфий
- 8. Пайғамбарлар, ярим тарихий – ярим афсонавий шахслар ва улар ҳаёти билан боғлиқ қисқа ихчам лавҳалар нима деб аталади?**
- А) ҳикоят
Б) достон
В) мумтоз ҳикоя
Г) афсона
- 9. Мумтоз ҳикоянинг биринчи белгисини аниқланг.**
- А) ибратлилиги
Б) тасодиғийлиги
В) илоҳийлиги
Г) тугаллиги

10. «Гулзор» асари қайси ҳукмдорга бағишиланган?

- А) Темур Султон
- Б) Кистан Қаро Султон
- В) Жонибек Султон
- Г) Шайбонийхон

11. Бобурнинг Пошшохожанинг туркий газаллариға берган баҳоси келтирилган асар.

- А) «Тазкират ул-шуаро»
- Б) «Мажолис ун-нафоис»
- В) «Бобурнома»
- Г) «Музаккири аҳбоб»

Пошшохожа қаламиға мансуб бўлмаган асарни кўрсатинг.

- А) «Мифтоҳ ул-адл»
- Б) «Гулзор»
- В) «Мақсад ул-атвор»
- Г) «Музаккири аҳбоб»

ЧУМЧУҚ ҲИКОЯСИ

Бир киши бир чумчуқни қафасда сақлар экан. Чумчуқ тилга кириб, мени озод қылсанг, сенга фойдалы уч насиҳат айтаман дебди. У киши күнибди. Чумчуқ насиҳатларини айтибиди: “аввал улким, ҳар нимарса қўлингдин чиқса, анинг учун қайғу емагил. Ба яна маҳол сўзни асло қабул қиласафил. Эмди мани йиборғил, яна бирин айтурман”. У киши чумчуқни бўшатиб юборибди. Чумчуқ бир дарахтнинг шохига қўниб, менинг қорнимда йигирма мисқол лаъл бор эди, сен нодонлик билан мени қўлингдан чиқардинг дебди. У киши пушаймон бўлиб, изтироб чекибди. Чумчуқ: “Холо санга насиҳат қиласафил, нимарса қўлингдин чиқса, унинг учун қайғурмағил! Яна буким, ман ўзим йигирма мисқол эрмасманким, йигирма мисқол лаъл манинг қорнимга натурлук сифар?” дебди. Чумчуқ у кишининг қафасдан бўшатиб юборгани эвазига “бу ёғочнинг тубида бир кўзача танга бортурур” дебди. У киши дарахтнинг тубини кавласа, бир кўзача танга чиқибди, киши шод – хуррам бўлибди. Ҳикоя “Қиссадан ҳисса” чиқарувчи:

Икки иш қуймас бани одамда дахр ичра ммажол,
Бир таассуф ўткан ишга, бир доғи амри маҳол.
Одам эрсанг кўп таассуф ема ўтган иш учун,
Демагил сўзни маҳолу чекмагил андин малол.

III бўлим

ҲАР КИМКИ ВАФО ҚИЛСА...

ҲАР КИМКИ ВАФО ҚИЛСА, ВАФО ТОПҚУСИДУР,
ҲАР КИМКИ ЖАФО ҚИЛСА, ЖАФО ТОПҚУСИДУР.
ЯХШИ КИШИ КҮРМАГАЙ ЁМОНЛИФ ҲАРГИЗ,
ҲАР КИМКИ ЁМОН БЎЛСА, ЖАЗО ТОПҚУСИДУР.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

1

БУГУН ДАРСДА:

- серқирра истеъдод соҳиби Бобур ҳақида маълумотлар тўплаймиз;
- Бобур лирикаси билан танишамиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларга нисбатан оғзаки ва ёзма шаклдаги шахсий фикрларимиз билан ўртоқлашамиз.

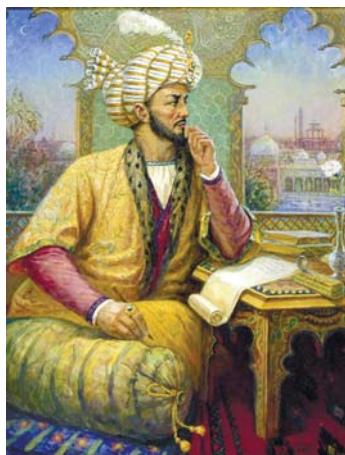
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР (1483–1530)

Зар қадрин зарғар билар

«Бобур — дилбар шахс. Уйғониш даври ҳукмдорининг ҳақиқий намунаси. У мард ва тадбиркор одам бўлган.

Бобур ўта маданиятли ва жозибали инсонлар орасида энг етук инсонлардан бури эди. У мазҳабпаратлик каби чекланишдан ва мутаассибликдан йироқ эди... Бобур санъат ва, айниқса, адабиётни севарди».

Жавоҳарлаъ Неру

Бобур – ўзбек мумтоз адабиётининг йирик вакили, буюк шоир, тарихчи, географ, давлат арбоби, истеъдодли саркарда, бобурийлар сулоласи асосчиси, темурий шаҳзода.

Бобурнинг отаси – Умаршайх Мирзо Фарғона вилояти ҳокими, онаси – Қутлуғ Нигорхоним Мўғулистон хони ва Тошкент ҳокими Юнусхоннинг қизи эди. Бобурнинг онаси ўқимишли ва оқила аёл бўлиб, Бобурга ҳокимиятни бошқариш ишларида фаол кўмак берган, ҳарбий юришларида унга ҳамроҳлик қилган. Бобур барча темурий шаҳзодалар каби маҳсус тарбиячилар, йирик фозилу уламолар устозлигида ҳарбий таълим, фиқҳ илми, араб ва форс тилларини ўрганади, кўплаб тарихий ва адабий асарлар мутолаа қиласди, илм-фанга, шеъриятга қизиқа бошлайди. Довюраклиги ва жасурлиги учун у ёшлигидан «Бобур» («Шер») лақабини олади.

Отаси Ахсида бевақт, 39 ёшида фожиали ҳалок бўлгач, оиланинг катта фарзанди, 1494 йил июнь 12 ёшли Бобур валиаҳд сифатида тахтга ўтиради.

Мовароуннаҳр тахти учун қураш авжга чиққан, турли сиёсий фитналар уюштирилган давр эди. Ўз амакиси ва тоғаси бўлмиш Султон Аҳмад Мирзо билан Султон Маҳмудхон хуружларини даф қилган Бобур ҳукмронлигининг дастлабки 2–3 йилида мавқенини мустаҳкамлаш, бек ва амалдорлар билан ўзаро муносабатни яхшилаш, қўшинни тартибга келтириш, давлат ишларида интизом ўрнатиш каби муҳим чора-тадбирларни амалга оширади. Бобурнинг дастлабки сиёсий мақсади Амир Темур давлатининг пойтахти, стратегик ва географик жиҳатдан муҳим бўлган Самарқандни эгаллаш ва Мовароуннаҳрда марказлашган қучли давлатни сақлаш, мустаҳкамлаш ҳамда Амир Темур салтанатини қайта тиклашдан иборат эди. 1495–1496 йилларда Бобур Самарқандга икки марта муваффақиятсиз юриш қиласиди. 1497 йил кузида у Самарқанд атрофидаги бир қанча жойларни ва 7 ойлик камалдан сўнг Самарқандни эгаллади.

Темурийларнинг ўзаро урушлари кучайган кезларда Шайбонийхон Мовароуннаҳрни истило қилишга киришади. 1500 йили Султон Али Мирзо қалтабинлик билан Самарқандни Шайбонийхонга жангсиз топширади. Бобур 1500 йил кеч кузида 240 кишидан иборат қўшини билан Самарқандга етиб келгач, аҳоли унга пешвоз чиқиб, шаҳар дарвозаларини очиб беради. Шайбонийхон катта куч тўплаб, яна Самарқандга юриш бошлайди. Бобур 1501 йилнинг 2-ярмида Самарқандни тарқ этади.

Бобур 1504 йили Мовароуннаҳрни тарқ этишга мажбур бўлади. У 200–300 навкари билан Фазни ва Кобулни эгаллайди. Бобур Кобулни эгаллагач, мустақил давлат тузишга жадал киришади, қўшинни тартибга келтиради, қаттиқ ички интизом ўрнатади. Кобулга, умуман Афғонистонга Бобур ўз юрти каби қаради, қурилиш, ободонлаштириш, касбу ҳунар ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ишларини бошлаб юборади.

1519 йил баҳорига келиб Бобур Ҳиндистонни забт этиш режаларини амалга оширишга киришади ва кейинги 5–6 йил давомида бир неча юришлар уюштиради. Ниҳоят, 1526 йил апрелида Панипатда асосий рақиби, Дехли султони Иброҳим Лўдийнинг юз минг кишилик қўшинни 12 минглик аскари билан тор-мор қиласиди ҳамда Дехлини эгаллайди. Орадан кўп ўтмай, иккинчи йирик ҳинд саркардаси Рано Санго устидан ҳам зафар қозониб, Шимолий Ҳиндистоннинг Бенгалиягача бўлган қисмини ўзига бўйсундиради. Аграни ўзига пойтахт сифатида танлаган Бобур катта қурилиш ва ободончилик ишларини бошлаб юборади. Шу тариқа Бобур Ҳиндистонда уч ярим асрга яқин ҳукм сурган қудратли бобурийлар сулоласига асос солади.

1526 йил 21 декабрда Бобурга қарши суиқасд уюштирилади. Маҳв этилган Иброҳим Лўдийнинг онаси ошпазлар билан тил бириткириб, унинг овқатига заҳар қўштиради. Шунинг асоратими ёки кўп йиллик машаққатли ва қўнимсиз ҳаёт таъсирими, ҳар ҳолда кейинги йилларда Бобур тез-тез касалга чалиниб туради. Бир неча муддат олдин подшоликни Ҳумоюнга топширган Бобур 47 ёшида ўзи асос согланат пойтахти Аграда вафот этди ва ўша ерда дағн этилди, кейинчалик 1539 йили васиятига мувофиқ хоки Кобулга келтирилиб, ўзи бунёд эттирган «Боғи Бобур»га қўйилди.

Зар қадрин зарғар билар

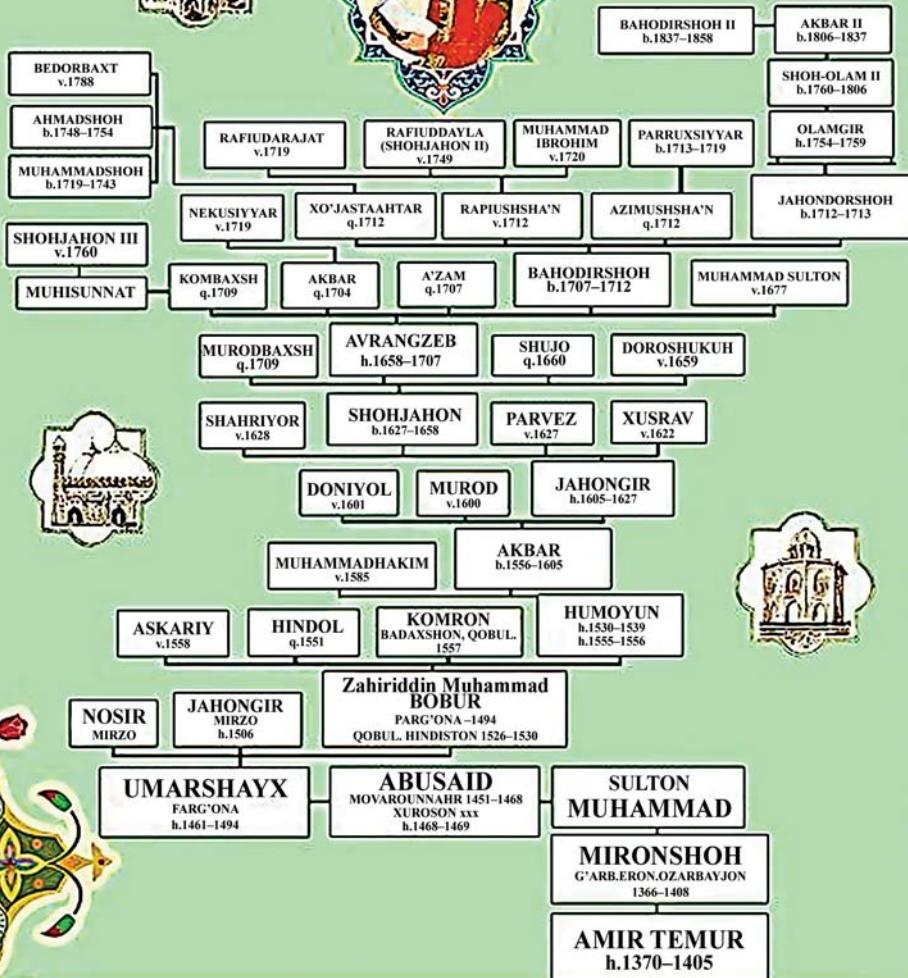
«Бобур феъл-авторига кўра Сезарга қарагандо севишга арзигуликдир.
Унинг манглайига юксак фазилатли инсон деб битиб қўйилган».

Инглиз тарихчиси Эдуард Холден

«Саховати ва мардлиги, истеъододи, илм-фан, санъатга муҳаббати ва улар билан муваффақиятли шуғулланиши жиҳатидан Осиёдаги подшоҳлар орасида Бобурга тенг келадиган бирорта подшоҳ топилмайди».

Инглиз таржимони Уильям Эрскин

BOBURIYLAR SHAJARASI

БОБУР ЛИРИКАСИ

Бобур турк ва форс тилларида эркин ижод этган. У туркча шеърларини тўплаб, 1519 йилда Кобулда, 1528–1529 йилларда Ҳиндистонда девонлар тузди. Бу икки девон ўша жойлар номи билан «Кобул девони», «Ҳинд девони» деб аталади. Кобул девони топилган эмас. Бизгача етиб келган шеърларининг умумий сони тўрт юздан ортади. Шундан бир юз ўн тўққизтаси ғазал, икки юз ўттиз биттаси рубоий. Бобур шеърларининг маълум қисми ҳасби ҳам хусусиятига эга бўлиб, шоир ҳаётининг муайян бир лавҳаси билан боғланади. Шоир шеърларининг ҳаммаси беҳисоб самимий туйғулар билан йўғрилган. У туюқ, қитъа, муаммо, маснавий, фард каби жанрларда ижод этган.

Фазаллари. Бобур девонининг катта қисми ғазаллардан иборат. Фазалда кўпинча иккита марказ бўлган. Бири – лирик қаҳрамоннинг аҳволи, иккинчиси – маъшуқа таърифи. Барча тимсол ва ифодалар шу икки марказга келиб туташган. Навоий ва Бобур даврида муаллифнинг ҳаётига оид тафсилотлар ҳам илк бор ғазалга кириб кела бошлади. Фазалнинг мавзу-мундарижаси кенгайди. Бобур ижодида ҳаётга меҳр акс этган жўшқин ғазаллар ҳам, афсус-надомат тўла шеърлар ҳам бор. Шоир гоҳ дунёнинг аччиқ-чучугуни татиб кўрган киши сифатида фалсафий мушоҳада юритади, одамларни ҳар қандай ҳолда яхшилик қилишга чорлайди, гоҳ тақдирнинг аёвсиз зарбаларидан ёзгиради. Унинг ғазалларида инсонга хос қувонч ҳам, ғам ҳам бор.

Бобур ғазаллари бадиий таровати нуқтаи назаридан ўзига хосдир. Шоирнинг ғазаллари ҳажман ихчам. Кўпинча, беш-олти байтни ташкил этади. Тўққиз байтдан ортиқ ғазаллари бармоқ билан санарли. Бу ҳол тасвир қуюқ, руҳият ифодаси таранг, драматизм кучли бўлишга имкон беради. Шоир ғазаллари осон ўқилади, хотирага енгил қўчади.

Рубоийлари. Туркий рубоий тараққиётида Бобурнинг муҳим ҳиссаси бор. Бобур рубоийлари сони кўп бўлмаса-да, унинг ўзбек рубоийчилигига алоҳида ўрни бор. У азалдан ижтимоий-фалсафий табиатга эга рубоий жанрига майший мазмун киритди. Унинг кўпгина рубоийлари сарсон-саргардон кечган ҳаётининг иқрономаларидан таассурот қолдиради. Бобур рубоийлари тили, ифодасининг соддалиги, самимияти китобхонни ўзига боғлаб олади.

<p>Түшүнүши өз саволларга жаоб берши</p>		<ol style="list-style-type: none">«Иссик ўриндиқ» усули орқали Бобур ҳақида олган билимларингизни текшириб кўринг.Бобурнинг энг буюк режаси қандай эди? Бу режанинг амалга ошмаганлиги сабабларини тушунтириб беринг.
<p>Таъзил өз талқини</p>		<ol style="list-style-type: none">Маданият оламида Бобурни шоир, адаб, тарихчи олим дейилишини «Кластер» усули орқали изоҳланг.Бобурнинг илм соҳаларига қўшган ҳиссалари ҳақида қўшимча маълумот йиғиб, тақдимот тайёрланг.
<p>Баҳолаш өз қиёсий таъзил</p>		<ol style="list-style-type: none">Муҳокама учун очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг ҳамда гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг.«Бобур ижодининг буюклиги нимада?» мавзусида эссе ёзинг.

2

БУГУН ДАРСДА:

- бадий асар мазмуни, үнда кўтарилган муаммони аниқлаймиз, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларимизга ўз муносабатимизни билдирамиз;
- матн жанри ва унинг белгиларини аниқлаймиз.

ФАЗАЛЛАР

Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,
Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор¹ топмадим.

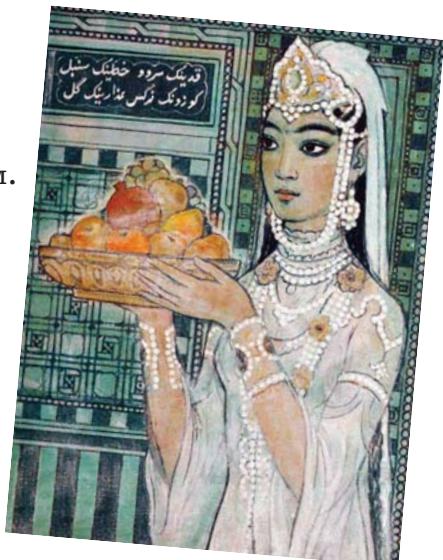
Жонимдек ўзга жонни дилафгор² кўрмадим,
Кўнглум киби кўнгулни гирифтор топмадим.

Усрук³ кўзига токи кўнгул бўлди мубтало,
Харгиз бу телбани яна ҳушёр топмадим.

Ночор фурқати била хўй⁴ әтмишам, нетай,
Чун васлиға ўзумни сазовор топмадим.

Боре борай эшигига бу навбат, эй кўнгул,
Нечаки бориб эшигига, бор топмадим.

Бобур, ўзунгни ўргатакўр, ёрсизки, мен
Истаб жаҳонни, мунча қилиб, ёр топмадим.

¹ Маҳрами асрор – сирдош дўст.

² Дилафгор – жароҳатланган дил.

³ Усрук – масти, хумор.

⁴ Хўй – ўрганиш, кўникма.

<p>Түшүнүш ва саволларга жағоб бериш</p>		<ol style="list-style-type: none">Берилгандай фазалнинг асосий ғоясини аниқланг.Шоирни нотинч үйларга олиб келган сабабчи ким эканлигини фазал матнига асосланиб аниқланг.									
<p>Таҳлил ва талқин</p>		<ol style="list-style-type: none">Шахсий фикрингизга таяниб, қўйидаги жадвални тўлдиринг.<table border="1"><tr><td data-bbox="398 733 662 801">Мазмун ва мавзунинг мослиги</td><td data-bbox="662 733 1059 801">Фазал сюжетини қандай баҳолайсиз?</td><td data-bbox="1059 733 1152 801"></td></tr><tr><td data-bbox="398 801 662 971">Асар тилига оид</td><td data-bbox="662 801 1059 971">Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</td><td data-bbox="1059 801 1152 971"></td></tr><tr><td data-bbox="398 971 662 1107">Баҳолашга оид</td><td data-bbox="662 971 1059 1107">Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</td><td data-bbox="1059 971 1152 1107"></td></tr></table>Мақтаъда шоир қандай «ёр топмаган» лигини ифодалайди?	Мазмун ва мавзунинг мослиги	Фазал сюжетини қандай баҳолайсиз?		Асар тилига оид	Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?		Баҳолашга оид	Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг	
Мазмун ва мавзунинг мослиги	Фазал сюжетини қандай баҳолайсиз?										
Асар тилига оид	Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?										
Баҳолашга оид	Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг										
<p>Баҳолаш ва қийёсий таҳлил</p>		<ol style="list-style-type: none">Фазалнинг ёзилиш тарихини топинг. Асарнинг асл мазмуни шоир ҳаётини ёритиб берганми?									

Хазон япроги янглиғ гул юзунг җажрида сарғардим,
Күрүб раҳм айлагил, эй лоларух¹, бу чехраи зардим².

Сен, эй гул, қўймадинг саркашлигинги³ сарвдек ҳаргиз,
Аёғингға тушиб барги хазондек мунча ёлбордим.

Латофат гулшанида гул каби сен сабзу хуррам⁴ қол,
Мен арчи⁵ даҳр⁶ боғидин хазон япрогидек бордим.

Хазондек қон ёшим сориғ юзумдин эл танаффурда⁷,
Баҳар ранге⁸, биҳамдиллоҳ⁹, улусдин¹⁰ ўзни қутқордим.

Не толеъдур мангаким, ахтари¹¹ баҳтим топилмайдур,
Фалак авроқини¹² ҳар нечаким дафтардин ахтардим.

Улуснинг таъну таърифи манга, Бобур, баробардур,
Бу оламда ўзумни чун ямон-яхшидин ўткардим.

¹ Рух – юз.

² Зард – сарик.

³ Саркап – ўжар, қайсар.

⁴ Сабзу хуррам – яшнаганлик.

⁵ Арчи – агарчи.

⁶ Даҳр – дунё.

⁷ Танаффур – нафрат.

⁸ Баҳар ранге – ҳар қалай.

⁹ Биҳамдиллоҳ – оллоҳга мақтов.

¹⁰ Улус – халқ.

¹¹ Ахтар – юлдуз.

¹² Авроқ – вараклар.

<p><i>Түшүнүштүк саволларга жаоб берүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазалда қайси фасл манзараси тасвирланган? Фикрингизни асосланг.Шеърни ўз сўзингиз билан насрда ёзинг. Шеър мазмунини муҳокама қилинг.																
<p><i>Тахтил ва талжин</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Жадвални тўлдиринг.<table border="1" data-bbox="396 782 1137 935"><thead><tr><th><i>Фазалдаги мисра</i></th><th><i>Тугуни</i></th><th><i>Ўқувчи фикри</i></th></tr></thead><tbody><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>Мақтаъда Бобур шахсиятига хос қандай сифатлар ёрқин намоён бўлган?	<i>Фазалдаги мисра</i>	<i>Тугуни</i>	<i>Ўқувчи фикри</i>													
<i>Фазалдаги мисра</i>	<i>Тугуни</i>	<i>Ўқувчи фикри</i>																
<p><i>Бахолаш ва қиёсий тахтил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Т-жадвали» усули орқали фазалда висол соғинчи устунми ёки Ватан? Жадвални тўлдиринг. <table border="1" data-bbox="396 1224 1137 1428"><thead><tr><th colspan="4"><i>Соғинч</i></th></tr><tr><th colspan="2"><i>Висол соғинчи</i></th><th colspan="2"><i>Ватан соғинчи</i></th></tr></thead><tbody><tr><td><i>Афзаллиги</i></td><td><i>Камчилиги</i></td><td><i>Афзаллиги</i></td><td><i>Камчилиги</i></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	<i>Соғинч</i>				<i>Висол соғинчи</i>		<i>Ватан соғинчи</i>		<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>	<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>				
<i>Соғинч</i>																		
<i>Висол соғинчи</i>		<i>Ватан соғинчи</i>																
<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>	<i>Афзаллиги</i>	<i>Камчилиги</i>															

3

БУГУН ДАРСДА:

- ғазални ифодали ўқиймиз, матн устида ишлаймиз;
- матндан мұстақил ҳолда мұаллиф күзқараши ифодасига боғлиқ цитата, парчаларни аниқтаймиз;
- долзарбилиги ва шахсий күзқарашини далиллаган ҳолда асарнинг мавзуу ва мұаммолар доирасин белгилаймиз.

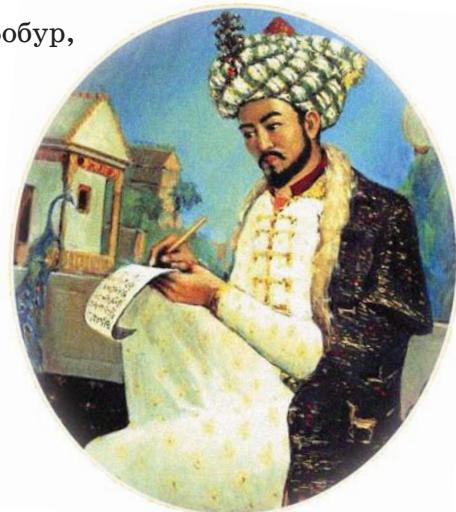
Фурбатта ул ой ҳажри мени пир¹ қилибтур,
Хижрон била ғурбат манга таъсир қилибтур.

Мақдур² борича қилурам саъий³ висолинг,
То тенгрини билмонки, не тақдир қилибтур.

Тақдирдур ул ёну бу ён солғучи, йўқса,
Кимса ҳаваси сунбулу татийр⁴ қилибтур.

Бу Ҳинд ери ҳосилидин кўп кўнгул олдим,
Не судки⁵, бу ер мени дилгир қилибтур.

Сендин бу қадар қолди йироқ, ўлмади Бобур,
Маъзур тут, эй ёрки, тақсир⁶ қилибтур.

¹ Пир – кекса, қари.

² Мақдур – құдрат, қувват.

³ Саъй – ҳаракат.

⁴ Татийр – парвоз.

⁵ Не суд – нима фойда.

⁶ Тақсир – қусур, хато.

<p><i>Түшүнүшиш ва саволларга жасаб берүүш</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазал билан танишинг ҳамда шоир илгари сурган тояни аниқланг.Шеърнинг асосий қаҳрамонининг ахволини шархланг.														
<p><i>Таҳлил ва талкүн</i></p>	 	<table border="1"><tr><td><i>Жанри</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Вазни</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Қоғиядош сүзлар</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Ташбек</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Тавсиф ва сифатлаш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Тазод</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Ташхис</i></td><td></td></tr></table>	<i>Жанри</i>		<i>Вазни</i>		<i>Қоғиядош сүзлар</i>		<i>Ташбек</i>		<i>Тавсиф ва сифатлаш</i>		<i>Тазод</i>		<i>Ташхис</i>	
<i>Жанри</i>																
<i>Вазни</i>																
<i>Қоғиядош сүзлар</i>																
<i>Ташбек</i>																
<i>Тавсиф ва сифатлаш</i>																
<i>Тазод</i>																
<i>Ташхис</i>																
<p><i>Баҳолаш ва қиёсүй таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Шоир жаңон овораси бўлиб юришларини тақдирдан кўради. Сиз бунга нима дейсиз?Шоир ўз тақдирини ўзгартиришга қодир эдими? Сабабларини кўрсатинг. <table border="1"><thead><tr><th>Махсус белгилар</th><th>Махсус белгиларнинг маъноси</th></tr></thead><tbody><tr><td>3</td><td><i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топган бўлса</i></td></tr><tr><td>C</td><td><i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топмаган бўлса</i></td></tr><tr><td>?</td><td><i>Фазал билан танишиш жараёнида саволлар туғилса (түшүнмовчиликлар юзага келса)</i></td></tr></tbody></table>	Махсус белгилар	Махсус белгиларнинг маъноси	3	<i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топган бўлса</i>	C	<i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топмаган бўлса</i>	?	<i>Фазал билан танишиш жараёнида саволлар туғилса (түшүнмовчиликлар юзага келса)</i>						
Махсус белгилар	Махсус белгиларнинг маъноси															
3	<i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топган бўлса</i>															
C	<i>Фазалда гуруҳлар томонидан билдирилган фикрлар ўз аксини топмаган бўлса</i>															
?	<i>Фазал билан танишиш жараёнида саволлар туғилса (түшүнмовчиликлар юзага келса)</i>															

Чархнинг мен кўрмаган жабру жафоси қолдиму?!

Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму?!

Мени хор этти-ю қилди муддаини¹ парвариш,
Дахри дунпарварнинг² ўзга муддаоси қолдиму?!

Мени ўлтурду жафоу жавр бирла ул қуёш,
Эмди тургузмак учун меҳру вафоси қолдиму?!

Ошик ўлғоч қўрдим ўлумни ўзумга, эй рафиқ³,
Ўзга кўнглумнинг бу оламда ҳароси⁴ қолдиму?!

Эй кўнгул, гар Бобур ул оламни истар, қилма айб,
Тенгри учун де бу оламнинг сафоси⁵ қолдиму?!

<p><i>Түшунни ва саволларга жавоб берни</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. «Ақлий ҳужум»: Сизнингча, шоир ушбу шеърини битганда қандай ҳолатда бўлган?2. Фазал мазмуни бўйича «5W» усули асосида саволлар тузинг.<ol style="list-style-type: none">1. «КИМ?2. «НИМА?»3. «ҚАЕРДА?»4. «ҚАЧОН?»5. «НИМА УЧУН?»
---	--	--

¹ Муддаи – даъвогар.

² Даҳри дунпарвар – тескаричи, пасткаш дунё.

³ Рафиқ – дўст.

⁴ Ҳарос – кўркув.

⁵ Сафо – шодлик.

<p><i>Таҳлил ва малқин</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шоирнинг «чарх»нинг «жафо»сидан шикоят қилишини муҳокама қилинг. Фазални таҳлил қилинг. Радиф, қофиядош сўзлари ни аниқланг. 																													
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазалда Ватан, она-юрт соғинчи «Концептуал жадвал» усули орқали ўз ифодасини қай йўсиндатоп-ганлигини шарҳланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th rowspan="2">Моҳияти</th> <th colspan="5">Ижтимоий тарбия турлари</th> </tr> <tr> <th>Маънавий-ахлоқий тарбия</th> <th>Ақлий тарбия</th> <th>Жисмоний тарбия</th> <th>Эстетик тарбия</th> <th>Мехнат тарбияси</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Мақсади</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Вазифалари</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Ўзига хос жиҳатлари</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари					Маънавий-ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Эстетик тарбия	Мехнат тарбияси	Мақсади						Вазифалари						Ўзига хос жиҳатлари					
Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари																														
	Маънавий-ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Эстетик тарбия	Мехнат тарбияси																										
Мақсади																															
Вазифалари																															
Ўзига хос жиҳатлари																															

4

БУГУН ДАРСДА:

- Бобур рубоийлари билан танишамиз, ифодали ўқиймиз, матн устида ишлаймиз;
- ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда ижодий ёндошиб асар матни мазмунини қайта ҳикоя қиламиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига ёзма равишда баҳо бериб фикр билдирамиз.

РУБОИЙЛАР

Рафтори-ю¹ қаддига равоним² садқа,
Бир боқишиға икки жаҳоним садқа.
Оғзи-ю белига буду нобудим³ сарф,
Кўзи-ю лабиға жисму жоним садқа.

Бекайдмену⁴ хароби сийм⁵ эрмасмен,
Ҳам мол ийгиштирур лаим⁶ эрмасмен.
Қобулда иқомат⁷ қилди Бобур, дерсиз,
Андоқ демангизларки, муқим⁸ эрмасмен.

Юз шукр де, Бобурки, каримни гаффор,
Берди санга Синду Ҳинду мулки бисёр.
Иссиклиғига гар санга йўқтур тоқат,
Совуқ юзини кўрай десанг Газна бор.

Даврон мени ўткарди сару сомондин⁹,
Ойирди мени бир йўли хону мондин.
Гаҳ бошима тож, гаҳ балойи таъна
Неларки бошимға келмади даврондин.

¹ Рафтор – юриш.

² Равон – тириклик.

³ Буд-нобудбор – йўқ.

⁴ Бекайд – эркин.

⁵ Сийм – танга, пул.

⁶ Лайм – паст.

⁷ Иқомат – яшаш.

⁸ Муқим – туриб қолиш.

⁹ Сару сомон – азизлик ва хорлик маъносида.

Кўнгли тилаган муродига етса киши,
 Ё барча муродларни тарқ этса киши,
 Бу икки иш муюссар бўлмаса оламда,
 Бошини олиб бир сорига¹ кетса киши.

Жонимда менинг ҳаёти жоним сенсен,
 Жисмимда менинг руҳи равоним сенсен.
 Бобурни сенингдек ўзга йўқ ёри (азизи),
 Алқиссаки, умри жовидоним сенсен.

Сен гулсену мен ҳақир² булбулдурмен,
 Сен шуъласену ул шуълаға мен қулдурмен.
 Нисбат йўқтур деб ижтииноб³ айламаким,
 Шаҳмен элга, vale санга қулдурмен.

Түшунни ва саволларга жавоб берини	 	<ol style="list-style-type: none"> Берилган рубоийларнинг мавзу доирасини аниқланг. Бобур ҳаёти ва тақдирига хос унсурлар унинг рубоийларида қандай ўз ифодасини топган? 						
Таҳлил ва талқин	 	<ol style="list-style-type: none"> «Рафтори-ю қаддига равоним садқа» деб бошланувчи рубоийда қандай шеърий санъат қўлланилган? Қуйидаги жадвални тўлдиринг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th><i>Шеърдаги мисра</i></th> <th><i>Шеърий санъат</i></th> <th><i>Талқин</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> «Кўнгли тилаган муродига етса киши» рубоийни таҳлил қилинг. Инсон умри нима билан ўлчанди? Шоир билан тўлиқ келишасизми? Сабабини изоҳланг. 	<i>Шеърдаги мисра</i>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Талқин</i>			
<i>Шеърдаги мисра</i>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Талқин</i>						

¹ Сори – сари, томон.

² Ҳақир – бечора.

³ Ижтииноб – четга олмоқ.

<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</i></p>		<p>1. Бобур рубоийларининг бадиияти ҳақида қандай маълумотга эга бўлдингиз? Аввал ўрганган рубоийлар билан солиштиринг. Улардан афзаллигини аниқланг. «SWOT» усулидан фойдаланинг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>S</i></td><td style="padding: 5px;"><i>Кучли (устун) жиҳатлари (ҳал этилаётган туаммонинг афзалликларини ёритиш)</i></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>W</i></td><td style="padding: 5px;"><i>Кучсиз (заиф) жиҳатлари (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ички омилларининг таъсирини ўрганиш)</i></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>O</i></td><td style="padding: 5px;"><i>Имкониятларни чамалаш (белгиланган вазифаларни ҳал этишининг энг мақбул йўлларини излаш)</i></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>T</i></td><td style="padding: 5px;"><i>Таҳдиидни ўрганиш (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ташқи омилларининг таъсирини аниқлаш)</i></td></tr> </tbody> </table>	<i>S</i>	<i>Кучли (устун) жиҳатлари (ҳал этилаётган туаммонинг афзалликларини ёритиш)</i>	<i>W</i>	<i>Кучсиз (заиф) жиҳатлари (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ички омилларининг таъсирини ўрганиш)</i>	<i>O</i>	<i>Имкониятларни чамалаш (белгиланган вазифаларни ҳал этишининг энг мақбул йўлларини излаш)</i>	<i>T</i>	<i>Таҳдиидни ўрганиш (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ташқи омилларининг таъсирини аниқлаш)</i>
<i>S</i>	<i>Кучли (устун) жиҳатлари (ҳал этилаётган туаммонинг афзалликларини ёритиш)</i>									
<i>W</i>	<i>Кучсиз (заиф) жиҳатлари (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ички омилларининг таъсирини ўрганиш)</i>									
<i>O</i>	<i>Имкониятларни чамалаш (белгиланган вазифаларни ҳал этишининг энг мақбул йўлларини излаш)</i>									
<i>T</i>	<i>Таҳдиидни ўрганиш (мақсадга эришиш йўлида ташкил этилаётган ҳаракатларга ташқи омилларининг таъсирини аниқлаш)</i>									

ТУЮҚЛАР

Васлдин сўз дерга йўқ ёро¹ манга,
Ҳажр аро раҳм айлагил, ёро², манга.
Ўқунг этти кўп ёмон ёро³ манга,
Мархами лутфунг била ёро⁴ манга.

* * *

Улки, ҳар кўзи ғазоли Чиндуур,
Қошида пайваста онинг чиндуур.
Чунки кўп ёлғон айтти ул манга,
Гар десам ёлғончи они чиндуур.

* * *

Қаддимни фироқ меҳнати ё⁵ қилди,
Кўнглум ғаму андуҳ ўтиға ёқилди.
Ҳолимни сабога айтиб эрдим, эй гул,
Билмон⁶, санга шарҳ қилмади ё қилди?!

* * *

Мени беҳол айлаган ёр ойдуур –
Ким, онинг васли менга ёрайдуур.
Гар висоли бўлмаса, кетар ерим
Ё Хуросон, ё Хитой, ё Ройдуур.

* * *

Қаддимни фироқ меҳнати ё қилди,
Кўнглум ғаму андуҳ ўтиға ёқилди.
Ҳолимни сабога айтиб эрдим, эй гул,
Билмон, санга шарҳ қилмади ё қилди?!

¹ Ёро – мажол, қувват.

² Ёро – эй ёр.

³ Ёро – яра, жароҳат.

⁴ Ёро – ёрдам бер.

⁵ Ё – ёй.

⁶ Билмон – билмайман.

<p><i>Түшүнүштүү өзүүлүрдүү</i> жазыб берүү</p> 	<ol style="list-style-type: none">Берилгандай шеърларни ўқинг ҳамда ёзилиши эътибор беринг. Қандай шеърий санъат асосида туюқлар битилганд?Туюқларни «Үргимчак ини» усули орқали ифодали ўқинг.
<p><i>Таҳлил өз талкун</i></p> 	<ol style="list-style-type: none">Иккинчи туюқни таҳлил қилинг. «Чиндуур» сўзининг маъноларини аникланг.Сўнгги туюқни шарҳланг. Шоир ўзининг ҳолатини қай йўсинда китобхонга етказганига эътибор беринг.
<p><i>Бағолау өз қиёсий таҳлил</i></p> 	<ol style="list-style-type: none">Туюқ ҳақида назарий билимларингизни айтинг ҳамда сиз ҳам туюқ ёзишга уриниб кўринг. «Туюқ» сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.<ol style="list-style-type: none">Битта от сўз туркуми,Иккита сифат сўз туркуми,Учта феъл сўз туркумига хос сўзТўрт сўздан иборат гапМавзуга доир бир синоним.

БИЛИМИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

1. *Лабинг бағримни қон қилди, күзимдин қон равон қилди,
Нечун ҳолим ямөн қилди, мен андин бир сүрорим бор.*
Ушбу байтда қайси шеърий санъатдан мохирона фойдаланилган?
- А) тажнис
Б) таносуб
В) тарсеъ санъати
Г) ҳасби ҳол
2. *Висолинким тилармен нозини хуш тортқил, Бобур
Ки, олам богида топмоқ гули бехор мушкулдур.*
Байтда қўлланган бехор сўзининг маъносини аниqlанг.
А) беор
Б) ҳидини топмоқ
В) тиконсиз
Г) ҳусн
3. *Сендеқ менга бир ёри жафокор топилмас,
Мендек сенга бир зори вафодор топилмас.*
Бобур юқоридаги байтда қандай шеърий санъатлардан фойдаланган?
А) таносуб, тазод
Б) тажнис, тарсеъ
В) ташбех, ҳасби ҳол
Г) тазод, тарсеъ
4. *Тўзиб эрди навкари Бобурнинг,
Эриб эрди жигари Бобурнинг.* Ушбу байтда қандай шеърий санъат қўлланган?
А) тарсеъ
Б) жонлантириш
В) истиора
Г) ўхшатиш
5. Бобурнинг бизгача етиб келмаган асарлари қайси қаторда тўғри берилган?
А) «Чоргоҳ», «Мубаййин ул-закот»
Б) «Чоргоҳ», «Ҳарб иши»

- Б) «Ҳарб иши», «Мусиқа илми»
Г) «Чоргоҳ», «Волидия»
- 6. Бобурнинг таржима асари қайси қаторда берилган?**
- А) «Зафарнома»
Б) «Волидия»
В) «Тухфат ул-афкор »
Г) «Фиҳи ма фиҳи»
- 7. «Аксар ялангоёқ юрар эдим, ялангоёқ кўп юрганимдин оёқларим андоқ бўлиб эдиким, тог ва тош тафовут қилмас эрди». Ушбу таржи-маи ҳол муаллифини аниқланг.**
- А) Аҳмад Танбал
Б) Бобур
В) Ялангтўшибий
Г) Шайбонийхон
- 8. Бобурнинг солиқ ишларига бағишлаб ёзган асарини аниқланг?**
- А) «Вақфия»
Б) «Мухтасар»
В) «Мубаййин ал-закот»
Г) «Ҳарб иши»
- 9. 1526 йилнинг 12 декабрда Бобур ҳаётида қандай воқеа содир бўлди?**
- А) онасидан айрилди
Б) заҳарланди
В) Ҳиндистонни қўлга киритди
Г) Самарқандни қўлга киритди
- 10. Хўжа Аҳрор Валийнинг Бобур томонидан шеърий йўлда таржима қи-лингган асари қандай номланади?**
- А) «Волидия»
Б) «Ҳилолия»
В) «Воқеанома»
Г) «Ҳидоя»
- 11. Бобурнинг нечта девони бор?**
- А) 2 та
Б) 3 та

- В) 4 та
- Г) 1 та

12. Бобур қайси жанрларда баракали ижод қилган?

- А) туюқ, қитъа, муаммо, муашшах
- Б) муашшах, қитъа, рубоий, фард
- В) туюқ, қитъа, муаммо, фард, маснавий
- Г) ғазал, рубоий, муашшах, туюқ

13. «Сочининг савдоси тушди бошима боштин яна,

Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қоштин яна» деб бошланувчи ғазал муаллифини аниқланг.

- А) Лутфий
- Б) Навоий
- В) Бобур
- Г) Мунис

14. «Вақоеъ» номи билан юритилган машҳур асар қайси қаторда тўғри берилган?

- А) «Гулзор»
- Б) «Ҳумоюннома»
- В) «Бадоэъ-ул вақоеъ»
- Г) «Бобурнома»

15. «Бобур феъли-сажиясига кўра Цезарга қараганда севишга арзигулик-дир». Ушбу таъриф муаллифини аниқланг.

- А) Аннет Бевирижхоним
- Б) Эдуард Холдинг
- В) Павел де Куртейн
- Г) Жавоҳарлал Неру

16. Бобур лирикасида қайси жанр етакчи мавқега эга?

- А) ғазал, туюқ
- Б) рубоий, қитъа
- В) ғазал, рубоий
- Г) туюқ, фард

17. Бобур рубоийларининг бош фазилати нимада?

- А) сўзларнинг тиник, ифода ёрқинлиги

- Б) сўзлар оммабоп, манзарага бой
В) изтироблар ифодаланган
Г) тилнинг соддалигигида
- 18. Машҳур инсонлардан қайси бири ҳам Темурбекка, ҳам Чигатойга қариндош ҳисобланади?**
- А) Навоий
Б) Лутфий
В) Ҳусайн Бойқаро
Г) Бобур
- 19. Бобурнинг жаҳон овораси бўлиб юришларига нима сабаб бўлади?**
- А) Оллоҳ
Б) тақдир
В) мулизимлари
Г) яқин дўстлари
- 20. Бобур асарларидаги яшил ва кўклам маъноларини ифодаловчи сўз қайси қаторда тўғри берилган?**
- А) сабзу хуррам
Б) лоларих
В) мақдур
Г) арчи

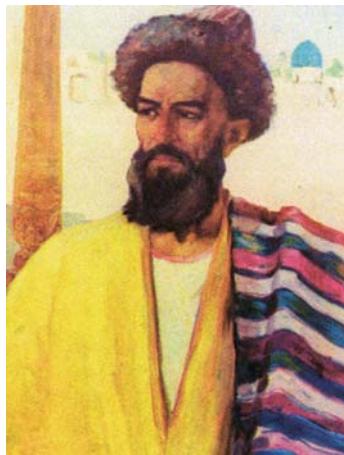
5

БУГУН ДАРСДА:

- тасаввүфий шеърлар ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- Машраб ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумотга эга бўламиз;
- ғазалларини ифодали ўқиймиз, таҳлил қиласиз.

БОБОРАҲИМ МАШРАБ (1640–1711)

Шоир ва мутафаккир Машраб – асл исм-шарифи Бобораҳим (Рахимбобо) Мулла Вали ўғли 1640 йили Наманганда таваллуд топган. Машраб отадан ёш етим қолади, оиланинг моддий қийинчилклари янада ортади. Машраб дин асослари ва фалсафадан яхши хабардор бўлган Сўфи Эшон Мулла Бозор Охунд (хўжа Убайдулло) қўлида диний таълим олади, сўфий тариқатлар бўйича билимини оширади, форсий тилни ўрганади. Тахминан 1665 йилларда Мулла Бозор Охунд тавсиясига кўра, ўша замонда катта обрўга эга бўлган йирик дин арбоби қашқарлик Ҳидоятулло Офоқ Хожа эшон ҳузурига боради.

Шоир адабий меросидаги диний мазмун ва тасаввүфий йўналиш руҳидаги шеърларнинг қўпчилик қисми Офоқ Хожа даргоҳида ва унинг тарғибот-сабоқлари таъсирида яратилган. Машраб тахминан 1672–1673 йилларда Офоқ Хожа даргоҳини тарқ этади.

Машраб асарларининг аксарияти чуқур ижтимоий йўналишга эга бўлиб, улар қўлдан қўлга, оғиздан оғизга ўтиб, тез тарқалган. Худди шунинг учун ҳам Машрабнинг бирор қишлоқ ёки шаҳарга келиши изсиз қолмаган, одил камбағал халқ уни қувонч-хурсандчилик ва қизиқиш билан қарши олган. Шоир қўнимсиз ҳаётининг сўнгги манзили Балхда ҳам ҳоким табақа ва мутаассиб шайх-муллалар Машрабни жисман йўқотиш пайига тушадилар. Шу тескаричи гуруҳларнинг расмий фатвоси ва Маҳмудбий Қатағоннинг ҳукми билан Машраб дорга осилади.

Машрабнинг моҳиятан инсон қадри-шарафи ва маънавий камолотини улуғлашга, эзгулик ва гўзалликни мадҳ этишга бағишлиланган шеърий ме-

росида ғазал, мустазод, муррабаъ, мухаммас, мусаддас, мусаббаъ, маснавий, рубоий, таърих каби жанр турларида битилган етук намуналарни учратамиз. Аммо, Машраб, аввало моҳир ғазалнавис ҳамда кўплаб шўх ва жарангдор мустазодлар, ўйноқи ва жозибадор мураббаъ ҳамда ҳалқ ғаму ҳасратига ҳамдардлик ҳисси билан йўғрилган мухаммаслар ижодкори сифатида кенг довруғ чиқарган. Машрабнинг жуда кўп ғазаллари ҳалқ қўшиқлариdek содда ва жарангдор, жўшқин ва таъсирчандир.

Машраб ўзбек адабиёти тарихида энг кўп мустазод ёзган ижодкорлардан бири. Шоир мустазодлари ҳам, худди ғазаллари каби, шўх ва жарангдор, нафис ва завқбахшdir.

Машраб форс тилида ҳам бир неча шеърий турларда етук намуналарни яратган. Машраб ижоди кейинги асрлар адабиётига сезиларли таъсир кўрсатган. Нодира, Ҳувайдо, Қорий, Фурқат, Ҳамза каби шоирлар унинг ғазалларига тахмис ва назиралар боғлашган.

Зар қадрин зарзар билар

Машраб ғазаллари бу – ишқ навоси,
Хурликка ошуфта исён садоси,
Олов дengизида поклик ғаввоси,
Ўлимга тик борган ҳаёт шайдоси,
Балки шунинг учун афсона Машраб,
Эл аро ўчмас ном-девона Машраб.
Ф.Абдуқаҳорова

ФАЗАЛЛАР

Зар қадрин зареар билар

Иймон-ишенч билан яша. Бу дури нөёбни қўлингдан бериб қўйма.

* * *

Талаб йўлига кир. Камолотга эришай десанг, ёшлигингдан дуруст йўлга равона бўл.

* * *

Яхшиларнинг, улуғларнинг олдида борма, бир қарич бўлса ҳам орқаларида юр.

Бобораҳим Машраб

ХОҲИ ИНОН, ХОҲИ ИНОНМА

Сенсан севарим, хоҳи¹ инон², хоҳи инонма,
Қондур жигарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

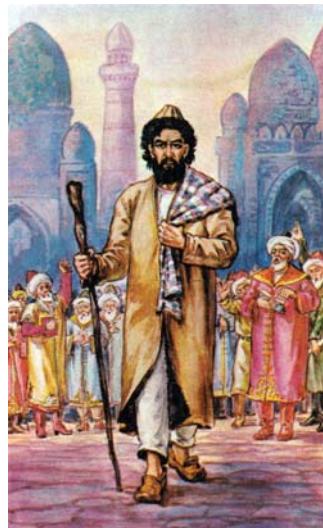
Фам шоми фироқингда қабоб этти фалакни
Оҳи саҳарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Ногаҳ сари³ зулфунг сори бўлдум санга мойил,
Эй тожи сарим⁴, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Лаълинг⁵ ғамидин кўнглум эрур ғунча киби қон,
Гулбарги тарим⁶, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Захри ғами ҳажринг мени ўлдурғали етти,
Эй лабшакарим, хоҳи инон, хоҳи инонма.

Машраб, бўлубон кўйинга чун барқи тажалли⁷,
Қолмай асарим⁸, хоҳи инон, хоҳи инонма⁹.

¹ Хоҳи – форсча «хостан» – хоҳламоқ феълининг шарт майдидаги шакли; хоҳласанг, истасанг маъноларида.

² Инон – ишон сўзининг маънодоши.

³ Сар – боп.

⁴ Тожи сарим – бошимдаги тожим.

⁵ Лаъл – қизил рангли тош; мажозий маънода; қип-қизил лаб, севгилиниг қизил лаби.

⁶ Гулбарги тар – гул япроги, атиргул; янги очилган тоза гул.

⁷ Барқ – чақмоқ. Тажалли – жилваланиш; тасаввуфда инсонга Аллоҳ жамолининг жилваланиши. Барқ тажалли – тажалли чақмоғи чақилиб, яъни сўфи инсон бу оламни тарк этиб, руҳи ўз вужудини қолдириб Аллоҳга сингиб кетиши, у билан яквужуд бўлиб, ваҳдати вужуд ҳосил қилиши.

⁸ Қолмай асарим – мендан асар ҳам қолмайди маъносида.

⁹ Фазал бошдан-оёқ Аллоҳга муҳаббат билан йўғрилган.

<p><i>Түшүнүүштүү үйл аралыгда</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Ақлий ҳужум»: Ушбу ғазал матлаъсимиң қайси адиб ижодида учратгансиз?Нотаниш сүзлар билан танишиң ҳамда иш дафтариңизга ёзиб олинг. Умумий фикр келтириңг.						
<p><i>Таҳжил аралык</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазалнинг авж нүктасимиң топинг. Фикрингизни асосланг.Шеърда қандай бадиий санъатлар ишлатилган? <table border="1" data-bbox="437 949 1174 1051"><tr><td><i>Шеърий санъат</i></td><td><i>Мисра</i></td><td><i>Шарху</i></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарху</i>			
<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарху</i>						
<p><i>Бағолаши аралык</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазалдан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ёритиб беринг. 1-Гап: Менинг фикримча... 2-Гап: ...сабабини мен бундай тушунтираман... 3-Гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман... 4-Гап: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки...						

6

БУГУН ДАРСДА:

- Машраб ғазалларининг асосий ғоясини аниқлаймиз;
- ғазаллардаги лирик қаҳрамонларни уларнинг тимсоллар тизими-даги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- Машрабнинг ғазалларида ифодаланган тасаввұф таълимотининг мазмунини ёритиб беремиз.

СИФМАМДУР

Ажаб мажнун¹ эрурман, дашт ила сахроға сиғмамдур,
Дилим дарёи нурдур, мавж үруб дунёға сиғмамдур.

Шариат² ҳам, тариқат³ ҳам, ҳақиқат⁴ мендадур мавжуд,
Чу султони азалдурманки, арши аълоға⁵ сиғмамдур.

Халилосо бу йўлда отапи Намруд – меърожим,
Ҳамон дурри ҳақиқатманки, ҳар дунёға сиғмамдур.

Ризо⁶ мулкидаман, ҳалқумни туттум тиги Ақбарга,
У йўлда сийнаи поки Забунуллоға сиғмамдур.

Агарчанде зиёрат қилмадим мен Каъбайи зохир,
Тариқат ҳожисидурманки, Байтуллоға сиғмамдур.

Гаҳи бўлдум фақиру, гоҳи шоҳу, гаҳ гадодурман,
Ажаб девонаман, фардоки⁷ маҳшаргоҳга⁸ сиғмамдур.

¹ Мажнун – бу ерда афсонавий Мажнун сиймоси эмас, лирик қаҳрамоннинг мажнунсиғатлиги назарда тутилган.

² Шариат – ислом динининг йўл-йўриқлари, қонун-қоидалари. Тасаввұфда Ҳақни таниш йўлидаги биринчи босқич.

³ Тариқат – йўл, маслак, мазҳаб; тасаввұфда Ҳаққа эришиш йўлидаги иккинчи даражасы.

⁴ Ҳақиқат – борлиқнинг аслияти, қандайлиги; моҳият, ростлик, тўғрилик; тасаввұфда Худони излаш, Аллоҳни кашғф этиш, васлига эришиш илми.

⁵ Арши аъло – осмоннинг энг юқори қавати.

⁶ Ризо – тариқатнинг охирги мақоми.

⁷ Фардо – эртага, охиратда.

⁸ Маҳшаргоҳ – қиёмат, қиёматда инсонлар тўпландиган майдон.

Мақоми ҳайрат¹ ичра гоҳи худман, гоҳи беҳудман,
Жұнун бозорида мастманки, истиғноға² сиғмамдур.

Гаҳ ўрус, гоҳи черкас, гоҳи мўмин, гоҳи тарсоман,
Не кавнайни³ миёни лоу иллоллога сиғмамдур.

Мудом мискин эрурман чун ғуломинг – Машрабингдурман,
Мени бечора бу дунё билан уқбога⁴ сиғмамдур.

Түшүнниш ва саболларга жасоб берши	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазал мазмунини ёритиб берувчи 7 та таянч сўзни аниқланг ва уларни иш дафтaringизга ёзинг. Сўзларни гурухларда изоҳланг. Фазалнинг мавзусини аниқланг. Асаддаги бадиий тимсол нимани ифодалайди?
Таҳлил ва такъдім	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳар бир байтни ўз сўзингиз билан қайта сўзлаб беринг. «Ассоциация» усули орқали «Девона», «шариат», «ҳақиқат», «тариқат» тимсолларининг маъноларини изоҳланг.
Баҳолаш ва книесий таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазални «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг. <ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – газал мазмуни бўйича 5та сабол тузиш; аниқлаш – газалнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далиллаш; боглаш – мазмунни ҳаёт билан boglab daliillaش; хуолосалаш – асадда кўтарилган масалаларни хуносалаш.

¹ Мақоми ҳайрат – тасаввубдаги даражалардан бири.

² Истиғно – тасаввубдаги таълимотидаги водийлардан бири.

³ Кавнайн – икки дунё (бу дунёю у дунё).

⁴ Уқбо – уфқлар, жамики олам уфқи.

ХУДОДИН ЎЗГАСИ БАРЧА ФАЛАТДУР

Бу тани хокинию¹ руҳи равонни² на қилай?!

Бўлмаса қошимда жонона³, бу жонни на қилай?!

Ёрсиз ҳам бодасиз Маккага бормоқ не керак?

Иброҳимдин қолған ул эски дўконни⁴ на қилай?!

Урайинму бошима саккиз биҳишти⁵ дўзахин,

Бўлмаса васли⁶ менга, икки жаҳонни на қилай?!

Аршнинг⁷ кунгурасин устига қўйдум оёғим,

Ломакондин⁸ жой олибман, бу маконни⁹ на қилай?!

Заррае нури қуёшдек бу жаҳон ичра тамом

Ошкоро бўлмаса, сирри ниҳонни на қилай?!

Бир Худодин ўзгаси барча ғалатдур, Машрабо,

Гул агар бўлса қўлумда, ул тиконни на қилай?!

¹ Тани хоки – хокисор вужуд; хок – тупроқ, инсон вужудининг тупроқдан яралгани ва яна тупроққа айланажаги ҳам назарда тутилади.

² Руҳи равон – равон кетувчи, борувчи демакдир. «Руҳи равон» деганда, инсон руҳининг азал қонуниятига биноан бир куни тупроқ тани тарқ этиб, Аллоҳга қайтиши кўзда тутилади.

³ Жонона – ғазалда мудом мадҳ этилувчи севикли сиймо – Аллоҳ тимсоли.

⁴ Эски дўкон – муқаддас саждагоҳ Каъба назарда тутилган.

⁵ Биҳишт – дўзах.

⁶ Аллоҳнинг васлига, дийдорига ташналик назарда тутилади.

⁷ Арш – осмоннинг энг юқори жойи.

⁸ Ломакон – маконсиз, маскансиз, бўшлиқ. Сўфи шоир руҳан осмону фалакка кўтарилиб, маконсиз бўлиш – Ҳаққа сингиб кетиш ҳақида хаёл сурмоқда.

⁹ Бу макон – бу вақтинчалик, омонат, ўткинчи дунё.

<p><i>Түшүнүши ва саволларга жақын берүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. Фазалда қандай рамзий образлар ишлатылган? Иш дафтариңизга ёзиб олинг.2. Асарда берилген жанрларнинг вазни, қоғияси ва радифини аниқланг.										
<p><i>Таҳлил ва талкын</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. Қуйидаги жадвалдан фойдаланиб, газалга таянган ҳолда шеърни таҳлил қилинг. <table border="1"><thead><tr><th><i>Тасвирий восита</i></th><th><i>Далиллар</i></th></tr></thead><tbody><tr><td><i>Ташбек</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Талмех</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Тазод</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Ирсоли масал</i></td><td></td></tr></tbody></table>	<i>Тасвирий восита</i>	<i>Далиллар</i>	<i>Ташбек</i>		<i>Талмех</i>		<i>Тазод</i>		<i>Ирсоли масал</i>	
<i>Тасвирий восита</i>	<i>Далиллар</i>											
<i>Ташбек</i>												
<i>Талмех</i>												
<i>Тазод</i>												
<i>Ирсоли масал</i>												
<p><i>Баҳолаши ва қиёсүй таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">1. «Моделлаштириши» усули орқали тасаввуф таълиимотининг мазмунини ёритиб беринг.2. Фазалдан олган таассуротларингизни «Кир ёйиш» усулига асосланиб вараққа ёзинг ҳамда дорга осинг.										

4

БУГУН ДАРСДА:

- ғазаллардаги нотаниш сўз-иборалар ҳамда фалсафий тушунчаларнинг мазмунини аниқлаймиз;
- ғазалларда қўлланилган шеърий санъатларни кўрсатамиз;
- бадиий асарни санъатнинг бошқа асарлари билан ўхшаш ва фарқли жиҳатларини тавсифлаган ҳолда қиёслаймиз.

МЕХРИБОН ОНАМ

Жамолинг кўргали келдим, аё¹эй меҳрибон онам,
Менинг учун адo бўлған юрагу бағри қон онам.

Хўтан даштига² туштум бул фалакнинг гардиши³ бирлан,
Эшиткил арзи ҳолимни, мен айтай сенга, жон онам.

¹ Аё – мурожаат, хитоб, чорлов маъноларини билдирувчи ундов сўз.

² Хўтан – Шарқий Туркистон (Қашқар вилояти)даги қадимиy шаҳар.

³ Фалакнинг гардиши – фалакнинг айланиши.

Ажойиб меҳрибонимсан, мени ороми жонимсан,
Муроди ду¹ жаҳонимсан, биҳишти жовидон² онам.

Мени бир жоду³ кўзлук бул жаҳон ичра хароб этти,
Қади сарву⁴ санавбар⁵, қошлари мисли камон, онам.

Бошимга тушти бул савдо, бўлубман булбули шайдо,
Шабистони жаҳонда қумридек шаккарфишон онам⁶.

Бу ишқ ўти хароб этти, юрак-бағрим кабоб этти,
Мени хоки туроб⁷ этти юзи моҳи тобон⁸ онам.

Сени қўп интизор эттим фироқ ўтиға⁹, эй Каъbam¹⁰,
Тавофи¹¹ Каъбайи мақсада¹² келдим, дилкашон¹³ онам.

Илоҳо¹⁴, афв¹⁵ қилғайсан бу Машрабнинг гуноҳини,
Туфайли онайи зорим¹⁶, ғарибу нотавон онам.

¹ Ду – икки. Шоир онасини бу дунёю у дунёнинг муроди, таянчи, дея улуғлаяпти.

² Биҳишти жовидон – абадий, мангу жаннат.

³ Жоду – сеҳр, сеҳрли.

⁴ Сарв – тўғри, тик ўсадиган, қишин-ёзин кўм-кўк турадиган, ҳиди ёқимли, мевасиз, хушқомат бир дараҳт.

⁵ Санавбар – қарагай ва арчага ўхшаш хушқомат дараҳт. Севгилининг қомати бу дараҳтга ҳам кўп қиёсланади.

⁶ Мисранинг мазмуни: Шабистон – кечаси, қоронгулик. Шаккарфишон – шакар сочувчи. Шоир муштипар онанинг қоронғу кечаларда фарзанди жигарбандини ширин-шакар сўзлар билан эркалаб, аллалаб, болдан ширин сути билан боқиб чиққанларини ифодалаётир.

⁷ Хоки туроб – тупроқ, ер.

⁸ Моҳи тобон – товланувчи, жилваланувчи, жамолини кўз-кўз этувчи ой; гўзал маъшуқа назарда тутилади.

⁹ Фироқ ўти – айрилиқ алансаси.

¹⁰ Каъба – жаҳон мусулмонлари саждагоҳи, Макка шаҳрида жойлашган зиёратгоҳ. Шоир онасини ана шундай қиблиагоҳ ўрнида шарафлаяпти.

¹¹ Тавоф – бирор нарсанинг атрофини айланиш, зиёрат қилиш.

¹² Каъбайи мақсад – мақсад қилинган, орзуланган Каъба.

¹³ Дилкашон – дилтортар, дилга яқин.

¹⁴ Илоҳо – худога мурожаат.

¹⁵ Афв – кечирим.

¹⁶ Туфайли онаизорим – онайи зорим ҳаққи кечиргайсан, демоқчи шоир.

<p>Түшүнүүш ва саболларга жағоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазал ҳажми, мавзуси, радиф ва қофияси ҳақида маңлумот беринг.Фазалнинг матлаъи ва мақтаъсини күрсатинг.															
<p>Таҳтил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазал мазмунини акс эттирувчи мисрани топинг ва шарҳланг.Матн устида тадқиқот иши юритинг. <table border="1"><tr><td>1-гурӯҳ</td><td>Маттнинг асосий гоясими топинг</td><td></td></tr><tr><td>2-гурӯҳ</td><td>Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар</td><td></td></tr><tr><td>3-гурӯҳ</td><td>Фикрингизни расм билан тасвирланг</td><td></td></tr><tr><td>4-гурӯҳ</td><td>Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</td><td></td></tr><tr><td>5-гурӯҳ</td><td>Тарбиявий хулоса чиқаринг</td><td></td></tr></table>	1-гурӯҳ	Маттнинг асосий гоясими топинг		2-гурӯҳ	Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар		3-гурӯҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг		4-гурӯҳ	Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг		5-гурӯҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг	
1-гурӯҳ	Маттнинг асосий гоясими топинг																
2-гурӯҳ	Аниқ ва ноаниқ маңлумотлар																
3-гурӯҳ	Фикрингизни расм билан тасвирланг																
4-гурӯҳ	Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг																
5-гурӯҳ	Тарбиявий хулоса чиқаринг																
<p>Бахолаш ва қиёсүй таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Фазал орқали шоирнинг қандай дил изтираблари акс эттирилганилигини аниқлаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг. 1-ган: Менинг фикримча,.. 2-ган: ...сабабини мен бундай түшүнтираман... 3-ган: Уни мен мана бундай далиллар билан исбот-лайман... 4-ган: Шунга асосланиб, мен бундай хулосага келдимки,..«Онам» мавзусида «Беш дақиқали әссе» ёзинг.															

МАЬНАВИЙ САНЬАТЛАР

Шарқ оламида шеър илми *илми аруз, илми бадеъ ҳамда илми қофия* сингари уч йўналишда ривожланиб келган. Илми аруз шеър вазнини текширган. Илми бадеъ (бадийлик илми) назмий тимсол яратиш воситаларини ўргатган. Илми қофия шеърдаги оҳангдошлик билан шуғулланган.

Илми бадеънинг иккинчи номи «Бадоеъ үс-саноеъ»дир. Бу бадий санъатлар дегани. «Санъат» – «сунъ», яъни яратмоқ сўзидан. Демак, бадийлик яратиш ҳақида гап кетади дейиш мумкин. Бадийлик яратишнинг йўллари кўп. Бадий санъатлар иккига: **маънавий** (маънога тегишли) ва **лафзий** (шаклга оид) санъатларига бўлинади. Уларнинг ҳар бирининг адади юздан ошади. Машраб ижодида кенг қўлланилган маънавий санъатларнинг айримлари ҳақида маълумот бериб, тасаввур ўйфотиш мақсадга мувофиқдир.

*Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг,
Минг тавқини бир косаи майга сота қолдим.*

Мазкур байтда очиқ, кўриниб турган маънавий санъатлар: *тазод* ва *таносубдур*. *Тазод шеърда маъно жиҳатидан ўзаро зид, қарама-қарши сўз, фикр, ранг ва маъноларни ифодалашдир*. Мазкур байтнинг биринчи сатридаги «май» ва «намоз» бир-бирига зид қўйилган. Айни пайтда яширин «мен» билан »зоҳид« ҳамда «менга» ва «сенга» орасида ҳам зидлик бор. Иккинчи сатрда эса, буни «минг» ва «бир», »тавқ« (фармон) ва «бир косаи майга сота қол» иш ифодалари муносабатида кузатиш мумкин.

Кенг қўлланилган маънавий санъатларнинг яна бири таносибдур. *Шеърда маъно жиҳатидан бир-бирига яқин сўзларнинг тақозо этиб келиш таносуб дейилади*. Масалан, «зоҳид» ва «намоз», «шиша-май-коса» бир-бирини талаб этади. Қўйидаги байт бошқа жиҳатдан характерлидир:

*Ваҳдат майини пири муғон илкидин ичтим,
Мансур киби бошими дорга тута қолдим.*

Бу ерда тазод ва таносубдан ташқари талмеҳ ҳам бор. *Талмеҳ – арабча «ла-маъот» порлоқлик, яшин чақнаши маъноларини ифодалаб, шеърда бирор тарихий шахс, ҳодисани эсга олиш орқали фикр ва образ таъсирчанлигига эришишмоқдир*. «Анал – ҳақ» (мен – худоман!) дегани учун куфроналикда айбланиб, дорга тортилган Мансурни эслаш билан шоир ўз фикрини ёрқинроқ ифодалашга муваффақ бўлган.

БИЛИМИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Машраб ҳаётига оид сүнгги маълумотлар бизгача қайси асар орқали етиб келган?**
А) Бөғистонийнинг «Тазкираи қаландарон» асари орқали
Б) Жалолиддин Юсуповнинг «Мехрибоним қайдасан» асари орқали
В) Машрабнинг «Мабдаи нур», «Қимё» асарлари орқали
Г) Дилшоди Барнонинг «Тарихи муҳожирон» асари орқали

- 2. Арз сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри берилган?**
А) лочин
Б) ишонарли
В) ер шари
Г) қийнамоқ

- 3. Бобораҳим Машраб ҳаёти ҳақида маълумот берувчи асар ҳисобланган «Қиссаи Машраб»да келтирилишича, у болалигиданоқ қандай табиатга эга бўлган?**
А) мажнун табиат
Б) сўфий сурат
В) одамови
Г) барчаси

- 4. Бобораҳим Машраб ўспиринлигига қаерда гўристон бўлса ўша жойни зиёрат қилиб одамларнинг суякларини кўриб қандай сўзларни айтиб ийғлаб юрар эди?**
А) Эй одамзод, борадиган жойинг шу бўлдими
Б) Эй одамзод, охир ўлиб бошингга тушадиган иш бу
В) Эй одамзод, сафарингни якуними бу
Г) тўғри жавоб келтирилмаган

- 5. Бобораҳим Машрабдаги ғамгинлик «Хамса» достонининг қайси қаҳрамонлари ғамгинлигига ўхшаб кетади?**
А) Искандар
Б) Қайс
В) Абу Салом
Г) А, Б

- 6. Бобораҳим Машрабнинг нисбатан мукаммал шеърий тўпламини нашр этилишида қайси адабиёт жонкуярининг хизмати бекиёс ҳисобланади?**
- А) Сайд Аҳмад
Б) Жалолиддин Юсупов
В) Ойбек
Г) F.Фулом
- 7. Яратганинги хоҳиши – иродасини, ҳикматини, жамолини, қудратини билшига англашга йўналтирилган илм номи қайси қаторда тўғри берилган?**
- А) сўфийлик илми
Б) тасаввуф илми
В) қодирийлик илми
Г) барчаси
- 8. Бобораҳим Машраб инсонга унинг моддий мавқеидан келиб чиқиб эмас, балки қайси фазилатидан келиб чиқиб ёндашади?**
- А) фалсафий
Б) маънавий
В) рухий
Г) сўфий
- 9. Қайси ижодкор кўнгилдаги ишқ олови қандай бўлса шундайлигича шеърга ағараради?**
- А) Офоқхўжа
Б) Бобораҳим Машраб
В) Мансури Ҳаллож
Г) Яссавий
- 10. Қайси муаллиф ишқи илоҳийни рамзий шариат доирасидан узоқлашмаган ҳолда акс эттиради?**
- А) Яссавий
Б) Бобораҳим Машраб
В) Мансури Ҳаллож
Г) Офоқхўжа
- 11. Ломаконлик фақат кимга хос...**
- А) Бобораҳим Машраб
Б) Худога

- В) пайғамбарга
Г) барчаси
- 12. Машраб асарларида қўлланилган найистон сўзининг маъносини аниқланг.**
- А) дунё
Б) салла
В) йўқ
Г) қамишзор
- 13. Тақи сўзи Машраб газалларида қандай маъно касб этади?**
- А) озод
Б) яширин
В) тағин
Г) рад этилган
- 14. Машраб девонлари берилган қаторни кўрсатинг.**
- А) «Мабдаи нур», «Девони Машраб»
Б) «Эшони Шоҳ Машраб», «Девонаи Машраб»
В) «Мабдаи Нур» ва мухлислари томонидан яратилган девон
Г) А, Б ва С
- 15. 1691 йилда Машраб ўзининг 20 йиллик сафарига ким билан боради?**
- А) Офоқхўжа билан
Б) Пирмат Сеторий билан
В) ёлғиз ўзи
Г) мухлисларидан бири билан
- 16. Машраб газалларида учрайдиган хок сўзининг лугавий маъносини аниқланг.**
- А) руҳият
Б) тупроқ
В) қабр
Г) Оллоҳ
- 17. «Жаҳр» сўзининг лугавий маъносини аниқланг.**
- А) зулм қилмоқ, озор етказмоқ
Б) баланд овоз билан зикр қилмоқ
В) ҳайр-садақа йиғиладиган идиш
Г) йиғлаётган кўзлар

18. Қаландарликнинг тўрт амалидан бири бўлган кам гаплик тасаввуфда қандай аталган?

- А) сир пўшт
- Б) заҳрнўш
- В) фаромуш
- Г) хомуш

19. Маъно жиҳатдан ўзаро зидлик, қарама-қарши сўз, фикр, ранг ва маъноларни қайси санъат турида учратамиз?

- А) талмеҳ
- Б) тарсеъ
- В) тазод
- Г) таносуб

20. Мазкур байтда маънавий санъатнинг қайси тури мавжуд?

Зоҳид, менга бир шишада май, сенга намозинг

Минг тақвани бир косаи майга сота қолдим.

- А) талмеҳ, тазод
- Б) тазод, тажнис
- В) таносуб, тажнис
- Г) тазод, таносуб

8

БУГУН ДАРСДА:

- Мунис ғазалларида ифодаланган асосий ғояларни аниқлаймиз;
- шоир ғазалларида қўлланилган шеърий санъатлар ҳақида маълумотга эга бўламиш;
- ғазаллари орқали шоирнинг қандай дил изтироблари акс эттирилганлигини аниқлаймиз.

ШЕРМУҲАММАД МУНИС (1778–1829)

Шоир, тарихнавис, таржимон, хаттот ва маърифатпарвар Мунис (асл исм-шарифи Шермуҳаммад Амир Авазбий ўғли) 1778 йили Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида туғилган. Дастребаки маълумотни туғилган қишлоғида олган, кейинчалик Хива мадрасаларида ўқиган. 1800 йилда отаси вафот этгач, Аваз Муҳаммад Иноқ Мунисни саройнинг фармоннавис котиби қилиб тайинлаган.

Мунис билими, салоҳияти ва куч-қувватини шеъриятга, илм-фан ва маърифатга бағищаган. Мунис 1804 йилда биринчи шеърлар девони – «Девони Мунис»ни яратган. 1806 йилда Элтузархон Мунисга Хива хонлиги ҳақида китоб ёзишни топширган. Мунис ўз асарини Шерғозихон давригача ёзиб етказганда, Элтузархон фожиали ҳалок бўлади. Мунис китобини давом эттиради ва 1819 йилда Мирхонднинг «Равзат ус-сафо» («Софлик боги») тарихий асарини туркий тилга таржима қилишни бошлайди. Мунис бу асарнинг 1-жилдини таржима қилишга улгуради. У бу икки асарни ҳам тугата олмай вафот этади. Унинг «Фирдавс ул-икబол» («Бахтлар боги») асарини ва «Равзат ус-сафо» таржимасини шогирди Оғажий ниҳоясига етказади.

Мунис ўз давридаги суғориш иншоотлари ва ер-сув муносабатларига доир «Арналар» (арна-анҳор, канал) номли рисола ҳам ёзган. Бу рисола XVIII аср охири ва XIX аср бошларидағи дехқончилик билан боғлиқ, ижтимоий муносабатларни ўрганишда аҳамиятли. Муниснинг асосий адабий мероси – 1815–1820 йилларда тузилган «Мунис ул-ушшоқ» («Ошиқлар дўсти») девони ғазал, мухаммас, қасида, рубоий, қитъя ва бошқа жанрлардан иборат бўлиб, 20000 дан зиёд мисрани ўз ичига олган. «Мунис ул-ушшоқ» Алишер Навоийнинг «Хазойин ул-маоний»сидан кейинги энг мукаммал девонлардан бири ҳисобланади.

Мунис Навоийнинг «Мезон ул-авзон», «Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер» асарларини китобат қилган (1794, 1797). Айниқса, «Мезон ул-авзон»ни олдинги айрим хаттотлар йўл қўйган хатоларни тузатиб, саводли кўчирған. Бу унинг аруз илмининг хос билимдони эканлигидан ҳам далолат беради.

Муниснинг савод чиқаришни енгиллатиш ва хусниҳат санъатини ривожлантириш масалаларига бағишиланган «Саводи таълим» (1804) шеърий рисоласи ҳам бор. Мунис XIX аср Хоразм адабий муҳитида раҳнамо ижодкор сифатида фаолият кўрсатди. Огаҳий, Комил, Аваз, Табибий, Баёний каби ўнлаб шоирлар унинг изидан бориб, йирик санъаткор сифатида танилдилар.

Мунис ўзбек мумтоз шеъриятининг қарийб ҳамма жанрларида қалам тебратди. Унинг шеърлари мазмун эътибори билан ҳаётий, шакл жиҳатидан ихчам ва гўзалдир. Шоир жонли тилдаги ибора ва сўзлардан унумли фойдаланиб, бадиий соддалик ва фикрий чуқурликка интилади. Бу искеъдодли санъаткор ўзбек мумтоз шеърияти турлари, шеърий санъатлар, қоғия ва вазн такомилига катта ҳисса қўшган.

ФАЗАЛЛАР

Давлатинг борида бордур аҳли олам ошно,
Қайтгач давлат, жаҳонда топилур кам ошно.

Ўйла бекаслик мени маҳзунға топмиш дастким,
Бир киши йўқдур манго жуз кулфату ғам ошно.

Баски, даврон ҳоҳиши бегоналиқ солмоқдуурур,
Бир-бириға бўла олмас икки ҳамдам ошно.

Кимки бўлди ошно, бот айлади бегоналиғ,
Топмадим бу давр аро бир аҳди маҳкам ошно.

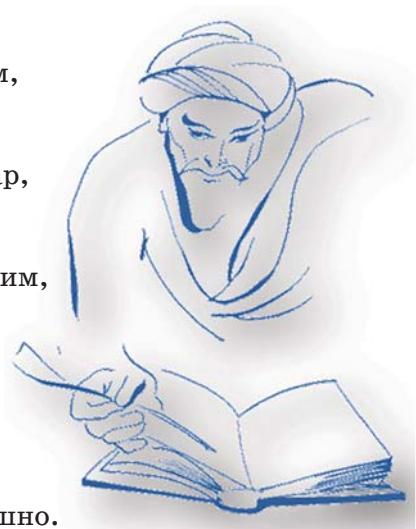
Гар вафо бўлса, парида бўлғай эрди, кўрмадим,
Бўлдилар ҳар нечаким авлоди одам ошно.

Ҳажр ранжидин ўларга етмишамким, кўрсалар,
Ҳолима тутғай азо бегона, мотам ошно.

Ишқ аро ул навъ эрур ваҳшат мен мажнунгаким,
Ўзгани демай, бўла олмас кўнгул ҳам ошно.

Дард чекмак, ашқ тўқмак ишқ әлига хосдур,
Ҳар кўнгулга дард, ҳар кўзга эмас нам ошно.

Мунис, даврон ғами бегона бўлса, тонг эмас,
Ким, сенга бўлмиш бийик донишвар Акрам ошно.

<p>Түшүнүү ва саволларга жаоб берүү</p>	 <ol style="list-style-type: none">Машраб яшаган давр, ижтимоий тузум ҳамда диний оқимлари ҳақида «5W» (5 сүрөт) усули асосида жуфтликда саволлар түзинг. «КИМ?» «НИМА?» «КЕАЕРДА?» «КАЧОН?» «НИМА УЧУН?»															
<p>Тархул ва талкун</p>	 <ol style="list-style-type: none">Фазал устида тадқиқот иши юритинг. <table border="1"><tr><td>1-гурүүх</td><td>Матннинг асосий гоясими топинг</td><td></td></tr><tr><td>2-гурүүх</td><td>Аниң ва ноаниң түшүнчалар</td><td></td></tr><tr><td>3-гурүүх</td><td>Фикрингизни расм билан тасвирланг</td><td></td></tr><tr><td>4-гурүүх</td><td>Асадан ҳаётий мүлоҳаза чиқаринг</td><td></td></tr><tr><td>5-гурүүх</td><td>Тарбиявий хулоса чиқаринг</td><td></td></tr></table>	1-гурүүх	Матннинг асосий гоясими топинг		2-гурүүх	Аниң ва ноаниң түшүнчалар		3-гурүүх	Фикрингизни расм билан тасвирланг		4-гурүүх	Асадан ҳаётий мүлоҳаза чиқаринг		5-гурүүх	Тарбиявий хулоса чиқаринг	
1-гурүүх	Матннинг асосий гоясими топинг															
2-гурүүх	Аниң ва ноаниң түшүнчалар															
3-гурүүх	Фикрингизни расм билан тасвирланг															
4-гурүүх	Асадан ҳаётий мүлоҳаза чиқаринг															
5-гурүүх	Тарбиявий хулоса чиқаринг															
<p>Бахолау ва күйөсүй таахълил</p>	 <ol style="list-style-type: none">Фазалга устида ишлаб, жадвални түлдиринг. Гурухда ишланг. <table border="1"><tr><td>Шеэрнинг асосий гояси</td><td></td></tr><tr><td>Таниш ва нотаниши сүзлар</td><td></td></tr><tr><td>Фикрни расм билан тасвирлаш</td><td></td></tr><tr><td>Тарбиявий хулоса чиқарыш</td><td></td></tr></table>	Шеэрнинг асосий гояси		Таниш ва нотаниши сүзлар		Фикрни расм билан тасвирлаш		Тарбиявий хулоса чиқарыш								
Шеэрнинг асосий гояси																
Таниш ва нотаниши сүзлар																
Фикрни расм билан тасвирлаш																
Тарбиявий хулоса чиқарыш																

9

БУГУН ДАРСДА:

- матндан мұстақил ҳолда мұаллиф күзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқтаймиз;
- ғазалларда құлланилган шеърий санъатлар ҳақида маълумотта эга бўламиз;
- шоир қарашларини ўз қарашларимиз билан таққослаймиз.

Дўстлар, менсиз даме оҳанги ишрат қилмангиз,
Сиз ичиб саҳбо, мени хунхори ҳасрат қилмангиз.

Гар муюссар бўлса бир маҳбуб ила базми нишот,
Мен сизни суҳбат тузарга майлу рағбат қилмангиз.

Топсангиз базми висоле, анда ёд этмай мени,
Зор кўнглумни асири доғи фурқат қилмангиз.

Мен киби йўқдур арода, манкубу маҳмури айш,
Кимсага мендин зиёда бода шафқат қилмангиз.

Аҳли дониш бирла ҳар дам айлангиз базми китоб,
Жамъи нодонлар била изҳори улфат қилмангиз.

Дўст улдурким, ёмон кун юз эвурмас дўстидин,
Мунис аҳволин кўруб, тарки муҳаббат қилмангиз.

<p>Түшүнүшүү ва саволларга жаобоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Муаммоли вазият: ғазалнинг асл ғояси нимада?Ғазал мазмунини ёритиб берувчи 7 та таяңч сүзларни аникланг ва иш дафтарларингизга ёзиб олинг.
<p>Таҳлил ва талқын</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Ғазални мазмунини жуфтликда муҳокама қилинг. <div style="display: flex; justify-content: space-between;"><div data-bbox="363 830 760 1017"><p><i>Шеңдердан сизга күпроқ таңсир қилган жумла, фикр(келишмөвчилек, түшүнмаслик, қарши чиқыш)</i></p></div><div data-bbox="773 830 1157 966"><p><i>Нега айнан шу фикрни танладынгиз? Бу жумла сиздә қандай савол, фикр ёки муносабат қўзгатди?</i></p></div></div>
<p>Бахолаш ва қиёсүй таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none">Ғазал олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали билдиринг. 1-ган: Менинг фикримча... 2-ган: Сабаби уни мен бундай түшүнтираман... 3-ган: Уни мен мана бундай дараклар билан исботлайман... 4-ган: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдим...

Қайси гулнинг мен каби бир андалиби зори бор?
Қайси булбулнинг сенингдек бир гули баҳори бор?

Қайси раъно сарвқадға қумрие бор мен каби?
Қайси қумрини қадингдек сарви хуш рафтори бор?

Қайси Лайливаш пари Мажнуни бор мен телбадек?
Қайси Мажнуннинг менингдек бир пари рухсори бор?

Қайси ёр оллида мендек ошиқи жонбоз зур?

Қайси ошиқнинг сенингдек нозанин дилдори бор?

Қайси бир дилдорға бордур менингдек бедиле?
Қайси бедилнинг сенингдек нозанин дилдори бор?

Қайси бир айёрнинг бор мен каби саргаштаси?
Қайси бир саргаштанинг сендеқ бути айёри бор?

Қайси шоҳнинг Муниси маҳзун каби бордур қули?
Қайси қулнинг сен каби шоҳи фалак миқдори бор?

<i>Түшниниң та савиғатында</i>		<ol style="list-style-type: none">Ақлий ҳужум: Машраб қандай қобилият әгаси?Фазалда сизга нотаниш бўлган сўзлар борми? Мазмунини ўзаро муҳокама қилинг.
--------------------------------	--	--

<p><i>Taxlıllı va malķıñ</i></p>	<p>1. Қуидаги жадвалдан фойдаланиб, ғазални гурухда таҳлил қилинг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;"><i>Tasviрий восита</i></th><th style="text-align: center;"><i>Misralar</i></th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>Ташбек</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Талмех</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Тазод</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Ирсоли масал</i></td><td></td></tr> <tr> <td>...</td><td></td></tr> </tbody> </table>	<i>Tasviрий восита</i>	<i>Misralar</i>	<i>Ташбек</i>		<i>Талмех</i>		<i>Тазод</i>		<i>Ирсоли масал</i>		...	
<i>Tasviрий восита</i>	<i>Misralar</i>												
<i>Ташбек</i>													
<i>Талмех</i>													
<i>Тазод</i>													
<i>Ирсоли масал</i>													
...													
<p><i>Baxolash va қиёсүй taxlıllı</i></p>	<p>1. Шоир берган саволларнинг биронтасига жавоб топа оласизми? Гурухда муҳокама қилинг.</p> <p>2. «Машраб ғазаллари шайдосиман» мавзусига «5 дақиқали эссе» усулини қўлланг.</p>												

10

БУГУН ДАРСДА:

- лирик қаҳрамоннинг ички кечинмаларини таҳлил қиласиз;
- тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари, бадиий тасвир воситаларини таҳлил қиласиз;
- Муниснинг йўзбек адабиёти тараққиётига қўшган ҳиссасига баҳо берамиз.

Басе ғам боридин чекмиш оғирни,
Ёғир бўлмиш ҳазин, кўнглим ёғирни.

Фалак ғам юкларин солғонда элга,
Ёғирнимға менинг қўймиш оғирни.

Билурсен ғам юкин қўп чекканимни,
Ёғирним устида кўрсанг ёғирни.

Итинг кўрсам, манга унс айласун деб,
Берурман гаҳ кўнгулн, гаҳ боғирни.

Рақиб оллингда бўлмоқдин ҳазинман,
Тиларман кўрмасам ул бўлмоғирни.

Замон аҳлиға бўлмиш шиква ойин,
Нетонг, севсам агар гунгу соғирни.

Нажоте истасанг Мунисга ғамдин,
Аёқчи, тут анга ҳар дам чоғирни.

Намангондин кетар бўлсам, мени йўқлар кишим борму?
Фариблиқ шаҳрида ўлсам, мени йўқлар кишим борму?

Қани қавму қариндошим, бу йўлда бўлса йўлдошим,
Кўзумдин оқизиб ёшим, мени йўқлар кишим борму?

Мұхаббат шарбатин ичтим, қазондек қайнабон тоштим,
Бу фоний дунёдин кечтим, мени йўқлар кишим борму?

Тушубдур бошима савдо, рамузу ишқдин ғавғо,
Ўзига айлади шайдо, мени йўқлар кишим борму?

Туарга тоқатим йўқтур, юарга ҳолатим йўқтур,
Юракда ишқ ўти чўқдур, мени йўқлар кишим борму?

Қарорим йўқ турай десам, наманғонда юрай десам,
Жаҳонни сайд әтиб кезсам, мени йўқлар кишим борму?

Бу мискин зор Машрабни киши ҳолини билмайдур,
Бу ердин бош олиб кетсам, мени йўқлар кишим борму?

Түшүнни ва сабогларга жазоб бер	 	<p>1. Берилган газални ўз сўзларингиз билан насрӣ баён қилинг. Фарқ борми?</p>																													
Таҳлил ва талкун	 	<p>1. Фазалда қаҳрамоннинг ички кечинмаларини «<i>Концептуал жадвал</i>» усули орқали шарҳланг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th rowspan="2">Моҳияти</th> <th colspan="5">Ижтимоий тарбия турлари</th> </tr> <tr> <th>Маънавий-ахлоқий тарбия</th> <th>Ақлий тарбия</th> <th>Жисмоний тарбия</th> <th>Әстетик тарбия</th> <th>Мехнат тарбияси</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Мақсади</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Вазифалари</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Ўзига хос жиҳатлари</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари					Маънавий-ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Әстетик тарбия	Мехнат тарбияси	Мақсади						Вазифалари						Ўзига хос жиҳатлари					
Моҳияти	Ижтимоий тарбия турлари																														
	Маънавий-ахлоқий тарбия	Ақлий тарбия	Жисмоний тарбия	Әстетик тарбия	Мехнат тарбияси																										
Мақсади																															
Вазифалари																															
Ўзига хос жиҳатлари																															

<p>Баҳолаи ва қиёсий таҳдид</p>	 	<p>1. Фазалга ўз муносабатингизни ФСМУ усули орқали билдиринг.</p> <p>Ф – Фикрингизни баён этинг. С – Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг. М – Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг. У – фикрингизни умумлаштиринг.</p>
--	--	---

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Мунис қайси ҳукмдор даврида бош мироблик лавозимини эгаллаган?**
 - А) Авазбий иноқ
 - Б) Муҳаммад Раҳимхон II
 - В) Элтузархон
 - Г) Оллоқулихон

- 2. Муниснинг педагогикага оид рисоласини кўрсатинг.**
 - А) «Фирдавс ул-иқбол»
 - Б) «Мунис ул-ушшоқ»
 - В) «Саводи таълим»
 - Г) «Равзат ус-сафо»

- 3. Муниснинг тарихий асарини белгиланг?**
 - А) «Равзат ус-сафо»
 - Б) «Саводи таълим»
 - В) «Мунис ул-ушшоқ»
 - Г) «Фирдавс ул-иқбол»

- 4. Мунис қайси асарни ўзбек тилига таржима қилган?**
 - А) «Равзат ус-сафо»
 - Б) «Калила ва Димна»
 - В) «Қобуснома»
 - Г) А, С

5. Мунис қайси жанрда сермаҳсул ижод қилган?

- А) рубоий
- Б) газал
- В) қасида
- Г) туюқ

6. Мунис қайси ҳукмдорларга бағишлаб қасида битган?

- А) Авазбий иноқ, Мұхаммад Раҳимхон II, Оллоқулихон
- Б) Авазбий иноқ II
- В) Әтүзар, Оллоқулихон, Авазбий, Мұхаммад Раҳимхон
- Г) Оллоқулихон, Мұхаммад Раҳимхон II, Авазбий

7. Мунис сўзининг маъносини аниқланг.

- А) жасур, қўрқмас
- Б) одил, доно
- В) шафқатли, раҳмдил
- Г) дўст, ўртоқ

8. Хоразмда яшаб ижод этган таниқли шоир, моҳир тарихчи, эпчил сиёсатчи, таржимонни кўрсатинг.

- А) Комил Хоразмий
- Б) Феруз
- В) Оғаҳий
- Г) Мунис

**9. Қайси лайливаши парининг Мажнуни бор мен телбадек,
Қайси Мажнуннинг менингдек бир pari руҳсори бор.**

Ушбу байтда қандай санъат қўлланган?

- А) саволу жавоб
- Б) талмех
- В) таносуб
- Г) тажнис

10. Дўстлар, менсиз даме оҳанги ишрат қилмангиз

Сиз ичиб саҳбо, мени хунхори ҳасрат қилмангиз.

Ушбу байтдаги «саҳбо» сўзининг маъносини аниқланг.

- А) қон
- Б) дард, алам

- В) май, шароб
Г) қайғу, ғам

**11. Ваҳ, нечук баҳр эрди ҳижронким, миниб ғам заврақин,
Хар неча қатъ айларам, мавжуд әмас соҳил ҳануз. Ушбу байтда қандай шеърий санъатлар бор?**

- А) таносуб, истиора
Б) тажнис, тазод
В) ийхом, иштиқоқ
Г) талмех, ирсоли масал

**12. Дўстлар лутфидин қилур маҳжур,
Баски бор душмани замон шуаро.
Ушбу байтда қандай шеърий санъат бор?**

- А) тазмин
Б) тамсил
В) ташхис
Г) тазод

**13. Сенки шоҳи ҳуснсен, ҳар кун қилиб қуллуқ сенга
Сажда айларга қўяр туфроққа руҳсор офтоб. Ушбу байтда фойдаланилган икки шеърий санъат номи тўғри кўрсатилган жавобни аниқланг.**
А) тазод, ташхис
Б) тажнис, тазмин
В) истиора, ҳусни таълил
Г) талмех, иштиқоқ

**14. Паривашлар киби гуллар қилиб гулшан аро жилва,
Алар шавқида булбул ун чекиб девонавор ўлмиши. Ушбу байтда қандай шеърий санъатлар бор?**

- А) талмех, ҳусни таълил
Б) ташбих, ташхис
В) тазод, тарсиъ
Г) ийхом, тазмин

11

БУГУН ДАРСДА:

- бадиий матндан мустақил ҳолда муаллиф кўзқараши ифодасига боғлик цитата, парчаларни аниқлаймиз;
- асар вазни, жанри, қандай шеърий санъатлар қўлланилганини топамиз;
- ғазалнинг бадииятини шарҳлаймиз.

ЖАҲОН ОТИН УВАЙСИЙ (1779–1845)

Шоира, маърифатпарвар Жаҳон отин Увайсий Марғилонда 1779 йили туғилган. Увайсий оилада хат-саводини чиқариб, аввал халфа, сўнгра онасининг ёнида мактабдорлик қилган. Акаси Охунжон ҳофиздан шеърият илмини ўрганган, тез орада шоира, отин сифатида танилган. У, айниқса, арузни, муаммо (шеърда фикрни яшириб ифодалаш) санъатини мукаммал эгаллаган. Қўқон адабий мухити билан яқинлашиб, мушоираларда қатнашган. Саройда Нодира ва бошқа хотин-қизларга шеърият илмидан дарс бериб, устозлик қилган. Дилшод отиннинг маълумот беришича, Увайсий Нодира билан Конибодом, Хўжанд, Ўратепа, Тошкент, Андижон каби шаҳарларга борган. 1842 йилда Бухоро амири Насруллахон Қўқонни эгаллагач, Марғилонга қайтиб, умрининг охиригача шу ерда яшаган.

Увайсий 4 девон тузганлиги маълум. Лекин бу девонларнинг асл қўллёзмалари топилмаган. Увайсий мумтоз ўзбек шеъриятининг барча жанрларида ижод қилган. Навоий, Фузулий ва бошқаларнинг асарларига мухаммаслар боғлаган. Шоиранинг адабий меросида 269 ғазал, 29 мухаммас, 55 мусаддас, 1 мураббаъ, чистон, 3 достон, тугалланмаган бир манзума бор. Ижодининг ғоявий мавзуу доираси теран ва кўп қиррали.

Шоира адабиётда тараққийпарвар намояндаларнинг қарашлари асосида майдонга келган инсон тақдири, шахс эрки ва маърифатпарварлик ғояларида латиф ва дилкаш асарлар яратган, асарларида инсонни эъзозлаш, одамларни табиат ва ҳаёт ноз-неъматларидан баҳраманд бўлишга ундаш, дўстлик, вафо ва садоқат ҳақидаги улуғвор ниятларини Қуръон оятлари,

ҳадислар ва тасаввуфий талқинлар билан асослаган ҳолда ижодий барка-молликка эришган. Унинг шеърларида тариқатнинг талаб ва қоидаларига тааллуқли бўлган талқинлар кўп учрайди:

*Фано мардумларини сирридин ҳеч кимса йўқ огоҳ,
Қабиҳ гуфтор мардумдин кўнгул доз ўлди, доз ўлди.*

Увайсий ўз асарларида юксак одамийликни, шу одамийликни қалб тўрида авайловчи вафодор ёрни улуғлайди, уни Қуёш билан қиёс қиласди. Қуёш ҳар тонг уфқдан бош кўтариб, ўзининг оташин нури билан оламга, одамларга ўз меҳр ва шафқатини сочади. Шоира ёр ва офтоб ташбиҳларидан қаршилантириш санъати орқали энг гўзал туйгулар силсиласини яратади. Унинг лирик қаҳрамони мушоҳадакор донишманд, вафоли ошиқ.

Унинг анор ҳақидаги машҳур чистони ўзининг муҳим мазмуни ва юксак бадиийлиги билан шоира ижодининг ёрқин бир сахифаси сифатида кўзга ташланади:

*Бу на гумбаздур, эшиги, туйнугидин йўқ нишон,
Неча гулгун пок қизлар манзил айлабдур макон?
Туйнугин очиб, аларнинг ҳолидан олсан хабар,
Юзларида парда тортуғлиқ турурлар, бағри қон.*

Увайсий ҳаётлик давридаёқ нафис лирикаси билан машҳур бўлган ва замондошларининг эътиборини қозонган. Лирик шеърларидан ташқари, унинг «Шаҳзода Ҳасан», «Шаҳзода Ҳусан» каби лироэпик асарлари ва «Воқеоти Мұхаммад Алихон» каби тарихий достонлари мавжуд. Шоира-нинг лиро-эпик достонлари ислом тарихи билан боғлиқ воқеалар асосида яратилган.

Зар қадрин зарғар билар

*Ким? – дедим, Нодира – дедилар ани,
Ёнида Вайсий турур олампаноҳ.
Ҳар бир минг шоира ўрнидадур,
Иккови бирла тўлур ҳар боргоҳ.*

Дилшоди Барно

ФАЗАЛЛАР

УВАЙСИЙМАН

Меҳнату аламларга мубтало Увайсийман,
Қайда дард эли бўлса, ошно Увайсийман,

Истадим¹ бу оламни, топмадим вафо аҳлин,
Барчадин юмуб кўзни муддао Увайсийман.

Уз дилинг тааллуқдин², банд қил худо сори,
То дегил кеча-кундуз: «Мосиво³ Увайсийман!»

Кечалар фифонимдин тинмади кавокиблар⁴,
Арз то само⁵ узра можаро Увайсийман.

То кўриб хароботин⁶ таъна этма, эй зоҳид,
Бир нафас эмас холи иқтидо⁷ Увайсийман.

Факр боргоҳига⁸ қўйса гар қадам ҳар ким,
Бош агар керак бўлса, жонфило Увайсийман.

Вайсий бериёзат⁹ деб сахл¹⁰ тутма, эй ориф,
Ишқ аро ниҳон дарди бедаво Увайсийман.

¹ Истадим – изладим.

² Тааллуқ – алоқа, боғланиш, муносабат; тегишлилик; уйланиш ёки турмушга чиқиш.

³ Мосиво – ... дан бошқа, ..дан ташқари каби матьноларда келган. Бу ўринда «Мосиво» сўзи шоиранинг дунё ташвишлари, манфаатлари, бойликларидан батамом воз кечиб, ёлғиз Аллоҳ билан бирга бўлиш кайфиятини ифодалаган.

⁴ Кавокиб – юлдузлар.

⁵ Арз то само – ердан осмонгача.

⁶ Харобот – вайрона жой; майхона (рамзий); сўфийлар маскани.

⁷ Иқтидо – эргашиш, издошлилк, тақлид, эътиқод.

⁸ Боргоҳ – факир, сўфийлар манзилгоҳи.

⁹ Бериёзат – мاشаққатсиз, қийноқсиз, азобсиз.

¹⁰ Сахл – енгил, осон.

<p><i>Тушиуниш ва саволларга жавоб берин</i></p>	<p>1. Увайсий кимдан сабоқ олиб, чигатой (ўзбек) форс тилларини мукаммал эгаллаб олганлиги ҳақида маълумот беринг.</p> <p>2. Увайсий ва Нодира орасидаги муносабатлар шоира ҳаётига қандай ўзгариш киритганлигини мухокама қилинг.</p>									
<p><i>Тахлил ва талқин</i></p>	<p>1. Фазалда қандай бадиий санъатлар ишлатилган?</p> <table border="1" data-bbox="443 790 1170 893"><tr><td><i>Шеърий санъат</i></td><td><i>Мисра</i></td><td><i>Шарҳи</i></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table> <p>2. Фазалдаги тимсолларни аниқланг. Шеър оҳангি Сизнинг кайфиятингизга таъсир қилдими?</p>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳи</i>						
<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳи</i>								
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳжил</i></p>	<p>1. Фазал бадииятини қуйидаги жадвал орқали баҳоланг.</p> <table border="1" data-bbox="443 1148 1170 1471"><tr><td><i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i></td><td><i>Шоур образи қандай тасвирланган?</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Асар тилига оид</i></td><td><i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Баҳолашга оид</i></td><td><i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i></td><td></td></tr></table>	<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Шоур образи қандай тасвирланган?</i>		<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i>		<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i>	
<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>	<i>Шоур образи қандай тасвирланган?</i>									
<i>Асар тилига оид</i>	<i>Асарда қандай бадиий тасвир воситаларидан фойдаланилган? Шу воситалар орқали образ қандай ёритилган?</i>									
<i>Баҳолашга оид</i>	<i>Асар ёки унинг қаҳрамонига нисбатан умумий кўзқарашингиз, мустақил баҳо беринг</i>									

12

БУГУН ДАРСДА:

- ғазаллардан мұаллиф күзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниқлаймиз;
- ғазалларни жанр ва түзилиши жиҳатидан таҳлил қиласынан мәдениеттегі оқынушылардың өзіндеңдердегі өзіншіліктерін сипаттауда да дағындықтың маңыздылығын анықтаймиз;
- бадий материал, адабий атамаларга таяниб, аниқ ва образлы нутқдан фойдаланған ҳолда ижодий иш ёзамиз.

КҮНГУЛ ДОҒ ЪЛДИ

Замона кулфатидин бу күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди,
Бу чархи бемурувватдин күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Жароқат бўлди бағрим тифи бедоди рақиблардин,
Бу кўтоҳфаҳм мардумдин күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Бу гулзори фано ичра маҳали бехалал йўқтур,
Ҳамеша захми хородин күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Фано мардумларини сирридин ҳеч кимса йўқ оғаҳ,
Қабиҳгуфтор мардумдин күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Кўнгүл қони фароғи дийдадин бир лаҳза банд ўлмас,
Вужудим изтироб айлаб күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Турубдур бағрим ичра қон мисоли ғунча, найларман,
Очилмай гулсифат ушбу күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Сўзимдин хотиринг узра гумоне ўзга еткурма
Ки, изҳор айламай найлай, күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Мен расвойи оламдин мабодо эътиroz этма,
Такаллум бирла шод айла, күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Кўнгүлни оташин бежо қилибдур нутқи гуфтори,
Қаю боғ андалибидин күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Бу сўзни айлади барпо ажаб густоҳлик бирла,
Малоли хотир ўлғайму, күнгүл дөғ ёлди, дөғ ёлди.

Ажаб ашъори мавзун боғлади Вайсий ҳасаддинким,
Умархон зуфунунеким, кўнгул доф ўлди, доф ўлди.

КОКУЛИНГ

Бўлмасайди то паришонлиғда зебо кокулинг,
Қилмағайдим шона чоғида тамошо кокулинг.

Ўрмасам эрдим олиб илгимга ул машшотни,
Қилмағай эрди мени оламга расво кокулинг.

Ё харидор ўлмасам эрдим жунун бозорида,
Солмағайди бошима юз рангли савдо кокулинг.

Хухни рухсоринг тўё кўрган эдим қадр туни,
Қилмасайди юзларинг устида ғавғо кокулинг.

Қолмағайдим норасолар таънайи пинҳонига,
Этмасайди сиррими элга хувайдо кокулинг.

Қўнмасайди моҳ рухсорингға кўнглумнинг қуши,
Тушмагайди тори то бўйнумга ялдо кокулинг.

Оスマсайдинг жон олур вақтинда зулфинг дор этиб,
Бўлмағайди мунча Вайсийга мужалло кокулинг.

<i>Түшүннүү ва саволларга жарабоб берүү</i>	<ol style="list-style-type: none">1. Фазални ифодали ўқиб, авж нүктаси ўз ифодасини топган мисраларни топинг.2. Шеър гоясини акс эттирган 7 та таянч сўзларни аниқланг ҳамда иш дафтaringизга ёзиб олинг.														
<i>Таxилл вә талкүн</i>	<ol style="list-style-type: none">1. Фазалда қўлланган қайси шеърий санъат асарнинг бадиий латофатини кучайтирган?2. Асар вазни, жанри, қандай шеърий санъатлар қўлланилганини топинг. Жадвални тўлдиринг. <table border="1" data-bbox="398 699 1121 1056"><tr><td><i>Жанри</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Вазни</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Қоғиядош сўзлар</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Ўхшатиш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Сифатлаш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Қаршилантириш</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Жонлантириш</i></td><td></td></tr></table>	<i>Жанри</i>		<i>Вазни</i>		<i>Қоғиядош сўзлар</i>		<i>Ўхшатиш</i>		<i>Сифатлаш</i>		<i>Қаршилантириш</i>		<i>Жонлантириш</i>	
<i>Жанри</i>															
<i>Вазни</i>															
<i>Қоғиядош сўзлар</i>															
<i>Ўхшатиш</i>															
<i>Сифатлаш</i>															
<i>Қаршилантириш</i>															
<i>Жонлантириш</i>															
<i>Бахолаш ва қиёсий таxилл</i>	<ol style="list-style-type: none">1. «Увайсийман» ғазалида шоира чеккан алам ўти-нинг тафти ҳақида нима дея оласиз? Фикрингизни далилланг.2. Шеърдан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ёритиб беринг. <i>1-ган:</i> Менинг фикримча... <i>2-ган:</i> ...сабабини мен бундай тушунтираман <i>3-ган:</i> Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман... <i>4-ган:</i> шунга асосланиб, мен бундай хулоса келдимки, ...														

13

БУГУН ДАРСДА:

- Увайсий шеърларининг жанрий таркибини аниқлаймиз;
- Увайсий ўзбек шеъриятини қандай сифатлар билан бойитгани ҳақида фикр юритамиз;
- бадиий материал, адабий атамаларга таяниб, аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

ҚАБУЛ ЭТКИЛ

Келибман даргаҳингга, шоҳи хўбоним, қабул эткил,
Бағир қоним била бул чашми гирёним қабул эткил.

Умид айлаб талаб олмоққа кирдим роҳи покингга,
Йўлингда айлаган фарёду афғоним қабул эткил.

Тушубдур бошима савдои ишқинг, эй шаҳаншоҳим,
Алам бозорида бул дарди пинҳоним қабул эткил.

Ўтубдур гавҳари ноёби умрим токи ғафлатда,
Тазарруъ зор илан қилғон пушаймоним қабул эткил.

Тегибдур новакингдин неча ўқ жисмим аро пинҳон,
Шаҳиди ишқ ўлмоққа оқан қоним қабул эткил.

Увайсий гарчи ноқобил, келибдур осто ningга,
Фифону оҳи сўзонини, сultonим, қабул эткил.

МУНОСИБ

Эй гул, жигарим қони узорингға муносиб,
Юз порали кўксум дағи хорингға муносиб.

Сарф айлама ҳар бехабара лаъли қадисинг,
То қаҳру ғазаб мени зорингға муносиб.

Тун соғарида шарбати бедорлиғ ичсанг,
Мастоналиғ ул чашми хуморингға муносиб.

То қилди муаттар хати райхони саҳаргоҳ,
Хушҳоллигим ҳусни баҳорингға муносиб.

Манъ этма тараҳҳум этибон, ёр, йўлунгдин,
Ашким йўл аро манъи ғоворингға муносиб.

Дил манзарини пок этибон мунтазир ўлдум,
Бўлғойму экин табъи гулзорингға муносиб?

Рашқ оташини, Вайсий, бугун айла мукаррар,
Юз сен каби девона нигорингға муносиб.

Тушиуни ва саволларга жавоб берни 	<ol style="list-style-type: none"> Увайсийнинг қайси ғазалларида унинг аёллик хислатлари яққол бўртиб туради? Шоира ғазалларида қандай оҳанглар устивор?
Таҳлил ва талқин 	<ol style="list-style-type: none"> Ғазалларни «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг ҳамда тақдимот тайёрланг. <ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – ғазал мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; аниқлаш – ғазалнинг қайси байти энг муҳим эканлигини далилланг; боғлаш – ғазал мазмунини ҳаёт билан боғланг; хulosалаш – асарда кўтарилилган масалаларни яқунланг. Асарда кўп учрайдиган сўзларни топинг ва уларни изоҳланг.
Баҳолаш ва қиёсий таҳлил 	<ol style="list-style-type: none"> Увайсий шеърлари ҳақида фикрларингизни «5 дақиқали эссе» усули орқали ёритиб беринг.

14

БУГУН ДАРСДА:

- қаҳрамон тимсолини очишда композиция ролини аниқлаймиз;
- матн устида тадқиқот иши юритамиз;
- аниқ ва образли нутқдан фойдаланган ҳолда ижодий иш ёзамиз.

МЕНДИН ЎРГАНДИ

Ки булбул нола, афғон айламакни мендин ўрганди,
Вужудин шамъи сўзон айламакни мендин ўрганди.

Бориб саҳрога, қон бағримдин изҳор айладим бир кун,
Фалак бағрин қизил қон айламакни мендин ўрганди.

Шафақ хун бўлғуси, дил, ёр меҳри гар ниҳон бўлса,
Само гулгуни домон айламакни мендин ўрганди.

Кўруб абрў ҳилолинг, жон фидо қилдим жамолингга,
Ул ой ҳуснига қурбон айламакни мендин ўрганди.

Фифонким, ғам тароги хаста кўнглум реш-реш этти,
Санам зулфин паришон айламакни мендин ўрганди.

Сени изларман андоқким, қуёш дийдорин изларда,
Кезиб тун-кун, шитобон айламакни мендин ўрганди.

Қаноат қилди Вайсий, топти дилдин гавҳари назмин,
Садаф ҳам дурри ғалтон айламакни мендин ўрганди.

ЧИҚИБ ИШҚ ЎТИ...

Чиқиб ишқ ўти кўксим чокидин, бошимдин ошиббур,
Қуруқ шохеки, гўё ўз ичидин ўт тутошибур.

Кўзинг жон лабга еткурди, лабинг жон қўшти жонимға,
Бу икки дўстлар ул жони маҳзуним талошибур.

Азал кунда асар этганди сирри май қулоғимға,
Бугун, вах, дил булоғи жўш урмоқлиқда тошибдур.

Висолинг орзуси шиддати ҳижронни йиқмоқда,
Бу икки паҳлавон майдони дил узра курошибдур.

Увайсий, олма бошинг зикру фикри ёр ёдидин,
Сулуки ишқ аро бе ёди ҳақ йўлдин одошибдур.

<p>Тушуннии ва сағолларга жавоб бериши</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Бориб саҳрода, қон бағримдин изҳор айладим бир кун, Фалак бағрин қизил қон айламакни мендин ўрганди», – инсон чеккан оҳ фалакни ҳам қон қилиш мумкинлигини шоира қандай тасвирлаган? Фикрингизни изоҳланг. «Шафақ хун бўлгуси, дил, ёр меҳри гар ниҳон бўлса, Само гулгуни домон айламакни мендин ўрганди», – табиатдаги ўзгаришлар она ҳолатига қандай таъсир қилган? 															
<p>Таҳтил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Матн устида тадқиқот иши юритинг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tbody> <tr> <td style="padding: 5px;">1-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Матннинг асосий гоясини топинг</td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Фикрингизни расм билан тасвирланг</td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">5-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Тарбиявий хулоса чиқаринг</td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> </tbody> </table> 	1-гурух	Матннинг асосий гоясини топинг		2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар		3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг		4-гурух	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг		5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг	
1-гурух	Матннинг асосий гоясини топинг																
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар																
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг																
4-гурух	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг																
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг																
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Лирик қаҳрамон замона ва ижтимоий муҳитнинг умумлашма вакили сифатида қаралиши ҳақида ўз фикрларингизни баён этинг. «Увайсий шеърларида ўзбек аёлининг қалб нидолари» мавзусида эссе ёзинг. 															

БИЛИМИМIZНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

1. Увайсий жаҳондин ўтди, муродига етмади,
Тўймоқча расм йўқдур қорин суйган ошга.
Увайсий ушбу байтида қандай шеърий санъатдан қўлланган?

 - А) Талмеҳ
 - Б) Ирсоли масал
 - В) Таносуб
 - Г) Ҳусни таълил

2. Увайсийнинг ўғли қандай тахаллус билан ижод қилган?

 - А) Мажнун
 - Б) Ошиқ
 - В) Дўст
 - Г) Зийрак

3. Увайсийнинг девони қачон, қандай ном билан нашр қилинган?

 - А) 1983-йилда, «Карбало»
 - Б) 1982-йилда, «Қўнгил гулзори»
 - В) 1983-йилда, «Қўнгил гулзори»
 - Г) 1985-йилда, «Қўнгил гулзори»

4. Увайсийнинг қизи Қуёшхон қандай тахаллус билан ижод қилган?

 - А) Мағзий
 - Б) Отин
 - В) Азмий
 - Г) Хокий

5. Увайсий қаламига мансуб достонларни аниқланг?

 - А) «Воқеоти Муҳаммад Алихон»
 - Б) «Шаҳзода Ҳасан ҳақида достон»
 - В) «Шаҳзода Ҳусайн ҳақида достон»
 - Г) А, Б, С

6. Шарқ шеъриятида шаҳидлар қони тўкилган мўътабар жой қандай аталган?

 - А) Кашмир
 - Б) Даشت Карбало
 - В) Чин-Мочин
 - Г) Кўхи-Қоф

7. Ўзбек шеъриятига аёлнинг гулдай нозик қалб тебранишларини олиб кирган шоирани аниқланг?
- А) Нодира
Б) Дилшод Барно
В) Увайсий
Г) Анбар Отин
8. Қайси шоира шеъриятида бошига салла ўраган йигит тимсоли акс этган?
- А) Нодира
Б) Дилшод Барно
В) Увайсий
Г) Анбар Отин
9. Чистон сўзининг маъноси нима қайси қаторда тўғри берилган?
- А) мақол
Б) қасида
В) топишмоқ
Г) матал
10. Қайси шоиранинг отаси «Ҳофиз бобо» номи билан ўзбекча ва форс-тожикча ғазаллар ёзган?
- А) Нозимахоним
Б) Увайсий
В) Маҳзуна
Г) Анбар Отин
11. Увайсий ғазалидаги «*Вужудим дардга тўлди, эмди дармонимни согиндим*» мисрасидан англашиладиган маънони белгиланг.
- А) дард – касаллик, дармон – дори
Б) дард – мусофирик, дармон – ватанга қайтиш
В) дард – зулм, дармон – қасос
Г) дард – соғинч, дармон – дийдор
12. Шоиранинг кечаки кундуз ўғлининг номини такрорлаб, уни ўйлаб юриши қайси ифодада акс этган?
- А) Уйимнинг зийнати, кўз равшани...
Б) Тилимнинг зикри-ю кўнглимнинг фикри...
В) Қоронгу бўлди олам кўзима...
Г) Вужудим дардга тўлди...

- 13. Увайсий ғазалларидан ташқари яна қайси шеърий жанрда шухрат қозонган?**
- А) рубоий
Б) мухаммас
В) туюқ
Г) чистон
- 14. Үнда нарса, белги ва ҳаракат бошқасига ўхшатиши орқали тасвириланади?**
- А) ўхшатиши
Б) восита
В) ташбек
Г) таносиб
- 15. Қуидаги мисралар ҳақидаги түғри ҳукм берилган қатор:**
*Ул наදурким, бир келин ўзи чўтири,
Етти қат парда ичиди мисли ҳур.*
- А) Рубоий. Нодира.
Б) Фазал. Увайсий
В) Рубоий. Увайсий.
Г) Чистон. Увайсий.
- 16. Увайсийнинг шогирдлари номи түғри берилган қаторни топинг.**
- А) Бақо, Жаҳон отин, Ҳокий
Б) Қуёшхон, Макнуна, Дилшод отин
В) Ожиза, Ҳаёт, Дилором
Г) Анбар отин, Комила, Нидоий
- 17. Увайсийдан қолган қўллёрзмаларни бизга етказиб берган шоира ким?**
- А) Холжон отин
Б) Анбар отин
В) Дилшод отин
Г) Жаҳон отин
- 18. Увайсийнинг шахсий ҳаёти акс этган ғазални кўрсатинг.**
- А) «...мендан ўрганди»
Б) «Софиндим»
В) «Кўнгил доғ ўлди...»
Г) «Айладинг изҳор»

15

БУГУН ДАРСДА:

- Огаҳийнинг истеъдод қирралари ва адабий меросини ўрганамиз;
- ғазалларида қўлланилган шеърий санъатларни аниқлаймиз;
- мавзу, композиция ва услубий бирликни тўлиқ ва чуқур ёритамиз.

МУҲАММАД РИЗО ОГАҲИЙ (1809–1874)

Ўзбек адабиёти тарихидаги энг кўламдор ижодкорлардан бири Муҳаммад Ризо Эрниёзбек ўғли Огаҳий 1809 йил 17 декабрда Хива яқинидаги Қиёт қишлоғида – мироб оиласида туғилган. Бўлажак шоир Хива мадрасаларида таҳсил кўриб, араб, форс, турк тилларини пухта эгаллаган. Хоразмнинг машҳур шоир ва олимлари, адабиёт муҳлисларининг сухбатларида иштирок этган. Шарқ классиклари асарлари, айниқса, Навоий ижодини қунт билан ўрганган. 1829 йилда амакиси ва устози Мунис вафот этгач, Хива хони Оллоқулихон (1825–1842) Огаҳийни Муниснинг ўрнига мироб этиб тайинлаган.

Шу даврдан эътиборан Огаҳий халқ ҳаёти ва сарой ишлари билан шуғулланган. Қизғин ижтимоий-сиёсий меҳнат билан машғул бир пайтда отдан йиқилиб, оёғи «шакарланг» (шол) бўлиб қолган (1845). 1857 йилдан мироблик вазифасидан истеъфо берган. Умрининг охиригача моддий муҳтоҷ, ғамгин, қасалманд аҳволда кун кечирган.

Огаҳий халқ орасида кўпроқ лирик шоир сифатида машҳур. 1872 йили тузган лирик куллиёти – «Таъвиз ул-ошиқин» («Ошиқлар тумори») бизгacha тўла етиб келган. Девон анъанавий тартибда тузилган, 470 ғазал, 3 мустазод, 89 мухаммас, 5 мусаддас, 2 мураббаъ, 4 мусамман, 4 таржиъбанд, 7 қитъя, 80 рубоий, 10 туюқ, 1 муламма, 4 чистон, 2 муаммо, 4 маснавий, 1 баҳри тавил, 1 муножот, 1 ошиқ ва маъшуқ савол-жавоби, 20 таърих, 19 қасида – жами 18000 мисрадан иборат. Девонга «Ашъори форсий» номи билан Огаҳийнинг форс тилидаги 1300 мисра шеъри ҳам киритилган. Девондаги асарлар мазмун-мундарижаси марказида ишқ мавзуи туради.

Огаҳий «Риёз уд-давла» («Салтанат боғлари», 1844), «Зубдат ут-таворих» («Тарихлар қаймоги», 1845–1846), «Жомеъ ул-воқеоти султоний» («Султонлик воқеаларини жамловчи», 1857), «Гулшани давлат» («Давлат гулшани», 1865), «Шоҳиди иқбол» («Иқбол гувоҳи», 1872) ва бошқа тарихий асарларида Оллоқулихон, Раҳимқулихон (1843–1846), Муҳаммад Аминхон (1846–1855), Сайд Муҳаммадхон (1856–1864), Муҳаммад Раҳим II (1864–1910) ҳукмронлиги даврида Хоразмда яшаган ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қозоқ халқларининг тарихи, маданий ва ижтимоий ҳаёти, Хива хонлигининг бошқа хонликлар билан муносабати ва бошқа тарихий воқеалар акс этган.

Огаҳий Мирхонднинг «Равзат ус-сафо», Муҳаммад Маҳдий Астрободийнинг «Тарихи жаҳонкӯшойи Нодирий», Восифийнинг «Бадоеъ ул-вақоєъ», Маҳмуд бинни Шайх Али Фиждувонийнинг «Мифтоҳ ут-толибин», Муҳаммад Муқим Ҳиротийнинг «Табақоти Ақбаршоҳий», Муҳаммад Юсуф Муншийнинг «Тазкираи Муқимхоний», Ризоқулихон Ҳидоятнинг «Равзат ус-сафойи Носирий», Кошифийнинг «Ахлоқи Муҳсиний», Муҳаммад Вориснинг «Қобуснома», «Зубдат ул-ҳикоёт», «Шарҳи далоил ул-ҳайрат», Саъдийнинг «Гулистон», Жомийнинг «Юсуф ва Зулайҳо», Ҳилолийнинг «Шоҳ ва гадо», Низомийнинг «Ҳафт пайкар» ва бошқа тарихий-бадиий асарларни форс тилидан ўзбекчага таржима қилган. Огаҳий «Ҳафт пайкар»ни насрий йўл билан, «Гулистон»ни қисқартириб, кенг китобхонларга тушунарли қилиб таржима этган. «Юсуф ва Зулайҳо» ҳамда «Шоҳ ва гадо» достонларини эса байтма-байт таржима қилиб (кириш қисмидан ташқари), аниқ ижодий таржима намунасини яратган.

ФАЗАЛЛАР

Мушкин қошингнинг ҳайъати ул чашми жаллод устина,
Қатлим учун «нас» келтирур «нун» элтибон «сад» устина¹.

Қилғил тамошо қомати, зебоси бирлан оразин,
Гар кўрмасанг гул бўлғонин пайванд шамшод² устина.

Нозу адову³ ғамзаси⁴ қасдим қилурлар дам-бадам,
Ваҳ, мунча оғатму бўлур бир одамизод устина.

Ман хастага жон асрамоқ эмди эрур душворким⁵,
Қотил қўзи бедод әтар ҳар лаҳза бедод устина.

Ул гул юзи шавқи била шайдо кўнгул шому саҳар,
Булбулдек айлар юз наво минг навъи фарёд устина.

Бошимға ёққан ғам тошин мингдин бирича бўлмағай,
Гардун⁶ агар минг Бесутун⁷ ёғдурса Фарҳод устина.

Эй шах, қарам айлар чоги тенг тут ямону яхшини
Ким, меҳр нури тенг тушар вайрону обод устина.

Хоки танинг барбод ўлур охир жаҳонда неча йил,
Сайр эт Сулаймондек агар тахтинг қурууб бод⁸ устина.

Не журъат ила Огаҳий очгай оғиз сўз дергаким,
Юз хайли⁹ ғам қилмиш хужум ул зор ношод¹⁰ устина.

¹ Ушбу матлаъда манзурнинг қоши кўзлари араб ёзуидаги «нун», «сад» ҳарфлари ҳамда «нас» сўзи воситасида ҳарфий санъат яратиш йўли билан тасвиранган.

² Шамшод – хушқомат ва чиройли, қишин-ёзин ям-яшил турадиган, майда ва тифиз баргли, қаттиқ ёғочидан турли аебоблар ясаладиган дараҳт. Мумтоз адабиётда севгилиниңг хушқоматлиги шу дараҳтга ўхшатиш анъана бўлган.

³ Адо – ноз-қарашма, гўзал қилиқлар.

⁴ Ғамза – кўз ишораси, ноз-қарашма юзасидан киприк қоқиб, сеҳрли нигоҳ ташлаш.

⁵ Душвор – қийин, оғир, мушкул.

⁶ Гардун – фалак, осмон, кўк.

⁷ Бесутун – Фарҳод қазиган тоғнинг номи. У Эроннинг Кирмоншоҳ шахри яқинида жойлашган.

⁸ Бод – шамол, ел.

⁹ Хайл – гурух, тўда, тўп.

¹⁰ Ношод – шод, хурсандга тескари кайфият; ғамгин.

<i>Түшүнүүштүү өтөөлөрдөрдөн жазып берүү</i>		<ol style="list-style-type: none">Огаңый ва Мунис орасидаги муносабат ҳақида фикр юритинг.Фазалда шоир халк оғзаки ижодидан нечоғли унум-ли фойдаланганлыгини далиллар орқали изоҳланг.												
<i>Тархил өтөөлөрдөрдөн байтида</i>		<ol style="list-style-type: none"><i>Нозу адовоу гамзаси қасдим қылурлар дам-бадам, Вах, мунча офатту бўлур бир одамизод устина.</i> байтида шоирнинг қандай хитоби ўз аксини топган?Фазалда шеърий санъат қўлланилишига кўра жадвални тўлдиринг. <table border="1" style="width: 100%;"><thead><tr><th><i>Шеърий санъат</i></th><th><i>Мисра</i></th><th><i>Шарҳ</i></th></tr></thead><tbody><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳ</i>									
<i>Шеърий санъат</i>	<i>Мисра</i>	<i>Шарҳ</i>												
<i>Баҳолаш өтөөлөрдөрдөн күйсүй тархил</i>		<ol style="list-style-type: none">Шоирнинг таржималик фаолияти ҳақида алоҳида тақдимот тайёрланг.												

16

БУГУН ДАРСДА:

- матндан шоир күзқарашини ифодаловчи парчани аниқлаймиз;
- бадий тасвир воситаларини таҳлил қиласыз;
- Оғажий ғазалларининг ўзига хос хусусиятлари юзасидан фикр билдиримиз.

Ашкима гар канора¹ йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай,
Охима ҳеч шумора² йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Ҳардам улусга лутф ила боқғуси қаҳр ила, вале
Ман сори бир назора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Ишқ эли кўнгли дардига чора қилур, вале менинг
Дарди дилимга чора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Ҳажрида заъфим ўйлаким, охи ҳазиним ўтиға,
Шуъла била шарора³ йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Жон лабидин чу бермади жисмима, ваҳки қошидин
Қатлима бир ишора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Кўйига борсам этгуси васлиға ваъда, ул доғи
Бўлғуси бора-бора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Толеъи равшан ўзганинг лутфи қуёши нуридин,
Мен киби бахти қора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Бўлди ситораси исикъ хулқға меҳр ёр қарам,
Манда исиг ситора⁴ йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

Дедим ўлубтур Оғажий ашки канорасиз, деди:
Ашкима гар канора йўқ, бўлмаса бўлмасун, нетай.

¹ Канора – қирғоқ, чет, чегара.

² Шумора – саноқ, хисоб, миқдор.

³ Шарора – учқун, аланг; тобланиш, ярқираш.

⁴ Ситора – юлдуз.

* * *

Дарди дилим анго дедим, дема они манго деди,
Ким манга ошиқ ўлса ул лозим эрур анго деди.

Юз уза икки наргисинг ваҳ, не бало қаро дедим,
Қўнглунгу жонинг олғувчи икки қаро бало деди.

Лабларинг оғзума етур жон топайин анго дедим.
ЛАъли табассум айлабон йўқму ўлим санго деди.

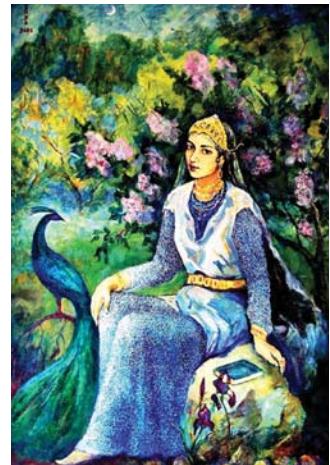
Ҳуснингга айлайин назар ман сори бир қара дедим,
Ёшуривон юзин кет, эй масхара, беҳаё деди.

Бўса лаби савоб учун айла манга ато дедим,
Қошу қапогини читиб қўй бу сўзинг хато дедим.

Ваҳ, недин эркон этмогунг ҳеч вафо манго дедим,
Зоҳир ўлубдурур қачон ҳусн элидин вафо деди.

Хаста кўнгулга қилгосан мунча недин жафо дедим,
Дема жафо ани сенинг дардингадур даво деди.

Огаҳий комини недин айламагунг рано дедим,
Ким топарму жонни ул қилмогучча фидо деди.

Тұмның тә сөздөргө жағынан		<ol style="list-style-type: none">Ақлий ҳужум: «Назира» сўзининг луғавий маъноси нима?«Бўлмаса бўлмасун, нетай» ғазали қайси шоирнинг ғазалига назира қилинган?
-------------------------------	--	--

<p style="text-align: center;"><i>Таҳлил ва талқин</i></p>	<p>1. Фазалларни «Ўргимчак ини» усули орқали ифодали ўқинг.</p> <p>2. Фазалларни таҳлил қилиш учун қуийидаги жадвални тўлдиринг.</p> <table border="1" data-bbox="394 631 1148 886"> <tbody> <tr> <td><i>Жанри</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Вазни</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Қоғиядош сўзлар</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Шеърий санъат</i></td><td></td></tr> <tr> <td><i>Шеърий санъат</i></td><td></td></tr> </tbody> </table>	<i>Жанри</i>		<i>Вазни</i>		<i>Қоғиядош сўзлар</i>		<i>Шеърий санъат</i>		<i>Шеърий санъат</i>	
<i>Жанри</i>											
<i>Вазни</i>											
<i>Қоғиядош сўзлар</i>											
<i>Шеърий санъат</i>											
<i>Шеърий санъат</i>											
<p style="text-align: center;"><i>Бахолаи ва қиёсий таҳлил</i></p>	<p>1. «Назира» қилинган ғазалнинг асл нусхасини топинг, қиёсий мутолаа қилинг ҳамда ўхшаш ва фарқли жиҳатларини «Венн диаграммаси» орқали аникланг.</p>										

17

БУГУН ДАРСДА:

- Огаҳийнинг рубоий ва туюқлари мазмунини мұхокама қиласыз;
- бадий тасвир воситаларини таҳлил қиласыз, муаллиф үларни нима мақсадда құллаганligини түшүнтирамыз;
- Огаҳийнинг сүз құллаш маҳоратига баҳо берамыз.

РУБОИЙЛАР

Зарра учебон найири аъзам бўлмас,
Ер болиш этиб авжи фалак ҳам бўлмас,
Инсон аро нодонни билинг ҳайвондур,
Ҳайвон неча зўр айлса одам бўлмас.

* * *

Ваҳқим, яна зулмини аён этти фалак,
Бағримни ҳажр аро қон этти фалак,
Кўз йўлидин ул қонни равон этти фалак,
Охир манга кўрки қасди этти фалак.

* * *

Қилмоқ била парвариш тикон гул бўлмас,
Ҳам тарбият ила зоф булбул бўлмас,
Гар асли ямонға яхшилиқ минг қилсанг,
Яхшилиқ онинг нияти билкул бўлмас.

* * *

То тушти фироқ ўтиға бемор кўнгул,
Юз дарду ғаму аламға дучор кўнгул,
Даврон ситами тифидин афгор кўнгул,
Бўлмиш мандин малулу безор кўнгул.

ТУЮҚЛАР

Гам юки то қоматим ё қилмади,
Охым ўтиға фалак ёқилмади,
Қилмади раҳми манга, худ ўзгага,
Билмадимким қилдиму ё қилмади.

* * *

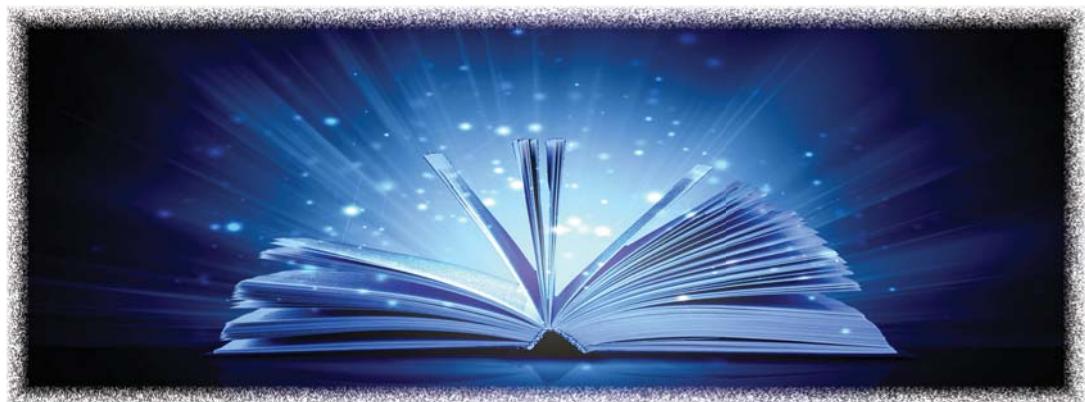
Дүстлар, ҳамрохлиғ айлаб борингиз,
Тунд хў ёрим қошиға борингиз,
Бир кечада базмимга келтурмоқ учун
Бош оёқиға қўюб ёлборингиз.

* * *

Дард заҳри солди чинлар қошима,
Келмади ҳолим сўрарға қошима,
Гам юкин чекмақда, эй дил, чобак ўл,
Ҳаргиз ушбу ишда бошинг қошима.

* * *

Чеҳрасининг гарчи муҳрақ нори бор,
Бергуси доим ниҳоли нори бор,
Сигмоғун базмим аро, эй муддаий,
Телмуриб турма бу ерда, нори бор.

<p><i>Түшүнүштүү ва сөздөларга жағовоб берүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Огаҳийнинг рубоий ва туюқларини ўқиб, мазмунини гуруұда муҳокама қилинг.Огаҳий лирикасининг ижтимоий мазмуну ҳақида шеърий парчалардан мисол келтириб сүзланг.						
<p><i>Таҳлил ва талкын</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Огаҳийнинг фалсафий дунёқараши ва унда нақшбандийлик тариқатининг тутган ўрнини мисоллар келтириб шархлаб беринг.Шоир рубоийларини жадвал асосида таҳлил қилинг. <table border="1" data-bbox="443 944 1197 1165"><tr><td><i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Фойдаланылған бадийи тасвир воситалари</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i></td><td></td></tr></table>	<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>		<i>Фойдаланылған бадийи тасвир воситалари</i>		<i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i>	
<i>Мазмун ва мавзунинг мослиги</i>								
<i>Фойдаланылған бадийи тасвир воситалари</i>								
<i>Байтларнинг тарбиявий аҳамияти</i>								
<p><i>Бағылаш ва күйесій таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«<i>Моделлаштириши</i>» усули орқали Огаҳийнинг сүз күйллаш маҳоратига баҳо беринг.«Серқирра ижодкор» мавзусида эссе ёзинг.						

БИЛИМИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

- 1. Огаҳийнинг 1844 йилда Хива хонлигини тарихини шу йилгача бўлган воқеаларини ўз ичига олган асари қайси қаторда тўғри берилган?**
А) «Фирдавс ул-иқбол»
Б) «Риёз уд-давла»
В) «Шоҳиди иқбол»
Г) «Таъвиз ул-ошиқин»

- 2. Қайси ижодкор араб алифбосидаги нун ва сод ҳарфларидан фойдаланиб ёр гўзаллигини ўзига хос тасвирини яратди?**
А) Огаҳий
Б) Навоий
В) Жомий
Г) Лутфий

- 3. Қандай воситалар Огаҳийни ижодга изланишга ундади?**
А) кучли иродা
Б) ҳаётни севиш
В) ижодга бўлган қизиқиш
Г) А, Б

- 4. Ижодкорнинг «Таъвиз ул-ошиқин» девонида қанча жанрдаги лирик месрос жамланган?**
А) ўндан ортиқ
Б) йигирмадан ортиқ
В) ўттиздан ортиқ
Г) барчаси

- 5. Огаҳийнинг ижодида сувни сузук деб сифатлаш адабиётдаги қандай ҳодиса саналади?**
А) янгилик
Б) доимийлик
В) қадимиийлик
Г) А, Б

- 6. Унинг девонида қандай мавзуга доир шеърлар жамланган?**
А) ижтимоий-сиёсий

- Б) ахлоқий
В) дидактик
Г) барчаси
- 7. Огаҳийнинг «Қасидаи насиҳат» асари қандай мазмунда ёзилган?**
А) давлат ва сиёсатга муносабат шаклида
Б) сиёсий ва дидактик мазмунда
В) Муҳаммад Раҳимхони Соний мадҳиясига бағишлиб ёзилган
Г) А ва Б
- 8. Шоирнинг «Даҳр уйи бунёдким сув узрадир маҳкам әмас» деб бошланувчи асари қандай мазмунга эга?**
А) тасаввуфий
Б) фалсафий
В) дидактик
Г) А, Б
- 9. Огаҳийнинг қайси асари адабиётимиз тарихида дидактик лириканинг ёрқин намунаси ҳисобланади?**
А) «Қасидаи насиҳат»
Б) «Риёз уд-давла»
В) «Шоҳиди иқбол»
Г) «Таъвиз ул-ошиқин»
- 10. Асру сўзининг маъноси қайси қаторда тўғри берилган?**
А) мотам
Б) юрак
В) бениҳоя
Г) ғамли
- 11. Вуқуф сўзига қайси қаторда тўғри изоҳ берилган?**
А) мискинлар
Б) ғамли
В) хабардор
Г) балолик
- 12. Фақат Огаҳий қаламига мансуб асарлар берилган жавобни топинг.**
1) «Сабот ул-ожизин»;
2) «Риёз уд-давла»;

- 3) «Таъвиз ул-ошиқин»;
4) «Кимёи саодат»;
5) «Шоҳ ва гадо»;
6) «Зубдат ул-таворих»
- A) 1, 4, 5
Б) 2, 3, 6
В) 1, 2, 3
Г) 3, 5, 6
- 13. Огаҳий қалами остида ўзбек тилига таржима қилинган асарлар келтирилган жавобни аниқланг.**
- А) «Ҳафт пайкар», «Гулистан», «Шоҳ ва гадо», «Юсуф ва Зулайҳо»
Б) «Гулистони давлат», «Юсуф ва Зулайҳо», «Шоҳиди иқбол», «Кимё»
В) «Ҳафт пайкар», «Юсуф ва Зулайҳо», «Баҳористон», «Шоҳ ва гадо»
Г) «Фирдавс ул-иқбол», «Риёз уд-давла», «Сабот ул-ожизин», «Равзат ус-сафо»
- 14. Шоир «Устуна» радифли ғазалининг биринчи байтида қайси бадиий санъатдан усталик билан фойдаланган?**
- А) тазод
Б) китобат
В) талмех
Г) таъдид
- 15. Огаҳий томонидан ўзбек тилига таржима қилинган «Шоҳ ва гадо» асарининг муаллифини аниқланг.**
- А) Бадриддин Хилолий
Б) Бадриддин Чочий
В)
Г) Давлатшоҳ Самарқандий
- 16. Ўзаги арабча шахс бўлган мумтоз адабиётимизда кенг қўлланиладиган бадиий тасвир воситаларидан бири қайси қаторда тӯғри берилган?**
- А) ташхис
Б) тазод
В) талмех
Г) тарсеъ

17. Тараб тифлин түгүрди даҳр золи

Анго бўлди магарим доя наврўз.

Ушбу байтда қандай шеърий санъат қўлланган?

- А) тазод
- Б) талмех
- В) тарсеъ
- Г) ташхис

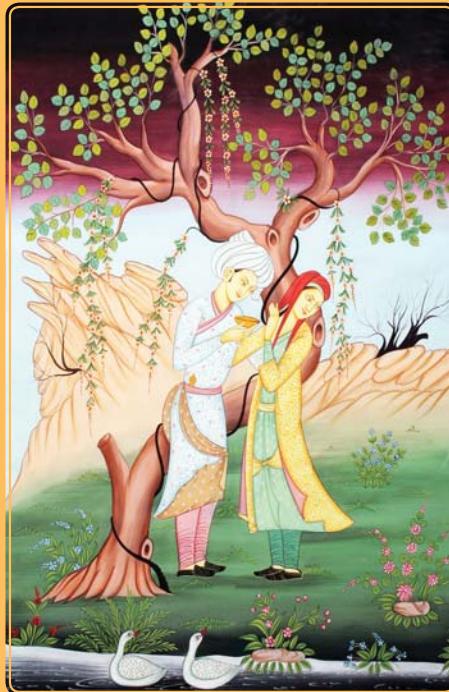
18. Байтларда ташхис санъати учун қандай хусусият аҳамиятли ҳисобланади?

- А) инсоннинг ўзидаги ҳолат
- Б) хислат ва фазилат
- В) руҳият
- Г) А, Б

IV бўлим

МИСРАЛАРДА ИНСОН ҚИСМАТИ

МЕНДА МАЖНУННИНГ ИШҚИДАН ОРТИҚ ОШИҚЛИК
ИСТЕЙДОДИ – ҚОБИЛИЯТИ БОР.
ҲАҚИҚИЙ ОШИҚ МЕНМАН, МАЖНУН ФАҚАТ ОШИҚ,
ДЕБ НОМ ЧИҚАРГАН, ХОЛОС.

Фузулий

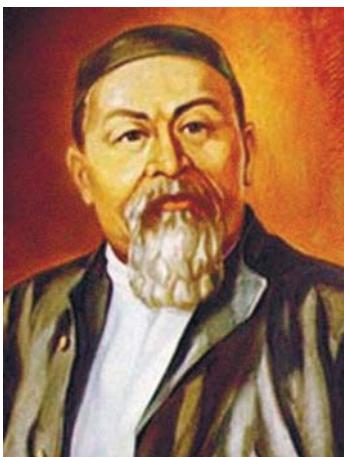
1

БУГУН ДАРСДА:

- мустақил изланиб, Абайнинг ҳәёти ва ижодига оид маълумотлар билан танишамиз;
- Абай ижодининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаймиз;
- Абай фаолиятига ўз кўзқарашимизни ифодалаймиз.

АБАЙ (ИБРОҲИМ) ҚҮНОНБОЕВ (1845–1904)

Қозоқ ёзма адабиётининг асосчиларидан бири йирик мутафаккир, тенгсиз шоир, ўзига хос носир, моҳир педагог, истеъдодли таржимон, теран фикрли файласуф Қўнонбоев Абай (Иброҳим) 1845 йил 10 августда Семей уездининг Чингиз бўллисида бой хонадонида туғилди.

Еттисувдаги Аҳмад Ризо мадрасасида таҳсил олган пайтда Шарқ мумтоз адабиётининг Фирдавсий, Саъдий, Навоий, Фузулий сингари на мояндалари асарларини ўрганган. Ушбу шоирлар асарлари таъсирида халқни маърифатга ундовчи шеърлар ёза бошлаган.

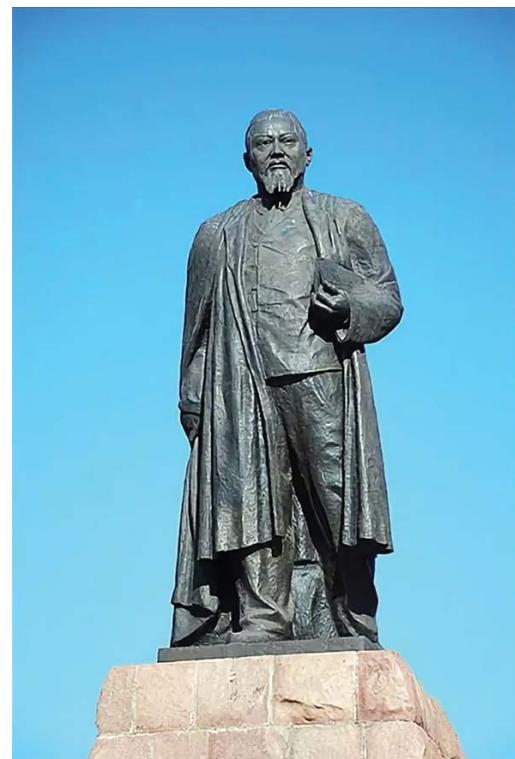
Абай дунёқарашининг шаклланишида Шарқ мумтоз шоирлари билан бирга Еттисувга сургун қилинган рус демократлари ва улар орқали Қрилов, Пушкин, Лермонтов, Толстой асарлари билан танишиш муҳим омил бўлган. Унинг фикрича, кўчманчилик шароитида яшаб келаётган ва шу туфайли уруғ-уруғларга бўлинib кетган қозоқ халқи менталитетидаги айrim қусурларни бартараф этмай туриб, ижтимоий ва маданий тараққиётга эришиш мумкин эмас. Шу мақсадда маърифат ва маданиятни тарғиб этувчи, яхши инсоний фазилатларни тарбияловчи дидактик йўналишдаги асарлар ёзишга катта эътибор берган. У қозоқ халқини маърифатга, маданиятга, инсонийликка ундовчи 44 та катта-кичик лавҳалардан иборат «Қора сўзлар» («Наклия сўзлар») фалсафий ҳикоясини ёзган.

Абай Чернишевский ва Добролюбов сингари рус демократларининг гоялари, Арасту, Суқрот, Афлотун, ҳатто, Гегелнинг фалсафий-дидактик қарашлари билан ҳам танишган. Унинг 200 дан зиёд шеър ва 4 достондан

иборат адабий меросида бу сиймолар таъсирида ёзилган асарлар оз эмас. Абай «Искандар» достонида македониялик Александр образига мурожагат этиб, «Ажралганни бўри ер» деган хикматни тарқоқ ҳолда яшаб келаётган ватандошлари шуурига қуймоқчи бўлган.

Абайнинг адабий меросида «Масъуд», «АЗИМ ривояти», «Вадим» сингари достонлар ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Абай шахсан ўзи шеърий ижод билан шуғулланибгина қолмай, фарзандларини ҳам адабиёт оламига олиб кирди. Улардан бири – Магавияга «Менғат Қосим», Оқилбойга эса «Қиссан Юсуф» достонларининг сюжетини «совға қилиб», шу асарларнинг ёзилишига сабабчи бўлган. Абай айни вақтда дўмбира чертиб, ўз шеърларига қуилар ҳам басталаган.

Мухтор Авезов ўз ижодий умри нинг каттагина қисмини Абайнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганишга сарфлаб, у ҳақда қўп жилдли «Абай йўли» эпопеясини яратган. Абайнинг аксар асарлари ўзбек тилига Миртемир ва бошқа шоир, ёзувчилар томонидан ўгирилган.

<p><i>Түшүнүши ва саболларга жаевоб берши</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Ақлий ҳужум: Абай сўзининг лугавий маъноси нима? Унинг шоиргага қай дараражада таъсир кўрсатганлиги ҳақида мулоҳаза юритинг.«Кластер» усули орқали Абай ҳақида олган маълумотларни изоҳланг.
<p><i>Таҳдил ва талқин</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Абай тил ўрганишга қандай муносабатда бўлганлиги ҳақида қўшимча манбалар орқали аниқланг ҳамда гуруҳда тақдимот тайёрланг.«Изланиши» усули орқали Абайнинг ҳаёти ва фаолиятини гуруҳларга бириккан ҳолда ўрганинг. 1-гуруҳ. Абайнинг ҳаёт йўли. 2-гуруҳ. Шеърий асарлари. 3-гуруҳ. Абайнинг қора сўzlари. 4-гуруҳ. Абай номининг абадийлаштирилиши.
<p><i>Бахолаш ва қиёсий таҳдил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Муаллиф ўринидиги» усули орқали Абай фаолиятига ўз кўзқарашингизни ифодаланг. Шоирнинг замондошлари ҳақидаги танқидий қарашларига ўз муносабатингизни билдиринг.

ҮЛАН

Үлан – сўзнинг пошиоси, сўз сараси,
Қийиндан қийилтирар эр доноси,
Тилга енгил, юракка илиқ тегиб,
Теп-текис, силлиқ келсин айланаси.

Сараланмай булғанса сўз ораси,
Бу – оқиннинг билимсиз – бечораси.
Хам оқин, ҳам тингловчи кўпи нодон,
Сўз танимас бул юртнинг бир бораси.

Сўз боши аввал ҳадис, оят бўлур,
Шираси ҳам маъноси ғоят бўлур.
Пайғамбар ҳам сўзини ўлан қилган;
Ўлан айтай, шоядки кўнглим тўлур.

Ўландай хутба ўқиб кекса мулло,
Ўлан айтиб ийғлаган валиюлло,
Ҳамма ҳам чамасича ўлан ўқир,
Ўлан билан ёзилган калимулло.

Ўланга ишқимиз бор қадим чоқдин,
Лекин қандай наф бўлар мақтанмоқдин!
Ичи зар, сирти кумуш сўз яхисин –
Келиштирар ким ҳам бор мўл қозоқдин?..

Сўзни чертиб сўзласанг ҳар ким сийлар,
Мақол қўшиб сўзларкан кекса бийлар.
Оқинлари беақл, нодон экан,
Бекор сўзни теридай нукул ийлар.

Қўлида ҳам қўбизи, ҳам дўмбира,
Ҳаммага маҳтов ўқир, қўймас сира.
Ўлан айтиб хайр тилар элни кезиб,
Сўз қадрин ерга ураг, бўлиб хира.

Мол учун сўзни безар, виждон сотар,
Мол учун бўйин эгар, молдай ётар.

Мол учун ҳам алдайди, ҳам аврайди,
Ә, худо, шу оқинлар қачон қотар?

Бойларни махтай бериб сўз қолмабди,
Ўлан айтиб, мол йифиб, бой бўлмабди.
Ўланнинг қадри кетди эл ичида,
Қадрини кеткизганлар йўқолмабди...

Кекса бийдек мақолга бурмагайман,
Ё оқиндек хайр тилаб юрмагайман.
Сўзим – ўзга, тингловчи, сен ҳам тузал,
Беҳуда гапдан сухбат қурмагайман.

Эл чопган ботирлардан сўйлаб берсам,
Ошиқлар, маъшуқлардан қуйлаб берсам,
Анчайин ҳангома деб тинглардингиз,
Сўзларнинг сарасини сўйлаб берсам...

Аммо, ақл чақирилмаган меҳмон эмиш,
Ақли борга бундай умр зиндан эмиш...
Кечиринг, нодонларга тегиб ўтсам,
Бу элда тўғри айтган ёмон эмиш...

Тўғри сўзлик ўланим, ўзинг қўркам!
Майли, татимаса ҳам сўйла бардам...
Бу юрт сўз ошифимас, мол ошиғи,
Розиман, мингдан бири тушунса ҳам...

Ўзи билан ёвлашган юртим, тингла!
Ўзи билан довлашган юртим, тингла!
Дардингга даво бўлсин ўланларим,
Бир-бирини овлашган юртим, тингла!

Наҳот сенда қолмаган номус ва ор?
Наҳот номус ва инсоф эмас даркор?
Теран ўй, теран илм йўлинг очсин,
Ёлғон ўлан ва сўздан олам безор...

1887

<p><i>Түшүнниш ва сабабларга жасаб берүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Муаммоли вазият»: нима сабабдан шеър «Үлан – сүзнинг пошшоси, сўз сараси», деб бошланган?Шоир ўз шеърида сўз қудратидан қай йўсинда фойдаланганлигини аниқланг.												
<p><i>Таҳтил ва талқин</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Ҳам оқин, ҳам тингловчи кўпи нодон, Сўз танимас бул юртнинг бир бораси», – мисраларини шоир кимларга бағишилаган? Фикрингизни асосланг.«SWOT» усули орқали асар мазмунини таҳлил қилинг ҳамда жадвални тўлдиринг. <table border="1" data-bbox="394 886 1139 1124"><tr><td>S</td><td><i>Кучли жиҳатлари</i></td><td></td></tr><tr><td>W</td><td><i>Заиф жиҳатлари</i></td><td></td></tr><tr><td>O</td><td><i>Имкониятларни чамалаш</i></td><td></td></tr><tr><td>T</td><td><i>Ташқи омиллар таъсирини аниқлаш</i></td><td></td></tr></table>	S	<i>Кучли жиҳатлари</i>		W	<i>Заиф жиҳатлари</i>		O	<i>Имкониятларни чамалаш</i>		T	<i>Ташқи омиллар таъсирини аниқлаш</i>	
S	<i>Кучли жиҳатлари</i>													
W	<i>Заиф жиҳатлари</i>													
O	<i>Имкониятларни чамалаш</i>													
T	<i>Ташқи омиллар таъсирини аниқлаш</i>													
<p><i>Баҳолаш ва ҳиёсий таҳтил</i></p>		<ol style="list-style-type: none">«Беш дақиқали эссе» усули орқали «Шеъриятнинг инсон ҳаётидаги роли» мавзусида ижодий иш ёзинг.												

2

БУГУН ДАРСДА:

- Абайнинг йил фасллари ҳақида ёзилган шеърлари билан танишамиз;
- шеърларидаги табиат тасвирини мұхокама қиласыз;
- адабий мавзуга оғзаки ва ёзма фикр-мулоҳазаларни билдирамиз.

КҮКЛАМ

Күклам келса, қолмайди қишининг изи,
Қулп урап күкаламзор ернинг юзи;
Жон киради борликқа, табиатга,
Она янглиғ жилмаяр куннинг күзи.

Кулишар, ўлан айтар йигит-яланг,
Утовда ўтиромас қари-қартанг;
Жон-жонивор, одамизод яйраб кетар,
Күшларнинг қўшиғидан ҳаво жаранг.

Кирдаги, сойдаги эл аралашар,
Қўй қўзилаб, оёққа ўралашар,
Қиши бўйи бир-бирини кўрмаганлар
Қучоқлашар, ўйнашар, ҳол сўрашар.

Туя бўзлар, от кишинар, қўра шов-шув,
Капалаклар гул излаб учар дув-дув.
Етти рангли гиламдай яшил тусда –
Сулув қиздай буралиб оқади сув.

Кўл ёқалаб учишар ўрдак ҳам ғоз,
Уя излаб югуран бола шоввоз;
Учар бтни эгарлаб кўлга тушсанг,
Чақмоқдай тез ов олар бўз довулбоз.

Қанжиғада ўлжаси – овчи қайтар,
Сулув қизлар нозланиб, салом айтар.

Қүш гүштига мос тушар нордон қимиз,
Баданингни балқитар, жимиirlатар.

Кўкламдай кийинишар келинчаклар,
Чеккасида гунафша, бойчечаклар,
Кирда тўрғай сайраса, сойда булбул,
Гул билан тўлиб кетар – тул этаклар.

Деҳқонлар қўш қўшади, экар экин,
Хафта ўтмай кўкарап экин-тикин,
Савдогарлар мол юклаб, туя қўмлаб,
Олис-олис йўллардан келар секин.

Оlamга безак берган қодир мавлон,
Ер – она, қуёш – ота, нури жаҳон,
Онадай эмиздирар кўксидан ер,
Отадай меҳр тўкар ёруғ осмон.

Булут ўтса ариллаб оқади сой,
Кечаси чаман юлдуз ва тўлин ой,
Не қилсин қоронгида ярқйрамай,
Қуёш чиқар чоғида ҳолигавой.

Қуёш – ошиқ ерни кўп севар эмиш,
Ер ишқида ўртаниб, куяр эмиш,
Ошиқ йигит уфқдан кўрингандা,
Юлдуз ва ой севгини қўяр эмиш.

Ошиқ – қуёш тун бўйи кутар эмиш.
Висол пайтин пойлаб кўз тутар эмиш,
Саҳардан оғуш очиб севганини,
Мухаббат оловида ўртар эмиш...

Қиши бўйи ер – қуёшни излар муштоқ,
Кута бериб соchlари бўлармиш оқ;
Гўклам ва ёз васлига қониб тоза,
Гул очилиб, тўлишармиш, етмай қучоқ.

Қуёшга тўғри боқсан – кўр бўлади,
Қуёш қулса оламга нур тўлади.
Не билай, ўзим кўрдим, қуёш ҳар кеч –
Олтин чодирига кириб дам олади.

1890

КУЗ

Сур булутлар қоплаб олар кўкни бутун,
Қуюқ туман босиб келар бамисли тун.
Тўклигидан ё совуққа йўқлигидан –
Уйир тўзар, ҳар томонга чопар қулун.

Майсаю гул-кўкатлар йўқ бурунгидай,
Ёш-яланг ҳам сурон солмас, ҳар ишга шай.
Кексайган чол-кампирдайин қовжирамиши
Баргларини тўкиб бўлган янтоқ, қуврай.

Вақти келиб қор күтәрар бунда қуюн,
Лекин ҳозир куз чалмоқда мунгли куйин.
Болаларин бувисига жүн йигиртиб,
Ёш хотинлар ямаб-ясқар ўтов-үйин.

Фоз, турналар учар күкда жануб сари,
Кун бир тутам, завқу суурү күздан нари.
Овуллар ҳам файзи кетиб, мунғаймишdir
Эшитилмас элнинг ўйин-кулгулари.

Ел захридан изиллайди танлар жовраб,
Қора совуқ яланг қирда кезар довлаб.
Күмик сұяқ, сарқыт таом тегмагандан
Үйда ит ҳам йўқдир, кетган сичқон овлаб.

Коронғи куз гирдобида адир-тоғим,
Дил тундлашар қиши забтини туйган чоғим.
Ахир, олов ёнмас уйда – суурү қайдан,
Кўрган кунинг қуриб кетсин, ай қозогим!

Түшүнүү ва саёлларга жаоб берши

- Шоир ўз шеърларида нима сабабдан табиат тасвирига мурожаат қилган?
- Табиат оламининг тасвири билан инсон ҳаёти орасида боғлиқликни муҳокама қилинг.

Тажхил ва талкын

- Шеър ҳақида ўз фикрларингизни «*Түрт фикр*» усули орқали (бир гап билдириңг.

1. <i>Фикр</i>	
2. <i>Далил, исбом</i>	
3. <i>Мисол</i>	
4. <i>Хулоса, якун</i>	

Баҳолаш ва қийессүй тажхил

- Шеърларни ўрганиб, гурӯхда матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдириңг.

<i>Ғазалнинг асосий гоясини топинг</i>	
<i>Аниқ ва ноаниқ сўзлар</i>	
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>	
<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	

3

БУГУН ДАРСДА:

- Абай күзқарашларини ифодаловчи ўринларни топиб кўрсатамиз;
- тимсолларни яратиш усуллари ва воситалари, бадий тасвир воситаларини таҳлил қиласмиз;
- ўзбек ва жаҳон адабиётининг асарларини қиёслаймиз.

ҚИШ

Оқ либосда, қурч гавдали, оқ соқолли –
Сочган захри тирик жонга ғовғо солди.

Уст-энгили қировда ва турқи совуқ,
Қадамини ғарч-ғурч босиб келиб қолди.

Нафасида – аксиригу аёз дуркун,
Кекса қуданг янглиғ келиб қолди бирдан.
Заб бостириб кийиб олган пахмоқ бўркин,
Ел-изғирин унга ўтмас – тетик, бардам.

Нақ булутдай қоши тўсиб икки кўзин,
Бош силкиса юрагингга қутқу солар.
Ногоҳ бўрон туриб дўқ-дов қилса шу зум,
Кенг даштдаги оқ қасрдек уй чайқалар.

Завқи тошиб чопиб юрган бола-бақра
Кўринмайди, юз-кўлинини ушук урди.
Қават-қават чопон кийса ҳам молбоқар,
Аччиқ елга дош беролмай юз ўғирди.

Писандмасди йилқига қор ёғса қат-қат,
 Кўк аёзга улар қандоқ қилсин тоқат!
 Қўраларга оч қашқирлар тумшуқ солди,
 Ҳой, чорвангни ташлаб қўйма итга фақат!

Уйқусизлик ўлдирмайди, анграймагин,
 Қувват бўлар – кунгайларга ҳайда молни.
 Ит еганча Қўндибою Қанай есин,
 Қувиб юбор қасам урган манов чолни.

Тушунни ва саволларга жавоб берниш		<p>1. <i>Ақлий ҳужум:</i> қиши тасвири одам хулқига ўхшайдими? Қандай одамларни қишига ўхшатишингиз мумкин? Фикрингизни асосланг.</p>
Таҳлил ва талқин		<p>1. Шеърларни гуруҳда «<i>Адабий давра</i>» усули бўйича таҳлил қилинг.</p> <ul style="list-style-type: none"> а) таҳлил қилиш – шеърлар мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; б) аниқлаш – шеърларнинг қайси банди энг муҳим эканлигини далилланг; в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг; г) хуносалаш – асарда кўтарилиган масалаларни якунланг.
Баҳолаш ва қиёсий таҳлил		<p>1. Шоирнинг қозоқ тилида ёзилган ёз фасли ҳақидаги шеърини топинг ва уни ўзбек тилига насрда таржима қилинг.</p> <p>2. Йил фасллари Абай тасвирида» мавзусида тақдимот ўтказинг.</p>

4

БУГУН ДАРСДА:

- Абайнинг шеърларидаги асосий мазмун-фояни тушунтирамиз;
- жанр ва үнинг белгиларини аниқлаймиз;
- адабий мавзуга оғзаки ва ёзма фикр-мулоҳазаларни билдирамиз.

ЁЗ

Ёз етди, қишининг боши, дала бежой,
Қора ел сўқиб турар бир-икки ой.
Қор тушгунча яйловни фойда кўриб,
Қишлоғдан ҳамон нари ўтирад бой.

Гадой шўрлик юради пода боқиб,
Ўтини йўқ исинса олов ёқиб.
Хотин урчук йигирар, юнг савалаб,
Чакмон тўқир совуқда елка қоқиб.

Жулдур ўтов ичида музлар гўдак,
На қуюқ, на суюги... бўзлар гўдак.

Чурук кигиз остида титрап бобо,
Тушидат гүшт күрганини сўзлар гўдак...

Қари қўй сўйдирап бой баҳиллиги,
Оч юрибди камбағал ақллиги.
Уришмайин ярим қоп қий берса ҳам,
Қўйчи бойнингкаттакон сахийлиги...

Бўронда ҳам тўнгмайди бой боласи,
Овлоқ жойи – қозоқнинг кенг даласи.
Қарол ўғли бош букар хизматида,
Писанд эмас кўз ёши, ох-ноласи.

Соядай ҳам ўрни йўқ бой уйида,
Сорқўтга ҳам илинмас шу қўйида,
Лекин узоқ кетолмас, чораси йўқ,
Ё раббий, ҳар ким кулсин ўз тўйида!

Бой бўлса ўз ўғлидан кўнгли тўқ,
Ҳар дам мақтар: азамат, жуда бўлиқ...
Ошин эплаб ичолмас, ит боласи,
Қарол ўғли оч ётар, ранги сўлиқ...

ХАСТА ЮРАК

Хаста юрак тепади аста-секин,
Чарчаб қолган гавдамда жўш уролмай,
Гоҳу уни иссиқ қон босиб кетар,
Қийналар узун тунда дам ололмай.

Хаёл кўки қоронғу, қайғу енгган,
Эркалик ва дўстликни оғриқ кўрар.
Ақли йўқ, ори йўқ ҳовлиққанни,
Кунда кўриб улардан юз ўгирадар.

Эслаб ўтган кунларин росо қўмсар,
Бу кунни кун демас қарғаб сўкар

Гоҳо тилаб бахт билан яна тинчлик.
Гоҳо қайғу ғазабни яна истар.

Гоҳо йифламоқ истар айтиб зорин,
Шундай кунда туғилган дарднинг барин.
Гоҳо уни яширас элу юртдан,
Мазақлаб кеткизар, деб киши орин.

Хаста юрак тепади аста-секин
Ўз дардини яшириб ҳеч билдирамай.
Гоҳо босар иссиқ қон уни сокин
Гоҳо бир дам жим қолар ун чиқармай.

Түшүнниш ва саволларга жаоб берүү	 	<ol style="list-style-type: none"> «Еэ етди, қишининг боши, дала бежой...» деб бошланувчи шеърга сарлавҳа топинг. «Хаста юрак» шеърида тасвирланган қаҳрамонни аниқланг.
Таҳлил ва талкүн	 	<ol style="list-style-type: none"> Берилган шеърларнинг таъсир этиш қучини аниқланг. 1-гурух. Рухий 2-гурух. Эстетик 3-гурух. Тарбиявий 4-гурух. Ахлоқий 5-гурух. Маңнавий
Баҳолаш ва қиёсүй таҳлил		<ol style="list-style-type: none"> Абай шеъриятида күтарилилган мавзуу ва гояларни маълум бир ўзбек адабиёти вакили ижоди билан қиёслаган ҳолда фикрингизни далиллар билан түлдириб, газетага мақола тайёрланг.

БИЛИМИМИЗНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

1. «Абай» тахаллуси билан ижод қилған буюк қозоқ шоирининг асл исми ким?
А) Мұхаммад
Б) Умар
В) Чингиз
Г) Иброҳим
2. Қозоқ миллий оғзаки ижоди қуйлаб келинган ўланларни ёзма адабиёт-га олиб кирған шоир ким?
А) Низомий
Б) Абай
В) Фузулий
Г) түгри жавоб йўқ
3. Абай куй басталаган қанча ўлан ҳозиргача оқинлар томонидан севиб ижро этилмоқда?
А) 15 та
Б) 18 та
В) 17 та
Г) 20 та
4. Абай қаламига мансуб шеърлар берилган қаторни топинг.
А) «Ўлан», «Кўклам», «Нидо»
Б) «Илм ўрган», «Тун»
В) «Шўрлик қозогим», «Кўклам»
Г) А ва Б
5. Абайнинг «Ўлан» ва «Кўклам» шеърларини қайси шоир ўзбек тилига таржима қилган?
А) Faafur Gulom
Б) X.Olimjon
В) Mirtemir
Г) Rauf Parfi
6. Абай мадрасада диний насиҳатлар билан чекланиб қолмасдан, қайси тилларни ўрганди?

- А) Араб, форс, турк
Б) Араб, форс, эрон
В) Араб, форс, туркман
Г) Араб, форс, чигатай (ўзбек адабий тили)
7. Абайнинг табиат мавзусидаги илк шеъри берилган қаторни топинг.
А) «Қишиш»
Б) «Ўлан – сўзнинг подшоси, сўз сараси»
В) «Ёз»
Г) «Куз»
8. Абайнинг нечта поэмаси бор?
А) 2
Б) 3
В) 4
Г) 5
9. Абайнинг қайси поэмасидаги воқеа «Минг бир тун» эртагидан олинган?
А) «Искандар»
Б) «Маъсуд»
В) «Азим хангомаси»
Г) «Энглик – Кебек»
10. «Бўронда ҳам тўнгмайди бой боласи,
Овлоқ жой - қозоқнинг кенг даласи...».
Ушбу парча Абайнинг қайси шеъридан олинган?
А) «Куз»
Б) «Ёз кетди, қишининг боши, дала бежой»
В) «Кўклам»
Г) «Хаста юрак»
11. Абайнинг «Ўлан» шеърига қуй-романс ёзган бастакор номи тўғри кўр-
сатилган қаторни топинг.
А) Ш. Қалдаяқов
Б) М.А. Гурьевич
В) Айдос Роберт
Г) Алъберт Алмаганбетов
12. Абай ҳақида айтилган қуйидаги фикрлар кимга тегишли?

«Абай қозоқнинг классик адабиётининг отаси, қозоқ поэзиясининг қуёшдаи порлоқ буюк сиймосидир».

- А) М. Аvezov
 - Б) Ч. Айтматов
 - С) С. Муқанов
 - Д) F. Гулом
13. Абай ўзининг қайси шеърида камбағалнинг ночор аҳволини табиат билан солишириб тасвирилаган?
- А) «Кишиш»
 - Б) «Ёз»
 - В) «Ўлан»
 - Г) «Куз»
14. Абайнинг «Кишиш» шеърининг жанрини аниқланг.
- А) Табиат лирикаси
 - Б) Ижтимоий лирика
 - В) Интим лирика
 - Г) Фалсафий лирика
15. Қуйидаги фикрлар кимга тегишли? «Ундан ўзган ҳали қозоқ боласида биз билган оқин бўлган эмас».
- А) А. Байтурсынов
 - Б) М. Аvezov
 - В) М. Шаханов
 - Г) А. Бўкеҳанов

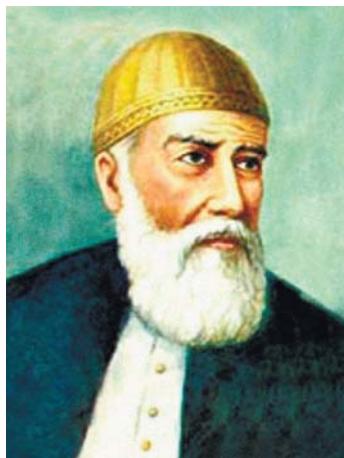
5

БУГУН ДАРСДА:

- шеърнинг жанр ва белгиларини аниқлаймиз;
- асардаги мұаммолар устида ишлаймиз;
- достон ҳақида ўз фикрларингизни билдирамиз.

МУҲАММАД СУЛАЙМОН ЎҒЛИ ФУЗУЛИЙ (1498–1556)

Шарқ әлининг энг машхур шоирларидан бири Мұхаммад Сулаймон Фузулий 1498 йилда Қарбало шаҳрида зиёли оиласида дунёга келган. Отаси Баёт қабиласидан бўлиб, XV аср охирларида Озарбайжондан Бағдодга кўчиб борган. Бағдод мадрасаларида таҳсил олиб, ўзи ҳам мударрислик қилган. Узоқ вақт Бағдодда яшаган. Озарбайжон ҳукмдори шоҳ Исмоил I Сафавий ва Туркия султони Сулаймон I Қонуний шоирни моддий жиҳатдан бир оз таъминлаб турганлар. Лекин унинг турмуши кўп вақт қийинчиликда ва камбағалчиликда ўтган. Ироқнинг Бағдод, Ҳилла, Нажаф каби шаҳарларида бир қанча муддат яшаган Фузулий она шаҳри Қарбалога қайтиб, шу ерда 1556 йилда вабо касалидан вафот этган.

Фузулий бой адабий анъанага эга бўлган форсий ва туркий адабиётнинг Хоқоний Ширвоний, Мужрим Байлагани, Низомий Ганжавий, Саъдий Шерозий, Салмон Соважий, Ҳофиз Шерозий, Атоий, Лутфий, Алишер Навоий ижодини меҳр билан ўқиб-ўрганиб, уларнинг маҳорат сирларидан баҳраманд бўлган. Шоир ижодига, айниқса, Лутфий билан Навоий кучли таъсир кўрсатган. Шоир озарбайжон, форс ва араб тилларида ижод қилиб, «Муҳаббатнома», «Фарзанди дилбанд» каби девонлар тузган. Шоир ишқий лирикасида инсоннинг маънавий олами, жўшқин ҳис-туйғулар түғёни, олижаноблик билан жаҳолат, очкўзлик ўртасидаги кураш, инсонга самимий, юксак муҳаббат билан боғлиқ ботиний кечинмалар акс эттирилган. Фузулий поэтик меросининг асосий қисми ни ғазал ва қасидалар ташкил этади. Лутфийнинг ёзишича, ғазалиётда

Фузулийнинг «Навоийга ўхшаш ғаройиб бир ёқимли йўли ва ажойиб бир услуби бор» бўлган. Шеърларида лирик қаҳрамон ошиқнинг руҳий кечинмаларини, қалб сирларини бутун ички қарама-қаршиликлари билан мумкин қадар теран тасвирлашга эришган. Бунда ошиқ ўз маҳбуби йўлида ҳар қандай азоб-уқубатларни енгувчи, комил инсон сифатида намоён бўлади.

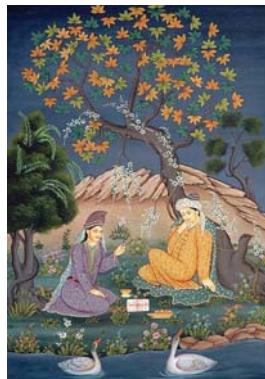
Фузулий ижодининг чўққиси 1536–1537 йилларда ёзилган «Лайли ва Мажнун» достонидир. Асар лирик-эпик характерда бўлиб, Шарқда машҳур бўлган анъанавий сюжет ва образлар асосида яратилган ва туркийзабон халқлар ўртасида кенг тарқалган. Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон», Ҳофизнинг «Девон», Абдураҳмон Жомийнинг «Баҳористон», Навоийнинг «Чор девон» китоблари қаторида, Фузулий асарлари ҳам мадрасаларнинг ўқув дастурига киритилган. Фузулийнинг «Матлаъ ул-эътиқод» фалсафий рисоласи, «Ҳадиқат ус-суадо», («Бахтиёрлар боғи»), «Суҳбат ул-асмор» («Мевалар мунозараси»), «Шикоятнома», «Бангу бода» («Банг ва бода»), «Анис ул-қалб», («Қалб дўсти») «Етти жом» ёки «Соқийнома», «Ринду Зоҳид», «Сиҳҳат ва Мараз» («Соғлик ва bemорлик») каби назмий-насрый, фалсафий-дидақтиқ асарлари озарбайжон адабиётининг энг нодир дурданалири ҳисобланади. Бадиий юксак асарлари билан озарбайжон адабиётини янги босқичга кўтарган Фузулий шеърларининг асосий мавзуси ҳам, ҳаракатлантирувчи кучи ҳам, бу шеърларни ичдан нурлантириб турган қувват манбай ҳам ишқ. Мутасаввиф шоир сифатида илоҳий муҳаббатни улуғлаган, дунёга берилишни қоралаган. Инсонни камолотга олиб борадиган фазилатларни тараннум этиб, уни тубанлаштирадиган иллатларни танқид қилган.

Зар қадрин зарғар билар

Фузулий ўзидан кейинги барча туркийзабон шоирлар, жумладан, ўзбек шоирларига ҳам кучли таъсир кўрсатган. Фузулий таъсирида, унга эргашиб шеърлар битиши, шоир ғазалларига назира-татаббуълар ёзиш, мухаммаслар боғлаш деярли барча шоирлар ижодида учрайди. Фузулийнинг озарбайжонча девони ўзбек халқи орасида XVIII–XIX асрлардаёқ кенг тарқалган ва бир неча бор ўзбек тилида нашр қилинган.

Мирзо Кенжабек

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН» ДОСТОНИ

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

БУ СИФАТИ МАЖНУНДУР ВА ИБТИДОИ МЕҲНАТИ ФУЗУНДУР

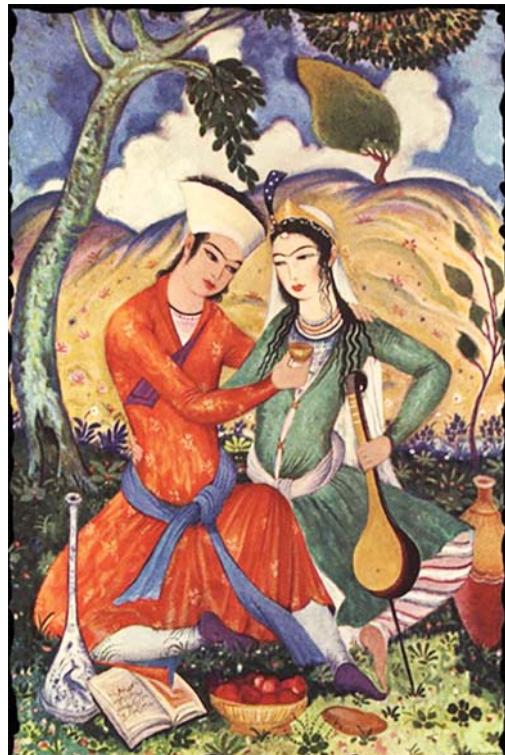
Бир дилбари сарвқадду гулрўй,
Сарви хушу гулруху суманбўй.
Ширин лаби маншаъи латофат,
Раъно қади дурдуғила офат.
Авсофи латофатинда сўз чўх,
Алтофи малоҳатинда сўз йўх.
Шахло кўзи наргиси пурафсун,
Зебо қоши наргис узраки нун.
Ҳусни гули лолаи шафақғом,
Зулфи хами лола узраки лом.
Оғзи сифатин худ этмак ўлмаз,
Асрори ниҳона етмак ўлмаз;
Зулфи сўзи – зикри ҳалқаи роз,
Лаъли лаби оби чашмаи ноз.
Даври мохи рўйи чашмаи нур,
Хоки кафи пойи – сурмаи ҳур.
Бир ғоят ила шамоили хўб-Ким,
Лайли ўланда анга матлуб.
Бир кўзгужа гар очиб кўзини,
Кўзгуда кўрайди ўз-ўзини,

Үз оразина ўлурди майли,
Қилмазди ҳавойи ҳусни Лайли.
Ул ики суманбару саҳи қад,
Бир-бирина ўлдилар муқайяд.
Ул икки хароби бодаи завқ,
Бир жомдан ичдилар майи шавқ.
Гирдоби балоя ўлдилар гарқ,
Қолмади ароларинда бир фарқ.
Авзои мухолиф ўлди яксон,
Гүё икки танда эди бир жон.
Ҳар ким сўрар ўлса Қайса бир роз,
Лайлидан анга етарди овоз.
Ким Лайлия қиласа бир хитоби,
Қайс эди анга веран жавоби.
Айларлар эди хати вафо машқ,
Ортарди дамодам онлара ишқ.
Лайлида ўхумоқ изтироби
Ўлса, рухи Қайс эди китоби.
Машқ этмая Қайс олса бир хат,
Лайли қоши эди анга сарҳат.
Хат узра қилурди ул гўзаллар,
Минг ноз ила баҳслар, жадаллар.
Аммо на жадал – камоли улфат
На баҳс – них, ояти муҳаббат.
Чун бир неча муддат ул ики пок,
Авқот кечирдилар тарабнок.
Ишқ ўлдуғи ерда маҳфи ўлмаз,
Ишқ ичра ўлон қарор бўлмаз.
Ишқ оташина будур аломат–
Ким, бош чека шуълаи маломат.
Ҳусн офати ишқ ўлуб дамодам,
Галдикча иродат ўлди маҳкам.
Бир ғоята етди нашъаи ҳол–
Ким, ўлди ҳавасу ақл помол.
Қолмади забона тоби гуфтор,
Ким, айлаялар муҳаббат изҳор,
Кайфияти ҳоли қилмоға фош,
Галмишди такаллума кўзу қош.
Айларди кўзила бу хитоби,

Қошила верарди у жавоби.
 Қошу күз ила ўлон такаллум,
 Ҳам қилмади дафъи занни мардум.
 Мардумдан ўлам, дема канора!
 Мардум күз ичиндадур на чора?!

Ҳамроэ зкан ул ики вафодор,
 Дамсоз экан ул ики жигар хор.
 Рафъ ўлди ҳижоби шоҳиди роз;
 Ишк ўлди маломат ила дамсоз.
 Ошиқлара гизли қолмади ҳол,
 Маълум ўлди жамъи аҳвол.
 Гард ойинаи нишота душди,
 Минбайд иш эҳтиёта душди.
 Сўйлашмая ул ики ягона,
 Қолмади сабаб магар баҳона.
 То ўлмая роз ошикоро,
 Даврон ила қилдилар мадоро.
 Бир навъ баҳона ила ҳар дам
 Кўнглини қилурди Қайс хуррам.
 Қасдан унудурди дарсин ул зор,
 Лайлия деюрди: «Эй вафодор!
 Ҳифзи сабақ этди бағрими хун,
 Мандан, билирам, билурсан афзун,
 Ман билмадигим манга ўқутгил,
 Дарсим ўқуям, қулоқ тутгил!»
 Чун лавҳалар узра хат ёзарди.
 Қасдан хатини ғалат ёзарди.
 Яъники, хато таваҳхум эда,
 Ул гул очилиб табассум эда.
 Гуфтора келарки: «Бу ғалаттир,
 Тарқ этки, хилофи расми хаттир».
 Ўла сабаби такаллуми ёр,
 Фаҳм этмая муддаойи ағёр,
 Атфол қиланда давр бунёд,
 Вори бўйла айлаянда фарёд.
 Ул ёрина арзи ҳол эдардӣ,
 Ўзга даврин хаёл эдарди.
 Қилмазлар эди сўзини маълум,
 Билмазлар эди сўзина мафхум.

Мактабдан ўлон замонлар озод,
 Басл учун эдарди ҳийла бунёд:
 Қасд ила ниҳон әдид китобин,
 Ҳаддан оширарди изтиробин.
 Лайли йўлини тутуб турарди,
 «Сан кўрдинг ўла?» деюб сўрарди.
 Яъни бу баҳона ила бир дам,
 Ёрин кўруб, ўла шоду хуррам.
 Илми хата умрин айлаюб сарф,
 Машқ әтмиш эди ҳдмин ики ҳарф.
 Бир сафҳада «Лом» у «Ё» муқаррар.
 Ёзарди они қиласарди азбар –
 Ким: «Бу ики ҳарфдур муродим,
 Равшан булар иладур саводим».

Тушунни ва саболларга жавоб берини		<ol style="list-style-type: none"> <i>Муаммоли вазият:</i> «Лайли ва Мажнун» достони шоир фаолиятида қандай ўрин тутади? Асарни адид қандай номлаган? Ушбу номдаги асарни қайси шоир ижодида учратиш мумкин?
Таҳлил ва талқин		<ol style="list-style-type: none"> Шоирнинг тахаллуси ҳамда унинг ижодига таъсир кўрсатган шоирлар ҳақида маълумот йиғинг. «Балиқ скелети» усули орқали парчадаги воқеалар силсиласини таҳлил қилинг.
Баҳолаш ва қиёсий таҳлил		<ol style="list-style-type: none"> Парчадан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ёритиб беринг. <i>1-ган:</i> Менинг фикримча... <i>2-ган:</i> ...сабабини мен бундай тушунирираман <i>3-ган:</i> Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман... <i>4-ган:</i> Шунга асосланиб, мен бундай хулоса келдимики, ...

6

БУГУН ДАРСДА:

- матндан мұстақил ҳолда мұаллиф күзқараши ифодасига боғлиқ парчаларни аниклаймиз;
- достон тимсолларини таҳлил қиласыз;
- асарни ҳиссий тәъсир этиш нұқтаи назаридан таҳлил қиласыз.

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштириңг.

БУ ЛАЙЛИЯ ОНАСИ ИТОБ ЭТДИГИДУР ВА БАҲОРИ ВАСЛИНА ХАЗОН ЕТДИГИДУР

Чун макр ила Қайси бад саранжом,
Бир неча замон кечурди айём.

Тадбир ила ишқ завқ вермаз,
Тадбир диёри ишқа кирмаз.

Ишқ ила риё дагил мувофик,
Расвой керак ҳамиша ошиқ.

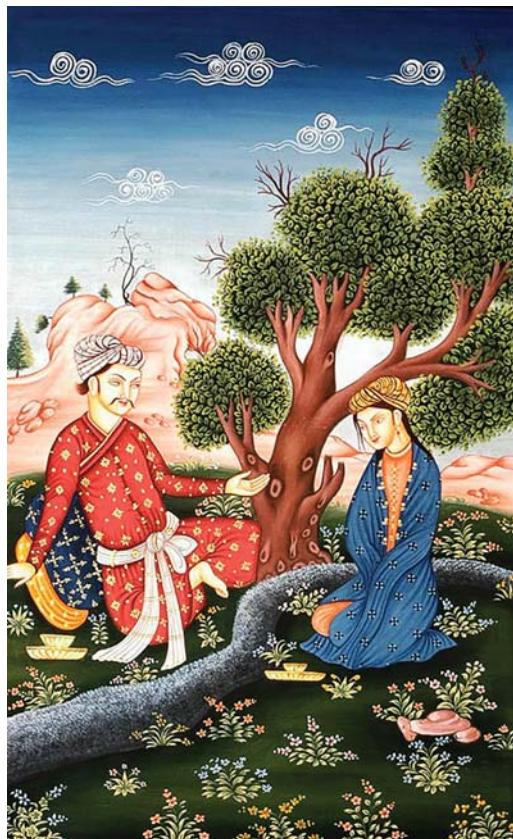
Дилдан дила душди бу фасона,
Фош ўлди бу можаро жаҳона-

Ким: «Қайс ўлубон асири Лайли,
Лайли дахи солмиш анга майли».

Тадрижи мабоди ила ногоҳ,
Лайлининг оноси ўлди огоҳ.

Ўдлара тутушди, яъса ботди,
Ул ғунча даҳона дил узотди.

Ёнар ўд ўлур чекуб забона,
Ул гулруха деди ёна-ёна:

«К-эй шүх, надур бу гуфтугүлар?
Килмоқ санга таъна айбжүлар?

Нечун ўзинга зиён эдарсан?
Яхши одинги ёмон эдарсан?

Нечун санга таъна эда бадгў?
Номусинга лойиқ ишмидир бу?

Нозик баданила барги гулсан,
Аммо на дейим, экан енгилсан?

Лола киби санда лутф чўхдур,
Аммо на дейим юзинг очуқдур.

Тамкини жунуна қилма табдил!
Қизсан, ужуз ўлма, қадринги бил!

Ҳар сурата акс киби бохма!
Ҳар кўрдигинга сув киби охма!

Май гарчи сафо верар димоға,
Оҳдиги учун душар оёға.

Кўзгу киби қотти юзлу ўлма!
Наргис киби хира кўзлу ўлма!

Кўздан қерак ўласан ниҳон сан,
То демак ўла сангаки, жонсан.

Сан шамъ сан, уймагил ҳавоя –
Ким, шамъи ҳдво верар фаноя.

Луъбат киби ўзинги безатма!
Равзан киби кўчалар кўзатма!

Соғар киби кезмайи ҳаром эт!
Нағма киби пардада мақом эт!

Соя киби ҳар ера юз урма!
Хеч кимса ила ўтурма, дурма!

Сан содасан, ўзга аҳли найранг,
Жаҳд айла, верилмасин санга ранг!

Дерлар сани ишқа мубталосан,
Бегоналар ила ошиносан.

Сан қандану ишқ завқи қандан?
Сан қандану дўст шавқи қандан?

Ўғлон ажаб ўлмас ўлса ошиқ,
Ошиқлик иши қиза на лойик.

Эй ики, кўзим ёмон ўлур ор!
Номусимизи йитурма зинҳор!

Биз олам ичинда некноммиз,
Маъруфи тамом хосу оммиз.

На нанг ила дахи эдалим лоф?
Биз демаялим, сан айла инсоф!

Тутким, санга қиймазам мани зор,
Мандан улу бир мудаббiring вор.

Найларсан агар отанг эшитса,
Қаҳр ила санга сиёsat этса?

Минбаъд, гал, айла тарки мактаб,
Бил, абжадинги ҳамин жаду аб.

Этма қалам ила машқдан ёд,
Сўзан туту нақш айла бунёд.

Атфолдан айла қатъи улфат,
Дамроз етар ёиингда луъбат.

Бут киби бир эвда айла манзил,
Үлма дахи ҳар янгоя моил!

Анқо киби узлат айла пеша,
Үйла равиш айлаким, ҳамиша!

Гарчи одинг ўла дилда мазкур,
Кўрмак сани-ўла ғайри мақдур.

Хуш улки, қизи ҳамиша гизлар,
Худ гизли керак ҳамиша қизлар».

Түшунни ва саволларга жавоб берни		<p>1. «Иссик ўриндиқ» усули орқали достоннинг ўтган қисми бўйича фикр алмашинг.</p> <p>2. Достонда ижтимоий давр ва тузум ўз инъикосини қай йўсинда топган? Фикрингизни асосланг.</p>
Таҳлил ва талқин		<p>1. Лайли ва Мажнуннинг дардли муҳаббати ҳақида фикр юритинг. «Муҳаббат» сўзига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.</p> <ol style="list-style-type: none">1. Битта от сўз туркуми,2. Иккита сифат сўз туркуми,3. Учта феъл сўз туркумига хос сўз4. Тўрт сўздан иборат гап5. Мавзуга доир бир синоним.

<p><i>Таҳлил ва талқин</i></p> 	<p>2. Матн устида тадқиқот иши юритинг. Жадвални тўлдиринг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Матннинг асосий гоясини топинг</i></td><td style="width: 50px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i></td><td style="width: 50px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i></td><td style="width: 50px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i></td><td style="width: 50px;"></td></tr> </table>	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>		<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>		<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>		<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	
<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>									
<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>									
<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>									
<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>									
<p><i>Бахолаш ва қиёсий таҳлил</i></p> 	<p>1. Достон ҳақида ўз фикрларингизни «Тўрт фикр» усули орқали (бир гап билан) билдиринг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px; width: 30%;">1. <i>Фикр</i></td><td style="width: 70%;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2. <i>Далил, исбот</i></td><td style="width: 70%;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3. <i>Мисол</i></td><td style="width: 70%;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4. <i>Хулоса, якун</i></td><td style="width: 70%;"></td></tr> </table>	1. <i>Фикр</i>		2. <i>Далил, исбот</i>		3. <i>Мисол</i>		4. <i>Хулоса, якун</i>	
1. <i>Фикр</i>									
2. <i>Далил, исбот</i>									
3. <i>Мисол</i>									
4. <i>Хулоса, якун</i>									

7

БУГУН ДАРСДА:

- достон матнини ўзлаштирамиз;
- достоннинг тил хусусиятларини таҳлил қиласиз;
- композиция ва услубий бирликни тўлиқ ҳамда чукӯр ёритамиз.

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

ҒАЗАЛИ ЛАЙЛИ

Фалак ойирди мани жавр ила жононимдан,
Ҳазар этмазми ажаб нолаву афғонимдан?

Уда ёндириласа гар шўъла ила нуҳ фалаки,
На битар оташи оҳи дили сўзонимдан.

Фами пинҳон мани ўлдирди, бу ҳам бир ғамким,
Гулрухим ўлмади огаҳ ғами пинҳонимдан.

Оҳ эди ҳамнафасим, оҳки, ул ҳам охир,
Чиқди икроҳ қилуб, кулбаи эҳзонимдан.

Ман, на ҳожатки, қиласам доги ниҳоним шарҳин,
Оқибат зохир ўлур чоки гирибонимдан.

Ҳақ билур, ёр дагил жону дилимдан ғойиб,
Нўла гар ғойиб эса дийдаи гирёнимдан.

Жон агар чиқса танимдан асари меҳри ила,
Асари меҳрини сонмангки, чиқар жонимдан.

Лутф әдуб, сан, магар, эй бад, бу кундан бўйла
Верасан бир хабар ул сарви хиромонимдан.

Эй Фузулмай, ғами ҳажр ила паришондур ҳол,
Кимса огоҳ дагил ҳоли паришонимдан.

Тамомийи сухан

Соқий, кетур ул майи мугоний –
Ким, унудалим ғами жаҳоний!

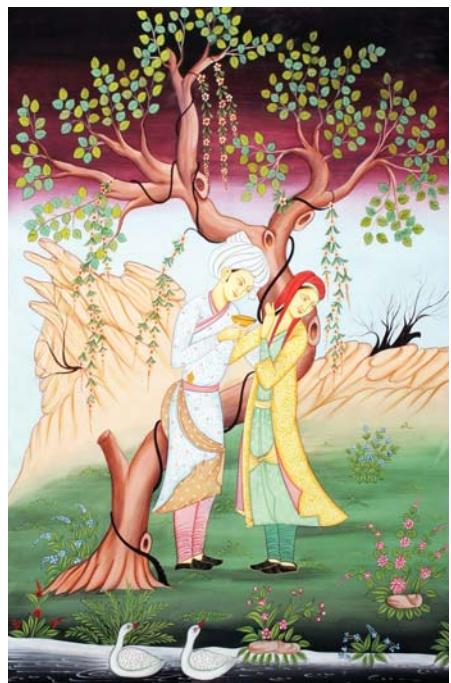
Раҳм айлаки, қасди жон эдар ғам,
Бағрим ситам ила қон эдар ғам.

Қил ақлими бода ила зоил,
Чархинг ситаминдан айла ғофил.

Фарёдки, чарх бевафодур,
Доим иши жавр ила жафодур.

Бир одат ила мадори йўхдур,
Давронининг эътибори йўхдур.

Гар ҳамнафас этса ики ёри,
Бир ера гетира ики зори.

Албатта, сабаб солар арој;
Онлари асир эдар балоя.

Биллох, на ёмондур ошнолик,
Чун воќеъ ўлур яна жудолик.

ФАЗАЛИ МАЖНУН

Эй хуш ул кунларки, ман ҳамроз эдим жонон ила,
Неъмати васлин кўруб, нозин чекардим жон ила.

Кўрмамишди гулшани айшим хазони тафриқа
Ўлмамишди тийра айёмим шаби ҳижрон ила.

Маҳвашимдан, дўстлар, даврон жудо истар мани,
Душманимдур, ҳеч билман нетмишам даврон ила.

Етса гар ошиқларинг афлок афгони, на суд,
Етмак ўлмаз моҳвашлар васлина афгон ила.

Ешириб соҳлардим элдан доги ҳижронин, агар
Этмак ўлсайди мадоро дийдаи гирён ила.

Завқдан дебоча боғланди китоби умрима
Қўймади даврон кеча авқотим ул унвон ила.

Эй Фузулий, ахтари бахтим мусоид ўлмади –
Ким, ўлам бир дам муқорин ул маҳи тобон ила.

Тамомии сухан
Сўз муҳтасар, ул асири савдо,
Бир навъ ила ўлди халқа расво –

Ким, Қайс экан, ўлди оди Мажнун,
Аҳволини этди ғам дигаргун.

<p><i>Түшүнүүштүү саволларга жаңыб берүү</i></p>	 	<p>1. Берилгандарчаны монолог сифатида ифодали ўқинг. Асар мазмунига кўра қайси машҳур Фарб ёзувчиисининг асарига ўхшаш?</p>
<p><i>Таҳлил ва талкүн</i></p>	 	<p>1. Берилгандарчанинг ёзилиши ва ҳикоя қилиш тилига эътибор беринг.</p> <p>2. «Оқилнинг олти қалпоги» усули асосида асар парчасини таҳлил қилинг.</p>
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</i></p>		<p>1. Навоий асари билан Фузулийнинг «Лайли ва Мажнун» достони орасида қандай ўхшашлик ва фарқ бор? «Венн диаграммаси» орқали гуруҳда муҳокама қилинг.</p> <p>2. Парчага оид саҳна кўриниши тайёрланг ва синфдошлигинизга кўрсатинг.</p>

8

БҮГУН ДАРСДА:

- тинглаган ва ўқиганларига ўз муносабатимизни билдирамиз;
- Лайли ва Мажнуннинг кечинмаларини изоҳлаймиз;
- достоннинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини баҳолаймиз.

Асар парчасини «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг.

БУ МАЖНУННИНГ ОТАСИ ЛАЙЛИ ХОСТКОРЛИГИДИР ВА ЛАЙЛИ ОТАСИННИНГ МАЖНУНДАН БЕЗОРЛИГИДУР

Соқий, гатур ул шароби ноби –
Ким, етди нисоба ғам ҳисоби.

Фам душмани жони мубталодир,
Дафъ айлая кўрки, бир балодир.

Сўз жавхарина ўлан харидор,
Бу навъ ила қилди гарм бозор –

Ким, ожиз ўлуб ғам ичра ул пир,
Мажнунина қилди фикри занжир –

Билдики, гар ўлмаз ўлса Лайли,
Мумкин дагил ўлмоғи тасалли.

Қилди талабин ўзина лозим,
Жамъ этди аклию лозим.

Уммид ила боғлади умуб ком,
Ул каъбайи орзуя эҳром.

Чун Лайли отоси билди ҳоли,
Уйдурди акобириу аоли.

Коршуларина ўлуб равона,
Килди улар ила азми хона.

«Аҳлан ва саҳлан!» деб дамодам»,
Минг гез деди: «Ула хайр мақдам!»

Чун шамъ сифат улар ўтириди,
Ул сарв киби оёға дурди.

Уртоя бурақди турфа хонлар,
То коми дил ола меҳмонлар.

Ўлмишди дўлуб кабоб ила хон,
Жадю хамал ила осмон сон.

Аммо ажаб, ар¹ қила хирадманд,
Ул хонлари осмона монанд.

Ҳар ким фарази бу эрди хондан,
Бу мумкин ўлурми осмондан?

Хонлар гўтурилдигинда ул пир
Тақриб ила дардин этди тақрир:

«К-эй, қадрла қиблаи қабоил!
Сандан қамунинг муроди ҳосил.

Аслу насабим санга аёндур
Ҳукмим неча минг эва равондур.

Машҳури қабоилам саҳода,
Маъруфи тавоифам атода.

Ҳам вор муҳаббатимда таъсир,
Ҳам вор адватимда ташвир.

Сардафтари аҳли рўзигорам,
Ҳар неча десам юз онча ворам.

Нахли амалим самар верубдур,
Ийзад манга бир гуҳар верубдур.

Холс диларам бу турфа лўълўъ,
Бир лаъл ила ўла ҳамтарозу.

То лўълўъ ўланда лаъла восил,
Таркиб қиласи муфаррихи дил,

Чўх конлара тешаваш юз урдим,
Чўх лаъл ҳақиқатини сўрдим.

Ҳар қанда агарчи лаъл чўхдур,
Бир лаълки, лойик ўла йўхдур.

Бир лаълинг, зпитмишам, санинг вор –
Ким, лўълўъума удур сазовор.

Лутф айла инояту карам қил!
Ул лаъл ила дурри муҳтарам қил!

Қилсин гули сарв соя парвар,
Улсун гула сарв соя гўстар.

Фаҳм эт сўзими, тағофул этма!
Бир хайр ишидур тааллул этма!

Гар ҳосил ўлур бу ком сандан,
Ҳар наки, диларсан иста мандан!

Онча қилайин санга равон ганж –
Ким, ер юзин айлай ниҳон ганж.

Онча гуҳар айлайим равона –
Ким, бўлмаясан анга хазона».

Ул сарви суманбаринг отоси,
Ул ганжи ниҳонинг аждаҳоси

Лутф ила дедики: – «Эй хирадманд!
Ман киби асири доми фарзанд!

Сан хуш галдинг, сафо гатирдинг!
Тупроқлардан бизи гўтурдинг!

Мушқулча хитобдур хитобинг,
Билман неча верайин жавобинг.

Қурбинг билурам манга шарафдур,
Аммо халафинг ажаб халафдур,

«Мажнун» дея таън эдар халойик,
Мажнуна маним кизим на лойик?

Лайли демайимки, нозаниндур,
Бир тийра канизи камтариндур.

Улмазми каниз, жинси мардум?
Йўхдурми каниза ҳам тараҳҳум?

Дев ила пари ўлурми ҳамдам?
Ўлмаз сўзи очма, абсам, абсам!

Девонае зоеъ айлама ранж,
Вайрона керак онга, надур ганж?

Тадбир ила дўндарғ мизожин,
Савдосининг айласанг иложин.

Лайли онинг ўлсин айладим аҳд,
Вор энди, сан эт иложина жаҳд!

<p><i>Түшүнүштүк мазмундарга жаевод берүүшү</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> Парчанинг мазмунини ёритиб берувчи 7 та таяңч сүзни аниқланып, дафтариңизга ёзиб олинг. Асар мазмунини ўз сүзингиз билан қайта сүзлаб беринг. Нотаниш сүзларни устозингиз ёрдамида мазмунини шарҳланг. 															
<p><i>Таҳлил ва талкүн</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> Парчанинг авж нүктасини топинг. Бу достоннинг асосий гоясини ёритиб бера олади? Лайли ва Мажнуннинг кечинмаларини «<i>Қарорлар шаражарасы</i>» усули асосида изоҳланг. <div style="text-align: center; margin-top: 20px;"> <pre> graph TD A[МУАММО] --> B[1-ФОЯ] A --> C[2-ФОЯ] A --> D[3-ФОЯ] B --> E[ҚАРОР] C --> E D --> E </pre> </div>															
<p><i>Баҳолаш өсүртүүлүк таҳлил</i></p>	<ol style="list-style-type: none"> Достоннинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини «Концептуал жадвал» график организатори орқали баҳоланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th rowspan="2">Асар аҳамиятини ёритуучи жиҳатлар</th> <th colspan="3">Мүхим белги ва тавсиялар</th> </tr> <tr> <th>+</th> <th>-</th> <th>?</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Тарбиявий</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Ижтимоий</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Асар аҳамиятини ёритуучи жиҳатлар	Мүхим белги ва тавсиялар			+	-	?	Тарбиявий				Ижтимоий			
Асар аҳамиятини ёритуучи жиҳатлар	Мүхим белги ва тавсиялар															
	+	-	?													
Тарбиявий																
Ижтимоий																

БИЛИМИМIZНИ СИНАЙМИЗ ТЕСТ

1. Фузулийнинг насрий асари қайси жавобда түғри берилган?

 - А) «Хафт жом»
 - Б) «Анис ул-қалб»
 - В) «Шикоятнома»
 - Г) «Сиҳат ва мараз»
2. Фузулий шоирлар ҳақида тўхталганд туркӣ шеъриятда Навоийни, форсийда Низомийни, араб адабиётида кимни тилга олади?

 - А) Фаридиддин Атторни
 - Б) Абу Ҳусайнни
 - В) Абу Нуносни
 - Г) Жомийни
3. Фузулий тахаллусини маъноси қайси жавобда түғри берилган?

 - А) фозил, фазилат эгаси
 - Б) ақлли, заковатли
 - В) дўст, доно
 - Г) тадбиркор киши
4. Озарбайжон ҳукмдори Исмоил Сафавий II ва Туркия султони Сулаймон Қонуний II қайси шоирни моддий томондан нафақа тайинлаб қўллаб-қувватлаган ижодкор қайси қаторда түғри берилган?

 - А) Мирзо Голиб
 - Б) Фузулий
 - В) Бобур
 - Г) Махтумқули
5. *Еллар бир дақиқа тўхтанг эсишдан,
Сернаво булбуллар, сайраманг бироз.
Карбало даشتida яёв кезишдан.
Чарчаб тин олмоқда Фузулий устоз.*
Фузулий ҳақидаги ушбу сатрлар қайси замондошимиз қаламига мансуб?

 - А) Ойбек
 - Б) Абдулла Орипов

- В) Эркин Воҳидов
Г) Фоғур Фулом
6. **Фузулий ўз она тилидан бошқа яна қандай тилларда ижод қилган?**
А) турк, афғон
Б) араб, форс
В) араб, туркман
Г) форс, афғон
7. **Шоир қайси турк ижодкорига жуда катта ихлос қўйган?**
А) Абдураҳмон Жомий
Б) Низомий
В) Алишер Навоий
Г) Хусрав Дехлавий
8. **Унга ҳомийлик қилган Исмоил Сафавий II қайси давлат ҳукмдори эди?**
А) Озарбайжон
Б) Туркия
В) Туркманистон
Г) Ироқ
9. **Фузулийнинг илк устозлари қайси қаторда тўғри берилган?**
А) Сулаймон Қонуний
Б) Абу Нунос
В) Ҳабибий
Г) Шоҳмалик
10. **Шоир ижодининг чўққиси «Лайли ва Мажнун» достони қачон ёзилган?**
А) 1540–41 йилларда
Б) 1538–39 йилларда
В) 1536–37 йилларда
Г) 1542–43 йилларда
11. **Мажнуннинг асл исми қайси қаторда берилган?**
А) Телба
Б) Қайс
В) Дарбадар
Г) Ибн Муҳаммад

- 12. Фузулийдан «Лайли ва Мажнун» достонини ёзиши кимлар илтимос қилишди?**
- А) Подшо ва вазир
 - Б) Абдураҳмон Жомий
 - В) Ҳусайн Бойқаро
 - Г) Замонасининг донгдор олиму фозиллари
- 13. «Лайли ва Мажнун» достони қайси мавзуда битилган?**
- А) Қаҳрамонлик
 - Б) Тарихий
 - В) Ишқ-муҳаббат
 - Г) Дўстлик ва тарихий
- 14. Ижодкорнинг «Лайли ва Мажнун» достонида, асосан, қайси халқ ҳақида баён этилади?**
- А) Қорақалпоқ халқи
 - Б) Қирғиз халқи
 - В) Ўзбек халқи
 - Г) Қадим араб халқи
- 15. Шоирнинг «Лайли ва Мажнун» достонида Лайли ва Мажнуннинг тақдирни қандай якун топади?**
- А) Охир-оқибат Мажнун ва Лайли нобуд бўлади.
 - Б) Бирга умр кечирадилар.
 - В) Сувда оқиб кетадилар.
 - Г) Ўзга юртга қочиб кетадилар.

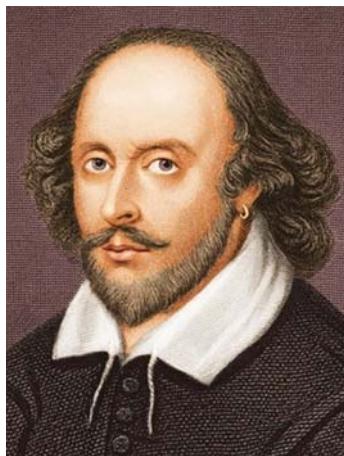
9

БУГУН ДАРСДА:

- атамаларни таҳлил қиласиз;
- парчанинг мавзу ғоясини очишдаги аҳамиятини тушунтирамиз;
- умумий ва ўзига хос белгиларини тушунтирган ҳолда асарларни қиёслаймиз.

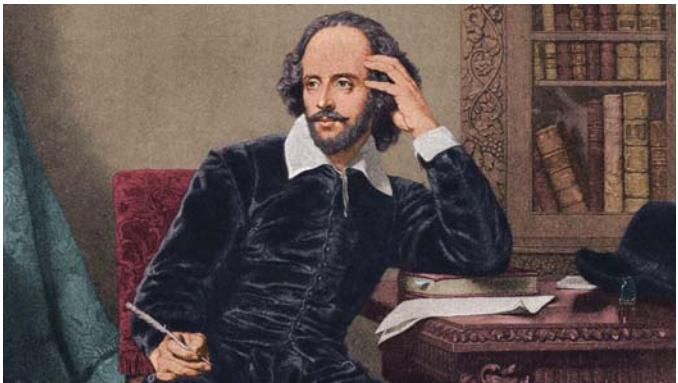
ВИЛЬЯМ ШЕКСПИР (1564–1616)

Хақли равища «барча замонларнинг буюк адаби» деган эътирофга сазовор бўлган англиялик драматург, актёр Вильям Шекспир 1564 йил 23 апрелда Стратфорд шаҳрида оддий новвой оиласида дунёга келган. 1590 йили Лондонга келиб, театр учун саҳна асарлари ёза бошлаган. Ижодий умри мобайнида Шекспир 36 та драматик асар, 154 сонет ва бир неча достон ёзган. Лекин булардан бирортаси ҳам муаллиф ҳаётлик чоғида чоп этилмаган.

У: «Бутун дунё – театр, одамлар эса унда фақат роль ўйнашади», – дейишини яхши кўрарди. Бу унинг фақат севимли ибораси эмас, балки бутун аъмоли ва инсон ҳамда олам ҳақидаги қараашларини ифода этадиган ҳикмати эди. Унинг дастлабки пьесалари «Қайсар қизнинг қўйилиши», «Ёз оқшомидаги туш», «Йўқ нарсага минг ғалва» номли комедияларини ичаклари узилгудек кулиб, «Гамлет», «Отелло», «Ромео ва Жульєтта», «Макбет», «Қирол Лир» каби фожиаларини йиглаб, «Қиши эртаги», «Бўрон» каби эртак асарларини энтикиб томоша қилишарди. У қайси мавзуда, қандай жанрда асар ёзмасин, ўз қисмати ролини чинакам, юракдан берилиб ўйнаётган одамлар ва уларнинг тақдирлари, фожиалари, орзу-ўйлари ҳақида ёзарди. Унинг ўзи ҳам тақдир, ҳаёт деган ролни бор кўриниши, оғриқлари, мусибатлари, синовлари билан ўйнашга маҳкум қилинганди.

1590 йиллардан сўнг Шекспирнинг номи Лондон театрлари ихлосмандлари ва танқидчилари шарҳида кўрина бошлади. Бу пайтда Шекспир театрга дадил кириб келган ва бирдан шуҳрат қозона бошлаганди. Унга ўша

даврнинг энг машҳур театршуноси ва драматурги Роберт Грин томонидан берилган «саҳнани титроққа солди» деган таъриф машҳур бўлиб кетган. Бу сўз ўйини бўлиб, Шекспир, яъни инглизчадаги Shake-speare сўзининг ўзи «жанггоҳни титратувчи» деган маънони беради.

1592–1594 йилларда вабо туфайли Лондон театри ёпилди. Бу даврда Шекспир бир нечта тарихий асарларга қўл урди. «Ричард III», «Венера ва Адонис», «Лукреция» каби асарлар шу даврда дунёга келди. Шекспир ўз даврининг фожиалари ҳамда конфликтлари илдизини ўтмишдан излаб тарих орқали хулоса чиқармоқчи бўлди. Шу сабабли унинг бир қанча тарихий шахсларга бағишланган драмалари дунёга келди. Кейинчалик Шекспир ўз маслақдошлари билан бирга машҳур «Глобус» театрини ташкил қилди ва бу театрнинг хўжайинларидан бирига айланди. Адабнинг энг улуғ асарлари ана шу театр саҳнасида дунёга келди, ўзи орзу қилгандай «Глобус» саҳнасини ҳёт-мамот саҳнасига, инсон ва жамият, инсон ва тақдир, инсон ва муҳит, инсон ва ахлоқ, инсон ва ёвузлик, инсон ва тубанлик тўқнашуви саҳнасига айлантирди. Асарлари уни улуғлар сафига олиб чиқди. «Ромео ва Жульєтта», «Ричард III», «Генрих IV», «Отелло», «Қирол Лир», «Антоний ва Клеопатра», «Кориолан», «Макбет», «Юлий Цезарь», «Гамлет», «Генрих VI», «Афиналик Тимон», «Троил ва Крессида» каби саҳна асарлари Шекспирни ҳам, Лондон театрини ҳам оламга машҳур қилди. Бу асарларнинг аксариятида Шекспир шахс билан муҳит тўқнаш келган тақдирларни асос қилиб олиб инсон ва олам ҳақида ўз қарашларини баён этди.

Шекспир асарларининг ўзбек саҳнасида ўйналиши бир қарашда оддий воқеага ўхшайди: дунёдаги барча мамлакатлар, барча миллатлар Шекспир асарини ўйнаган ва бу ерда ғайритабиийлик йўқ. Бироқ Шекспир ўзбек театр тафаккурини янги поғонага кўтариб берди, уни жаҳоний мезонлар билан бўйлаштирди. Дунё адабиётини, тафаккурини ўрганиш улуғлик ва жаҳон билан бўйлашиш дегани. Фахрли томони шундаки, Шекспир асарлари ўзбек театрида қўйилиши билан ўзбеклар буюклик борасида ҳеч қайси улуғ халқдан қолишимаслиги аён бўлади. Бу эса оламшумул аҳамиятга молик ҳақиқатdir.

ҲАМЛЕТ (Дания шаҳзодаси)

Беш пардали фожиа ИШТИРОҚ ЭТУВЧИЛАР

Клавдий	Дания (Данимарқа) қироли
Ҳамлет	илгариғи қиролнинг ўғли, ҳозиргисининг жияни
Полоний	сарой вазири
Горацио	Ҳамлетнинг дўсти
Лаэрт	Полонийнинг ўғли
ВольтиMAND, Корнелий, Розенкранц	сарой аҳллари
Гильденстери	
Озрик	
Аслзода	
Поп	
Марцелл, Бернардо	мулозимлар
Франциско	сарбоз
Рейнальдо	Полонийнинг хизматкори
Актёрлар	
Икки гўрков	
Фортинbras	Норвегия шаҳзодаси
Капитан	
Инглиз элчилари	
Гертруда	Дания маликаси (қироличаси). Ҳамлетнинг онаси
Офелия	Полонийнинг қизи
Лордлар, ледилар, мулозимлар, солдатлар, матрослар, маҳрамлар, чопарлар.	
Бурунги қиролнинг (Ҳамлетнинг отасининг) арвоҳи.	
Воқеа жойи: Эльсинор	

I ПАРДА БИРИНЧИ САҲНА

Эльсинор. Қаср олдида майдонча. Ярим кеча. Франциско пойлоқда турибди. Соат ўн иккини урмоқда. Бернардо унинг ёнига келиб қолади.

Бернардо: Ким бор бунда?

Франциско: Сен ўзинг кимсан, айт, аввал.

Бернардо: Яшасин қиролимиз!

Франциско: Бернардо?

Бернардо: Ҳа, мен.

Франциско: Баракалла, келдингиз худди пайтида.

Бернардо: Бориб ухла, Франциско, соат ўн икки.

Франциско: Алмашгани келибсиз, раҳмат биродар,
Ҳам совқотдим ва ҳамда юрақда ғаш бор.

Бернардо: Осойишми пойлоқда?

Франциско: Ҳамма ёқ сокин.

Бернардо: Хайрли кеч бўлмаса.

Учраб қолса мабодо Гораций, Марцелл,

Айтинг: барвақт келсинлар навбатларига!

Франциско: Келмокдалар чамаси, ҳай, тўхта, ким у?

Горацио ва Марцелл кириб келадилар.

Горацио: Бу диёрнинг дўстимиз.

Марцелл: Ва шоҳ қароли.

Франциско: Хайрли кеч!..

Марцелл: Хайр сенга, айт-чи, ўрнингга

Ким келибди?

Франциско: Бернардо пойлоқда ҳозир.

Яхши қолинг.

(Кетади)

Марцелл: Ҳай, Бернардо!

Бернардо: Гапиринг. Гораций борми?

Горацио: Горацийми? Ҳа, бир нав борга ўхшайди.

Бернардо: Дўстим Марцелл, хуш кўрдик, Гораций, салом.

Марцелл: Кўриндими бугун ҳам у ажойибот?

Бернардо: Ҳозирча тинчлик!

Марцелл: Гораций ўйлайдики, бу гаплар тамом

Хаёлнинг бир жилваси.

Ишонмайдики,

Икки марта кўринди бизга у арвоҳ.

Шу учун ҳам бу кеча биз билан баҳам
Посбонда тур дедим; у арвоҳ келиб –
Ошкора кўринса, гаплашсин ўзи,
Ва гумондан қутулсин.

Горацио: Келиб бўлибди!

Бернардо: Ўтирайлик. Ва яна бўлса ижозат,
Бизга бовар қилмаган қулогингизга
Бор гапларни нақл этиб, айласак ҳамла.

Горацио: Хўш! Тинглайлик, нима дер бизга Бернардо.

Бернардо: Кеча, Ҳулкар юлдузи учиб кетмасдан
Соат бир бўлган эди, мен билан Марцелл...

Арвоҳ кириб келади.

Марцелл: Ссс...Жим тургин. Ана боқ, тағин у арвоҳ.

Бернардо: Қиёфаси – раҳматлик қиролнинг ўзи.

Марцелл: Сен – донишманд, Гораций, сўзлаш у билан.

Бернардо: Хўш, гапир-чи, қиролга ўхшайдими, ҳа?

Горацио: Ўхшаганда ҳам қандай! Ҳайронман, мотман,

Бернардо: Сендан савол кутар ^{у¹}.

Марцелл: Сўра, Гораций.

Горацио: Кимсан ўзинг, тун чофи Дания мулкин –

Жаннатмакон шоҳидай басавлат келган?

Худованднинг амри-ла аврайман сени –

Жавоб бер!

Марцелл: Ранжиб қолди.

Бернардо: У кетаётир.

Горацио: Кетма! Сўзла! Жавоб бер! Аврайман сени!

Арвоҳ кетади.

Марцелл: Гапиргуси келмасдан қетиб қолди у.

Бернардо: Хўш, Гораций? Не дерсиз? Тан берасизми?

Энди қани, хаёлнинг жилвасими бу?

Нима дейсиз?

Горацио: Тангрига онт ичаманки,

Ишонмасдим, кўрмасам ўз кўзим билан.

Марцелл: Подшоҳга ўхшашин десанг-чи.

Горацио: Балли –

Сен ўзингга сен ўзинг ўхшаганингдай.

Яна шуки, эгнида совут-анжоми

Норвег жанги кунида кийган лиbosлар.

¹ Қадимги одамларнинг эътиқодига кўра, арвоҳлар биринчи бўлиб ўzlари гапирмас эканлар.

Чехраси-чи, бадқовоқ, худи Польшанинг –
Элчиларин жаҳл ила музга ташлатган
Маҳалдаги юзидир. Ажиб, ажойиб.

Марцелл: Икки марта кечанинг айни шу чоғи
Ёнимиздан ўтди у серсавлат, мағрур.

Горацио: Буни ақлим батафсил таъбир қилолмас,
Ўйлашимча, давлатга ҳалокат – бало
Қоладиган чоғларнинг аломати бу.

Марцелл: Ҳай, тўхтанглар. Ўтириңг. Ким менга айтар:
Фуқарони кечалар қийнаган, сиқсан
Соқчиларда не учун шунча қаттиқлик?
Қуйилмоқда мис тўплар янгидан нега?
Чет эллардан яроғлар олинар нечун?
Ҳафта бўйи, якшанба ҳордиқ олмасдан
Кемасозлар ишининг боиси нима?
Кечани ҳам кундузга мададкор қилиб
Тер тўқмоқнинг, гайратнинг қаерда сири?
Ким буларни англатар?

Горацио: Билганим айтай.

Ҳар ҳолда овоза менга маълумки,
Ҳозиргина арвоҳи юрган бу шоҳни
Норвегларнинг қироли жангга қистади.
Бу урушда енганди Ҳамлет отаси,
(Зотан унинг мардлиги оламга машҳур)
Маҳв бўлганди ёв тамом. Аҳднома ила
Қайси томон енгилса бу жанг-жадалда
Воз кечмоғи керакди ўз ерларидан.

Демак, Норвег шоҳининг – Фортинбраснинг
Барча мулки ўтганди ота – Ҳамлетга.

Ҳозир-чи: ўлиб кетган Фортинбраснинг
Вориси ёш Фортинбрас тўлиб журъатга
Норвегияда йўлтўсар тўдалар йифди.

У кишининг нияти – қайтадаи яна
Қўлдан кетган ерларни зўрлаб эгаллаш.
Бизга етган хабарлар буни тасдиқлар.
Ўйлашимча, бизда шу довдираш – қайғу,
Сафарбозлиқ, ўлқада андиша – ташвиш
Ҳаммаси ҳам шу важдан.

Бернардо: Ҳа, ҳа, худди шундадир ҳамма масала,
Шоҳга ўхшаб пойлоқда юрган шу арвоҳ
Совут кийиб юргани бекор эмасда.

Горацио: У, ақлимнинг кўкларин хира қилган доғ.
Мен Румонинг савлатли зафар кунларин,
Буюк Юлий¹ қақшаган чоғни эслайман;
У замонлар гўрларнинг бўш турган ичи,
Кўчаларда ўликлар ташланиб ётган.
Юлдузларнинг ўтидан қизарган шабнам,
Доғлар пайдо бўлганмиш, қуёшда, ой ҳам
Киёмат бўлгусидай қорайиб қолган,
Шундай ёмон офатдан, фалокатлардан
Огоҳ қиласай деб бизнинг ҳамشاҳарларни –
Шум чопарни юборган бизга ҳам фалак.

Арвоҳ қайтиб келади.

Жим бўлинглар! У келди... Нима бўлса ҳам
Тўхтатаман. Тебранма, тўхта, эй арвоҳ!

Агар бўлса сал нутқинг,
Айт сиринг менга
Балки сенга фотиҳа, бизларга савоб
Бўладиган кори-хайр қилмоқлик шартдир.

Айт сиринг менга,
Балки, бизнинг диёрга бир бало келган.
Бу балони қайтармоқ мумкинdir балки.
Сиринг айт менга!
Балки тирик чоғингда ҳаромхўрлик-ла
Жамғарган бир ғазнани ерга кўмгансан.
Дерларки ғазналарга арвоҳлар кўп ўч.
Сиринг айтгин! Тўхтагин!.. Айт сиринг менга!

Хўроз қичқиради.

Марцелл, ушла!
Марцелл: Чопайми ойболта билан?

Горацио: Пиртилласа чопавур.

Бернардо: Ана, боқ!

Горацио: Ана!

Арвоҳ кетади.

Марцелл: Кетиб қолди. Биздаги бу зўравонлик
У шоҳона ҳазратга оғир ҳақорат.

¹ Юлий Цезарь (Милоддан илгари 100-44 йиллар) Рим императори. Брут бошлиқ суиқасдилар томонидан ўлдирилган (Шекспирнинг «Юлий Цезарь» трагедиясига қаралсин).

У ҳавода буғ каби ушланмайдиган.
Бизнинг қилич зарбимиз – масхара, холос.
Бернардо: Шу хўроз қичқирмаса, у сўзлар эди.
Горацио: Ҳа, шунда бир сесканди гуноҳкор каби,
Айтмоқчи бўлганидан чўчиди гўё.
Дерларки, гўё хўроз тонг карнайчиси,
Қийқириб уйғотади қундуз тангрисин.
Гўё унинг садосин эшитгач ҳамон –
Ҳаводами, ўтдами, қуруқда, сувда
Кезаётган саёқ рух уйга шошилар.
Бу қиссанинг далилин биз ҳозир кўрдик.
Марцелл: Ростдан. Хўроз қичқиргач у хира бўлди.
Элда бир эътиқод бор, гўё ҳар қишида
Ҳазрат Исо байрами арафасида
Туни билан қичқириб туаркан хўроз.
Дейдиларки, у кеча – арвоҳлар жимжит,
Тунлар – сокин, юлдузлар – беозор бўлур,
Сехргарлар, парилар жоду қилолмас,
Шундай эзгу, муқаддас вақт экан у вақт.
Горацио: Мен ҳам бундай гапларни эшитган эдим.
Энди қўйинг.
Ана тонг алвон либосда
Адирларнинг шабнамин топтайди шарқда.
Посбонларга ижозат. Яна маслаҳат:
Кўрганларни шаҳзода Ҳамлетга айтсак.
Аминманки, бизга лол келган шу арвоҳ
Ҳамлетга учраб қолса киради тилга.
Дўйстлар, қани, не дерсиз?
Унга барчамиз
Мехру ихлос қўйибмиз.
Энди бўлмаса –
Бор гапларни батамом айтайлик унга!
Марцелл: Фикримча айтмоқ лозим. Зотан шу бугун –
Унинг қайдалигини яхши биламан.
Кетадилар.

«Бутун дунё – театр, одамлар эса унда фақат роль ўйнашади».

В.Шекспир

<p><i>Түшүнүүштүү үзүүлүштүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Изланиш» усули воситасида дарсликдан ва қўшимча манбалардан Шекспирнинг ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни ўзлаштиринг.Фожеа жанри ҳақида билган маълумотларингизни айтинг.«Ҳамлет» фожеасига қандай таъриф берган бўлар эдингиз?
<p><i>Тархнил ва талкун</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">«Ҳамлет» фожеаси воқеалари бўлиб ўтган давр ҳақидаги қарашларингизни билдиринг.Фожеа мазмуну бўйича «5W» усули асосида саволлар тузинг.<ol style="list-style-type: none">«КИМ?»«НИМА?»«ҚАЕРДА?»«ҚАЧОН?»«НИМА УЧУН?»
<p><i>Бахолаи ва қиёсий тархнил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Адабнинг драматургияси ҳақида тўхталинг. Улар орасида муаллиф номини дунёдага машҳур қилган асрлари тутган ўринни аниқланг.«Ҳамлет» фожеаси сюjetи сиз ўрганган қайси асар сюjetига ўхшайди? Ҳар иккала асарни қиёсланг.

10

БУГУН ДАРСДА:

- калит сўзларни аниқлаш орқали асар матни билан ишлаймиз;
- асар қаҳрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидағи роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифлаймиз;
- ҳиссий таъсир этиш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда ўзбек ва жаҳон адабиётининг асарларини қиёслаймиз.

ИККИНЧИ САҲНА

Қасрда қабулхона зали. Қирол, малика, Ҳамлет, Полоний, Лаэрт, Вольтиманд, Корнелий, сарой аҳли ва маҳрамлар кириб келадилар.

Қирол: Гарчи Ҳамлет оғамиз азасида биз
Кора кийиб қайғуриб юрмоғимиз шарт,
Давлатимиз бу оғир мотамдан йиглаб
Фалокатдан вовайло қичқирмоғи фарз,
Аммо ақл енгади киши хилқатин.
Бундан кейин унутмай биз ўзимизни,
У марҳумни енгилроқ эсга олайлик,
Бинобарин, мен – бизнинг ҳамширамизга,
Бугунги кун бонумиз, маликамизга –
Рафиқам деб уйланиб олмоқчи бўлдим.
Аlam билан қувончлар қатишиб кетди.
Кўз ёшлари қаришди табассумларга.
Бамаслаҳат қилинди бу хайрли иш,
Ҳамма бизга раъй бериб, маъқул дейишди.
Ҳаммангизга ташаккур... Иккинчи сўзим:
Норвегнинг шаҳзодаси ёш Фортинbras
Писанд қилмай бизларни, ўйламишдирки,
Вафот бўлгач оғамиз, эл бўлур барбод.
Мамлакатда иттифоқ бузилур тамом.
У ўзининг юлдузин ўйлабди баланд,
Ҳозир талаб қилмоқда ота юртларин,
У юртларки, оғамиз инсоф юзидан
Қўшган эди ўзининг мамлакатига.
У ҳақдаги хабарлар шундан иборат.
Энди, бизнинг кенгашнинг важини айтай:
Мана биз шу мактубни юбормоқчимиз –

Норвег шохи, Фортинбрас амакисига.
У жуда ҳам қартайган ва шу туфайли,
Эҳтимолки, билмайди жиян феълини.
Биз бу хатда қиролдан илтимос қилдик –
Жиянин тийиб қўйсин, чунки аслида
Ҳамма қўшин у шохнинг фуқаросидан,
Ҳаммаси ҳам нон ейди хазинасидан,
Марҳаматли Вольтиманд ва сиз Корнелий
Бу мактубни элтингиз кекса подшога.
Салом айтинг Фортинбрас амакисига.
Элчиликнинг ҳаддидан чиқмангиз сира,
У шоҳ билан суҳбатда одоб сақлангиз,
Қоидаю қонунга қилинг риоя.
Яхши боринг... Чакқонлик ихлосга исбот.
Корнелий ҳам Вольтиманд: Ҳар галгидай бу гал ҳам қилурмиз исбот.
Қирол: Бунга йўқдир шубҳамиз. Сизларга оқ йўл!
Вольтиманд ва Корнелий кетадилар
Қани, Лаэрт, сўйланг-чи, янги нима гап?
Деб эдингиз:
Арзим бор. Айтингиз нима?
Қайси маъқул бир ишки, сўралса биздан
Қондирурмиз адбатта. Ҳеч бир арзингиз –
Биз томондан сира рад этилмас, билинг.
Дил ва калла қанчалик ошно бўлса,
Оғизнинг хизматида қанча юрса қўл –
Отангизга тахтимиз шунча мададкор.
Қани, хизмат?
Лаэрт: Подшоҳим, рухсат берингиз,
Францияга мен яна қайтиб борайин.
Мен ҳазратнинг тож қўйиш маросимида
Қатнашгани у ердан жўнаб келгандим.
Кечирингиз, бурчимни адо айладим,
Энди фикру хаёлим ундар у ерга.
Таъзим билан сўрайман сиздан ижозат.
Қирол: Отанг рухсат бердими? Не дер Полоний?
Полоний: Жонга тегди, подшоҳим, ҳадеб ялиниб.
Айнитмоқчи бўлсам-да, ҳеч кор қилмади.
Розилигим билдиридим, охир, ноилож,
Сиз ҳам уни ярлақанг, майли, жўнасин!

Қирол: Соат қулай, баҳтинг ёр бўлсин, эй Лаэрт.

Таъбинг нечук хоҳласа, шундай юравер.

А, Ҳамлет-чи? Нима дер жигарпорамиз?

Ҳамлет (Ўзи-ўзига): Жигарпора: ва лекин ётдан ҳам бадтар.

Қирол: Нега яна юзингда булат сояси?

Ҳамлет: Йўқ, аксинча: ножўя равшанлик бордир.

Малика: Ҳамлет, етар, тун каби бадқовоқ бўлма,

Сен қиролга меҳрибон кўз билан қара.

Қачонгача отамнинг тупроқда изин

Топайин, деб сен ерга қараб юрасан?

Бу тақдири азалдир,тирик жон ўлар,

Умр битгач, мангуга у кўчиб қолар.

Ҳамлет: Бу тақдирий азалдир.

Малика: Бўлмаса нега –

Азанг, гўё, мислсиз кўринар сенга?

Ҳамлет: «Гўё» эмас, маликам, зотан ўзи шу.

«Гўё»ларга мен ётман. Бу сипоҳи тўн,

Қора кийим, энтиккан кескин нафаслар,

Кўз ёшлардан қуйилган хуноб оқинлар,

Ҳатто ғамнинг ҳар турли кўринишлари

Дилимдаги ҳасратни изҳор қилолмас,

Чунки улар ҳаммаси сунъий, ясама.

Булар бирор қилиқки, ўйнамоқ осон.

Дардларим-чи, а – улар бўёқларга ёт.

Менинг дардим ясаниб ўртага чиқмас.

Қирол: Баракалла, қойилман сўзингга, Ҳамлет,

Сен отангнинг азасини маҳкам тутасан,

Аммо билки, отангнинг отаси бўлган,

У ҳам ўлган. Ҳоказо, унинг отаси.

Оталарнинг вафотин кўрган ўғиллар

Бирор муддат аламли юрмоғи лозим.

Аммо нуқул азалик бўлмоқ беҳуда,

Бундай мотам эркакка муносиб эмас.

Бу кўп разил хоҳишлар аломатидир.

Бу кўр юрак, ишончсиз ақлу фаросат

Ва кўп дағал тушунча белгиси холос.

Бу бандалик, ҳаммага тааллукли иш.

Бунга қарши жаврамоқ айни қуфр-ку.

Парвардигор наздида бу – улуғ гуноҳ,

Раҳматликка нисбатан бу зўр гуноҳдир.

Бу гуноҳдир табиат – хилқат олдида,
Ақлузеҳн олдида бу катта гуноҳ.
Чунки ақлузеҳнимиз бунга кўниккан,
Оталарнинг ўлмоғи эски бир одат.
Энг биринчи жасадни ақлимиз эслаб,
Энг сўнгти тобутни ҳам жўната туриб
Шундай дейди: «Ҳа, шундай бўлмоғи лозим».
Аламингни қоқ, ташла, илтимосим шу:
Юрагингда қабул эт бизни ота деб.
Бутун олам билсинки, сен тахтимизга
Энг яқин бир одамсан, азиз, суюкли:
Меҳрибон ота дили силайди сени,
Виттенбергга қайтаман ўқишига десанг
Бу ниятинг бизларга маъқул кўринмас,
Ўтинаман, ўйлагин, қолгин бу ерда,
Қолгин, худди қимматли нуридийдамиз,
Қолгин худди ворисдай, азиз ўғилдай.
Малика: Ёлбормасин онанг ҳам ўғлим бехуда,
Бунда қолгин, бормагин Виттенбергга сен.
Ҳамлет: Амрингизга мутеъман, шавкатли бону.
Қирол: Мана қисқа, одоблик, лойиқ бир жавоб,
Бу қасримиз сеники! Бону, кетайлик.
Юракларни шод қилди ихлосманд Ҳамлет,
Бу ихлоснинг шаънига майлар ичилур.
Қадаҳларнинг сонини билдиromoқ учун
Замбараклар булутга қилур жарчилик.
Осмоннинг садоси, коса нидоси,
Тўпларнинг наърасига қўшилсин ҳамон.
Қани, юринг...
Ҳамлетдан бошқа ҳамма кетадилар.
Ҳамлет: Кошки, шу гўшт тўрваси маҳв бўлса тамом,
Ё эриса, чириса, маҳв бўлса тамом.
Кошки эди демаса Халлоқи олам
Ўз-ўзини ўлдиromoқ феълини гуноҳ.
Бутун дунё ўзининг ҳаракатида –
Нақадар тўнг, бемаъни ва тўмтоқ экан!
Шунча ифлос ҳамма ёқ! Қоплаб олгандај
Гулистон тупроғини бурган ўтлари,
Нега шундай? Бу ҳолнинг боиси нима?
Ўлганига икки ой тўлгани ҳам йўқ.

Ана подшоқ! Қүёшнинг ёрқин шульаси.
Унга қиёс этилса – бу паст бир ҳайвон.
У онамни шунчалар севар әдики,
Қизғанарди чеҳрасин шамоллардан ҳам.
Фарёд сендан, эй фалак! Эслаб не қилай!
Онам шунча мафтунди марҳум отамга,
Чанқоқлиги ошарди қониққан сайин.
Аммо бир ой ўтмасдан!.. Бас энди бу гап!
Ох, хотинлар... номингиз – бевафоликдир!
Ха, ҳа, бир ой ўтмасдан!.. Тобут кетидан –
Ниобея¹ сингари оҳ-фигон тортиб
Борганида оёққа кийган бошмоғи
Ҳали ҳам бутун...
Онам, онам, у хотин... ёраб, илоҳим,
Онгсиз ҳайвон эр учун шунча шошилмас,
Холбуки эр қилгани – бадбаҳт амаким
Ўхшар марҳум отамга, Гераклга² мен
Қай даражада ўхшасам... Вой-дод, вовайло.
Бир ой ўтар-ўтмаса... Унинг қовоғи
Муноғиқ кўз ёшидан ҳмон қизил-ку!..
Аммо шошиб янги эр қўйнида ётар.
Йўқ, бу шундай куфрки, оқибати бад,
Тишни тишга босайин! Парчалан, эй дил!
Горацио, Марцелл ва Бернардо кириб келадилар.
Горацио: Шаҳзодага саломлар!
Ҳамлет: Саломат бўлинг!
Янглишмаса хотирам, сиз – Горацио!
Горацио: Худди ўзи, шаҳзодам, содиқ бандангиз.
Ҳамлет: Нечун банда бўласиз? Бизлар – дўстлар-ку.
Виттенбергдан келишнинг боиси нима?
Сиз Марцеллми?
Марцелл: Шаҳзодам, худди ўзидир.
Ҳамлет: Кўрганимга мамнунман.
(*Бернардога*)
Хайрли оқшом.
(*Горациога*)
Виттенбергдан келмоққа боис нимадир?

¹ Ниобея – Қадим мифологияда, бирдан ҳалок бўлган ўн иккита боласига йиғлаган она.

² Геракл (Геркулес) – қадим мифологияда, ўзининг жисмоний қудрати ва шиҷоати билан донг чиқарган паҳлавон.

Горацио: Ялқовликка мойиллик, азиз шаҳзодам.

Ҳамлет: Ҳақингизда душман ҳам шуни айтолмас,
Ўзингизга бу бўғтон не учун керак?

Бу сўз билан қилмангиз таъбимни хира,
Сизни яхши биламан, сиз танбал эмас.

Хўш, қандай кутиб олди сизни Эльсинор?
Ҳали сизни майхўр ҳам қилиб қўямиз.

Горацио: Кўриб олдим отангиз дафнини, эвоҳ!

Ҳамлет: Яхши эмас дўстларни қалака қилмоқ.
«Онангизнинг тўйини қўрдим» деб айтинг.

Горацио: Ҳа, бу гап рост. Тўй жуда тез бўлиб қолди.

Ҳамлет: Бунинг ҳисоб-чўти бор, бил, Горацио!

Азада худойига пишган овқатлар –
Қўйилди дастурхонга никоҳ тўйида.

Ҳаётимда бу кунни яна кўрмоқдан –
Душманимни жаннатда кўришим афзал.

Отам ана, гўёки кўзим олдида.

Горацио: У қаерда, шаҳзода?

Ҳамлет: Дилем кўзида.

Горацио: Мен бир карра кўрувдим: ажойиб қирол!

Ҳамлет: Ҳа, у чин инсон эди, бутун ва олий,
Иккинчи ундан инсон топилмас, афсус!

Горацио: Биласизми, бу кеча у бунда эди.

Ҳамлет: Бунда? Ким, ким?

Горацио: Отангиз, қирол.

Ҳамлет: Отам – ҳа?

Горацио: Диққат бўлманг, таажжуб қилмангиз шунча,
Қулоқ солинг. Сўйлайман ғалати қисса.

Бу гувоҳлар тасдиқлаб берар нақлимни.

Ҳамлет: Тезроқ айтиб берингиз, азбаройи ҳақ!

Горацио: Пойлоқда турар экан бу икки жаноб,
Бернардо ва Марцеллга икки тун қатор

Кечанинг жим қўйнида кўринган арвоҳ.

Бошдан-оёқ қуролли – жонли кишидай

Шоҳона қадам босиб ўтган эмиш у.

Отангизга ўхшармиш у зоти-шариф.

Буларнинг мот кўзлари олдидан аниқ –

Ўтган эмиш уч марта бир қулоч нари.

Буларни тер босгану, тиллари қотган,

Мен ҳам турдим пойлоқда учинчи кечা.

Кейин бу мудхиш сирни айтдилар менга.

Жанобларнинг гаплари жуда рост экан,

Ўша маълум соатда кўринди арвоҳ.

Отангиз ёдимдадур, иккаласи бир,

Худди бу қўллар каби.

Ҳамлет: У қайдан ўтди?

Горацио: Соқчилар туродиган майдон ёнидан.

Ҳамлет: А, сиз гаплашдингизми?

Горацио: Унга гапирдим.

Қайта-қайта сўрадим, ҳеч индамади.

Аммо бир пас қайрилиб ўгирди бошин,

Гапирмоқчи бўлганди менга, мазмуни,

Лекин бирдан шу чоғда қичқирди хўroz,

Бу товушдан қалтираб қолиб у арвоҳ –

Фойиб бўлди кўзлардан.

Ҳамлет: Мотман бу ишга.

Горацио: Ўлай агар, шаҳзода, бу – чин, ҳақиқат,

Бурчимиздир сизни ҳам хабардор қилмоқ.

Ҳамлет: Ҳа, ҳа тўғри! Асабим босилур ҳозир,

Ким бу кеча пойлоқчи?

Марцелл ва Бернардо: Бизмиз, шаҳзода.

Ҳамлет: Арвоҳ қуроллими?

Марцелл ва Бернардо: Ҳа.

Ҳамлет: Бошдан-оёқ?

Марцелл ва Бернардо: Бошдан-оёқ.

Ҳамлет: Юзини кўролдингизми?

Горацио: Қўрдик! Юздан сипарин ечиб олганди.

Ҳамлет: Қовоғин солғанмиди?

Горацио: Йўқ, ундей эмас,

Бир маъюслик бор әди қараашларида.

Ҳамлет: Ўчганмиди ранглари ёки қизарган?

Горацио: Буткул ўчган.

Ҳамлет: Тикилиб боқар эдими?

Горацио: Ҳа, тикилиб.

Ҳамлет: Афсуски, мен йўқ эканман.

Горацио: Сиз бўлсангиз ақлдан ажратарди у.

Ҳамлет: Ҳаммаси ҳам эҳтимол. Кўп турдими ул?

Горацио: Юзни санашлиқ учун етарли бир вақт.

Марцелл ва Бернардо: Йўқ, кўп бўлди, кўп бўлди.

Горацио: Менга шунчалик.

Ҳамлет: Соқоллари оқмиди?

Горацио: Унчалик эмас.

Ҳаётда бўлгандай бир оз оқ кирган.

Ҳамлет: Бу кеча сизлар билан турай пойлоқда.

Мабодо келиб қолар.

Горацио: Аниқ келади.

Ҳамлет: Агар келса у арвоҳ отам шаклида,

Жаҳаннам ман қилса ҳам сўзлашажакман.

Аммо сиздан илтимос: эҳтиёт бўлинг.

Сир тутгандай бу ишни сиз ҳозиргача,

Лабларга муҳр босинг, жим қолинг тамом.

Дўстликни қадрларман, Ҳақ ярлақасин!

Соат ўн иккиларда бу ерга чиқиб

Сиздан хабар олурман.

Горацио: Қуллук, шаҳзодам.

Ҳамлет: Сиз менга қул әмассиз, дўстим. Хайр!

(Ҳамлетдан бошқа ҳаммаси кетишади).

Куролланган экан у отам нусхаси,

Бир фалокат чиқмасин! Бу бир қаллоблик!

Қош қорайсин! Бу ишда ҳафсала керак.

Гўрнинг пинҳон сирлари очилар бешак.

(Кетади)

Ҳамлет қаср олдидағи майдончага бориб, арвоҳни кутади. Арвоҳ ҳар галги вақтда келади ва уни имлаб чеккага чақиради. Горацио, Марцелл ва Бернардо Ҳамлетнинг арвоҳ билан чеккага чиқшишига қаршилик қилишади. Аммо Ҳамлет жаҳд билан интилиб, арвоҳ ортидан чиқади.

<p><i>Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү</i></p>		<ol style="list-style-type: none">Шекспир ижодида «Хамлет» асари эгаллаган мавке ҳақида түхталинг.Хамлет нима учун отасининг қотилидан ўч олишга интилмади?Парчадан 7 та таянч сўзни аникланг ва уларни иш дафтaringизга ёзинг. Сўзларни гурӯҳларда изоҳланг.
<p><i>Таҳлил ва талкын</i></p>		<ol style="list-style-type: none">Хамлетнинг қарашларига таяниб, шахсиятини баҳоланг.Хамлет ва Офелия муносабатларига изоҳ беринг.Фожеани «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.<ol style="list-style-type: none">таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5та савол тузиш;аниқлаш – асарнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далиллаш;боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш.хулосалаш – асарда кўтарилган масалаларни хулосалаш.
<p><i>Баҳолаи ва қиёсий таҳлил</i></p>		<ol style="list-style-type: none">Кирол ва Хамлет тимсолларини қиёсий тавсиф қилинг.Парчадаги воқеаларга замон ва маконига кўра тавсиф беринг.

11

БУГУН ДАРСДА:

- матндан мұстақил ҳолда мұаллиф күзқарашы ифодасига бөғлиқ парчаларни анықтайды;
- асар қаңғрамонларини уларнинг тимсоллар тизимидағи роли ва аҳамиятини анықлаган ҳолда тавсифлайды;
- адабий мавзуга оғзаки ва ёзма фикр-мулоҳазаларимизни билдирамиз.

УЧИНЧИ САҲНА

Ўша жой. Полоний уйида бир хона. Лаэрт ва Офелия киришади.

Лаэрт: Юкларим кемада. Хайр, яхши қол, синглим.

Энди сўз бер, қулай фурсат келаркан қойим,

Йўлчи еллар эсар экан, ғафлатда қолма,

Менга мактуб – мужда йўлла.

Офелия: Албатта, оға.

Лаэрт: Ҳамлет илтифотларига эса ишонма,

У – тентаклик ёки қоннинг қутқуси, холос,

Бемаҳал ва нимжон, чучмал, хазонга маҳкум,

Бор-йўғи бир лаҳзалик хушбўйи бор, бас.

Ортиқ эмас.

Офелия: Ортиқ эмас?

Лаэрт: Ҳа, ортиқ эмас.

Мускул ривожимас, ҳаёт камоли фақат,

Тан тўлишар экан, худди эхромга монанд

Авжга чиқиб борар руҳий, ақлий ибодат.

Балки севар сени ҳозир маъсум, бегараз,

Ҳали кирланмаган, тоза туйгулар билан.

Аммо ундан қўрққил, ким у, ўйлаб қарагил,

Рутбасига кўра, эрки қўлида эмас.

Таваллуди билан наслу насабга асир,

Бошқалардек бўлолмас у соҳиб ихтиёр.

У ёр танлар экан, бунда аввал охир

Салтанату мамлакатнинг манфаати бор,

У ёр танлар экан, ўзи танламас сира,

Унга маҳбуб танлар ўша олий доира.

Сени севаман, деб майли, такрорлайверсин,

Уни тингла, аммо сира айлама бовар.

У ўз сўзларини оқладай олмагай лекин,

Умум Даниянинг талаб-амрига кўнар.
Хуллас, ўйлаб қара, синглим, бўларсан бадном,
Унинг ашуласин чин деб билсанг мабодо,
Юрагингни берсанг, иффат мулкини тамом,
Унинг оташ талабига айлансанг фидо.
Қўрққил, Офелия синглим, қўрққил, ҳазар қил,
Ўтдан қочган каби қочгил эҳтирослардан,
Қочгил ишқи-розлар, ширин ишва-нозлардан.
Қиз болага ой ҳам ҳатто ойнакдан боқиб,
Термилиши ножӯядир, яхши англағил.
Қийин эмас ор-номусни бўхтонга қўйиш.
Қурт ҳам қийратади аввал янги куртакни,
Ҳаёт тонготари чоғи шабнамда юрсанг,
Турфа касалликлар сенга илашар чиндан.
Ҳали ёш эканмиз, ҳали маъсума бир жон,
Тортинчоқлик ўзи бизга энг яхши қалқон.
Офелия: Насиҳатларингни худди жоним устига
Туморчадек осиб қўяй. Ба лекин, оғам,
Диёнатни мақтаб, элни самога унданб,
Ўз сўзига ўзи нуқул тескари юрган,
Куфр-гуноҳ сўқмогида елиб-юргурган,
Элу юртдан уялмаган чала муллага
Ўзинг ўхшаб қолма тағин.
Лаэрт: Йўқ, хотиржам бўл.
Мен ҳаяллаб қолдим, мана отамиз келди.
(*Полоний киради*)
Яна бир бор оқ фотиҳа олиш – қўш савоб,
Яна бир бор хайрлашмоқ учун баҳона.
Полоний: Ҳали шундамисан? Уят эмасми, Лаэрт?
Елканларнинг елкасини эзмоқда шамол.
Сен бўлса-чи бўёқларда юрибсан. Оқ йўл.
Шу сўзларим қулоғингга қўйилсин маҳкам,
Пинҳон-пинҳон ниятларинг ошкор айлама,
Номаъқул ўй-хаёлларга ўзни шайлама.
Одамларга камтариш ва дилкаш бўл, бироқ
Сен уларга бетакаллуф дўст бўлма зинҳор.
Чин, синашта дўстларингни ўзингга ҳар чоғ
Занжирбанд қил. Дуч келганга очмагил қучоқ.
Жанжал-тўполондан ўзни йироқ тут ҳар дам,
Солишдингми, шундоқ урки, абжағи чиқсин.

Үзгаларни тингла, ўзинг оғиз оч кам-кам,
Бошқани бил, ўз фикрингни асра яширин.
Яхши кийин, ясан-тусан ҳирсига тўлма,
Орастা бўл, болам, лекин олифта бўлма.
Киши аввал кўринади кийимда зеро,
Франция киборлари бу ишда зийрак.
Хеч кимсадан қарз олма ва қарз бера кўрма,
Қарз берганда – айрилармиз дўсту ақчадан,
Қарз олганда – унутилар сарфу саришта.
Энг муҳими: ўз-ўзингга содик бўл фақат.
Шунда худди тун ортидан тонг келганидай,
Риёкорлик қилмагайсан ҳеч бир кимсага.
Хайр, оқ фотиҳа: йўлинг бехатар бўлсин.

Лаэрт: Хайр, дейман, пойингизга бош эгиб, ота.
Полоний: Хўп, бор қол. Хизматкорлар кутиб қолишиди.

Лаэрт: Хайр, Офелия, сўзим ёдингда сақла.
Офелия: Юрагимга бекитаман, калитин эса
Ўзинг билан ола кет.

Лаэрт: Хўп, хайр, бўлмаса.

Кетади.

Полоний: Офелия, не гап бўлди бунда, баён эт.

Офелия: Сизга айтсам, сўз боиси – шаҳзода Ҳамлет.

Полоний: О, шунақа дегин ҳали? Айни муддао
Эшитдимки, ҳузурингга ошиқармиш у,
Яна дейишдики, сенинг эътиборинг-ла
У бахтиёр эмиш? Агар рост бўлса шу гап –
Менга тартиб юзасидан айтишди буни,
Мен ҳам сенга шу нуқтани этайин икрор:
Ўз бурчингни етарлича англаш етмайсан
Қизлик қадри-қийматингни писанд этмайсан
Хўш, нима гап орангизда? Тўғрисини айт.

Офелия: Дарвоқе, мен сизга айтсам, у сўнгги пайтлар
Севгисини изҳор этди менга неча бор.

Полоний: Севгисини! Ҳай-ҳай, ҳали ғўрсан, бу ишда
Сен нимани тушунардинг? Хўш, нима дединг
Сен ўшанинг ҳалигидек изҳорларига?

Офелия: Дада, билолмайман нима дейишшимни ҳам.

Полоний: Қулоқ солгин, сен билмасанг, мен ўргатаман,
Айтганлари – мис чақадир, олтин санама.
Бундан кейин гаровларни қиммат сўрагин.

Йўқса, ҳазил-хузул билан гаровни бериб,
Оқибатда аҳмоқ бўлиб қолишинг мумкин.

Офелия: Дада, у ўз севгисини назокат билан
Изҳор этди менга.

Полоний: Оҳ-оҳ, назокат билан!

Офелия: Азиз авлиёларни у шафе келтириб,
Ўз сўзининг чинлигига қасамлар ичди.

Полоний: Бу – қушчанинг йўлларига қўйилган тузоқ.
Қон қайнаркан, тил дегани қасамга муштоқ.

Йўқ, бу алангалар сенга бермас ҳарорат,
Ярқ этиб, кўз қамаштириб, сўнар бегумон.

Сен уларни ўт ўрнида санама ҳеч вақт,
Қадринг билан қимматингни оширгин чандон.

Қизим, сухбатингни кутиб, илҳақ бўлишсин,
Чақиришса, чиқаверма ҳовлиқиб пешвоз.

Хамлет борасида шунга ишонким, ёш у,
Босар-тусарини ҳали билмаган шоввоз.

Ишонмагин ўзига ҳам, қасамига ҳам.

Қасам деган далла, у бир гумашта мисол,
Сиртдан кўриниши тузук, ичдан тасқара кўринади,

Атай ювош кўринади, чунки шу ҳолда
Иш битириш қулай. Яна такрор айтаман,

Истамайман, минбаъд ўша шаҳзода билан
Бир дақиқа суҳбат кўрсанг ва бу суҳбатинг
Сенинг қизлик обрўйингга ташласа соя.

Бор. Сўзимни ёдингда тут доим.

Офелия: Хўп, дада.

Кетишади.

<p><i>Тушунни ва сағолларга жадоб бериш</i></p>	<ol style="list-style-type: none">Офелиянинг нутқидан унинг ҳис-туйғуларини билиш мумкинми?Лаэрт ва Полонийнинг Ҳамлетга муносабатларини изоҳланг.															
<p><i>Taxmил ва талқин</i></p>	<ol style="list-style-type: none">Асарни «Концептуал жадвал» график органайзери орқали таҳлил қилинг. <table border="1" data-bbox="396 756 1144 978"><thead><tr><th rowspan="2">Ўрганилаётган асар гоясини ёритувчи жиҳатлар</th><th colspan="3">Муҳим белгилар, тавсифлар</th></tr><tr><th>1-белги</th><th>2-белги</th><th>3-белги</th></tr></thead><tbody><tr><td>1-жиҳат</td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>2-жиҳат</td><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	Ўрганилаётган асар гоясини ёритувчи жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар			1-белги	2-белги	3-белги	1-жиҳат				2-жиҳат			
Ўрганилаётган асар гоясини ёритувчи жиҳатлар	Муҳим белгилар, тавсифлар															
	1-белги	2-белги	3-белги													
1-жиҳат																
2-жиҳат																
<p><i>Баҳолаш ва қийёсий таҳдид</i></p>	<ol style="list-style-type: none">Достон орқали адабнинг қандай дил изтироблари акс эттирилганлигини аниқлаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг. <i>1-ган: Менинг фикримча...</i> <i>2-ган: ...сабабини мен бундай тушунтираман...</i> <i>3-ган: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман...</i> <i>4-ган: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки...</i>«Тақдиридан норози инсон» мавзусида «Беш дақиқали эссе» ёзинг.															

12

БУГУН ДАРСДА:

- матндан мұстақил ҳолда мұаллиф күзқараши ифодасига бөғлиқ цитаталарни аниқтайды;
- асардан олинган парчаларни тақдил қиласынан;
- композиция ва услубий бирлікни түлиқ ва чуқұр ёритамынан.

ТҮРТИНЧИ САХНА

Каср олдидағи майдонча. Ҳамлет. Горацио. Марцелл киришади.

Ҳамлет: Мунча совуқ. Шамол худди санчиб ўтади.

Горацио: Аёз чимчиб ўтаяпти, қиши дейсан худди.

Ҳамлет: Соат неча бўлди экан?

Горацио: Сал кам ўн икки.

Марцелл: Ўн иккидан ошди. Боя занг урди.

Горацио: Ростми?

Эшпитмадим. Ҳа, унда-чи, вақт бўлиб қолди,

Арвоҳ келадиган пайт ҳам узоқмас энди.

(Сахналар ортидан карнайлар чалиниб, замбараклардан ўқ узилади)

Шаҳзодам, бу не бўлдийкин?

Ҳамлет: Қирол ухламай,

Йиқилгунча рақс тушиб, чаппор уради,

То тонгтacha ишрат қуриб, май симиради.

У ҳар сафар бўштаркан қадаҳни тоза,

Карнайлар ва дўмбиралар солишиб сурон,

Бу мардликни еру кўйка қилур овоза.

Горацио: Бу нимади – таомилми?

Ҳамлет: Таомил, ҳайҳот!

Гарчи менга кўпдан таниш, одатий бир ҳол,

Лекин манфур бу одатни йўқотмоқ даркор.

Фарбу Шарққа шуҳрат ёйган бу ҳангомалар,

Номимизни маломатга қўймиш нақадар.

Чет элларда лақабимиз – шаробхўр, тўнғиз.

Шу иллатнинг касофати билан бир қадар

Камситилар бизнинг хизмат, обрў ва нуфуз.

Баъзан шундай бўладики, қайси бир инсон

Туғилади бирор туфма асорат билан.

Хўш, бу нима, унинг гуноҳ, айбимиидир бу?

Ахир ота-онасини танламаган у.

Ёки феъли атворида ғарид бир ҳолат,

Ёки хатти-ҳаракатда ноқис бир жиҳат,

Меросийми, ёки ёлғиз ўзига молик.

Хуллас, ўша айтишга ҳам арзимас нуқсон –

Учраганнинг диққатини ўзига тортиб,

Учраганни «вой, тавба» деб қолдирап ҳайрон.

Шу-шу унинг чексиз шавкат, шарофатлари,

Тангри неъматидек шаффофф фазилатлари

Эл наздида тубан кетиб топади завол,

Ҳаммасига ўша ифлос томчи сабабкор,

Уни маломатга қўяр.

Горацио: Қаранг шаҳзодам!

Арвоҳ киради.

Ҳамлет: Паноҳ бўлинг бизга, осмон фаришталари!

Кимсан, руҳи яздонмисан ё зилли шайтон,

Жаннат нафасими ёки дўзах ҳовури,

Ниятингда савобми ё қуфрми пинҳон?

Не бўлмасин, ларза солдинг ташрифинг билан,

Шу сабабдан ёлвораман, сендан сўрайман.

Мен сўрайман сендан, азиз падарим, Ҳамлет,

Ҳукмдорим, подшоҳим, жавоб бергайсан!

Фафлатаро қолиб кетмай. Жавоб бер менга,

Нечун зулмат маконингни бундок тарк этиб,

Қафанингни юлиб-юлқиб отибсан нега?

Биз жасадинг қўйиб келган ўша соғона,

Тош жағларин йиртиб минг бир машаққат ила,

Нечун сени озод қўймиш? Нечун, изоҳ бер,

Жонсиз жасад яроғ тақиб, нечун мусаллаҳ?

Тун қўйнини асоратга тўлдириб бундок,

Ой нурида ёйиб ҳар ён қўрқинч, ваҳима.

Нечун бизнинг томирларга ларза солурсан,

Сўнгсиз муаммолар билан ўраб олурсан?

Нечун? Не сабабдан? Гапир, фармонинг нима?

Арвоҳ Ҳамлетни имлайди.

Горацио: Бирга юр, деб имляяпти, назаримда у,

Ниманидир ёлғиз сизга айтмоқ истайди.

Ёлғиз сизга.

Марцелл: Қаранг қандай назокат ила
Сизни даъват этаётир, юр, деб йироққа,
Аммо, бора күрманг.

Горацио: Балли, борманг сира ҳам.

Бу ерда у оғиз очмас. Қўйинг, бораман.

Горацио: Йўқ-йўқ, борманг, шаҳзодам.

Ҳамлет: Ҳўш, нимадан қўрқай?

Мен ҳаётим бир чақага кўраман қиммат.

Ахир, нечук етказолсин руҳимга заҳмат,

Руҳим унинг ўзи каби боқий эмасми?

Тағин имлаяпти мени. Қўйинг, бораман.

Горацио: Ҳа, мабодо сув бўйига бошлаб борса-чи,

Ёки денгиз узра шундоқ осилиб турган

Даҳшатли бир қоя тошга – жар ёқасига,

Унда мудҳиш бир фалокат рўй бера қолса,

Ақлингизни олиб, сизни жунунга солса,

Нима бўлур? Бу тўғрида ўйлаб кўринг-а?

Ўша чўнг қояда туриб, қараган киши,

Шусиз ҳам эс-ҳушидан тамом айрилиб қолар,

Худди пойингизда – дўзах чуқурлигида,

Денгиз кўпикланиб, бўғиқ ҳайқириқ солар.

Ҳамлет: Яна имлаяпти. Бошла. Бораман.

Марцелл: Тўхтанг!

Ҳамлет: Қўлингни торт!

Горацио: Эсингзни йифинг, шаҳзодам.

Ҳамлет: Қисматимнинг овозидир ахир, бу овоз,

Менга арслон қудратини бахш этгани рост.

(*Арвоҳ имлайди.*)

Ҳамон имлар, йўл бўшатинг менга, жаноблар!

(*Уларнинг қўлидан юлқиниб чиқади.*)

Йўл тўсганни нақ арвоҳга айлантираман!

Қоч, нари тур, дедим! Қани, бошла, бораман!

Арвоҳ ва Ҳамлет кетадилар.

Горацио: Ҳис-жазава ҳукмидадир Ҳамлет шу палла.

Марцелл: Орқасидан бормоқ керак, қорама-қора

Горацио: Хўп, борамиз. Аммо, лекин бу не аломат?

Марцелл: Бу – Дания давлатига теккан касофат.

Горацио: Ўзинг йўлга бошла бизни, худойим.

Марцелл: Омин.

Кетишади.

Түшүнүүшиң ва саболларга жаоб берүү	 	<ol style="list-style-type: none">«Гарчи менгэ күпдан таниш, одатий бир ҳол, Лекин манфур бу одатни йүқтөмөк даркор» мисрлари орқали Ҳамлеттинг давлат бошқариш ҳақидағи фикрларини изохланг.Арвоҳ нима учун Ҳамлетни имлайди? Фикрингизни асосланг.
Таҳлил ва талкын	 	<ol style="list-style-type: none">Ҳамлетта унинг тимсоллар асардаги роли ва аҳамиятини аниқлаган ҳолда тавсифланг.Асадан парчани саҳналаштириңг.
Бағолаш ва қиёсүй таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none">Асадаги воқеаларнинг шоир замони билан ҳамоханг жиҳатларини ажратиб күрсатынг.Асар сюжетини «Асар пирамидаси» усули воситасида таҳлил қилиб, хulosаланг.

4

БУГУН ДАРСДА:

- мұаммоли саволға асар матнига таяниб мустақил фикримизни билдірган ҳолда батағсил далилли жавоб берамиз;
- асардан олинған парчаларни таҳлил қиласыз, уларнинг асарда тутған үрни ва ролини аниклаймиз;
- асар ғояси, қаҳрамонларига нисбатан ёзма шаклда баҳо берамиз.

БЕШИНЧИ САХНА

Яна у ерда. Майдончанинг олисроқ томони. Авроҳ ва Ҳамлет кириб келадилар.

Ҳамлет: Мени қайга судрайсан? Нари бормайман.

Авроҳ: Юр орқамдан.

Ҳамлет: Юраман.

Авроҳ: Вақт келиб қолди.

Дўзахнинг оловида куядиган вақт.

Мени унда қийнарлар.

Ҳамлет: Бечора арвоҳ!

Арвоҳ: Ачинмагин, астойдил менга ишонгин, Ва қулоқ ос!

Ҳамлет: Вазифам сени тингламоқ.

Арвоҳ: Ҳаммасини эшитгач қасос олгайсан.

Ҳамлет: Нима дединг?

Арвоҳ: Отангнинг арвоҳиман мен.

Бир муддатга кечалар дайдид юришга

Кундузлари дўзахга куймоққа бандман.

Дунёдаги умримда қилган гуноҳлар

Куийб даф бўлмагунча бу давом этар.

Ҳақим йўқдир сўйлашга зиндоним сирин,

Йўқса очсам бу ҳақда сенга қиссанни

Ҳар бир сўздан қотарди виждонинг сенинг.

Қонинг музлар, кўзларинг юлдуздай ўйнар,

Жингалак соchlарингчи, текисланарди –

Ва тиккайиб турарди игналар каби.

Ва лекин абадият шундай садоким –

Дунёвий қулоқларга етмоғи маҳол.

Сен отангни бирор вақт чин севган бўлсанг

Мени тингла, тингла, тингла!

Ҳамлет: Ё, раббий!

Арвоҳ: Мени аблах ўлдирган, қасосимни ол!

Ҳамлет: Ўлдирганми?

Арвоҳ: Ҳа, шундай ўлдиришки, бу –

Ҳар қандай ўлдиришдан минг марта бадтар.

Ҳамлет: Тезроқ гапир, токи мен хаёл каби тез

Қанотланиб фикримнинг оташи билан

Ўчга учай.

Арвоҳ: Азмингни кўриб турибман,

Сўзларимдан қонларинг жўшга келмаса,

Сўйлачи, ким бўлардинг? – «Лета»да, яъни –

Унутилиш дарёси лойида ўсган –

Бақатўни бўлардинг, бебурд ва сассик.

Энди, Ҳамлет, қулоқ сол, гап тарқалдики –

Гўё мени боғчада ухлаганимда

Илон чақиб ўлдирган. Дания аҳли

Бу сохта афсонага алданиб кетди.

Энди билгин, эй менинг олийзот ўғлим,

Илон – отанг қотили – бугун bemalol

Унинг тожин кийибдир.

Ҳамлет: А, кароматим!

Қотил менинг амаким?

Арвоҳ: Ҳа.

Қондошига номарддир ва паст зинокор,

Хулқидаги маккорлик, шириңсуханлик

Ҳунарлари шунчалик зўрки, шу билан

Маликани кўндириб нафсониятига

Ўзи билан ўйнашмоқ йўлига солди.

(Шундай йўлдан ургувчи ҳунарга лаънат!)

Биласанми, бу қандай тушкунлик, Ҳамлет!

Никоҳ қуни қилинган аҳдупаймонда –

Содик қолган у юксак севгим ўрнига

Бир ярамас махлуққа қучоқ очмоқлик,

Бу қандай тушкунлик!

Аммо бузук қанча ҳам жоду қилмасин –

Соф ахлоқни бузишга ожиз бўлгандай –

Шаҳвоний нафс фаришта қучогида ҳам

Безиб гашту роҳатдан, ҳавасланади –

Мурдор гўштига.

Жим бўл! Майин шабада эса бошлади,
Сахар яқин, калтароқ қиласай қиссамни,
Пешиндан сўнг боғчада ухлаган әдим,
Бирдан сенинг амакинг қўлида шиша
Лаънати заҳри қотил шишасин ушлаб,
Аста келди бошимга ва у заҳарни
Қуиди қулоқларимга. Бу мудҳиш оғу
Қонга шундай душманки, симобдан ҳам тез
Томирларда чопади ва оқлик тушган
Сут сингари қонларни уютиб қўяр.
Шундай бўлди менинг ҳам ҳолатим у чоғ.
Бирдан мохов Лазарнинг¹ бадани каби
Қоплаб олди теримни ёмон яралар,
Олиб қўйди, хуллас гап уйқумда, укам –
Тожимни ҳам, жонимни ҳам, маликамни,
Гуноҳларим етганда авжи аълога
Ҳали тавба-тазарру қилмасдан бурун,
Мен афв сўролмайин боби-раҳматдан
Бўйнимда барча қора амаллар билан
Жўнатилдим майдони сиёсатга тез.
Оҳ. Бу даҳшат, кўп даҳшат, даҳшатдир, ишон,
Сен ўзингни отангга ўғил деб билсанг,
Дания шоҳларининг ётоқхонаси –
Ўйнашларга бўлмасин бир ишратхона!
Аммо сенинг қасосинг қанча қизмасин –
Номусингни булғама ва ўз онангга
Ёмон бир қасд айлама, унинг жазоси –
Унинг худованди ҳам – виждан азоби.
Хайр энди, қараб кўр, ялтироқ қуртлар
Тонг чоғин қутган сайин нурсизлашмоқда.
Хайр энди, алвидо, мени унутма.

(Кетади)

Ҳамлет: Эй замин, эй осмон! Яна ким тинглар?
Балки дўзах қулоги! Чидаб тур юрак!
Оёқларим рост туриңг! Асло букилманг!
У дедики – «унутма!» – сени унутмоқ?!
Модомики каллада яшар хотира –

¹ Лазарь – Инжил афсоналаридан олинган бир исм. Шекспир даврида моховларни «Лазарь» деб айтишар эди.

Модомики, эсим бор, сени унутмам.
Мен ёдим дафтаридан ўчириб ташлаб –
Ҳиссийтнинг барча ҳам нишоналарини,
Гўдакликдан мияга ёзилган тамом –
Китобларнинг сўзларин, барча нақшлари,
Қиссаларнинг ҳиссасин ўчирай, аммо –
Аммо сенинг фармонинг ягона китоб,
Покиза китобдурким, у бўлар мазмун,
Хаёлимда ёзилган сахифаларга.

Эй ярамас, паст хотин, эй бадзот маҳлук!

Эй кулгуси ширину юраги қора.

Буни ёзиб қўяйин, қани дафтарим,

Буни ёзиб қўяйки, кулган одам ҳам

Кулимсираб, кўп аглаҳ бўлмоғи мумкин.

Бошқа юртда маҳолу Данияда мумкин.

(*Ёзади*)

Буни ёздим, амаки, энди шиорим:

«Хайр энди, алвидо, мени унутма!»

Бунга қасам ичаман.

Горацио ва Марцелл (*саҳна орқасидан*): Шаҳзода, Ҳамлет!

Марцелл (*Саҳна орқасидан*): Шаҳзода?

Горацио (*Саҳна орқасидан*): У қаерда?

Ҳамлет: Ҳа, шундай бўлур!

Горацио (*Саҳна орқасидан*): Ҳай, бормисиз шаҳзода!

Ҳамлет: Лаббай, дўстларим!

Горацио ва Марцелл кириб келадилар.

Марцелл: Хўш, шаҳзода?

Ҳамлет: Қиёмат гаплар!

Горацио: Хўш, нима гап?

Ҳамлет: Сўйласам, сир тутолмассиз.

Горацио: Йўқ, маҳкам сир тутамиз.

Ҳамлет: Хўп, бўлмаса, гап шунда: ким ўйлардики...

Лекин бу гап ўзаро?!

Горацио ва Марцелл: Баҳаққи – худо.

Ҳамлет: Шундай разил йўқ бутун Данимарқада,

Ўзи шунинг устига – пачана, аблах.¹

¹ Ҳамлет сирни (яъни амакининг қотил эканини) очиб беришига сал қолади. Аммо бирдан ўзини тутиб эҳтиёткорлик юзасидан гапни бошқа ёққа буради. У даврда подшоҳни жиноятда айблаган киши ўлим билан жазоланар экан.

Горацио: Шу ҳикматли гапларни айтмоқлик учун
Арвоҳ керак эдими?

Ҳамлет: Сўзларинг тўғри.

Энди гапни чўзмасдан қўлларни сиқиб

Хайрлашиб кетайлик ўз ишимиизга.

Сизнинг бўлак ишингиз, хоҳишингиз бор, –

Ҳар кимнинг бор зотан ўз ва хоҳиши. –

Менинг ҳам ўз хоҳишим; – гапнинг очиги

Бир девона бандаман бормоғим зарур

Ибодату тоатга.

Горацио: Бу сўзлар фақат

Узуқ-сочиқ сўзларнинг гардоби, холос.

Ҳамлет: Сизни ранжитган бўлсан, узр сўрайман...

Горацио: Ранжимоққа сабаб йўқ.

Ҳамлет: Йўқ, Гораций

Авлиёмиз Патрикка¹ онт ичаман, бор.

Энди арвоҳ ҳақида шуни айтайки,

У мұтабар, ҳурматта сазовор бир зот

Бу ҳақдаги чин гапни суриштирганлар.

Энди менинг дўстларим, мактабдошларим,

Қиличбоз шерикларим, сизларга ўтинч.

Горацио: Бажону дил, шаҳзода, бажо этамиз.

Ҳамлет: Бу ҳодиса ҳақида финг этилмасин!

Горацио ва Марцелл: Гапирмаймиз, шаҳзода.

Ҳамлет: Қасамёд қилинг!

Горацио: Виждонимга қасамёд...

Марцелл: Мен ҳам қасамёд.

Ҳамлет: Мана қилич, шунга ҳам қасамёд ичингиз.

Марцелл: Бир мартаба қасамёд қилдик-ку!

Ҳамлет: Йўқ, йўқ.

Менинг қиличимга қасамёд қилинг.

Арвоҳ (Саҳна тагидан): Қасамёд қилинг!

Ҳамлет: Аҳа, сен ҳам, оқсоқол, сўзимга шерик?

У нимлар сўзлади, эшитдингиз-ку!

Қасамёд қилинг!

Горацио: Нима деб қиласайлик қасам?

¹ Патрик – Ҳамлетнинг отасини ўлдирган Қлавдий (Ҳамлетнинг амакиси) киролни илон чақиб ўлдирган деб расмий овоза тарқатган. Диний ақидаларга кўра, авлиё Патрик Ирландия тупроғидан илонларни қувиб чиқарган. Ҳамлет, Патрикни тилга олиши билан илонни – қирол Қлавдийни йўқ қилишга аҳд этган бўлади.

Хамлет: «Күрганимни ҳеч кимга айтмайман!» дея – Қасам ичинг қиличга қўлларни босиб.

Арвоҳ (*Саҳна тагидан*): Қасамёд қилинг!

Хамлет: Бу ерда ва ҳар ерда?¹ Бу ёққа ўтинг.

Қўлни босинг қиличим дастасига сиз,

«Күрганимни ҳеч кимга айтмайман!» дея

Қасам қилинг, қиличга қўлларни босиб.

Арвоҳ (*Саҳна тагидан*): Қасамёд қилинг!

Хамлет: Ҳа, кекса кўркаламуш? Ишинг тез экан,

Кавлаб етдинг? Ўтайлик бошқа бир жойга.

Горацио: Кун ҳам, тун ҳам, гувоҳ ҳам бўл бу ғаройибга!

Хамлет: Ғаройибот деб ўйламанг шу ҳодисани

Горацио, дунёда кўп ҳоллар борким,

Кирмагандур тушда ҳам фалсафангизга

Энди қаранг, керакса сизларга нажот,

Яна бир бор қасамёд қилингки, мендан –

Нима содир бўлса ҳам ёки мен ўзим

Айёрликка қўйсам ҳам ўзимни баъзан –

Сиз менинг шу ҳолимни қилиб томоша

Мана шундай ё мундай қўл қовуштириб

Мана мундай бошингиз чайқаб демайсиз:

«Қайдам, бизмас...», «Хоҳласа айтар эдик-ку».

«Кошки хоҳишманд бўлсан...», « Айтар эдик-ку»

Мана талаб: мен ҳақда нима сезсангиз

Бу тўғрида ҳеч кимга қилманг ишора.

Мана шунга қасамёд қилинг, худованд

Бўлгай сизга мададкор.

Арвоҳ (*Саҳна тагидан*): Қасамёд қилинг!

Хамлет: Ором топгин, фитнакор, безовта арвоҳ!

Афандилар мен сизга ихлосманд, тобе.

Бу дўстликнинг далилин Ҳамлетдай фақир,

Ҳақирона бечора, – вақти келганда –

Сизга кўрсата олур, худо ёр бўлса.

Энди бирга юрингиз, – яна эслатай.

Лабингизга босингиз жимлик бармоғин.

Замонларни улаган иплар узилди.

Шу узилган ипларни нечун боғлайин!

Бирга юрингиз.

Кетадилар.

¹ Бу – лотинча бир таъбирdir «Hie et ubique».

<p><i>Түшүнүштүү ва саболларга жасаб берүү</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Матнни ролларга бўлган ҳолда ифодали ўқинг.Парчада тасвириланган воқеа бўйича ўз муносабати-нгизни билдиринг.								
<p><i>Таҳлил ва талкүн</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none">Сиз Ҳамлетнинг Арвоҳнинг сўзларига муносабатини қандай изоҳлайсиз? Фикрингизни «Икки қисмли кундалик» усули воситасида далилланг.Парчадаги воқеалар асосида расм чизинг.								
<p><i>Баҳолаш ва қиёсүй таҳлил</i></p>		<ol style="list-style-type: none">«<i>Инсерт</i>» усули орқали ушбу асар ҳақида олган билимларингизни мустаҳкамланг. <table border="1" data-bbox="447 1243 1178 1447"><tr><td><i>«V» – биламан</i></td><td></td></tr><tr><td><i>«+» – билмайман</i></td><td></td></tr><tr><td><i>«-» – янги ахборот</i></td><td></td></tr><tr><td><i>«?» – тушунмадим</i></td><td></td></tr></table>	<i>«V» – биламан</i>		<i>«+» – билмайман</i>		<i>«-» – янги ахборот</i>		<i>«?» – тушунмадим</i>	
<i>«V» – биламан</i>										
<i>«+» – билмайман</i>										
<i>«-» – янги ахборот</i>										
<i>«?» – тушунмадим</i>										

БИЛИМИЗНИ СИАЙМИЗ ТЕСТ

1. Буюк инглиз драматурги Вильям Шекспирнинг илк бор чоп этилган достони қайси қаторда түғри берилган?
 - А) «Лукресия» достони
 - Б) «Хатолар комедия»
 - В) «Лукресия»
 - Г) «Қирол лир»
2. Шекспирнинг «Венера ва Адонис» достони кимга бағишиланган?
 - А) ака-ука Бербежиларга
 - Б) отаси Жон Шекспирга
 - В) онаси Мерига
 - Г) герцог Саутгемптонга
3. 1603 йилда Шекспирнинг театр труппасини ким ўз ҳимоясига олади?
 - А) танқидчи Ф.Мерес
 - Б) ака-ука Бербижилар
 - В) қирол Яков
 - Г) герцог Саутгемптон
4. 1599 йилда Шекспир ижодининг қалбакилаштириб фойда топиш ниятида чиқарилган китоб номини аниқланг.
 - А) «Тип Андроник»
 - Б) «Венера ва Адонис»
 - В) «Лукресия»
 - Г) «Оташин зиёратчи»
5. Шекспир саҳнада кўпроқ қайси тоифа кишилари ролини ижро этган?
 - А) дворянлар
 - Б) савдогарлар
 - В) масқарабозлар
 - Г) қироллар
6. Шекспир ўзининг «Ҳамлет» фожеасида қайси қаҳрамон ролини ижро этган?
 - А) арвоҳ
 - Б) Ҳамлет

- Б) Қирол
Г) Полоний
7. Шекспир қайси пеъсада ўзининг сўнгги ролини ижро этган?
- А) «Қирол Лир» «Ҳамлет»
Б) «Ўзига етгунча» «Отелло»
В) «Сеян» «Макбет»
Г) «Ўзига етгунча» «Сеян»
8. Шекспирниң умри мобайнида яратган драматик асарлари ва сонетлари сони тўғри кўрсатилган қаторни топинг.
- А) 35 драматик асар, 154 сонет
Б) 36 драматик асар, 154 сонет
В) 30 драматик асар, 130 сонет
Г) 154 драматик асар, 36 сонет
9. Шекспирниң театр труппаси қирол Яков ҳимоясига олингандан сўнг гурух аъзоларини кимлар деб аталган?
- А) «Қирол ҳазратларининг соқчилари»
Б) «Қирол ҳазратларининг хизматкорлари»
В) «Сарой аёнлари»
Г) «Сарой ҳизматчилари»
10. Шекспир трагедиялари берилган қаторни аниқланг.
- А) «Макбет», «Қирол Лир»
Б) «Гулобус», «Ромео ва Жулутта»
В) «Венетсия савдогарлари» «Ҳамлет»
Г) барча жавоблар тўғри
11. Шекспирниң комедиялари берилган қаторни аниқланг.
- А) «Ўн иккинчи кеча» «Венеция савдогарлари»
Б) «Ўн иккинчи кеча», «Макберт»
В) «Ёз кечасидаги туш», «Отелло»
Г) «Лаврутсия», «Венитсия савдогарлари»
12. «Ҳамлет» асарининг маънавий аҳамияти?
- А) Ҳалоллик ва ориятлилик
Б) Имонсизлик ва қўрқувлик

- В) Ҳасадгўй ва номуссизлик
- Г) Ростгўйлик ва билимлилик

13. Вильям Шекспирнинг драматик асарларининг сони?

- А) 36
- Б) 34
- В) 35
- Г) 42

14. В.Шекспирнинг машхур комедик асарларидан бири?

- А) «Ҳалокат»
- Б) «Ҳуштак афанди»
- В) «Ёз кечасидаги туш»
- Г) «Ҳаёт йўли»

15. «Ҳамлет» асарининг бош қаҳрамони?

- А) Розенкранц
- Б) Гильденстерн
- В) Дания шаҳзодаси
- Г) Отелло

16. Ҳамлет қандай инсон эди?

- А) Ўйчил файласуф, самимий
- Б) Жангчи, худбин
- В) Қўрқоқ, пасткаш
- Г) Ботир, мард

17. Отасининг арвоҳи Ҳамлетдан нимани талаб қилганди?

- А) Кечиришни
- Б) Дўст бўлишни
- В) Қасос олишни
- Г) Ёвузликни

18. Ҳамлетда қандай қўрқинч бор?

- А) Хато қилиш
- Б) Жазолаш
- В) Гуноҳ иш қилиш
- Г) Онасини йўқотиш

ГЛОССАРИЙ

Ақлий ху-жум	Ушбу стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.						
Балиқ скелети	Үрганилаётган масалани балиқ расми асосида ёритиш усули. Бунда балиқ боши-мавзу масаласи, устки тармоқлар – асардаги тасвир воситалари, остки тармоқлар – далиллар, қуйруғи – асар ҳақида ўқувчи фикрини билдиради.						
БББ	<p>«БББ» график органайзери ўқувчиларга муайян мавзу бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради.</p> <p>Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қофозида ўз аксини топган қуидаги схема асосида ташкил этилади:</p> <table border="1" style="width: 100%; text-align: center;"> <thead> <tr> <th><i>Биламан</i></th> <th><i>Билишини хоҳлайман</i></th> <th><i>Билиб олдим</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	<i>Биламан</i>	<i>Билишини хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>			
<i>Биламан</i>	<i>Билишини хоҳлайман</i>	<i>Билиб олдим</i>					
Беш дақиқали эссе	«Беш минутли эссе» усули кичик ҳажмли, эркин баён усугида эга бўлиб, үрганилаётган муаммо ёки таҳлил қилинаётган масала юзасидан шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалашга хизмат қиласи. У ўқувчилар томонидан ўрганилган мавзу, муҳокама қилинаётган масала бўйича эркин фикр билдириш, мазмун-моҳиятини қайта баён қилиш имконини беради. Беш минутли эссени яратишда ўқувчилар мавзу ғояларини умумлаштириш, тизимлаштириш, туркумлаштириш, хулосаларни баён этиш имконига эга бўлади.						
Бумеранг	«Бумеранг» технологияси ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқари вақтларда турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ёдда сақлаш, сўзлаб бериш, фикрларини эркин баён этиш, қисқа вақт ичida кўп билимга эга бўлиш, ўқитувчи томонидан барча ўқувчилар фаолиятининг бирдек баҳоланиши учун шароит яратишга хизмат қиласи. У ўқитувчига тарқатма материалларнинг ўқувчилар томонидан гуруҳли, индивидуал шаклда самарали ўзлаштирилишини, дарсда ташкил этиладиган сұхбатнинг мунозарага айланышини таъминлаш орқали уларнинг фаолиятини назорат қилиш имконини беради.						

Вени диа- граммаси	Икки муаллиф ёки икки масаланинг ўхшаш ва фарқли то- монларини кўрсатиш усули.
Дебат	Мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюшти- риш, уларнинг ўзаро фикр алмashiши.
Елпигич	Ўрганилган мавзуни ёдга олиш, улар юзасидан мантикий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш. Ўз- ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш.
Жадвал	«Жадвал» график органайзер методи ўқувчиларда ўргани- лайтган мавзу, муҳокама этилаётган масала ёки муаммо- нинг назарий моҳиятини жадвал ёрдамида акс эттириш қо- билиятини шакллантиришга хизмат қиласи. Уни қўллашда ўқувчилар мавзу (масала, муаммо) моҳиятини оғзаки баён ёки ёзма матн кўринишида эмас, балки асосий гоя, таянч тушунча, муҳим жиҳатларини жадвалда аниқ, қисқа ифо- далаш кўник-маларини ўзлаштиради.
Жигсо – инглизча- дан «жим- жимадор арра, ма- шина арра» маъносини англатади	<p>Ўқувчилар янги ўқув материалини биргалиқда қисқача вақт давомида ўзлаштирадилар.</p> <p>М: янги материал бир неча тенг қисмларга бўлинади. Нечта қисмга бўлсангиз, ўқувчилар шунча гуруҳ ҳосил қиласи- лар. Ҳар бир иштирокчи материал қисмини олади ва ҳар бир гуруҳдан бир аъзо эксперт ролини бажаради. Ҳар бир гуруҳ ўзларига тақсимланган парчани 10 дақиқа давомида ўрганадилар. Ҳар бир гуруҳдаги эксперталар масала бўйича мавзуга доир гуруҳга тўпланадилар ва ўзлаштирилган мате- риални қандай қилиб бошқа гуруҳ аъзоларига тушунтириб бериш усулларини муҳокама қиласидилар. (конспект, жавоб режаси, хulosалар; 15 дақиқа давомида) Сўнгра бир масала устида ишлаган эксперталар турли гуруҳларга бориб, ахборот алмашадилар.</p> <p>Бу эса «эксперталар учрашуви» деб номланади. Шундан сўнг барчаси ўзларининг дастлабки гуруҳларига қайтадилар ва бошқа гуруҳларда мустақил ўрганган маълумотлари билан ўртоқлашадилар. Сўнгра ўқитувчи текширувчи саволлар орқали янги материал қандай ўзлаштирилганлигини билиб олади, баҳолайди.</p>

Инсерт	Ёки «Туртиб чиқиш» усули. Қуйидаги шартли белгилар орқали ўқувчи ўзининг ўрганилаётган асарга бўлган муносабатини билдиради. «V» – биламан «+» – билмайман «–» – янги ахборот «?» – тушунмадим
Қарорлар шажараси	Ушбу стратегия мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хulosаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хulosса орасидан энг мақбул ҳамда тўғрисини топишга йўналтирилгандир. У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни муқаммал тушунишга хизмат қиласи. Стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хulosага келиш) учун ўқувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.
Кластер	Бунда илгари сурилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имконияти яратилади.
Концептуал жадвал	Ўрганилаётган мавзуни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади.
Муаммоли вазият	Бунда ўқувчиларни ўрганилаётган мавзу бўйича муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, уларнинг келиб чиқиши сабаблари, оқибатларини ўрганиш, ечимларини топишга ундаш орқали уларда муайян кўнишка, мала-каларни шакллантиришга хизмат қиласи.
Нилуфаргул	Ушбу технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос ва унга бириккан тўққизта «гулбарг» (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.
Оқилнинг олти қалпоғи	Эдвард де Бононинг 6 қалпоғи (6 гурӯҳ) асар таҳлилида 6 хил маълумотни тўплашшга ёрдам беради: оқ – аниқ маълумотлар, қизил – ички ҳис-туйғу, қора – танқид, сарик – ижобий томони, яшил – янги фикрлар, кўк – хulosса чиқарувчи.

SWOT таҳлил	Ўрганилаётган масаланинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга ёрдам беради. Ўқувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади. <ul style="list-style-type: none"> · Strengths (кучли томонлари), · Weaknesses (кучсиз томонлари), · Opportunities (имкониятлари), · Threats (хавфли томонлари).
Синквейн	Беш мисрали шеър усули 1 – битта от сўз туркуми 2 – иккита сифат сўз туркуми 3 – учта феъл сўз туркумига хос сўз 4 – тўрт сўздан иборат гап 5 – мавзуга доир бир синоним
Соябон	Ўқувчилар ўрнидан туриб қўлларини юқорига кўтариб жуфтлиқда бошларига соябон шаклини келтиришади. Уларнинг ясаган соябони тагидан ўтган дарсда келмаган ёки дарсни яхши тушунмаган ўқувчи билан ўтади. Ҳар соябондан ўтадиганда соябон эгалари ўтилган дарс ҳақида битта сўзми ёки гапми айтишлари керак. Барча соябондан ўтган ўқувчи ҳамма олдида қандай маълумотни эслаб қолганини баён этади, натижада ўтилган дарс тақорланади ва мустаҳкамланади.
Тадқиқотиши	Асарни ўрганиш давомида ўқувчилар 5 гуруҳга тўпланиб, қўйидаги топшириқларни бажарадилар. Матннинг асосий гоясини топинг Аниқ ва ноаниқ маълумотлар Фикрингизни расм билан тасвириланг Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг Тарбиявий хулоса чиқаринг
Тақдимот	Ушбу стратегия ўрганиладиган мавзу моҳиятининг компьютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар ёрдамида очиб берилишини таъминлайди. Уни қўллашда мавзунинг асосий гоялари, таянч тушунчалари, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвир, схема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. Стратегия ўқувчиларда мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.

Т-жадвал	Мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг ағзаллик ёки қамчилиқларини, самараали ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослади.
ФСМУ	<p>Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки дарс якунида ёки ўқув режаси асосида бирон бўлиб ўрганиб бўлингач, қўлланилиши мумкин, чунки бу технология ўқувчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очик ҳолда баҳсласишишга, шу билан қаторда ўқувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгалланганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳсласишиш маданиятига ўргатади.</p> <p>Ф – Фикрингизни баён этинг. С – Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг. М – Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг. У – фикрингизни умумлаштиринг.</p>
Чархпалак	«Чархпалак» усули методи ўқувчиларда ўрганилган мавзуларни ёдга олиш, улар юзасидан мантиқий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш, ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш, ўқитувчи томонидан қисқа вақтда ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш имкониятини яратади. Унинг мақсади ўқувчиларда мантиқий фикрлаш, ўз фикрларини мустақил, эркин баён қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, индивидуал, жуфтлик, гуруҳ ва жамоада ишлиш, бошқалар фикрини ҳурмат қилиш, мавжуд фикрлар орасидан муҳимини танлаб олиш кўникма, малакаларини ривожлантиришдан иборат.
Ягона давра	Бунда ўрганилаётган мавзу юзасидан мустақил, мантиқий фикрлаш, бошқалар томондан билдирилаётган фикрларни тинглаш, уларни тўлдириш, шахсий фикрларни асослаш, хулоса чиқаришдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Лутфий. Сайланма. Тошкент, 1958.
2. Алишер Навоий. Ҳикматли сўзлар, Тошкент, 1968.
3. Ўзбек адабиёти. II том. Тошкент, 1969.
4. Н.М. Маллаев, Ўзбек адабиёти тарихи, 1-китоб, “Ўқитувчи” нашриёти, Тошкент, 1976.
5. Ўзбек халқ достонлари. Тошкент, 1979.
6. Зебуннисо. Дилшод. Анбар Отин. Тошкент. 1981.
7. Бобур. Сайланма. Тошкент, 1982.
8. Огаҳий шеъриятидан. Тошкент. 1983.
9. Алишер Навоий. Топмадим. Тошкент, 1988.
10. Абай. Танланган асарлар. Тошкент, 1995.
11. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. Тошкент, 1990.
12. Алишер Навоий. Хамса. Тошкент, 2014.
13. С.Мирвалиев, Р.Шокирова, Ўзбек адиллари. Тошкент, 2016.
14. Алишер Навоий. “Хазойин ул-маоний”. Тошкент, 2016.

Электрон ресурслар

1. <http://e-adabiyot.uz/>
2. <https://ziyouz.uz/>
3. <http://kh-davron.uz/>

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

I бўлим ҲИҚМАТЛАР – САОДАТ САРИ ЕТАКЛАР

Юсуф Ҳос Ҳожиб	6
«Құтадағу билиг» асари (достондан парча).....	9
Тест топшириқлари	22
Аҳмад Юғнакий	26
«Ҳибат ул-ҳақойиқ» асари.....	27
Тест топшириқлари	37
Аҳмад Яссавий	40
Ҳикматлар	43
Тест топшириқлари	53
Саккокий	57
Fазаллар	59
Мирзо Улугбек мадҳи (қасида).....	65
Тест топшириқлари	70
Атоий.....	73
Fазаллар	74
Тест топшириқлари	82

II бўлим ЖАҲОН МАЪНАВИЯТИНИНГ БУЮК СИЙМОЛАРИ

Лутфий	86
Fазаллар	88
Туюқлар	97
Тест топшириқлари	100
Алишер Навоий	103
Улкан лирик мерос	114
Fазаллар	121
Тест топшириқлари	130
«Хамса» асари	134
«Сабъаи сайёр» достони.....	136
Тест топшириқлари	168
Хожа.....	171
Ҳикоятлар	173
Тест топшириқлари	189

**III бўлим
ҲАР КИМКИ ВАФО ҚИЛСА...**

Заҳириддин Мухаммад Бобур	194
<i>Газаллар</i>	200
<i>Рубоийлар</i>	208
<i>Туюқлар</i>	211
Тест топшириқлари	213
Бобораҳим Машраб	217
<i>Газаллар</i>	219
Тест топшириқлари	229
Шермуҳаммад Мунис	233
<i>Газаллар</i>	234
Тест топшириқлари	242
Жаҳон Отин Увайсий	245
<i>Газаллар</i>	247
Тест топшириқлари	256
Муҳаммад Ризо Огаҳий	259
<i>Газаллар</i>	261
<i>Рубоийлар</i>	266
<i>Туюқлар</i>	267
Тест топшириқлари	269

**IV бўлим
МИСРАЛАРДА ИНСОН ҚИСМАТИ**

Абай (Иброҳим) Қўнонбоев	274
<i>Шеърлари</i>	277
Тест топшириқлари	290
Муҳаммад Сулаймон Ўғли Фузулий	293
«Лайли ва Мажнун» достони	295
Тест топшириқлари	312
Вильям Шекспир	315
«Ҳамлет» фожиаси	317
Тест топшириқлари	349
Глоссарий	352
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	357

Оқу басылымы

Ш. Наралиева, Н. Корганбаева

ӨЗБЕК ӨДЕБИЕТІ

Умумтаълим мактабларининг
табиий-математик йўналишдаги
10-синфи учун дарслик

(өзбек тілінде)

Редакторы	<i>Ш. Наралиева</i>
Мұқабаның дизайнери	<i>Е. Мейірбеков</i>
Техникалық редакторы	<i>З. Башанова</i>
Дизайнын жасаған және компьютерде қалыптаған	<i>Г. Отменова</i>

ИБ №7423

Басуға 16.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 70×90¹/₁₆.
Қаріп түрі «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.
Баспа табагы 22,5. Шартты баспа табагы 26,33.
Таралымы 2500 дана. Тапсырыс №

 Қазақстан Республикасы «Жазушы» баспасы, 050009.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.
E-mail: zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-680-3

9 786012 006803